

Barcode - 99999990318381
Title - Pandit Shri Gattu Lal Ji (Jivan Sahitya)
Subject - Devotional
Author - Do. Chimanlal
Language - gujarati
Pages - 325
Publication Year - 1956
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

પંડિતશ્રી ગુલસાલજી

(જીવન અને સાહિત્ય)

—: લેખક :—

ડૉ ઓમનલાલ મ. વૈધ (મોડસાવાલા)

સેવાસંઘ દવાખાના, કપડવંજ

પ્રકાશક :
પૂનમચંદ આં. કે
મત્રી,
શુદ્ધિત સરદ, મો

પ્રથમ સંપાદન
પ્રા. ૧૦૦૦

વિષમ સંવત ૨૦૧૩
પ્ર. સ. ૧૬૫૧

ન્યોપાવર રૂપિયા ત્રણ

૨૩.૬

છબીલદામ પી. માન્ડ
વી દાયા પ્રિન્ટી, ગોપીચંદ.
લીમડાનોક-મોણમા.

ગાંધીજીવાસી ભારતમાર્તી વેદાન્તભટ્ટાચાર્ય પંડિત
શ્રી ગદ્ગુલાલજી

જન્મ સં ૧૯૦૧ પો. ગો. વા. સં ૧૯૫૪ માગશ્વર

પ ભ શ્રી દત્તજીભાઈ વેળીચંદ ગાંધી મહાશય

૨૦૨૦-૨૧

સંકેત

‘ભારતમાર્ત’ક પંડિત ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય’ એ નામથી શ્રી. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈદ્યે એક સચેત્રીય બનેલા ભારત-માન્ય વૈષ્ણવ પંડિતનું ચરિત્ર આલેખ્યું છે તે ખરેખર સુવાચ્ય બન્યું છે એાગણીસમી મેદીનો મધ્યકાળ એ એક પ્રકારની આધીનો કાળ હતો તે વખતે સમાજના ધાર્મિક, સામાજિક, આધ્યાત્મિક તથા ગાજકીય ક્ષેત્રમાં અનેક વિચરવમળો ધુમરી ખાઈ રહ્યા હતા; તે વખતે વિચારની સમતુલા ન ગુમાવનાર ગણગાંઠ્યા જ હશે.

આજથી લગભગ એક સૈકા ઉપર, ગુજરાત અને ખાસ કરીને તેની સર્વ પ્રવૃત્તિઓના કેન્દ્ર જેવું મુબાઈ શહેર કેવા કેવા ભરતી-ઓટનું સાથી બન્યું હતું તેનો ઇતિહાસ છાપાઓમાં તથા કેટલીક નાની નાની ચોપડીઓમાં પૂગાઈ રહ્યો છે શ્રી. વૈદ્યે ગદુલાલજીનું ચરિત્ર નિરૂપવામાં આમાના ધર્મ સાધનોનો પહેલો જ વાર ઉપયોગ કર્યો છે, તે બદલ તેમને ખાત્ર અભિનંદન પડે છે.

ચરિત્રનિરૂપણની કલા ધાગિયે તેટલી સહેલી અને સુસાધ્ય નથી. આદિ વિવેચક નવલરામભાઈએ મહીપતરામે ગ્યેના કરસનદાસ મૂળ-જીના જીવનચરિત્રનું અવલોકન કર્યા નીચે પ્રમાણે આદર્શ રજૂ કર્યો છે:—

“ચરિત્રનિરૂપણમાં શોધ, સત્ય, વિવેક અને વર્ણનશક્તિ એ ચાર ગુણ અવશ્ય જોઈએ...મહત્કર્મનું જ વર્ણન ચરિત્ર નિરૂપકે કરવું જોઈએ એમ નથી. વંગી ચરિત્ર ચરિત્રનાયકના જાહેર કામથી જ ભરેલું હોય એ ઈષ્ટ નથી. તેનો ખાનગી સ્વભાવ તથા રીતભાત જોવી હતી, એટલે એ મિત્રવર્ગમાં, સ્ત્રીપુત્રાદિના સબધમાં, રમત-ગમતમાં, એકાતમાં કેવી રીતે વર્તતા હતા, તેનું ઉદાહરણ સદિન વર્ણન હોવું પડે છે...આનું આખા ચરિત્રમાં કોઈ પણ વર્ણન

નથી સર્વ રથને કરસનદાસ સુધારક જ જોઈએ છીએ; પણ કરસનદાસ માણસરૂપે દેખાતા નથી. સુધારાનો પાઘડો હેઠે મુકી કરસનદાસ કેવા દેખાય છે. તે જોવાનો અવસર જ આવતો નથી, મહાગજનો મોટો હુમલો થયો, રોગની પડતીમાં દબાયા, નાત બદાર મુકાયા વગેરે પ્રસંગો ઉપર એમને એકાતમાં કેમ લાગતું, ક્યા મિત્રો આગળ પેટ ખોલીને પોતાની મંજવણ જણાવી હતી વગેરે મણી બાજતો જણવાની ઈચ્છા આ ચરિત્ર ઉપર તૂટ થતી નથી. એ પ્રસંગો ઉપર અને તેમ જ ખુશીખુશાલીના વખતમાં પોતાના એકાંતિક સ્નેહી ઉપર કાંઈ કામળો લખ્યા હશે. પણ તેમનો એક આ ચરિત્રમાં દાખલ કરવા મળ્યો નથી. ધર્મ અને નીતિ સંબંધી, રાજ સંબંધી, દેશની ભૂત અને ભવિષ્ય રિયતિ સંબંધી કરસનદાસ કેવા વિચાર ધરાવતા હતા એ જણવાની જરૂર હતી; એનો પોતાના પાપ તથા સ્ત્રી માથેનો સંબંધ વધારે ખુલાસાથી વર્ણવોમાં હોત તો સારું લાગત..." શ્રી વૈદ્યે આ આદર્શને પહોંચવાને ધણો સમર્થ પ્રદત્ત કર્યો છે.

પ્રસ્તુત ચરિત્રનું પહેલું જન્મ-પ્રકરણ-પ્રણયક્રુ, વાર્તાના એક સુદર પ્રકરણ જેટલું રસિક બન્યું છે. નવ વર્ષની વયે શીતલાના ઉપદ્રવથી બાલક ગદુલાલાજીનાં ચતુરત્વ રોળાઈ ગયાં : ત્યારે તેમનાં માણુશ્રી લાડુબેટીજીનું આકંઠ, તથા જૂનામદમા રહેતા તેમના માતા-મદ્દ ગોસ્વામી શ્રીવલ્લભજીનો દ્રોહિત્ર ઉપરની અતુકમ્પા : અને બાલકને 'વાગ્બીજ મંત્ર'ના ઉપદેશથી 'પ્રણયક્રુ' બનાવવાનો પ્રસંગ એ બધું નાટ્યાત્મક શૈલીથી ગૂંજ થયું છે.

પણિતજીના પૂર્વજો મુળ આદિ દેશના તૈવંગી બ્રાહ્મણોઃ વાધૂત જોતના 'પંચનદી' કહેવાતા તેઓ કાશીમાં રહેતા. ગોવર્ધન શર્મા 'પણિતજીનું જન્મતામ)ના પિતા ધનશ્યામભટ્ટ વિદ્યાવ્યાસંગી, વેદશાસ્ત્ર-કંપન અને પ્રૌઢ વૈયાકર્ણી હતા વેદાન્તમાં પણ તે પાવરધા હતા. જૂનામદના શ્રીવલ્લભજી હરિદાસ આચાર્ય આ ધનશ્યામ ભટ્ટના શિષ્ય

હતા. બંગીતશાસ્ત્રી આદિત્યરામજી સં. '૧૯૧૪ ની આસપાસ તેમના પાસે બસતા, જેમણે 'સંગીતાદિત્ય' ગ્રંથ રચ્યો છે.

પંડિતજીનાં માતૃશ્રી સાધુબેદીજી પ્રજાવલ્લભજીનાં બેટીજી હતાં, શ્રીમજાવલ્લભજી કવિ હતા. તેમણે ગુસ્સાંછજીના પ્રાગટ્યતુ' ધોળ' ગુજરાતીમાં રચ્યું છે. તેમને શોભામાજીએ દત્તક લીધેલા હતા. આ શોભામાજીએ પણ 'ભાગવત પર સોળ ધોળ' તથા 'નવરાત્રીના ગરબા' ગુજરાતીમાં રચ્યા છે. આ કાવ્યશક્તિ પરંપરાથી માતૃપક્ષમાંથી પંડિતજીને પ્રાપ્ત થઈ હતી જ્યારે તેમનું શાસ્ત્રગાન પિતૃપક્ષને આભારી હતું.

તે વખતના મુંબાઈમાં એટલે સને ૧૮૪૩ની આસપાસ સ્વામી-નારાયણ, આર્યસમાજ તથા સનાતન ધર્મ વચ્ચે ઝઘડા ચાલતા, અને તે આંધીમાં પુષ્ટિ સંપ્રદાય પણ અનેક શંકાકુશંકાનો ભોમ બન્યો હતો. લોકોમાં જૂના અને નવા ધર્મનું રહસ્ય જાણવાની જિજ્ઞાસા જાગી હતી. તેઓ સભાઓમાં રસ લેતા હતા. ઠેકલીકવાર સભા મળવાનું જાહેર કરવા છતાં તે ન મળતી ત્યારે લોકો પક્ષાપક્ષી કરી અનેક શંકાઓ ઉઠાવતા. નારિતકવાદ તથા જડવાદનો પ્રાદુર્ભાવ પણ આ વખતે જ થયો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૪૩માં ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર બંગાળથી મુંબાઈ આવ્યા વિધવાવિવાહનો દ્વિમાયત કરી, તે તેને માટે કાયદાની અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવી. બહોસમાજના પ્રચાર માટે વ્યાખ્યાનો આપ્યા. સને ૧૮૫૪માં પ્રચારક કેશવચંદ્ર સેન આવ્યા. આ વખતે શેરમેનિયામાં મુંબઈ મશ્ગુલ હતું તેથી તેમને ઉપદેશ દોષ્ટએ ઝીણો નહિ. ૧૮૫૭માં "પ્રાર્થના સમાજ" ની સ્થાપના થઈ. કવિ નર્મદ તેમાં જોડાયા. ૧૮૬૦માં "તત્ત્વશોધક સભા" સ્થપાઈ. આ જ વર્ષમાં અમુદ્રપ્રયાણની ચર્ચા કરતાં મહિપતરામ તથા કરસનદાસ પરદેશ ગયા.

આ અરસામાં સુધારકોએ વૈષ્ણવ મહારાજો સંબંધી પ્રશ્ન ઉપાડ્યો. ખરેખર તેમ શૈવ અને વૈષ્ણવો વચ્ચે મહાદેવના ઇંદિરમાં પડેલા અચ્છન્-

ભોગના પ્રસાદ માટે કંપડો! જામ્યો. મહારાજેએ તેના શિવનિર્માણ
 ગણુવા જેવા પ્રસાદનો ચર્ચા કરી : અને શૈવોનો વિરોધ વહેારી લીધો.
 જાપાને તેથી ખેરાક મળ્યો; અને વૈષ્ણવ આચાર્યોના ચારિત્ર ઉપર
 પણ આક્ષેપો થયા. એટલામાં “ વિધવા વિવાહ ”નો પ્રશ્ન મુંબાઈમાં
 મોખરે આવ્યો. આમાં સુરતવાલા યદુનાથજી મહારાજનો સાથ છે
 એમ મનાયું. યદુનાથજીએ સુધારકોની સામે પડકાર ફેંક્યો; અને એના
 ઉત્સાહમાં તે ઉત્સાહમાં કેટલાક વૈષ્ણવ ધર્મના દિતશત્રુઓએ
 મહારાજને સુધારકો ઉપર આજર લેવાનો-બદનકશીનો-દાવો કરવા
 અવળી સલાહ આપી. આથી સુધારકો ફાવી ગયા.
 આક્ષેપોનો દાવો સાબીત કરવાનો બધો ખોલો વૈષ્ણવોપર આવી પડ્યો,
 સુધારકોને તો ટીકા કરવાનો સુંદર મોટો મળી ગયો. ન્યાયાધીશો,
 વકીલો વગેરે ખ્રિસ્તી ધર્મની અસરવાળા હોવાથી તેમનું વલણ
 સુધારકો બણી જ રહ્યા ક્યું. આ ‘મહારાજ લાયબલ’ કેસથી વૈષ્ણવ
 જનતામાં ભારે ફોબ વ્યાપી ગયો.

બીજી બાજુ વિધાપીઠદારા ખ્રિસ્તીઓ સંસ્કૃત બણીને આર્થ-
 ધર્મ ઉપર આક્ષેપો મૂકતા હતા, મૂર્તિપૂજને નિંદતા હતા, પુનર્જન્મની
 વાતને હસી કાઢતા હતા. અને આવા પાદરીઓની શિખામણુ માનનારા
 સુધરેલા અને સુધારાવાળા ઠહેવાયા: આ જ વખતે એવો એક કાયદો
 અંગ્રેજ સરકારે કરાવી આપ્યો કે જો કોઈ હિંદી ધર્માન્તર કરે તો
 તે કારણે બાપીકી મિલકત પરના વારસાનો હક્ક તે ગુમાવે નહિ. આ
 કાયદાના ટેકાથી પાદરીઓનો પ્રચાર સફળ થઈ શક્યો.

શ્રી. વૈદ્ય ચરિત્રનાં પ્રકરણ ૪ તથા ૫ માં ૧૮૬૦ના મુંબાઈનું
 સુરેખ ચિત્ર રજૂ કર્યું છે : જેની ભૂમિકા પંડિતજીના જીવન કાર્યને
 સમજવા માટે ખૂબ ઉપયોગી બની છે.

પંડિતજીનો જન્મકોટામાં થયો હતો. સં. ૧૬૦૧ (સન ૧૮૫૪)માં
 ધનસ્વામ બદ્દજી તથા લાડુબેટીજી જગ્યાએ ગયા હતા. ત્યાં રસ્તામાં

દાદામાં ગદુલાલજીને જન્મ થયો હતો. સં. ૧૯૦૧ (ઈ. સ. ૧૮૪૪
 પોષ વદ ૧૨) : જન્મ નક્ષત્ર પ્રમાણે પિતાએ તેમનું નામ બાનુદત્ત
 પાડ્યું હતું; પરંતુ તે નામથી એ ઓળખ્યા નહિ; પણ તેમને છત્રનના
 અબ્બુદય કાળમાં ભારત માતૃ-ડ૫દવી મળતાં, એ નામ કંઈક સાર્થક
 થયું કહેવાય.

સં. ૧૯૦૮માં પંડિતજીનું ઉપનયન થયું અને નવમે વર્ષે જ
 શીતલાના પ્રકાપથી તેમની આંખો ગઈ. ત્યારે માતાએ ઘણું કલ્પાંત
 કયું, એટલે માતામહ પ્રભવલ્લભજીએ તેમની જીભ ઉપર 'વાગ્બીજ
 મંત્ર, લખ્યો. તે પછી તેમનું અધ્યયન શરૂ થયું. જૂનાગઢથી પિતા
 નર્યામજીની સાથે એ મુંબઈ આવતા અને થોડા માસ ત્યાં રહેતા.

પંડિતજીનાં માતૃશ્રી લાડુબેગીજીનું સં. ૧૯૧૪માં, તેમની તેર
 વર્ષનાં વયે અવસાન થયું. તેનો પિતાપુત્રને ખૂબ આઘાત લાગ્યો
 આખરે સં. ૧૯૧૬માં પિતા ધનશ્યામજી ગદુલાલજીને લઈ મુંબઈ
 વસ્યા. અહીં ષ્ઠસૂત્રનાં ભાષ્યોનો તેમને અધ્યાસ ચાલતો હતો.

અંધ બાલક પિતા પાસે વ્યાકરણ, દાવ્ય, નાટક, અમ્પૂ વગેરે
 માત્ર શ્રવણથી શીખ્યા; અને એ અંધોના સતત પરિચયથી તેમને
 સંસ્કૃતમાં વાર્તાલાપ કરવાનું પણ સુલભ બન્યું. ચૌદથી અઠાર વર્ષ
 સુધીમાં તેમણે વૃદ્ધર્શન અને ખાસ કરીને પુષ્ટિ સંપ્રદાયના અંધોનો
 પરિચય કરવા માંડ્યો. ષ્ઠસૂત્ર તથા તેનાં આઠે ભાષ્યોનું શુરુમુખે
 અધ્યયન કયું. એ એક સાચી હકીકત છે કે એક ઇન્દ્રિય ઓછી
 થાય ત્યારે એનું બીજા ઇન્દ્રિયોનાં બળમાં વધારો કરનારું થઈ પડે છે.
 બાલપંડિતનાં આંતર્યક્ષુ ઉદ્ધડતાં એ વિશેષ અન્તરમુખે બન્યા; અને
 એમને ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ આપોઆપ સિદ્ધ થયાં. મોટા
 થયે અષ્ટાવધાન અને આગળ જતાં સો જેટલાં અવધાનના પ્રયોગો
 કરવા માટેની જે અવધાનશક્તિ એમનામાં ખીલી નિકળી તેમાં તેમનાં
 આંતર્યક્ષુનો નાનોસૂતો ફાળો નથી.

પંડિતજીના ગાહૈંસ્થ્ય જીવનમાં ડેડિયું કરાવના એ પ્રસંગે નોંધપાત્ર છે. તેમનું પહેલું લગ્ન સં. ૧૯૨૦માં એમણોસ વર્ષની વયે શ્રીપાર્વતીબાઈ સાથે થયું હતું પરંતુ તેમનું પરમ સતોષમયું સહજીવન થોડાંક વર્ષ ટક્યું. પછી કેટલાંક વર્ષે એ વિધુર તરીકે એકલા રહ્યા અને સં. ૧૯૩૪માં એત્રીસ વર્ષની વયે તેમનું બીજું લગ્ન શ્રીરુકમાવતી સાથે થયું. તેને વૃદ્ધવગ્ન કહોને કવિ નર્મદાશંકર, બીજા સુધાસ્કે અને પારસી પત્રકારો, પંડિતજી જોકે સહાયરી અને સાક્ષર હતા, છતાં તેમના ઉપર તે તૂટી પડ્યા. અધૂરું હતું તે તેમની શાતિસંસ્થાએ કન્યા ધોળ બહારની છે એમ કહી આ સાર્વિક પંડિત ઉપર ખૂબ વીતાડ્યું. શાતિ વટોળમાં ગૂંચવાઈ જનારને તે વખતમાં કેટલું સહન કરવું પડતું હતું તેનો ખ્યાલ આ પ્રસંગ ઉપરથી આવે છે.

પંડિતજી ઉમરેક પધાર્યા હતા ત્યારે તા. ૨૬-૧૨-૮૮ના દિને તેમને ત્યાં પુત્રી અવતરી પણ, તે તરત જ મૃત્યુ પામી. એમને પહેલી પત્નીનું કેાઈ સંતાન નહોતું. અને બીજી પત્નીનું આ પ્રથમ સંતાન હતું, છતાં તેના મૃત્યુ પછી પંડિતજીએ પોતાની લાગણીએ ઉપર જે અપૂર્વ સંયમ બતાવ્યો હતો તે નોંધપાત્ર છે. તેમણે પ્રજુની અકળ લીલાને આધીન થઈ, ઉમરેકમાં શરૂ કરેલી વ્યાખ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિ તે દિવસે પણ ચાલુ રાખી હતી, અને નિખાલસ પંડિતાઈને અને માનને આચારમાં ઉતારવાનો લેખોને પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ પૂરો પાડ્યો હતો.

પંડિતની આવી મહાનુભાવતાને લીધે જ તેમની માત્ર પત્રીસ વર્ષની વય હતી તે વખતે તેમને આર્થિક મદદ માટે એક ફંડ બેંકું કરી માનપત્ર સાથે રૂપિયા અઠારહજાર તેમના પ્રદાસકોએ કર્યા હતા. તેનો સુંદર અહેવાલ તા. ૨૭-૪-૧૮૭૬ના પારસી અખબાર રાસી ગોસ્તારમાં પ્રગટ થયો હતો.

પંડિતજીની ખાનગી દિનચયા તેમની પંડિત પરંપરાને છાજે તેવી હતી. તેમનો આખો દિવસ વિદ્યાવ્યાસંગમાં તથા અધ્યયન

અધ્યાપનમાં ગ્રીતતો. તે સાથે સેવાકાર્ય એ પોતાને હાથે જ કરતા, અને તેથી તેમનો આત્મા પ્રચન્ન રહેતો. સેવા વિષયમાં એમની કુશળતા અદ્ભુત હતી. પોતે નેત્રવિહીન હોવા છતાં, કેમતા માણસથી પણ ન થાય તેવાં સર્વ કાર્ય એ સ્ફૂર્તિથી અને સ્વચ્છતાથી કરતા. ઠાંકારછતે ધરાતા જુદા જુદા ખારીક પ્રકારના શૂંગાર તેઓ પોતાને હાથે એવી સફાઈથી ધરાવતા કે તે જાણે નગરે જોઈતે ખરા અનુભવીએ ધર્મા ન હોય! સાથે સાથે રાગરાગણીનાં કીર્તનો તેઓ તાલ અને સ્વરથી ગાતા; અને તેનો સાથ આપવા તાલમૃદંગ પણ પોતે જ વગાડતા.

શૌચ અને આચારનું પાલન પણ તેમનું ખરા હૃદયનું હતું. સેવામાં બેઠા પછી તેમનો સંખ્યાપાક અને જપનો વિભાગ એટલો બધો ચાલતો કે તેમનું આક્ષિક ખૂટતું જ નહિ; અને ઘણીવાર બોજન કર્યા વગર તેઓ સંજની સેવામાં ન્હાઈ, સેવા આક્ષિક વગેરે કરતા; અને રાતે બાર વાગ્યા પહેલાં તે પૂરું થયું હોય તો જ તે બોજન કરતા; નહિ તો આક્ષિક સમાપ્ત કરી, થોડી નિદ્રા લઈ વળી સવારમાં એ જ કાર્યક્રમ પ્રમાણે ધર્મ કાર્યમાં લાગતા. આવી તપસ્યાની કડચુાઈ છતાં, સાંજે સભાઓમાં હાજરી આપી ત્યાં જુલંદ અવાજે અને પ્રસન્ન ચિત્તે એ વ્યાખ્યાનો આપતા.

પંડિતજીના જીવનમાંથી બીજી મહત્વની વાત એ દેખાય છે કે પ્રતિબ્ધા કે ધનનો એમને બીજકુલ લોભ નહોતો. આ નિરપૃહી પંડિતે ધણી પેઢીથી લુપ્ત થયેલા યજ્ઞોપવીત સંસ્કારવાળા શેઠ દેવકરજીજીને તેમની મંજાથી યજ્ઞોપવીત ધરણ કરાવ્યું; ત્યારે તેમને ગુરુદક્ષિણા માગવાનું શેઠ તરફથી કહેવામાં આવ્યું; તે વખતે શેઠશ્રી પાસે આક લાખની મિલકત ગણાતી. અને પંડિતજીને માથે ધરમંદિરની સેવા પૂર્ણ ખાતાનું દેવું હતું. તેથી સૌ કાંઈ ધારણ હતું કે તેઓ પોતાને માટે તો કંઈ નહિ માગે, પરંતુ બીડાકારજીના મંદિર માટે

તથા તેના દેવા પેટે સારી રકમ માગશે; પરંતુ સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેમણે માત્ર ચંદનચર્ચિત પુષ્પ સાથે શ્રીફલની માગણી કરી! આખરે શેડે શ્રીફલ ઉપર જે સોનામહેર મૂકી તે શ્રીફલ ગુરુના હાથમાં મૂક્યું. પ્રતાપકુ પંડિતજીએ તે જોયું નહોતું; પરંતુ તેમનું જ્યારે મહેર સંબંધી ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું ત્યારે મહેર તેમણે પાછી લેવરાવી.

આ રીતે તેમણે કંઈપણ દક્ષિણા લીધી નહિ; ત્યારે શેડે યજ્ઞોપવિત કાળ વીતી ગયા માટેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે જે ગોદાનને સંકષ્પ કર્યો હતો તેની, રૂપિયા પંદરસો—જે હજાર જેટલી થતી રકમ સ્વીકારવા તેમને વિનંતિ કરી. પંડિતજીએ કહ્યું, “એ દ્રવ્યનો હું અધિકારી નથી. એ રૂપિયા ગાય સંબંધી હોવાથી તે દ્રવ્યનો ગૌચરમાં ઉપયોગ કરજો.” આ પ્રસંગનો નોંધ મુંબાઈના પ્રસિદ્ધ અઠવારિક ‘ગુજરાતી’માં યથાર્થ રીતે લેવાઈ હતી. ‘દેના એકવાળા શેડથી દેવકરણના યજ્ઞોપવીત પ્રસંગે ગદુલાલજીએ દ્રવ્ય કરતાં ધર્મ જ શ્રેષ્ઠ છે તે દર્શાવવાને જ શિષ્યપ્રતિ જે ઉદારતા દર્શાવી તે દિવ્ય છે!’ પંડિતજીના નિર્દોષીપણાનું આનાથી બીજું સચોટ દૃષ્ટાન્ત મળે તેમ નથી.

આજના! મુંબાઈના બૃહસ્પતિ બામમાં આવેલા કાવસજી પટેલના તળાવની પૂરેલી જમા પાસેના લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની તથા માધવજીની રથાપનાનો ઇતિહાસ આ ચરિત્રમાંથી જાણવા મળે છે. આર્ય-સમાજનો પ્રચાર કરવા દ્યાનંદ ચત્તરજી મુંબાઈમાં ૧૮૭૫માં આવ્યા. તેના આગ્રહ અધિકારને પહેાંચી વળવા માટે સને ૧૮૭૬માં ‘આર્ય સુધર્મોદય સમાજ’ની રથાપના એ. ડી. નૃસિંહલાલજી મદારાજની પ્રેરણાથી મુંબાઈમાં થઈ. આ સમાજે હિંદુ વેદરમૂતિ પુરાજી અને આચાર્યોના પ્રયોગને અનુસરી ઉપદેશ કરવાનો હતો.

આ કાર્યમાં શેડ વરજીનદામ માધવલાલે સારી મદદ કરી. મદારાજના એ નમરોડ હતા. તેમણે પોતે બી. એ. સુધી અભ્યાસ

કર્યો હતો; અને સાથેસાથે વેદ, પુરાણ આદિ ગ્રંથોનો પણ પરિચય સાધ્યો હતો. તેમણે સં. ૧૯૩૦ (૧૯૭૪) માં દાવસણ પટેલ તળાવ પાસેની ખુલ્લી જગા મોટા વિસ્તારવાળી ખરીદી, તેમાં જન્મ મંદિર બંધાવ્યું, અને વૈશાખ સુદી ૧૨ તે રવિવારે કચ્છ માંડવીવાળા ગો. શીવન્નાલાલજીને હસ્તે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ મંદિર તે મુંબાઈનો હાલનો માધવમાગ જે શેઠ પરણવનદાસના પિતાના નામ ઉપરથી ઓળખાવ્યો છે. તે જ્યાં અનેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, કથાઓ, કીર્તનો, યજ્ઞો વગેરે થાય છે. આ જ ‘માધવમાગ’ ને સુધારક સર રમણભાઈએ ‘મદ’ ભદ્ર’માં સનાતનીઓના મુખ્ય કેન્દ્ર તરીકે ગણાવીને, ત્યાં માધવમાગની સાબાનું ઉપદાસમય ચિત્ર આલેખ્યું છે.

પંડિતજી ગૃહસ્થાશ્રમી જીવન ગાળતા હતા. પોતાને ઘેર બાલ-કુળ્યુ પ્રભુની મેઝા મિરાજતી હતી. તદુપરાંત તેમણે ધર્મના પ્રચાર અર્થે પાઠશાળા, પુસ્તકાલય, (માસિક) પત્ર, તથા પરિષદ(સભા)ની સ્થાપના કરી હતી. તેમની હવેલી સહજ રીતે વિદ્વાનો અને ધર્મ-પ્રેમીઓની ધર્મશાળા બની ગઈ હતી.

પંડિતજીએ ધાર્મિક જ્ઞાનપ્રચાર માટે તે સમયમાં સુલભ એવાં સર્વ સાધનો ઉપયોગમાં લીધાં હતાં. સભાઓ, બ્યાખ્યાનો, કથાઓ અને યજ્ઞાદિકાર તેમણે આર્થધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. ધર્મ પુસ્તકાલય, ગોસેવામંડલી અને વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાલાનો પણ તેમણે જ પ્રારંભ કર્યો હતો. ‘આર્મસમુદય’ માસિક તેમણે ચાર વર્ષ ચલાવ્યું હતું, અને ‘આર્થસુધર્મોદય સભા’ની સ્થાપના પણ તેમની પ્રેરણાથી સં. ૧૯૩૨ માં થઈ હતી. તે કેવા સંયોગોમાં બન્યું તેનું રસિક વર્ણન ચરિત્રકાર શ્રી. વૈદ્યે આપ્યું છે. (પ્રકરણ ૧૩ મું)

પંડિતજીના ધર્મપ્રચારની નીતિ કદાપિ ખંડનાત્મક નહોતી; છતાં સ્વમતના બચાવરૂપે એ ગમે તેવો સામનો ઝીલવા તત્પર રહેતા. દયાનંદ સરસ્વતીએ સન ૧૮૭૫માં મુંબાઈમાં આવી, વેદધર્મ પ્રચારની સાથે બીજું ઘણુંઘણું ખંડનાત્મક કામ શરૂ કર્યું હતું. તેમની

પ્રેરૂતિ દેખાવમાં વેદધર્મપ્રચારની હતી, પણ ખરી રીતે તેમાં પ્રચાર પ્રાચીન વૈદિક સનાતન ધર્મ, વર્ણશ્રમ અને પુષ્ટિમાર્ગ સા હતો એમના પ્રચાર સામે વિરોધનો પ્રથમ સૂર કાઢનાર પંડિ ગુરુલાલજી હતા.

ચરશરમાં સુધારા પક્ષમાં રહી પડિતજી ઉપર આદ્યેયો અ ટીકાઓ કરનાર કવિ નમંદે તા. ૨૫-૫-૧૮૮૪ના રવિવારના “ગુજરાતી”માં નિર્મલસર લાવથી નોંધ લીધી કે: “પડિત ગુરુલાલજીએ મૂલજી જેઠા વાળી કાપડ મારફીટના દીવાનખાનામાં કાશીન ગોસ્વામી મહારાજની આજ્ઞાથી અષ્ટાવધાનના અદ્વિત્ય અમરકાર કરે મતાવ્યા હતા. શીઘ્રકવિતાશક્તિ ને અષ્ટાવધાનની ખામતમાં પડિ ગુરુલાલજીની બરાબરી કરી શકે એવો અમારા જોવામાં કાંઈ આવ્યે નથી. x x x અમે કહીએ છીએ કે પડિત ગુરુલાલજીની શીઘ્ર કવિતા, અષ્ટાવધાન અને વિદ્વતા માટે મુજબવાસી આર્યજનોને મગરૂર રહેવાને કારણ છે.”

પ્રો. મણિલાલ નમ્બુકાઈએ ‘પડિતજીનું જીવન તથા વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ’ સ. ૧૯૪૦માં પ્રગટ થયો હતો તેની નોંધ લેતાં લખ્યું હતું કે “પડિતશ્રી ગુરુલાલજી જે કે આપણા આખા ભરતખંડમાં એક ધુરધર પડિત તથા શીઘ્રકવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમની અદ્વિત્ય શક્તિ અને વૈષ્ણવ ધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય બતાવી શુદ્ધ ઉપદેશ આપવાની બુદ્ધિ પણ પુસ્તકમાં દર્શ્યમાન છે. એવા સદુપદેશ આપનારા શુદ્ધ વિદ્વાનો ભૂખે મરે છે ને કેવમ કુમાર્ગે લઈ જાય તેવા ઉપદેશવાળા આનંદ કરે છે. એ પણ વૈષ્ણવોની એક બલિદારી છે ને માણસની ધર્મ સમજવાની શક્તિને પણ જેમ લગાડે તેવી વાત છે.”

મુંબાઈના મોટા મહિરનો વહોવટ કરનાર ગો. શાજીવનલાલજી મહારાજ વિદ્વાન હતા અને વિદ્વાનની કદર કરતા. તેમણે ગોપાલકાશ-કૃત ગુજરાતી વસ્તુભાષ્યાનની ટીકા પ્રજ્ઞભાષામાં રચી છે. અને અમદાવાદવાળા પ્રજ્ઞરાયજીએ તે ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા રચેલી છે.

તે ઉપગંત શ્રીકૃષ્ણકીર્ત્તિ સંબંધી ઘણાં ધોળ અને મરખા ગુજરાતી ભાષામાં રચ્યા છે. પંડિતશ્રીએ ગો. જીવનલાલજીની પ્રજ્ઞટીકા ઉપર નાની ટીકા લખી. 'નવાખ્યાન'ના સારમૂલ નવ દૂહા તેમણે હિંદીમાં રચ્યા છે. મૂળગ્રંથ સાથે ટીખતો ભાવ સમજાવવા એક ટિપ્પણુ તથા આખ્યાનનો ભાવ સમજાવનારો દૂહો તેમણે મૂક્યો છે. પંડિતશ્રીએ 'નવ'ની સંખ્યા ઉપર સુંદર કોટિ રચી છે. પંડિતશ્રીને ગો. શ્રી. જીવનલાલજીનું સારું પીઠબળ હતું.

પંડિતશ્રીએ સાંપ્રદાયિક વર્ષોત્સવનો "ટિપ્પણી" પ્રકટ કરવાની પહેલ કરી જેથી નિયમિતરૂપમાં મતભેદ જેવું ન રહે. તેનું પ્રકાશન આજે છાસક વર્ષ થયા પંડિતશ્રીની સરથાદ્વારા થવા કરે છે.

'વેદાન્તચિન્તામણિ' નામે પંડિતશ્રીનો ગ્રંથ કેવી રીતે રચાયો તેની વાત જાણવા જેવી છે. પંડિતશ્રી અથ રાતે લખાવે અને તેમના પિતા ધનશ્યામભટ્ટજી તે ગ્રંથ લખે. રોજ રાતે પંચોતેર અથવા સો શ્લોક એ લખાતા. યોડા માસમાં આ કાર્ય પૂરું થયું. જ્યારે પિતા આખો અથ વાંચી ગયા ત્યારે તેમાં પુત્રની શક્તિનાં તેમને સમ્પર્ક દર્શન થયા પછી તે ગ્રંથ છપાવવામાં આવ્યો.

જ્યપુત્રી એસક પ્રશ્નો પુષ્ટિસંપ્રદાય સામે ધરવામાં આવ્યા હતા તેનું નિગદ્ય પંડિત ગોવર્ધન શર્મા ગદુલાલજીએ કર્યું હતું. આ પ્રશ્નોત્તરી પણ 'સાત્તિસદ્ધતિમાર્ત'ક નામે છપાઈ છે.

અત્યાર સુધી ફક્ત સાંપ્રદાયિક વિદ્વાન તરીકે પંડિત ગદુલાલજીની ગણના થતી આવી છે, પરંતુ શ્રી. વૈદ્યે લખેલું આ અગ્રિમ વાંચ્યા પછી સહેજે જાણી શકાશે કે સનાતન ધર્મના સર્વ સિદ્ધાન્તો અને આચાર-વિચારનો યોગ્યાયોગ્યતા ઉપર શ્રદ્ધેય વિચારસરણી ગૂઢ કરનાર એ હતાઃ એક તરફ સુધારક પણ બીજી તરફ નિરીશ્વરવાદીઓ તથા ત્રીજી તરફ બહોસમાજ, પ્રાર્થનાસમાજ, આર્થસમાજ, યિયોસોફી અને સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સંયુક્ત મોરચા સામે અણનમ લીઝા રહેનાર ભારતમાર્ત'ક પંડિત ગોવર્ધનશર્મા ગદુલાલજી એકલા હતા.

તમનું વ્યાખ્યાનસાહિત્ય તથા તેમણે રચેલા અનેક ગ્રંથો પુનર્મુદ્રણને યોગ્ય છે એમ આ હવનચન્નિમાં તેમાંથી આપેલા અવતરણખંડો ઉપરથી જાણી શકાય છે. કેટલેક રચણે વિચારોની વિશદતા તથા ભાષાની સરલતા અભેદમાર્ગ પ્રવાસી પ્રો. મણિલાલ નજીભાઈની શૈલીની ખૂબ નજીક આવે છે. પ્રકરણ ૧૪માં આપેલા પંડિતજીનો ધર્મ સંબંધી નિબંધ શાળા-મહાશાળાની વાચનમાળામાં સ્થાન પામે એવો સરળ છતાં સ્પષ્ટ અને મુદાસર છે. અને પ્રો. મણિલાલ જેવાની ઉત્તમ શૈલીનું સ્મરણ કરાવે છે.

પંડિતજીમાં શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને કાવ્યશક્તિ તો હતી જ; છતાં તેમણે સાધેલી સનાતન કરવાની કલાએ જ તેમને અનેક રચણોમાં અને સમાજોમાં અનન્યપૂર્વ પ્રસિદ્ધિ મેળવી આપી હતી. આ 'અવધાન શક્તિ' એટલે મનમાં દોષ વસ્તુ સ્થિર કરી દસાવવાની શક્તિ. (પૃષ્ઠ ૧૫૨-૫૩) તેમના પ્રશંસકોમાં ભારતીય વિદ્વાનો અને રાજમદાર-જાઓ જ નહિ, પરંતુ આગ્રહ અધિકારીઓ અને વિદ્વાનોએ પણ તેમની અવધાન શક્તિને મુક્તકંઠે અંજલિ આપી હતી. જર્મન પંડિત સર મોનિયર વિલિયમ્સ, મુંબાઈ હાઈકોર્ટના જજ અને ઇન્ડિયન નેશનલ કેબિનેટ (હિંદી મહાસભા)ના સ્થાપકોમાંના એક એવા સર વિલિયમ વેડરબર્ગ પ્રો. પીટરસન, સર એડ્વિન આર્નોલ્ડ, સર રિચર્ડ ટેમ્પલ વગેરે જેવા તેમની અસાધારણ અવધાનશક્તિ ઉપર મુગ્ધ થયા હતા. વડોદરામાં દીરાન સરદારી માપરસાવે એમના માનમાં પંડિતોની સભા ભરી હતી.

છતાં એ દુઃખની વાત હતી કે દંર્ષક તેજોદ્વેષથી સ્વસંપ્રદાયના મુખ્ય મુખ્ય ગોસ્વામી બાગકો પંડિતજીની ઉપેક્ષા કરી, તેમને હમકા પાડવાની મંદી પ્રવૃત્તિમાં સામેલ રહ્યા હતા. વૈષ્ણવોના પુષ્ટિ સંપ્રદાયના તથા સમગ્ર હિંદુધર્મના સમર્થનમાં તથા બચાવમાં તેમણે જે બુદ્ધિ શક્તિ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન ખતાવ્યાં હતાં તેની દર કરવામાં તેમની સમુર્થિ તેમને અંતઃકાયથી ખતી હતી.

શતાવધાનનો બૌદ્ધિક પ્રયોગ કરી બતાવવામાં પડિતજીને જે ઉદાત્ત હેતુ હતો તે તેમણે ૧૮૮૯માં એ ત્યારે ઉમરેડના મંદિરમાં સભા ભરતા હતા ત્યારે પ્રગટ કર્યો છે “આ પ્રયોગ નાનક-તમાશા રૂપ નથી, પણ આ પ્રમાણે મનને કેળવતાં એક કાવમાં ધરુ કામ થઈ શકે તથા લોકો ધર્મોપદેશ લેવા કેળવાવ એ હેતુ છે જેમ વૈદ્ય ખાડસાકુની સહાયતા ને છે તેમ હું પ્રયોગની સહાયતા લઈ, ધર્મોપદેશ કરું છું ”

માંગરાલના દીવાન સુચ ગોકુલજી ડાના જે તેમનાથી વીસ વર્ષો મોટા હતા તે તથા મનમુખરામ ત્રિપાઠી પડિતજીને મુખ્યાઈમાં મળવા આવ્યા હતા, કારણ કે તેમને તેમની પામેરી પિંજેબિટી કરી સોમયજી કરવો હતો જેનો સર્વ વિધિ પડિતજીને સુવિદિત હતો.

કાશીમાં એ ગયા ત્યારે ‘ભારતેન્દુ હરિશ્ચંદ્ર સાથે તેમનો મેળાપ થયો હતો. તે મેળાપ હતો ‘ભારતેન્દુ’ સાથે ‘ભારતમાર્તંડ’નો. ત્યાં શતાવધાનના પ્રયોગ બતાવતા તેમને ‘સીવમ્બિ’ અને ‘શતાવધાનીનુ’ પદ આપવામાં આવ્યું હતું બન્ને જણે ભારતની સંસ્કૃતિને પ્રકાશિત કરી હતી.

સ ૧૯૪૧માં તેઓ જૂનાગઢ અને બાવનગ- ગયા હતા ત્યાં ગંગા એકા જે વાનપ્રસ્થમાં હતા તેમને પડિતજી મળ્યા હતા એના એ નિરખિમાંની અને ગુરુગૃહ હતા.

આ વખતે દ્વાગમમાઈના પટ્ટશિષ્ય રણુડોડમાઈ અમદાવાદ વડોદરા, બરુચ, સુરત અને મુંબઈમાં આવી પહોંચ્યા હતા. તેમને દ્વાગમ ભાઈના પદો સભાગાયા દલપત તથા નર્મદા તેમના ગાયેના પદોથી મુગ્ધ થયા હતા આ રણુડોડમાઈ મદુનાનજી તથા તેમના પિતા ધનસ્યામ બહેને પણ મળેના ત્યારથી પડિતજીને દ્વાગમમાઈમાં રસ પડ્યો, અને સાથે સાથે પ્રાચીન ગુજરાતી કવિતામાં પણ રસ પડ્યો કવિ રત્નેશ્વરકૃત ‘ભાગવત દશમસ્કંધ’નો સમગ્રોક્ષ દેશીનદ પદ્યઅનુવાદ પડિતજીની પ્રેરણાથી જ ૪ સ ૧૯૭૧માં પદ્યનવદેને ભોવર્ધનદાસ નાગવણુમાઈના પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો. એતુ અર્પણ ગો બીજીવનદાસજી મહાગાનને કરેલું છે.

યજ્ઞો કરવામાં પંડિતજીની જે શ્રદ્ધા અને ભક્તિ હતી તે નીચેના પ્રસંગ પરથી જાણી શકાય છે. સં. ૧૯૩૪માં મુંબઈમાં વરસાદ ન આવવાથી દુકાળની ભીતિ જિલ્લો ચર્ચા અને લોકો ખેત્રેન બન્યા. તેથી ગુજરાતી મહાજનના શેઠ શ્રી મુળજી જેઠા વગેરે પંડિતજી પાસે વર્ષા લાવના કાંઈ ઉપાય માટે વિનંતિએ આવ્યા. તેમની ઉપર કૃપાલુ બનીને પંડિતજીએ મારકીટમાં યજ્ઞ કરવાનું નક્કી કર્યું. 'યજ્ઞથી પર્જન્ય વરસે છે' એ ગીતા-વાક્ય ઉપર ભરોસો રાખી, પર્જન્ય યજ્ઞ માટે પોતે શૃંગોત્કર્ષિનું પદ લઈ યજ્ઞવિધિ કરી, મારકીટના કૂવામાં જીતયાં. તે વખતે તેમણે કાળાં વસ્ત્રો પહેયાં હતાં. અને કલાકો સુધી યજ્ઞની ક્રિયા માટે તેમણે મંત્ર જપવા માંડયો; પણ વરસાદ ન આવ્યો અને યજ્ઞને મંત્રની પૂર્ણાહુતિ થવા આવી : પંડિતજી પણ કૂવાનો બહાર આવ્યા.

આથી ટેટલાક અશ્રદ્ધાળુઓમાં સાત્ત્ર પ્રત્યે અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ, અંદરઅંદર તેઓ વાતો કરવા લાગ્યા; પંડિતજીના ચક્રોર કાન આ બધું સાંભળતા હતા; છતાં તેને ન ગણ્યકારી, પરમાત્મા ઉપર દૃઢ ભાવ રાખી અવલૂપ સ્નાન કરવા માટે એ સમુદ્ર ઉપર જવા તૈયાર થયા તે વખતે તેમની સાથે આરતા જનસમૂહને તેમણે કહ્યું કે 'સાથે છત્રીઓ રાખત્રી ઠીક પડશે.' કેકે કાવકી કગડાગી કરીને કહ્યું, 'ગુરુજી! તાપ સખત પડે છે, માટે આપ છત્રો લેવાનું કહો છો ?'

પંડિતજીએ તેનો ઉત્તર આપ્યો નહિ. હજારો લોકો સાથે સમુદ્ર-સ્નાન કરવા તે ઉપાયા. ત્યાં સામરતું વિધિસર પૂજન કરી સ્નાન કર્યું, કપડાં બદલી ધર તરફ જવા તૈયાર થયા. એટલામાં ઓચિંતાં આકાશમાં વાદળો દેખાવા લાગ્યા; ને થોડે છટે બવા ન ગયા ત્યાં તે વરસાદનાં ફોરોં પડવા લાગ્યાં, પછી તો જોરથી વર્ષા થઈ. મેઘ ગાળ્યો અને તે સાથે અશ્રદ્ધાળુની અશ્રદ્ધા પણ છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ. તેમણે પંડિતજીની માફી માગી, આ ખરો બનેલો પ્રસંગ છે જેમાં પંડિતજીની વિદ્યા તથા ઇચ્છા શક્તિનો અપૂર્વ વિજય થયો હતો.

સને ૧૮૬૭ માં મુંબઈમાં બ્યુરોનિક પ્લેગ ફાટી નિકળ્યો.

આથી પંડિતજીને લખતરના ભગવદ્દીય મહારાણાએ આગ્રહપૂર્વક લખ-
તર બેલાવી લીધા. એટલે એ, દાકરસેવા તથા પુસ્તકો સહિત ત્યાં
પધાર્યા. ત્યોથી થોડા માસ પછી એ ભાવનગરમાં વૈશ્યોને ઉપવિત-
સંગ્રહાર આપવા ગયા. ભાવનગર નરેશો તેમનો સત્કાર કર્યો; ત્યાંથી
વચ્ચમાં એ જૂનાગઢ પોતાને મોસાળ જઈ આવ્યા. ભાવનગર આવ્યા
ત્યારે તેમની પાંચ માસની પુત્રીના જન્મ પછી તેમના પત્ની સુતિકા
રોગથી પીડાતા હતાં. પ્રખ્યાત ઝંડુઝટ્ટજીએ તેમનો ઉપચાર કરવા
માથો હેતો. દરમિયાન પંડિતજીની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ થવા લાગી હતી.
તેમણે છેલ્લવહેતો એક સહાવિનોદ ત્યાં કરાવ્યો. એક તરફ પત્નીની
તબિયત તો બરાબર નહોતી જ, એટલામાં તો એમની અવસાન-ધડી
આવી ગઈ.

ત્રેપન વર્ષની પ્રમાણમાં નાની હિંમરે 'નમોસ્ત્વનંતાય સદ્વિસ-
મૂતયે' એ શ્લોક ઉચ્ચારતાં તેમનો આત્મા ગોલોકમાં ચાલ્યો ગયો.

પંડિતજીએ 'ગોવર્ધન' સંત્રાથી ગુજરાતી કવિતા ગ્રંથી છે.
તેની વાનગીરૂપે ત્રીયેતી 'ઈશ્વર પ્રાર્થના' હિતારી આ પરિચય પૂરો
કરીએ:-

(રાગ) પીલુ-બરવો

સદુ જન સુખી રાખો હરિરાય—

તનથી મનથી ધનથી જનથી દુઃખિત કાઈ ન થાય—સદુ જન

શ્રુતિસંમત મંગલ ઉપદેશ, કુપથ સંગ વિસરાય,

કાલ વિશાલ નિર્ધન ન ખોતાં, અર્થ સમર્થ ભરાય—સદુ જન

- થાય વિરામ નિકામ કામનો, કુચલ જ કામ કરાય,

ગોવર્ધન પ્રભુ આપ કૃપાથી, ભક્તિદ મુક્તિ વરાય—સદુ જન

શ્રી. ચીમનભાઈને આ ચરિત્ર લખવા માટે અનેકથા: ધન્યવાદ
ધો છે.

ચૈતન્યધામ, પ્રતાપગંજ.

વડોદરા ૨.

ગોપઅષ્ટમી, સં. ૨૦૧૨

મંજુલાલ ૨. મજમુદાર

મોક્ષધન

કેલાતના પહોરમાં, અરુણોદયના મધુરા પ્રકાશે સરોવરના કમલ ખીલી ઉઠે છે, તેમ માનવ જીવનના દૈર્ઘ્ય સંત, ભક્ત, પંડિત ને મહાત્માઓના જીવનના પ્રેરણાભર્યા દર્શનમી ખીલી ઉઠે છે. મહાત્માઓનું જીવન મધમત્રના કુલોની સુવાસ છે. જેને જેને તે સુવાસ સ્પર્શે છે તેઓ જરૂરથી પોતાના જીવનને સુવાસિત કરી ધન્ય બને છે. મહાત્મા મહુગ્રાલજી એક મહાન સંસ્કૃતાચાર્ય, કવિ, વ્યાકરણશાસ્ત્રી, નેદાંતાચાર્ય, ધર્મોપદેશક વગેરે હતા. પણ તે ઉપરાંત તેઓ એક મહામાનવ હતા. તેમણે પોતાના જીવનમાં કદી પોતે ખીજ કરતાં મોટા છે એવું માન્યું નથી, તેથી તેમના મંદિરે અતિવિદ્વાન કે સત્તાશને મિરાજતા માનવને જે પ્રેમ ને સૌમ્યતાના દર્શન થતાં, તેવા જ તેમનાં પ્રેમ ને સૌમ્યતાના દર્શન એક હાલી મવાલી પોતાના જીવનને ભાગ્યે તુટ્યો મર્મ સમજવા તેમના મંદિરે જતાં કરતો. પંડિતજીને રાગજો, વિદ્વાનો, ધનાઢ્યો તથા આમ પ્રજા તરફથી પુષ્કળ માન ને પદવીઓ મળી હતી છતાં, તે માન અને પદવીઓનું અહીં તેમને સ્પર્શી શક્યું નહતું. તેઓ વિદ્વાન હોવા છતાં પૂર્ણ ભક્ત હતા. તેમની ભક્તિમાં બહારનો દેખાવ ન હતો.

શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુખેશ્વરીજીમાં કહે છે કે “હે કૃષ્ણ જ્યાં સુધી માણસો તારા સેવકો (ભક્તો) ન થાય ત્યાં સુધી સંસારના રાગ વગેરે ચોરા તેમના વિવેક દૈર્ઘ્ય રૂપી ધનને લૂટે છે ને તેનું ધર તેના માટે જોડ બને છે, ને પુત્ર પત્ની બેડી બને છે. પણ ભક્ત થતાં તેના સંસારમાં ભગવદ્દષ્ટિને વ્યવહાર પ્રવેશે છે. તેથી તે સર્વમાં ભગવાન જુવે છે ને સર્વ તરફ પ્રેમ ભરેલું વર્તન રાખે છે. પછી ધર જોડ ન થતાં મંદિર બને છે, ને તેવા મંદિરે આવનાર દરેક જીવનના આત્મામાં શાંતિ ને આનંદ જવાય છે, તે પુત્ર વગેરે બેડીરૂપ ન થતા સેવાના રૂપમાં સહાયક બને છે.” પંડિતજીનું જીવન હાલ જગતેના આદર્શોને

અનુરૂપ હતું. તેમનું જીવન ઉચ્ચ કક્ષાના મહાત્માઓ જેવું વિજયવદ્ધ હતું ને તેમના મંદિરના દ્વાર સર્વને સત્કારના હરહંમેશ પુદ્ગલ રહેતા. તેમને બે પુત્રોએ થયેલી જે ધણી જ અદ્વાયપુત્રી નીવડી. એક પુત્રી તો જન્મતાં સાથે મરણ પામી છતાં, પંડિતજીએ પોતાના 'નત્યકર્મ' ને પ્રવચન સરિતાનાં વહેણની જેમ પ્રથમ પેઠે ચાલુ રાખ્યાં હતાં.

પંડિતજી તે વખતના યુગમાં વંદનીય મહાત્મા ગણાતા. ભગવાને તેમને જે લક્ષ્મી, વિદ્યા, વાણી ને ચિંતનત્મક બુદ્ધિ આપી તે તેમણે દીન-દુઃખીઓના આત્માને સતોષવામાં સારી રીતે વાપરી, ને તે અંગે જે કંઈ ઝણુ વગેરે સહન કરવું પડે તે બધું પ્રસન્ન ચિત્તથી સહ્યું. તેમના જેવા પરાપકારી મહાત્માએ મુંબાર્ધમાં આર્થ સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ માટે સભા, પુસ્તકાલય, પાઠશાળા, પત્ર ને મંદિરદ્વાર સર્વાંગી પ્રયાસ કર્યો હતો. વળી દુષ્કાળ, અનાવૃષ્ટિ, ગોરક્ષા, સ્ત્રી ને બાળકોની ઢળવણી, તથા બાળજનના વિરોધમાં તેમણે ઉત્તમ પ્રયાસ કરેલા, ને તે માટે સત્સહિત્ય પ્રગટ કર્યું હતું. તેમનું આખું જીવન ભગવાનના ચિંતનમાં વ્યતીત થયું હતું, લોકો પણ ભગવાનની ભક્તિ બુદ્ધિ પૂર્વક કરે તે માટે તેઓ ધર્મપિદેશ કરતા ને પુસ્તકો પ્રગટ કરતા. નારિતકવાદના પ્રચાર સામે તેમણે બારે ઝુંબેશ ઉપાડેલી, ને તે માટે બાળનિષેધથી માંડી સંસ્કૃત ને ગુજરાતી ભાષામાં ગંભીર લેખો લખ્યા હતા આવા એક પરમ પુરુષાર્થી મહાપુરુષનું જીવન પ્રગટ કરતાં દેને આનંદ ન થાય !

આ જીવન લખવાની પ્રેરણા મને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ તેનું દ્વંદ્વં વર્ણન નીચે મુજબ છે. સં. ૧૯૭૬ પછી મહાત્માજી આફ્રિકાથી ભારતવર્ષમાં આવ્યા. તેમણે સત્યાગ્રહાગ્રમ અમદાવાદમાં ચાલુ કર્યો ને નવજીવન પત્ર થરૂં કર્યું તેની અસરથી મોડાસામાં ગાંધીજીના આદેશ મુજબ રવદેશી ચળવળ, રેલિંગ ને ખાદીની પ્રવૃત્તિ સારી રીતે ચિકસી હતી ને ઋષિકૃષ્ણ જેવું એક સુંદર વિનયમંદિર સ્થાપવામાં આવ્યું

હતું, ને નવજીવન વાંચવાની આખા ગામમાં સગવડ કરવામાં આવી હતી. આ બધી દેશહિતૈષી ચળવળ શરૂ કરનારા સારા પ્રતિષ્ઠિત વૈષ્ણવોના કેળવણીના પુત્રો હતા. તેઓ બધા મારા પિતાજીથી ઘેરા નાના મોટા હોવાથી અમારા દવાખાને આવતા. મારા પિતાજી સ્વદેશી વસ્તુના વપરાશમાં માનતા ને સ્વદેશપ્રેમ પણ પુષ્કળ હતો. વળી તેઓ સનાતની વિચારના વૈષ્ણુવ હતા. તેથી અમારા દવાખાનામાં ગાંધીજીના વિચાર તે કાર્યોની ચર્ચા થતી, સાથે સાથે સનાતન ધર્મ અને પુષ્ટિમાર્ગ વિષે સારી ચર્ચા થતી. તે વખતે પંડિત ગદ્ગદાસજીની વાત નીકળતી ને તેમણે ધર્મસરક્ષણ માટે જે મહા પ્રયત્ન કરેલો તેની પ્રશંસા થતી; વળી નવા વિચારોની અધીર્માં ધણી સુધારકો ને વિચારકો અટવાઈ ગયેલા, તેમને પંડિતજીએ આર્થ ધર્મની ખૂબી પ્રેમથી સમજાવી આર્થ ધર્મમાં રસ લેતા કર્યા હતા, તેથી વાતો થતી. આ વાતો સાંભળીને મારા નાના ને કુમળા મગજમાં પંડિતજી માટે માન અને સદ્ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. ત્યારપછી સં. ૧૯૬૨થી હું હોંદી મહાસભા ને વૈષ્ણુવ ધર્મની વ્યાસકથ સેવા દવાખાનાના બચન સમયમાં કરવા લાગ્યો. તે દરમિયાન શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીગોપીનાથજી, શ્રીકૃત્તેશ પ્રભુ વગેરે પુસ્તિકાઓ પ્રગટ કરી. આ દરમિયાન ગો.વા. શ્રી. મોહનલાલ ગાંધી, શ્રી. પુત્રમચંદ દોશી વગેરેને ધણી વખત મળવાનું થતું, તેના પરિણામે સંવત ૧૯૬૮ માં અખિલ ભારતીય ધોરણે શ્રીશુદ્ધાદિત સંસદ સ્થાપાઈ ને તેના તરફથી વિવિધ પ્રકારનું નવી દૃષ્ટિવાળું સાહિત્ય પ્રગટ થવા માંડ્યું. તે સંસ્થાના પ્રાણસમા માનનીય કાર્યકર ગો. વા. મોહનભાઈ ગાંધીની પ્રેરણાથી રાજ્ય આચારજી, ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી, શ્રીગોકુલેશ આખ્યાન પ્રાગટ્ય મંગલ વગેરે અનેક પુસ્તકો લખ્યા ને પ્રગટ થયાં. ત્યારબાદ તેમની ને પ. બ. શ્રી. પુત્રમચંદભાઈ દોશીની પ્રેરણાથી પંડિતશ્રીનું જીવન લખવાનું સં. ૨૦૦૧ના સાદરવા સુદ ૨ને શનિવારે શરૂ કર્યું. ત્યારબાદ મારા જીવનમાં અનેક અસાધારણ પ્રસંગો બની ગયા. પ. બ.

શ્રી. મોહનલાલ સં. ૨૦૦૬માં ગોલોડવાસ પામ્યા. ચોડા વર્ષો બાદ સંસારની પ્રવૃત્તિ પણ સંકોચ પામતી ચાલી. પણ આજે બાર વર્ષે આ જીવન પ્રગટ કરતા આનંદ અતુલ્યું છું.

જીવનચરિત્રમાં ઇતિહાસ નવલકથા, નવલિકા, નિબંધ વગેરે અનેક વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે, તદુપગત તેમના જમાનાના સંસ્કૃતિ દર્શનનો પણ સારો ખ્યાલ આવે છે. જેમ નવલરામ મહિ-પતરામ, નમદાશંકર કવિ વગેરે આપણા વિદેહી સુધારકોનાં જીવન આપણાં સમાજની જડતા ને રૂઢિચુસ્તતાનો ખ્યાલ આપે છે, તેમ પંડિત ગદુલાલજી જેવા સાંસારિક સાધુઓનાં જીવન જડતા ને રૂઢિચુસ્ત સમાજના અંધારપટમાં આર્ય ધર્મના અરુણોદયનો ખ્યાલ આપે છે. તે કાલની મર્યાદાએ ઓળે અપણા આર્ય ધર્મમાં ઘણું પરિવર્તન થયું છે. તે પરિવર્તનમાં મહાત્માજીનો ફાળો મારો છે. આંગ્રીસમા સૈકાનો શરૂઆતમાં જે પૂર ધસમસતુ આવી આપણા આર્ય ધર્મને કુબાડવા પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યું હતું, તે પૂરમાંથી બચાવવા માટે જો હમણે દયાનંદ, શ્રેયસાધક વર્મના આચાર્ય નૃસિંહાચાર્યજી, પંડિત ગદુલાલજી, સ્વામી વિવેકાનંદ યીજીસોદિના સ્થાપક મેડમ બ્લવેટસ્કી તથા એનીબીસેન્ટ વગેરે ન થયાં હોત તો આર્ય ધર્મની દશા અત્યારે કેવી હોત તે કહીપવી મુશ્કેલ છે! પણ સદ્ગુણો ત્યારપછી પણ આર્ય ધર્મના ઉત્કર્ષમાં ઉત્તરોત્તર અનેક મહાપુરુષો જન્મ્યા ને છેવટે મહાત્માજીએ આર્યધર્મ સનાતનધર્મ કે હિંદુધર્મને પોતાના જીવન ને આચરણથી એવો પ્રતિબાવંત બનાવ્યો કે આજે તે દુનિયાના ધર્મોમાં અતિ મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે.

પંડિતજીનું જીવન ને સાહિત્ય વિસ્તારથી સમજાવે તેવો કાર્ષ્ણ્ય પણ અંધ આજ સુધી પ્રગટ થયો હોય તેમ લાગતું નથી. પંડિતજીની વિદ્યમાન અવસ્થામાં તેમના શતાવધાનના પ્રસંગો વખતે અનેક દૈનિક પત્રોમાં તથા માસિકોમાં પંડિતજીના જીવનનો પરિચય કરાવતા લેખો આવતા. આવો એક સુંદર પ્રયત્ન વૈષ્ણવ ગુરુ ધર્મ કૃમી નામના મંથમાં શ્રી. રામદાસ કાશીદામોદીએ કર્યો હતો. તે તેમાં પંડિત-

જીની અસાધારણ વિદ્વતાનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. પંડિતજીના ગોસોહવાસ પછી જુનાગઢની વિદ્યાવિલાસ સભા તરફથી સં. ૧૯૫૫ માં સદુપદેશ માતૃંડ નામે ગ્રંથ પ્રગટ થયો. તેમાં ચાલીસ પાનામાં પંડિતજીના જીવનનો પરિચય છે. તે ગ્રંથના ૩૯ મા પાને લખવામાં આવ્યું છે કે સાક્ષર શ્રી. મણીલાલ નલુભાઈ જે પંડિતશ્રીના સ્વરૂપના અનુભવી હતા તેમણે આ પ્રસંગે અમને લખ્યું હતું કે પંડિતશ્રી જેવા અદ્વિતીય મહાત્માનું જીવન લખવું અતિ આવશ્યક છે. તે પ્રારંભ હશે તો આ હાથથી જ તે લખાશે.” પરંતુ આ ૪ વર્ષમાં મણીભાઈ વિદેહ થયા. એટલે તેથી પંડિતજીનું જીવન યથાર્થ લખી શકાયું નહિ. ત્યાર બાદ કવિ શિવાનંદે જીવન રમરણ નામે પુરિનકા કાવ્યમાં બહાર પાડી. તે દરમિયાન આર્થ પત્રિકામાં પંડિતજીના જીવનના ચોડાક પ્રસંગો ચર્ચાયા હતા. ત્યાર પછી સં. ૧૯૬૩ માં સંપ્રદાય સ્વરૂપ નામના ગ્રંથમાં વે. શા. રા. રા. શ્રી વિષ્ણુવાચાર્ય ના સંસ્કૃતના ૨૪ પાનામાં પંડિતજીનું જીવન પ્રગટ કર્યું, તેવી રીતે શ્રી. હીરાલાલ શ્રોફે વિદ્વચ્ચરિત પંચકમાં પંડિતજીનું જીવન પ્રગટ કર્યું. સં. ૧૯૪૨ માં તેવી રીતે સચિત્ર સાક્ષરભાષા મહાજન મંડળ વગેરે ગ્રંથોમાં પંડિતજીનું સંક્ષિપ્ત જીવન પ્રગટ થયેલું.

હવે પ્રશ્ન સં. ૧૯૬૯માં શાસ્ત્રીજી હરિશંકર ઐકારજીએ સત્ સિદ્ધાંત માતૃંડ ગ્રંથમાં ૨૭ પાનામાં સંસ્કૃતમાં જીવન લખ્યું છે. સંવત ૧૯૬૭ માં ૨૨-૧૨-૪૨ રડિઓરેકોર્ડન મુંબાઈથી શાસ્ત્રી વસંતરામે પંડિત શ્રી. ગદ્દલાલજી ઉપર વાર્તાલાપ કર્યો હતો.

પંડિતજીના જીવનચરિત્રની પ્રાપ્તિ માટે મેં ઠીકઠીક પ્રયત્ન કરેલો. તેના માટે મેં ગુજરાતી પત્ર સાપ્તાહિક મુંબાઈની જીની દાખલો. જેપેલી ને તે સગવડ કરી આપવા માટે ગો. વા. છત્તારામભાઈના સુપુત્રો મુ. શ્રી. નટવરલાલભાઈ વગેરેનો આભારી છું. જે તેમણે મને લેખની સગવડ ન આપી હોત તો આ ચરિત્ર આવી જતું ન જ લખાત. આ કામ માટે શરૂઆતમાં હું મુંબાઈ ગયેલો ત્યારે

ગો. વા. ધીરજલાલભાઈ સાંકળીયાને ખખખર બિલ્ડિંગમાં મળેલો. તેમણે મને સદુપદેશ માર્તંડ, ગ્રંથ આપેલો. પણ થોડા માસ પછી તેમણે તે ગ્રંથ પાંચે હોવાથી મંગાવી લીધેલો. તેથી મેં તે પાછો મોકલી આપ્યો. વળી કાંકરોલીનાં પુસ્તકાલયમાં આ વિશે તપાસ કરેલી. ત્યારબાદ ગો. વા. મોહનભાઈ ગાંધીએ મને સદુપદેશ માર્તંડ, આર્થ સમુદય પત્ર લાવી આપ્યાં. આમ જીવનચરિત્ર બેચું કરવા માટે મેં અનેક પ્રયત્ન કરેલા. તેના પરિણામે આ ગ્રંથ આજે તૈયાર થાય છે. આ સિવાય ગો. વા. વસંતરામ શાસ્ત્રી, જાણીતા સાહિત્યકાર પ. ભ. શ્રી કેશવરામ શાસ્ત્રી, પાટણના પ. ભ. શ્રી રમણિકલાલ પોપટલાલ શાહ તથા વૈદ્યાશ્રી માધવજી ગોપાલજીએ કેટલાક પ્રસંગો મને લખાવ્યા હતા, તે બદલ તે સૌનો આભાર માનું છું.

પંડિતજીનું જીવન અત્રે જે આપ્યું છે તે સાગરમાં મળતી એક સસ્તિ જેવું છે. બાકી તેમના જીવનના અનેક બનાવો ને પ્રસંગો છે, તેનું સરોધન ન થાય ત્યાં સુધી તેમના તેજસ્વી ને અતાપી જીવનનો ખ્યાલ આપણને અધૂરો રહેવાનો! જેમ ભક્ત કવિ દયારામ માટે જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ચંકરપ્રસાદ જી. રાવળે તેમનું ધૂર જીવન લખ્યું, તે તેમનું અક્ષરજીવન પંડિતયુગના સમર્થ દૃષ્ટા શ્રી. ગોવર્ધન-રામભાઈએ લખ્યું તથા ગો. વા. તેલોવાળા તથા પ્રો. જેઠાલાલ શાહે દયારામના અક્ષર જીવન માટે ગ્રંથો પ્રગટ કર્યાં. તેમ પંડિતજીના જીવન માટે થવું જોઈએ.

પંડિતજીના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો કોઈ કોઈ વખત આપણા સામયિકોમાં આવે છે. કુમારમાં ઘણા વર્ષો પહેલાં આવે એક પ્રસંગ આવેલો કે, ગણપતિને બિલાડી ખાઈ ગઈ એમ એક જાણે વક્રોક્તિમાં સંસ્કૃતમાં કહ્યું, તેનો ઉત્તર પંડિતજીએ સંસ્કૃતમાં સચ્ચ આપેલો. તેવી રીતે એક વખત સારી સ્મૃતિરાગા વિદ્વાને પંડિતજીને કહેલું કે તમે જમે તેટલો ઝાપટી દેવિના બોલો હું તે લખી લખ્ય. પંડિતજી આદીર ભોડો ગાયોને બોલાવે છે તે રાગમાં કાન્ય બોલ્યા. તે નવી

લાપાથી તે વિદ્વાન શરમાઈ ગયો. વળી અંગ્રેજી કેળવણી પામેલાઓએ જુનાગઢમાં જ્ઞાન પ્રસારક સભા સ્થાપી. તેમાં મજમુન્દાર જયસુખરાય (શ્રી વિનોદરાય વજીલ અમરેલીવાળાના પિતાજી) જોડાએલા. સં. ૧૯૪૧માં દયાનંદ સરસ્વતીએ વેદમાં મૂર્તિપૂજા નથી એવા વિચાર ફેલાવ્યા તેની અસર જયસુખરાયભાઈ ઉપર થઈ. રઘુનાથરાયભાઈ (મહર્ષિ દયાનંદના દાદા) તેમણે તેમને પંડિતજીના પરિચયમાં આવવા સલાહ આપી તેમની સલાહથી તેઓ પંડિતજીને મળ્યા તે મૂર્તિપૂજા વિષે તેમની શંકા નિવૃત્ત થઈ ને પોતે લક્ષ્મી બન્યા. પણ પોતે કાન્યેશમાં ગાવા લાગ્યા કે:-

આહા! રૂપ કહું થું પ્રભુનું આજે સૂર્ય ચંદ્ર સચીપતિ હશે.

વળી બીજા કાન્યેશમાં ઈન્દ્રવજ્રા હંદમા ગાયું છે કે;

જગતપિતા જાણક રૂપ ધરિને રમે જમે છે,

ધરમાં પધારીને અનેક લીલા મનભાવતી કરે છે.

આમ પંડિતજીની હાવા આપણે ત્યાં ને બીજા પ્રદેશોમાં સારી રીતે પડી હતી.

આ પ્રંથ પ્રગટ થવામાં રૂ. ૧૨૫)ની આર્થિક સહાય ગો. વા. જમનાદાસ દારદાસ મણીયારે કરી છે, જેમણે આ પૂર્વે રાજ્ય આચકરણ વગેરે જીવન પ્રગટ કરવામાં સહાય કરી હતી. આ રકમ તેમના કાર્યજ ગોડલદાસે તેમના ગોસોકરાસ પછી આપી હતી. રૂ. ૨૦૦) અંકે બસે રૂપિયા મોડાસાના વૈષ્ણવખાંધ અંગમળદેન સ્વ. લક્ષ્મીદાસ લલિતદાસનાં પુત્રીએ આપ્યા છે, જેણે પોતાની બધી મિલકતનો મહબ્બ કર્યો છે. રૂ. ૧૦૦) અંકે સો જાણીતા ખાયાતા સારિના કાપંદર કાષ્ઠી દોદરાદાસ જેમયંદ શાહે તેમનાં ગો. વા. માતૃથીની સ્મૃતિમાં આપ્યા છે. તેની રીતે રૂ. ૧૫૦) અંકે દોડસો રૂપિયા કાષ્ઠી દારદાસ વેણીચંદ શાહ જે માલેગાવના એક પ્રતિષ્ઠિત વેપારી છે તે એક સદ્માનો વૈષ્ણવ છે તેમણે આપ્યા છે તે રૂ. ૧૫૦ અંકે દોડસો જાણીતા સેવાભાવી વૈષ્ણવ થી ચુતીલાસ લા ગાંધીએ

આપ્યા છે, જેમણે ધાર્મિક સાહિત્ય છૂટથી પ્રગટ કરવામાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. ખૂટતી રકમ આસરે તણસો રૂપિયા શ્રીમોહનભાઈ સમારકેતી રકમમાંથી ખર્ચ્યા છે. વળી આ ગ્રંથનો સત્કાર લખી આપવા માટે જાણીતા સંશોધક ને સાહિત્યકાર પ્રો. મંજુલાલ ર. મજમુદારનો ખાસ આભાર માનવાની તક લઉં છું. તેમણે સત્કારમાં આ ગ્રંથનો ટૂંક ૭ પરિચય સારી રીતે કર્યો છે તે આ ગ્રંથનું ભૂષણ છે.

ડૉ. ચીમનલાલ મ. વેદ

પ્રકાશકર્તૃ નિવેદન

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

જ્યારે આર્યધર્મ-સનાતન ધર્મ પર આક્રમણ થાય છે ત્યારે પ્રભુ પોતે પૂર્ણ, અંશ, ક્ષણ કે આવેશ-રૂપે પ્રકટ થઈ ધર્મનું પુનઃ સ્થાપન કરે છે.

સનાતન ધર્મ પર જ્યારે ચારે બાજુથી સુધારકો તથા અન્ય ઈર્ષાળુઓના પ્રહાર થઈ રહ્યા હતા તેવા વિકટ સમયમાં પંડિતજીનું પ્રાકટ્ય તે ખરેખર ઈશ્વરી સંકેત જ હતો. માત્ર આઠ જ વર્ષની વયમાં પંડિતજીનું વિનયન ધનુ અને છતાં, સર્વ વિદ્યામાં પૂરેપૂરી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી એ સાધારણ બાળક ન હતી પણ ઈશ્વર પોતાની શક્તિઓને ક્યાં ક્યારે અને કેવી રીતે પ્રકાશી છે તે કોણ કળી શકે!

શુદ્ધાદૈત સંસદની સ્થાપના થઈ ત્યારથી જ કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરેલો - તેમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ઇતિહાસ માટે સંશોધન કરી તેના બન્ન વિઠાસમાં જેનો જેનો ફાળો હોય એવા વ્યક્તિઓનો ન્યાયકથ ઇતિહાસ બરાબર કળામધ મેળવવો, એ સંસ્થાનો એક આશય હતો. અનુમદનું પ્રકાશન 'વીસમી સદીના પુષ્ટિમાર્ગીય લેખકો' એ આ દિશામાં પ્રથમ પગથિયું હતું. ત્યાર પછી તે ૧૯ મી તથા તેથી પાછલી સદીઓ જેવી હતી, પણ પ્રભુની કૃપા જુદી હતી. અનુમદને બંધ કરવું પડ્યું અને યોજના કેવળ વિચારમાં જ રહી મઈ. જ્યાં અમારા બાળ્યા તટલા પ્રયાસના ફળરૂપે આ મંચદારા પુષ્ટિમાર્ગીના એક પ્રખર સેવક, ભારતવર્ષના એક અતિ ઉત્તમ કેાટીના આર્થ વિદ્વાન, વિચારક અને સનાતન ધર્મના એક અગ્ર અને અજેવ યોદ્ધા એવા પંડિતજી મદુલાલજીના જીવનને તેના નૈસર્ગિક સ્વરૂપમાં અને સ્વયં એટલી રીતે સુઅવરિષ્ઠત પ્રકટ કરવા બાબતમાં થયા હોજી.

શ્રી. ચીમનભાઈ વૈદની કટલાય વર્ષોની મહેનત અને અંધ સંશોધનની મથામણ પછી આ અંધ આપણને મળે છે, અને તે પણ કેવળ સેવાભાવે કોઈ પણ પ્રકારના પુરસ્કાર કે મહેનતાણાની છત્તા વગર. શ્રી. ચીમનભાઈ વૈદની આ સેવા માટે સંસ્થા તેમની ઋણી છે.

કહેતા દુઃખ થાય છે કે આવા ઐતિહાસિક સંશોધનો ક્યાં પછી પણ તેમને છપાવવા વગેરે માટે પણ આપણા સમાજમાં ધણી બેઠરકારી કે પછી ઔદાસીન્ય છે. મુદ્દણ અર્થ મેળવવા અમારે તદ્દન સાધારણ રિયતિના માણસો પાસે જવું પડે છે. જ્યારે સંપત્તિવાળાઓ તો એથી દૂર જ બાગતા લાગે છે.

અંતમાં વૈજ્ઞાનિક સમાજ સમક્ષ એક વસ્તુ રજુ કરી લઉં. આ વર્ષે અનુમત્તને પુનઃ શરૂ કરવા વિચાર કરીએ છીએ. અને તે અને તો ઇતિહાસ સંશોધનનું અધૂરું રહેલું કામ કરી હાથ ધરવા શક્ય અને. પણ નાણાનો પ્રશ્ન જ મુંઝવે છે. જો ત્રણસોથી ચારસો રૂપિયા આપનાર બાર વ્યક્તિઓ મળે તો માસિક એક વર્ષ બરાબર ચાલે અને આવા વ્યક્તિ તરફથી દર વર્ષે એટલી મદદ મળી રહે તો અનુમત્ત કાયમ ચલાવી શકીએ. વૈજ્ઞાનિક બાઈઓ આનો વિચાર કરશે?

પુનમચંદ સાં. દોશી

મંત્રી શુદ્ધાદિત સંસદ

મેડાસા.

અનુક્રમણિકા

નામ	પાનું	નં.	નામ	પાનું
સત્કાર પ્રો. મણુલાલ ર.	૨.	૧૫	આર્થસમુદય	૮૯
મજમુદાર		૧૬	મદ્રાસનો બયંકર દુકાળ	૯૪
પ્રાકૃત્યન		૧૭	મુંબાઈમાં અનાવૃષ્ટિ	૯૮
પ્રકાશકનું નિવેદન		૧૮	જીવનચર્યા માનપત્ર	
અનુક્રમણિકા			વગેરે	૧૦૨
શુદ્ધિપત્ર		૧૯	પંડિતજીનું લગ્ન	૧૧૨
૧ પ્રશાંત્યુ	૧	૨૦	વિદેશી સભાનેત્રી	
૨ પૂર્વવંશ	૬		મેજાપ	૧૨૦
૩ જન્મ વિકાસ	૧૩	૨૧	જો. શ્રીદેવકીનંદના-	
૪ આત્મદર્શન	૨૦		ચાર્યાજી	૧૨૩
૫ સમાજનું ચૂલ દર્શન	૨૩	૨૨	સંપ	૧૪૦
૬ મુંબાઈમાં પ્રવેશ	૨૭	૨૩	કાઠિયાવાડનો પ્રવાસ	૧૪૯
૭ વેદાન્ત ચિન્તામણિની		૨૪	જ્ઞાન પ્રચારક મંડળી	૧૫૨
રચના	૩૧	૨૫	જમુનિલી ઉત્સવ	૧૫૬
૮ બીજો દલો	૩૪	૨૬	ભૂમિ	૧૫૯
૯ ત્રીજો દલો	૩૮	૨૭	વેદ	૧૭૧
૧૦ શ્રીવલ્લભાખ્યાન	૫૨	૨૮	કાશીની યાત્રા	૧૭૩
૧૧ ચાંચીજી કેશવજીનો		૨૯	વિવિધ પ્રશ્નો	૧૮૦
મેજાપ	૬૦	૩૦	અધિક માસની ચર્યા	૧૯૨
૧૨ ચોથો દલો	૬૩	૩૧	આર્થ સમુદય ગાસિકાનું	
૧૩ આર્થ સુખમેદિય સભા	૭૭		પુનઃ પ્રકાશન	૧૯૫
૧૪/૧૫ સર્વોપરિ સીધ દવિ		૩૨	તિલકાચત્રીનું મુંબઈમાં	
ધર્મ	૮૧		આગમન	૧૯૮

નામ	પાનું	નામ	નામ
૩ ઉમરેડનો પ્રવાસ	૨૦૮	૪૦ છેલ્લો વિદાર	
૪ ઉપનયન તથા કલકતા- નું માનપત્ર	૨૧૩	૪૧ પુણ્ય સ્મૃતિ	
૫ ભારતમાનંડ એક બહુમાન	૨૧૮	૪૨ પ્રશસ્તિ કાવ્યો	
૬ આચાર્ય પરંપરા	૨૨૦	૪૩ સાહિત્ય સેવા	
૭ માનપત્રો	૨૨૮	૪૪ જન્મોત્તરી	
૮ કેટલાક પ્રસંગો	૨૩૨	૪૫ ગદુલાલજીની સંસ્થા	
૯ શકા સમાધાન	૨૩૮	૪૬ સંદર્ભ-અંગે	
૯ (૨) હીરક મહોત્સવ	૨૪૭	૪૭ કેટલાક મહત્વના વાં	
		૪૮ ઉપયોગી સાલો	

શુદ્ધિપત્ર

પાનું.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુ
૪	૧૬	સ્કુરણા	સ્કુરણા	૪૩	૧	કારણુખી	કારણ
૮	૨૧	આ	આ વિશે	૪૭	૧૬	કર્મો	કર્મો
૧૬	૨૬	ત્વરિતા	ત્વરિત	૫૩	મથાડે	ત્રીન્ને હલ્લો	શ્રીવ
૧૭	૪	ઈદ્રિઓના	ઈદ્રિઓના	૫૪	„	„	
૧૭	૧૭	વાંચી	વાંચાત્રી	૫૫	„	„	
૨૬	૧૩	પરછંદાનુવૃત્તિર્પરછંદાનુવૃત્તિ		૬૫	૬	મનવા	માન
૨૬	૨૩	પુનર રચના	પુનર રચના	૬૫	૧૮	શન	દેશન
૨૭	૪	ભાયબલ	ભાયબલ	૬૮	૬	જમીનિસત્ર	જમિ
૪૫	૨૧	રાજ્યાશ્રમ	રાજ્યાશ્રમ	૭૩	૬	ગાંધી	ગાંધી

લેખકનાં અન્ય પ્રકાશનો

- (૧) રાજા આશકરણનું છવન પૃ. ૩૨ કિંમત રૂ. ૦-૪-૦
- (૨) ગો. શ્રી. દેવકીનંદનાચાર્યજી પૃ. ૭૨ કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦
- (૩) શ્રીગોકુલેશ્યાખ્યાન નિ. લી. સ્થ. પૂ ગો. શ્રી રમણુલાલજી
મહારાજ રચિત ગ્રંથ પૃ. ૩૩ ૦-૬-૦
- (૪) પ્રાગટ્ય મંમલ : શ્રીગોકુલેશ લીલાસાવિધ કીકાકલોલ
ગ્રંથમાના ૩-૪ માંગલ્ય, શ્રીમદાપ્રજ્જલ, શ્રીગુસાંધજી ને
તેમના સેવકાના વિશિષ્ટ પ્રસંગો પૃ. ૫૨ કિંમત રૂ. ૦-૬-૦
- (૫) તત્ત્વાર્થદોહન (ભરુચી સંપ્રદાયતી પરંપરા, સાહિત્ય વગેરેની
સમજા આપતો ઈ. સ. સત્તરમા સૈદ્ધાંતો પ્રાચીન ગ્રંથ)
પૃ. ૬૨ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
- (૬) શ્રીગોકુલેશવાક્યસુધા-ભાગ. ૧ (શ્રીજ્ઞાના છવન પ્રસંગો તથા
વાતો) પૃ. ૧૪૮ કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
- (૭) સત્તરમા સંવતનું પુણિ સાહિત્ય ભાગ ૧લો
પૃ. ૬૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
- (૮) વીસમી સદીના પુણિ લેખકો પૃ. ૧૩૪ કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
- (૯) વેણુ પાલમાસિક વર્ષ બે ના અંગે ૧૫ (પૂરી ફાઈલ)
કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

ગા. વા. હેતીબા શ્રી કોટરદાસ ખેમચંદ્ર શાહનાં માતૃશ્રી
મો. ડા. મા.

જન્મ સંવત ૧૯૨૩

સ્વર્ગવાસ : સવત ૨૦૦૩

ગા. વા. શ્રી જમનાદાસ હારદોદાસ મળીઆર
 મોડાસા (વલ્લભગંધારા) :

મહાવ્યથુ.

“ પિતાજી, એ યાન મને ગમતું નથી. પુત્ર આંખ વિનાનો થાય, ત્યારે તમે ઉપદેશ આપો ‘ભગવદ્વિચ્છા,’ પણ એવી ભગવદ્વિચ્છાને હું શું કરું ? પાથરું કે ઓહું ? મારી આંખના તેજ સમો, મારા ઘડપણની લાકડી સમો, એ આજે આ અધ બન્યો ! ”

“ બેટા, બેગાકળા બને એમ શું વળે ! જે બનવાનું છે તે બન્યો જાય છે. ભવિષ્યના ગર્ભમાં કાઈ પેસી નીકળ્યું છે? કાઈક પરમ ભાગવતો ભાવિના શિર ઉપર પગ મૂકી ભગવન્મર્ગે જાય છે. ” શ્રીમદ્ભગવદ્ભગ્નયે પોતાની દિકરી લાડુ બેટીજીને સાર્વના આપતાં કહ્યું.

“ પણ, બાપું, હજારો વૈષ્ણવો આપને પરમભાગવત લેખે છે. આપ પણ મહાન ભાગવતાચાર્ય ભગવદ્વતાર શ્રીવદ્ભલાચાર્ય મહાપ્રભુના પ્રતાપી વંશજ છો. શું આપ આપના આ નવ નેત્રવિહીન દોહિત્ર ઉપર દયા ન વિચારો ? ” લાડુ બેટી પુત્રના નેત્રમાં નવદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાના પિતાજીને વિનવવા લાગી.

“ નવદષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય, પણ આ કાલાવાસા રોના ! બેટા, કાઈ પુત્ર પુત્રી આવી રીતે પિતા જોડે વતે ? શું તારો એ બાગક છેને અમારાં એ આંતરડાં નથી ? જરા વિચાર કર. અસાકચ અને મુશકચ સ્થિતિમાં ભગવદ્ આશ્રય છવે કરવો જોઈએ, એવી શ્રીમદ્ભગ્નયજીની આજ્ઞા છે. માટે ભગવાન જે કરે છે તેમાં જ બસું છે. તેની સહસ્રમુખી અમૃતધારા સૌના કલ્યાણ માટે વહે છે. આપણને લાગે છે કે પુત્ર અધ થયો, લોકિકદષ્ટિએ શોક પણ ઉપજે, પણ દયાસિન્ધુ તો દરેકે દરેક દાર્પ પરત્વે પોતાની કૃપાદષ્ટિ રાખે છે. વળી જેમ હું શ્રીમદ્ભગ્નયજીનો વંશજ છું તેમ તું પણ તે પવિત્ર મહાત્માના વંશમાં જન્મેલી છે, તારે આવે સમયે દિમત ન છોડવી જોઈએ. પણ અંબીર બનવું જોઈએ. આવી જાતની વિદ્યવતા તને ન બાજે. ”

૧ :: બા. મા. ગદ્યવાચનનું જીવન અને સાહિત્ય.

“ પિતાજી, તમારો વાત મને સમજાય છે, પણ મારી બુદ્ધિ મુંઝાઈ ગઈ છે, મને કંઈ સુઝ પડતી નથી. હવે તો ધીરજ પણ રહેતી નથી. આજ દેવતા દિવસ થયા ! પ્રભુ કંઈક દયા વિચાર ! ” મગગળા સ્વરે લાડુના બોલી ઉઠી.

“ પણ, બહેન, આમ તો આખું જગત-અરે ! મોટા મોટા પંડિતોની દષ્ટિ આ દક્ષિણાવતીના અધિકારથી આચ્છાદિત છે; તેઓ પણ એક રીતે અધ છે ” શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પુત્રીવું મન તરવણન તરફ જોવાના મજાન કર્યો.

“ સાચી વાત છે. આપુજી ! પંડિતોને પોતાના જ્ઞાનનો ગર્વ હોય છે તેમના જીવવાનો હેતુ બીજાઓ કરતાં પોતે મોટા પડિત છે એમ વિદ્વત્સભામાં સાબિત કરવું તે હોય છે. તેઓ કંઈ ભૂલ નથી. તેમના જ્ઞાનનો દુષપ્રયોગ ભગવાનના ચરણસરોજનો ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે થવાનો નથી. તેથી એક રીતે ઠીક કહેવાય છે કે તેઓ ચક્રાકાશ વેદ જેવા છતાં, દક્ષિતમયી તેમને સત્ય વસ્તુ સમજતી નથી. પણ પિતાજી હું કંઈ પંડિત નથી. નથી મારામાં યાત્રાજ્ઞાન, હું તો અદ્વૈતનિષ્ઠ ભગવદ્ દાસી છું. છતાં કૃપાસિન્ધુના કૃપાજલ મારે માટે સંક્રાંતિ ગયા લાગે છે. ભગવદ્, આ શી રીતે સરન થાય ! એના કરતાં મરણ સારું ! જેવું એ નહિ અને દાઝવું એ નહિ. ” લાડુના બોલતાં જ રડી પડી.

“ બેટા, આમ તો ડાહીશાહી વાતો કરે છે, ને ધરીક વારમાં પાછી સ્વાર્થલોભુષ બની ભગવાનથી વિમુખ બને છે, તે ઠીક કહેવાય ! ”

“ પણ, આ મારો લાડકપાયો, નવ વર્ષનો યવ આબો તેનું મન ભગવાનમાં ન જોતાં તેના પિતાના મનમાં ઘડ્યું દુઃખ રહેતું, પણ હું તેના પિતાને કહેતી કે એ નો નાનો બાગક છે, તે અત્યારથી રોતો ભાગે ! તમે પંડિત છો એટલે ખસ છે આવો ! મારો સામાન્ય બાગક, અરે ! તેની પણ આવી દયા ! ” એમ બોલો લાડુનેની સાથે પડી.

“ પણ એમ રડે શું વળે ? હું એ બહુનું ને તારું દુઃખ સમજું ”

છું; વળી આ ધનરયામ બદ્ધ પણ જોતે કેવા સૂતમન જેવા બની ગયા છે ! ”

“ આજે શોળી નોકળે સત્તર-સત્તર દિવસ થયા; જાણે અધારી રાતના નજમંડળના તારલા સમા મારા આ ગદુના આજે અંગે આંખ કાન નાક ને મોં સુદ્ધાં શીગોના દાણા ભરાઈ ગયા. દાણા પણ ખાસા કાચર જેવા ! મને ઉઘે પણ આજે સત્તર દિવસ થયા. તોએ ઓછા એ કંઈ નમન આપે છે ! ”

“ હા બેન, એમાં એવું ને તારું કિરમત. તંનતોડ મહેનત મજરે ન આવે ત્યાં જીવને શો પુરુષાર્થ ! ” શ્રીવ્રજવલ્લભે કહ્યું.

“ પણ મને લાગતું કે મારો મહેનત મજરે આવશે આ આશાએ ને આશાએ આખો દિવસ તેના ફેફસા ભગવ ને ફટે તેના ઉપર અડાપાં છાણાંની રાખ ભજરાવતી, ધડી ધડીએ તેનો આદર વગેરે બદલતો, ને દાર ઉપર તાજે હીમડો મંગાવી ભરાવતી ક્રાંતિ પકડાયો ન પડે તે માટે દાર અંધ ને બધ રાખતી, પણ જેમ બોડી ગિલાડી અપશુકનમાંથી ન જાય તેમ આ આ શીંગીએ મારા અણુધને અંધ બનાવી દાધો. ” એમ કહી લાડુખા આંખમાંથી આંસુ સારવા લાગી.

એટલામાં પધારીમાં પડ્યા પડ્યા ગદુ બોલવા લાગ્યા, “ બા બા, નાના ક્યાં છે ! બાપુજી આંખો ગપ્પ, જીવન ગયું, કંઈ દેખાતું નથી ” એમ બોલી પધારીમાં રડવા લાગ્યા.

“ લાઈ ગદુ, તને શી ફિકર છે. હું જીવું છું ત્યાં સુધી હું તને સાચવીશ. દેરનો સામે ઓછા દાવા થાય છે ! લે દવે રડ મા. ” ધનરયામ બદ્ધે બાળકના માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

“ પિતાજી, તથી જોવાતું, દવે કંઈ કરો, ઓ ભગવાન ! ”

બાળકના સખ્દો સંભળતાં લાડુખાનું હૈયું તેના કમળમાં ન રહ્યું. તે બોલી ઉઠી “ ઓ ભગવાન, શું માનવનાં અચાન અધકાર ઓછાં પડ્યાં તે આ નાના બાળકની બાલચશુ પણ લઈ લીધી. ” એમ બોલતો પછાડા ખાઈ તે નીચે ઢગી પડી.

૪ :: જા. મા. ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પુત્રીની આવી દયા જોતાં શ્રીમજ્જવલ્લભજીનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું, તેમના હૈયામાં દૌહિત્રના દુઃખથી તોર ભોંકાય તેવી પીડા ધરા લાગી. આ વખતે બાળક પણ તેની દીનહીન દયા દેખી ગડતો હતો. ધન-સ્થામજીદે હૈયાને પથર સમ કઠણુ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ દરણુ-જનક દયાથી તેમણે પણ હિંમત ગુમાવી ને તેમની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં.

આ બનાવ બન્યો ત્યારે જુનાગઢમાં આ ગોસ્વામી મહારાજ પૂજ્યપાદ શ્રી મજ્જવલ્લભજી ૫૬ વર્ષના હતા. તેમણે ધણું તકકા છંદડા જોયા હતા. પણ આવા કઠણુ પ્રસંગ તેમના જીવનમાં ઓછા બન્યા હતા. પોતાના દૌહિત્રની આવી દયા દેખી તેમના હૈયામાં અનિ-અમુઝજી શરૂ થઈ રહી હતી. આ અમુઝજીને ઉકેલ શી રીતે કરવો તેનો કંઈ ઉપાય ન જાણ્યો, ત્યારે તેઓ હૃદયમાં પ્રભુ પાસે કંઈ રરતા માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

આખરે તેમના હૃદયમાં સ્ફુરણ થઈ આવી કે મહાન ભક્તકવિ સુરદાસજી અંધ હતા, છતાં તેઓ કંઈ દેખતા આંધળાને સત્સમાગે લઈ મયા. જો આ બાળક બીજો સુદાસ જાતે તો ! આ સ્ફુરણ સાથે મહા-ગાજીને 'વાગ્મીજ મંત્રનાં દર્શન થયાં હવે મહારાજશ્રીને શાંતિ

૧ માતામહ શ્રીમજ્જવલ્લભજીએ પકિતજીની જીભ ઉપર સરસ્વતી મંત્ર લખ્યો હતો એમ કેટલાક મંથકાર લખે છે પણ તે જરાજર દોષ તેમ લાગતું નથી. કારણ કે પૂ. મહારાજશ્રી સ્વદરેતે આવી જાતનું અન્યાયજન્ય કાર્ય કરે એ સંભવિત નથી. આ વાત વિશે વંધ શાસ્ત્રી માધવજી ગોવાલજી જણાવે છે કે, દયમીવ એ ભગવદ્વતાર છે તેને બીજામંત્ર તેમની જીભ ઉપર લખવામાં આવ્યો હતો.

આ વાગ્મીજ ઉપર વધારે વિચાર કરતાં શ્રીમજ્જવલ્લભજી દ્વિતીય રૂપે અખ્યાય ૭ માના અગ્નીષ્ઠારમા મ્લોકમાં દયમીવ ભગવાનનું વર્ણન કરતાં લખે છે, 'સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળા મહાપુરુષ, વેદમય, વ્યોમય, અખિલદેવોના આત્મારૂપ દયહીન નામે ભગવાન મહામહર્ષી મહત્

વળી અને ધીમેથી કહેવા લાગ્યા, એટા, હવે એદ ન કર, જે આંખો મઠ છે તે તો પાછી નહિ આવે, પણ બાળકની પ્રજ્ઞાચક્ષુ આજથી ખુલી જશે ને સરસ્વતી દેવી તેને આધીન રહેશે. તે પોતે અંધ હોવા છતાં હજારો દેખતા હોવાના અંધકાર મિટાવી તેમને પ્રકાશમાં લઇ જશે તે વિશ્વદર્શી થશે. આમ કહી માતામહે શ્રીગદ્ગુણી શુભ ઉપર વાગ્મીજ મંત્ર લખ્યો, તે જ વખતે પડિતજી બોલ્યા કે:-

માત તાત ગુરુ હરિ કૃપા, હરશે વિષ તમામ.

આ પુત્ર તે આપણા ચરિત્રનાયક ભારતમાર્ત'ક પંડિત શ્રી ગદ્ લાલાજી. જૂનાગઢનગરની મધ્યમાં આવેલા એક ભવ્ય મંદિર(હવેલી)ના એક ખંડમાં પડિતજી, તેમના માતા-પિતા, માતામહ તથા બીજાં બે ત્રણ સંબંધી વચ્ચે ઉપરોક્ત ચર્ચા થઈ રહી હતી. સારે પૂ મહારાજશ્રીએ પોતાનો અદ્વિતીય શક્તિથી પંડિતજીને પ્રજ્ઞાચક્ષુ બનાવ્યા હતા.

થવા, જેની નાસિકામાંથી વેદરૂપો છૂટી કરવા ગોબ્ધ વાણીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો.

ખરૂં જોતાં પંડિતજીનું જીવન વેદધર્મના પ્રચાર માટે હતું, વળી 'શ્રીમદ્વાયક' સકલાવતાર સામ્ય નિરૂપણ' મથમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી વિષે લખ્યું છે કે જેવી રીતે હયમીત્ર ભગવાન નાથ પામેલા વેદનો ઉદ્ધાર કરનારા હતા તેવી રીતે આ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ નાથ પામેલા વેદમાં કહેલો માર્ગ બતાવ્યો. આ શ્લોકથી હયમીત્ર અવતાર વેદના ઉદ્ધાર માટે છે, ને શ્રી ગદ્ગુણજીનું જીવન વેદના પ્રચાર માટે હતું. તેથી સંબંધિત છે કે આ હયમીત્રના સંબંધરૂપ વાગ્મીજ મંત્ર પંડિતની જીને શ્રીમજ્જ-વલ્લભજીએ લખ્યો હોય.

૨ પૂર્વવંશ

આ પંડિતજીના પૂર્વજો મૂળ આદિ દેશના હતા. તેઓ વાઘૂજી
ગોત્રમાં જન્મ્યા હતા, અને પંચનદી નામે પ્રખ્યાત હતા. આદિ
દેશનું વર્ષન એવું અદ્ભુત રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે તે પ્રદેશના
વતનીઓ હાલ પણ તેવડે ગૌરવાનિત છે. જો વાઘૂજી વંશાવલી, પ્રામત્ય
મંગલ, કલોદ, સંપ્રદાય કલ્પદ્રુમ, વલ્લભચંદ, યદુનાથ દિગ્વિજય વગેરે
અનેક ગ્રંથો સંશોધાયા ન હોત તો આવા એક પ્રખ્યાત વંશ વિશે
અધારું રહેત અને વૌક્ષમાં સૈકાની શરૂઆતમાં શ્રીવલ્લભકુળ અને
તેમના યાત્રિ સમાજ વિષે જે માયા ને ધડ વિતાના ગપગોળા ફેલાયા
હતા તેના ભોગ આપણને થવું પડત.

“ દક્ષિણમાં આદિ પ્રદેશ આવ્યો છે. આ આદિ એટલે આપણો
હાલનો તાંબેર પ્રદેશ. આ પ્રદેશમાં તૈલગી સાકરો, ધનવાન, ગ્રેમી
સાચાગોલા, મધુબાણી, રૂપાગા, આરિગચીલ, અનીધિસત્કાર કરનાર,
ધર્મપરાયણ, ઉમદા અન્તઃકરણવાળા, અશચક, પાપથી નિત્ય કનારા
સગલ, હસીને બોલનારા, શહેરી અને સ્વચ્છ પેલાકવાળા, ઉદાર, સમર્થ
પડિત, સર્વ લાખમાં એકા, મરકન, વ્યંજમાં વાત કહેનારા, સર્વ
લિપિના જાણુવાળા, શાસ્ત્રવેતા, વેદવિદ્યામાં પારંગત; રામાયણમાં
આસક્તિવાળા, મહાભારતનું તત્ત્વ સમજનારા, નાટ્યનિદામાં કુદળ,
કુમારિતોમાં રસ લેનારા, નિત્ય જાગવન પદાવલ, તપ દાન ચર પરવ
પ્રાદ વગેરે કરનારા, નિત્ય ઇશ્વરપૂજન ચિન્તન ચર્ચા જપ અને વન
વગેરે કરનારા હતા. આ લોકોના વચ્ચેનાં મોર્ચક પામે મરડી જીખ
માળી રહી છે, તેમની આંતરે દરેક વર્ણાદી રહ્યા છે, તેમની
જીઓની મુરતિ નિદાગી ચંદમા કરમાઈ જાય છે. ”

આ પ્રદેશમાં સદાચાર તત્ત્વર, અતિશુદ્ધ શ્રેષ્ઠ વાત્રજોતું જ્ય-
નયદુર અને જ્ઞાનમાં સ્તરાર પામેવું એક કુળ નિરાસ કરતું હતું.

આ કુળ મહાત્મા શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રમુખના પૂર્વજોનું હતું. આ કુળે કર્મકાંડના ઉદ્ધાર માટે હજાર શાખાવાળા વેદનું નિર્માણ કર્યું હતું. આ કુટુંબ તે વેલનાટ અથવા વેલનાળુ નામે ઓળખાતું હતું.

આ કુટુંબના સમયમાં તેમનું સગ્ગતીય બીજું વાઘૂત્ર ગોત્રનાળું કુટુંબ હતું. આ કુટુંબ પણ શ્રીમહાપ્રમુખના કુટુંબ જેવું આગળ પડતું હતું. તેમાં પણ ધણા વિદ્વાનો અને ભક્ત પાત્રયા છે.

સોલમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં વાઘૂત્રગોત્રમાં મહર્ષિ જેવા અદ્વાત્મજી નામે ચૌદ વિદ્યામાં કુશળ અને યજ્ઞ ભગવાનના પૂજનમાં તત્પર મહાપુરુષ જન્મેલા તેમની પત્નીનું શુભ નામ ભાગીરથી હતું. તે પતિવ્રતા હતાં અને તેના દર્શન થતાં માણુમેનાં પાપ દૂર થતાં. તેમને ચાર પુત્રો (૧) ઔઞવલજી, (૨) માધવલજી, (૩) લેરવલજી અને (૪) કાશીનાથલજી થયા.

એક વખતે સંસારમાં અસારતા નિહાળતાં, પોતાના અને કુટુંબના મોક્ષ માટે કાશીમાં જવા અદ્વાત્મજી વિચાર કર્યો. આ જ સમયમાં મહાપ્રમુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના પિતાજી લક્ષ્મણલજી ત્યાં ઝિરાજતા હતા. તેઓ ગોપીજન વલ્લભની સેવામાં તત્પર રહતા તથા વેદાદિ શાસ્ત્રના તત્ત્વામૃતનું સૌને પાન કરાવતા. તેઓ મૂળદક્ષિણના રહેવાસી હતા. તેમણે તેમની છદ્મીમાં પાંચ યજ્ઞ કર્યા હતા હવે તેમની ઈચ્છા કાશી જઈ, ધાર્મિક જીવન ગાળવાની હતી. આથી શ્રીલક્ષ્મણલજી સાથે અગર તેની આસપાસ અદ્વાત્મજી વગેરે સગ્ગતીય અનેક કુટુંબો કાશીમાં આવી વસવા લાગ્યાં. થોડા વર્ષો બાદ આદ્યપ્રદેશમાં ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો, આથી આ યાત્રિનાં કેટલાંક વધુ કુટુંબોને કાશીમાં આવવાની ફરજ પડી.

થોડા સમય અહીં વસ્યા બાદ અદ્વાત્મજી ભગવતી ભાગીરથી મેવાના કાંઠે પોતાના પ્રાણુ છોડ્યા. ત્યારબાદ તેમના ચારે પુત્રો પિતાના ધન, તથા પુત્રતેમના ભાગ પાડી અલગ અલગ કાશીમાં રહેવા લાગ્યા.

અદ્વાત્મજીના બીજાપુત્ર જે 'માધવલજી' હતા તે ઔઞવથી

શ્રીવિદ્યેશ ચરિતામૃત તથા સત્સિદ્ધાંત માર્ગમાં ગોવિંદલજીના

૮ :: આ મા. ગદુલાવજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

નાના અને ભૈરવ અને કાચીનાથથી મોટા દત્તા, આ માધવજી ધન કમાવાની હજારો શિષ્યો સહિત મદા ઉપડ્યા. તે વખતે તેમનાં પત્ની તથા પુત્રો કાચીમાં રહ્યાં. આ માધવજીની પત્ની પતિવ્રતા હતી. તે પોતાના બાળકોની બરાબર સંભાળ લેતી. પોતાના ગોપાલકૃષ્ણ પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેતી અને અતિથિઓનું પૂજન કરતી. માધવજીને પણ ચાર પુત્રો થયા. ૨(૧) અદ્વાડ કે (અદ્વાર) ભદ્ર (૨) નારાયણ (૩) ચંદ્રેશ્વર (૪) વિશ્વેશ્વર આ ચાર ભાઈઓ ચારે વેદને ધારણ કરનારા હતા. વળી માધવજીને પોતાના શિષ્યો તરફથી ભક્તિભાવ પૂર્વક માયો ભેટ મળી હતી. આ માયોનું દૂધ ભગવાનને ધરાવવામાં આવતું ને તે દૂધની પ્રસાદી બાળકોને આપવામાં આવતી.

ચોડા વર્ષો બાદ માધવજી ધન કમાઈ શિષ્યો સાથે કાચી પાછા ફર્યા. હવે તેઓ શ્રીગોપાલકૃષ્ણની સેવામાં તથા શિષ્યો ને બાળકોને ભણાવવામાં સમય ગાળવા લાગ્યા. અહીં તેમણે ચારદાતિલક ને કમ-દીપિકા નામના બે તંત્રગ્રંથો ઉપર વિશ્લેષ લખી. વળી તેમણે પુત્રોને પરણાવ્યા. હવે માધવજી ધરની જ્વાળમહારી અદ્વારજીને મેળી. અદ્વાડજી પણ નાના ભાઈઓનો ને માતાપિતાનો બરાબર સેવા કરવા લાગ્યા. ચોડા વર્ષો બાદ માધવજી કાચીમાં મરણ પામ્યા.

પિતાના મરણ પછી તેમની ઉર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા સારી રીતે કરી પિતાના ધન તથા પુસ્તકો વગેરેના લાભ પુત્રોએ પાડી લીધા.

અદ્વાડજી મોટા પુત્ર હોવાથી તેમની પાસે શ્રીગોપાલકૃષ્ણની સેવા આવી. આ પોતાના સૂમિત્રીયંત્રુ કામ્યમાં અદ્વાડજી મારે

ત્રીજા પુત્ર અદ્વાડજી સાથે શ્રી દેવકી બેટીજીનો વિવાહ લખે છે. આ ગોવિંદજી મારા ધારવા મુજબ માધવજીનું બીજું નામ હશે. વળી માધવજીના પ્રથમ પુત્ર અદ્વાડજી કે અદ્વાડજી છે, બ્યારે ત્યાં આગળ ગોવિંદજીના ત્રીજા પુત્ર લખ્યા છે. આ વસ્તુ વામુણ વંશાવલી સાથે મેળ ખાતી હોય તેમ લાગતી નથી. કાઈ બચકાર પુરાણો કરે એનો વિનંતી છે. આ વિશેષ પરિચિત્તમાં જુઓ.

પંડિતજી લખે છે કે " ૧ પૂર્વે કહેલા શ્રીપ્રભુચરણની પુત્રી દેવકાંતે પરણ-
નાર, શ્રીગોપાલકૃષ્ણનું પૂજન કરનાર, અહુ મઠ કરી સોમનું પાન
કરનાર શ્રીઅદ્વારભટ્ટ છે જે તૈત્તિરીય શાખામાં વાધૂલ નામના પવિત્ર
ગોત્રમાં જન્મ્યા હતા, જેમનો વંશ વિસ્તાર પામે. "

આ અદ્વારભટ્ટ પંચતદ સ્ત્રેત્રમાં રાજપુરોહિત તથા દાનાધ્યક્ષ થયા.
કાર્ય કરવાની પદ્ધતિથી તથા વિદ્વતાથી તેમનો ઈતિ આરે બાલુએ
દેશાએલી હતી. આ વસ્તુ પ્રભુચરણના જલ્પવામાં આવી. આથી
તેમણે અદ્વારભટ્ટને પોતાનો પાસે અડેલ બોલાવી પુરોહિત ને દાનાધ્યક્ષ
બનાવ્યા, તથા ગોપાલલાલ નામનું સ્વરૂપ પધરાવી આપ્યું, તદ્દપરાંત
પોતાની દીકરી દેવકાંતુ લગ્ન આ ભટ્ટજી સાથે કર્યું.

૨ આ દેવકાં બેટીજીનો જન્મ મં. ૧૬૦૩ના ફાગણ વદ ૬ નો થયો
હતો. તે તેમનું લગ્ન અદ્વારભટ્ટ સાથે. સં. ૧૬૧૪માં શ્રીગોકુલમાં કર્યું.
શ્રીપ્રભુચરણે શ્રીદેવકાં બેટીજીને માથે શ્રીમદનમોહનજીનું સ્વરૂપ
પધરાવી આપ્યું.

આ અદ્વારભટ્ટને કૃષ્ણભટ્ટ નામે એક પુત્ર થયો. તેની વિચક્ષણ
બુદ્ધિ દેખી તેનો અભ્યાસ કાશીમાં કરાવવામાં આવ્યો. અદ્વારભટ્ટને
પિતાજી તરફથી મઠા રાજ સાથે સંબંધ થયો હતો. ત્યારે રાજ
દ્વંપનિશાદ હતો. આ રાજ વિદ્યાવિનોદમાં કુશળ હતો. તે ધણ
દક્ષિણાત્મ બાલ્યજીને નિભાવતો, તદ્દપરાંત શ્રીવિકૃત્તેશ પ્રભુચરણ સાથે
તેનો સેવ્યસેવક બાવ હતો. અદ્વારભટ્ટ શ્રીગુસાંઈજીના જમાઈ થતા

૧ દ્વંપનિશાદની પ્રસ્તાવનામાં શ્લોક છે.

૨ આ દેવકાંબેટીના જન્મ ને લગ્ન સંવત માટે કોઈ ઠેકાણે ફેરફાર
જણાવે છે. કોઈક ઠેકાણે જન્મ સં. ૧૬૧૭ના મજ વૈશાખ વદ ૧૨ ને
લગ્ન ૧૬૨૩માં થયેલું લખ્યું છે. આ અદ્વારભટ્ટ બટ તથા પ્રભુચરણનો
૧૬ સાથેનો સંબંધ જેતાં આ સંવતની અનિદ્ધાસિકતામાં સંકા પડે છે.

૩ દેવકાંબેટીજીનું બીજું નામ અકાદેરી હતો એમ વાવૂલ વંશાવલીના
૧૧મા શ્લોકથી લાગે છે.

૧૨ :: બા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય

આ મધુસૂદનભટ્ટ સુશીલ, શ્રુતિસ્મૃતિના આચારમાં પ્રવીણ, ચિવ વિષ્ણુનો સુલ્ય માનનાર ભક્ત હતા. તેથી તે સંસારથી વિરક્ત રહેતા.

એક વખતે તાંબેરના મહારાજાએ મધુસૂદનની બહુશ્રુત કૃતિ સાંભળી, પોતાના રાજ્યનો પુરોહિત બનાવ્યો અને અનેક ઘરો તેમની પાસે કરાવ્યા. મધુસૂદનની યશ્વર્મા કુશળતા જોઈ, અને યશ દેવતા યથાસંદેશ્ય પ્રમાણે દુઃખ આપતા દેખી, રાજાએ મધુસૂદનની હજી-પૂજા કરવા હજી દેખાડી. આથી મધુસૂદનભટ્ટે ત્રણ લાખ રૂપિયા પોતાના દેશમાં પોતાને સ્વતંત્ર યજ્ઞ કરવાની હજી હોવાથી માગ્યા રાજાએ તે ગ્રેમથી આપ્યા. તદુપરાંત તે પૈસાના રક્ષણ માટે સૈન્ય પણ લઈ જવા કહ્યું પણ મધુસૂદને સૈન્યની જરૂર નથી એમ કહ્યું આથી રાજાને ખોટું લાગ્યું અને પોતાના સેવકોને યોગ્ય રશનામાં મોકલ્યા. આ લોકોએ ભટ્ટજીનો માર્ગ શોધ્યો. પણ તેમણે પોતાના મંત્ર બળથી ચોરોને ગલરાવી નાખ્યા. આથી ચોરો નાસી, રાજા પાસે ગયા અને ભટ્ટની અતુલ શક્તિનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. આ વાત સાંભળી રાજા મધુસૂદનભટ્ટના સામર્થ્યની પ્રશંસા કરતા તે રથને ગમે તે પોતાનો અપરોધ સુખા કરવા કહ્યું. ભટ્ટે રાજાને આશ્વાસન આપ્યું રાજાએ તેથી ભટ્ટને બીજા ત્રણ લાખ રૂપિયા આપ્યા.

આ છતાંપણ રૂપિયા ખરી મધુસૂદનભટ્ટે કામવનમાં એક મોટા જમરજરન યજ્ઞ કર્યો. આ મધુસૂદનને મદનગોપાળ ને તેના ત્યાં અનિરૂદ્ધ ભટ્ટ જન્મ્યો. આ અનિરૂદ્ધના બે પુત્રો મળનાથ ને મુરલીધર થયા. બીજા પુત્ર મુરલીધરને ત્યાં ગોપીનાથ નામે પુત્ર થયો. આ ગોપીનાથભટ્ટના ત્યાં ધનશ્યામભટ્ટ નામે એક પરમપવિત્ર વિદ્વાન ભક્ત પુત્ર જન્મ્યા જે આપણા અગ્નિ નાયકના પિતા થાય.

૩ જન્મવિહાસ.

ધનસ્થામભટ્ટનો જન્મ ઓગળીસમા સંવતના ઉત્તરાર્દમાં થયો હતો. તેઓ મોટા વિદ્વાન અને ભગવદ્ભક્તપ્રધાન હતા. તેમના પૂર્વજો ગોકુલથી કાકેરાણી વસતી લાગ્યા ને કેટલીક વખત કાઠામાં પણ રહેતા.

આ ધનસ્થામભટ્ટ જૂનાગઢના ગો. શ્રી. વ્રજવલ્લભજીની પુત્રી શ્રીલાલુબેટીજી સાથે પરણ્યા હતા. આ લાલુબેટી બહુ મુશીબ, પતિવ્રતા, ધર્મી તથા પ્રેમાળ હતી. 'વળી તેમના પિતાનું' નામ શ્રીમજ્જવલ્લભજીનું હતું જેમની કીર્તિ તે વખતમાં કાઠિયાવાડમાં મહાન પ્રતાપી આચાર્ય તરીકેની હતી. તેઓ મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના વંશમાં જન્મેલા હતા. ૧શ્રીમહાપ્રભુજી, તેમના ૨શ્રીગુસર્પજી, તેમના પ્રથમ પુત્ર ૩શ્રીગિરધરજી, ને તેમના ત્યાં ૪શ્રીગોપીનાથજી નામે પુત્ર થયા, શ્રીગોપીનાથજીના ત્યાં ૫શ્રીગોવિંદજી, તેમના ૬અડેબાણુગવજી ને તેમના ત્યાં ૭ પુત્ર થયા, મોટાનું નામ ૮શ્રીગોવર્ધનેશજી ને નાનાનું નામ ૯શ્રીગોકુલાધીજી અથવા શ્રીકુલ મહારાજ. આ કુળના ત્યાં સં. ૧૭૭૮ના પોષ વદ ૫ રજીસુકેડેજી મહારાજ જન્મ્યા. આ રજીસુકેડેજી ધોંગજી નામે ઓળખાય છે. તેમના પત્નીનું નામ શ્રીશોભામાજી હતું. આ શોભામાજી સારું વિદુષી કવયીત્રી હતાં. તેમણે શ્રીભાગવત ઉપર સોલ ધોળ તથા નવરાત્રીના મરજા વગેરે કાવ્ય સાહિત્ય લખ્યું છે. તેમના પહેલે છેવટે શોભા ચન્દ્રી પોતાનો પરિચય આપ્યો કે. આ શોભામાજીને કંઈ સંતાન ન હોવાથી, પોતાના સસરાના મોટાભાઈ ૯શ્રીગોવર્ધનેશજી, તેના ૮બંસીધર ને તેના ૬શ્રીજાલકૃષ્ણજી ને તેના ૧૦વિઠ્ઠલેશજીને પાંચપુત્ર થયા. તેમાં મોટા ભમનગરવાળા ૧૧જાણુ-સયજી ને બીજા જૂનાગઢવાળા ૧૨શ્રીવ્રજવલ્લભજી હતા. આ ૧૨શ્રી-વ્રજવલ્લભજીને શોભામાજીએ ગોદમાં લીધા. આ વ્રજવલ્લભજીનું બીજું નામ ભમનજાલજી હતું. તેમનો જન્મ સંવત ૧૮૫૬ના ભાદરવા વદી

૧૮ :: સા મા ગદુલાવજીનું જીવન અને સાહિત્ય

૬ થયો હતો. આ મહાગજથી સ્વયંકવિ હતા. તેમણે સંસ્કૃત તથા ગુજરાતીમાં કેટલાક કાવ્યોની રચના કરી છે. શ્રીગુસર્પજીના પ્રાકૃત્યનું એક સુંદર ધોળ રચ્યું છે. તેમણે શ્રીગુસર્પજીના ૨૮ પૌત્રનું વર્ણન એક શ્લોકમાં કરી પોતાની ચતુરાઈનો પરિચય કરાવ્યો છે.

દેવ વેદ રસામિષુ પાણ્ડવાદિ ક્રમેણ હિ
વિઠ્ઠલેશસ્ય તુ વિમોઃ સપ્રસુતુસ્તા યા

અર્થાત્, વિષ્ણુ ને શિવ એમ ત્રણ દેવ, તેમ શ્રીગિરધરજીને ત્રણ પુત્ર, ચારવેદ પ્રમાણે શ્રીગોવિંદજીને ચાર પુત્ર, રસ છ છે તે પ્રમાણે શ્રીમાલકૃષ્ણજીને છ પુત્રો થયા અગ્નિના ત્રણ રૂપ છે તેમ શ્રીગોકુલેશને ત્રણ પુત્ર, પાંચપાંડવ પ્રમાણે શ્રીસ્થુનાયજીને પાંચ પુત્ર, તેની રીતે મદુનાયજીને પાંચ પુત્ર, ને બે આખ પ્રમાણે શ્રીવનસ્થામજીને બે પુત્રો થયા. આ કુલ ૨૮ પૌત્રો શ્રીગુસર્પજીના હતા પ્રગટ થયા.

આ શ્રીવજ્રવલ્લભજીને છ પુત્રો તથા ત્રણ પુત્રી થઈ જેમાં ૧૨ શ્રી-ગોવિંદલાલજી તથા ૧૨ દારકાનાયજીનો વંશ ચાલે છે. શ્રીલાકુમેરીજીના આ બન્ને બાઈ થાય શ્રીગોવિંદજીના પુત્ર ૧૩ શ્રીગોકુલેશજી પોરબંદર-વાળા તથા શ્રીદારકાનાયજીના પુત્ર ૧૩ શ્રીવિઠ્ઠલેશજી એ આપણા ચરિત્ર-નાયકના મામાના દિકરા થાય એટલે તેઓ પરસ્પર મામાદિપ્તિના, બાઈ થાય શ્રીવજ્રવલ્લભજી જામનગરવાળા શ્રીવજ્રનાયજીની માદી ઉપર થયા આમ ધનસ્થામ બહુ જૂનામઠ, પોરબંદર ને જામનગરના ગોસ્વામીના નજીકના સબંધી થતા હતા.

ધનસ્થામમઠ કેટલોક વખત ઠોટામાં ને ખાસ કરીને ઠાકરાનોમાં રહેલો હોય છે. તેઓ શ્રીવજ્રવલ્લભજીના બેરી શ્રીલાકુમેરીજીને પરણ્યા હોવાથી પછીથી જૂનામઠ રહેવા લાગ્યા. તેમનો સ્વભાવ મુશ્કેલી વિવાલાસંગી હતા તેથી તેઓ વેશાન્ત સંપન્ન પ્રૌઢવૈભાવથી વિદ્વાન બન્યા અને બીજાં સાંપ્રતી સાથે વેદાન્ત સબંધી ગણામાં પડ્યા તેમણે પૂરી વિદ્યા મેળવી હતી તેમના ત્યાં અનેક વિદ્યાર્થીઓ જમુના તટવાસી જેમાંના કેટલાકે વિશ્વના સાહિત્યમાં પોતાનો ઉજ્જવળ ફાળો આપ્યો.

છે. આવા એક વિદ્યાર્થી અખ્યાત સંગીતશાસ્ત્રી આદિત્યરામ સવત ૧૯૦૦ની આસપાસ બણવા આવતા. તેઓ ભટ્ટજીપાસે સંસ્કૃત પંચ-
કાવ્ય તથા શ્રીભાગવત બણ્યા હતા. તેમનો રચેલો સંગીત્યાદિત્ય ગ્રંથ
'ઈંગ્લેન્ડ તથા હિંદુસ્તાનમાં બહુ પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. આ ગ્રંથ સંગીતમાં ધર-
મળથી ફેરફાર કરી નાખ્યો તે પ્રાચીન સંગીતને તેના મૂળસ્વરૂપમાં લાવ-
વામાં આવ્યું. આવા ખીમ શિષ્ય શ્રીવલ્લભજી હરિદાસ આચાર્ય હતા.
તેમણે ભટ્ટજી પાસેના અભ્યાસના ફળરૂપે અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથો ગુજરાતીમાં
ઉતાર્યા, તથા સંસ્કૃતમાં પણ ગ્રંથ લખ્યા. આવા તો તેમના ઠીકઠીક
કહેવાય એટલા વિદ્વાન શિષ્યો હતા. સં. ૧૯૦૧માં ભટ્ટજી તથા લાડુબા
બત્રાએ ગયાં રસ્તામાં કોટામાં આપણા ચરિત્રનાયક પંડિત ગદ્દુનાઝ-
જીનો જન્મ સંવત ૧૯૦૧ના પોષ વદ ૧૨ને દિવસે થયો હતો. પિતા-
એ તેમનું નામ જન્મ નક્ષત્રને અનુકૂળ લાગુદત પાડ્યું; એકે પંડિતજી
આ નામે ઓળખાયા નથી છતાં મહાત્મા વિદ્વાનની વાણી નિષ્ફળ જાય
નહિ, એ માન્યતાનુસાર પિતાએ પાડેલું લાનુ-સૂર્ય એ નામ ભારત-
માર્તંડ પદવી મળવાથી અપ્રસિદ્ધ છતાં સ્વતઃપ્રસિદ્ધિ પામી અન્વર્થ
થયું. સતીમંગલ સ્વરૂપી માતાએ પરમ વાત્સલ્યથી લાડતું નામ ગદ્દુ
રાજેલું તે પરમવાત્સલ્યવાળા નામથી પોતાના ઓળખાવવા પંડિતજી
ગૌરવ લેતા. વળી તેમના માતામહ શ્રીબ્રજવદનજીએ ગોવર્દન નામ
પાડ્યું. તે નામ તેમણે પોતાની રચેલી કવિતા તથા સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં
રાખ્યું. આમ માતમહ પ્રત્યેનો પ્રેમ તેમણે બતાવ્યો છે.

બાળક ગદ્દુજી જેમ જેમ મોટા થતા ગયા તેમતેમ રમવામાં
અતિ રસ લેતા; અને ધનરયામજી તેમને બણાવવા માટે બહુ શ્રમ
કરતા, પણ આ શ્રમ બર ન આવતો જાણી તેઓ કંઈક દુઃખી થતા
અને કંટાળીને નાના ગદ્દુજીને ધણા મારતા. તો પણ તેમણે તોફાન
મરતી છોડ્યા નહિ. આથી ધનરયામજી કોઈ કોઈ વાર કહેતા કે આ
છોકરાનાં હાડકાં લોઢાનાં બનાવ્યાં છે કે શું ? આમ છતાં આબાળકમાં
ખૂસથી દિવ્યદક્ષિ રહેતી હતી. તેમણે પોતાની આર્યાવર્ણની હંમે

‘ યાગી પાળો ધંટી, બંટી તથૈવ ખાંડિયું ’ એવી આર્થા ગાઇ બતાવીને પોતાની શક્તિનો સ્વાદ અખાડેલો. વળી તેમની યાદશક્તિ તો ગજબ હતી. તેમના પિતાને કવિત કરતા જોઇ શબ્દશાસ્ત્રનો તેમણે અભ્યાસ કરવા માંજો તે વેળાથી એમની શુદ્ધિ ધણી તીવ્ર હોવાથી દરરોજનો પાઠ કરવાને તેમને સગારે અડચણ આવતી નહિ. શરૂઆતમાં ધરમાં જે પદાર્થ જોતા તેને કવિતામાં ગોઠવતા. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે “ કવિ બનાવ્યા યતા નયી જન્મેલા જ હોય છે, ” એ વાત શ્રીગદ્દલાલ માટે યથાર્થ છે.

છ કે સાત વર્ષની ઉંમરે સામાન્ય બાળકો કર્કો બારખડી વગેરે સામાન્ય શિક્ષણ લે, ત્યારે આ નાનો બાળક અમરકોષ તથા વખત ભણે છે ને તથા વખત ભુલે છે. પણ આખરે તે કંઈક કરે છે

સંવત ૧૯૦૮માં પિતાજીએ ગદ્દજીને ઉપનયન સંસ્કાર કરાવ્યો, તથા ગાયત્રી ઉપદેશ ને વેદારંભ કરાવ્યો ને માતામહ શ્રીમજ્જવલ્લભજીએ બ્રહ્મસંબંધની દીક્ષા આપી. પંડિતજી સ્વતઃ વેદાન્તચિન્તામણિમાં લખે છે કે— મત્તો શુભશ્રીવ્રજવલ્લભસ્ય પિતુર્ધનદયામનઃ આત્મવિચ્છિન્નઃ હુ શુભ શ્રીમજ્જવલ્લભનો ભક્ત ને પિતા ધનશ્યામથી વિદ્યા મેળવનાર છું. આ જ વર્ષમાં તેમણે ત્રિકાગસંખ્યા ને વેદ શીખવાનું શરૂ કર્યું. હવે નવમું વર્ષ બેઠું. આ વર્ષમાં શીતળાના પ્રકોપથી તેમની આંખો ગર્ભ ત્યારે તેમની માતાએ ધણું કષ્ટપાત કર્યું એટલે મદાપ્રતાપી માતામહે બાલકનો જીભ ઉપર વાગ્બીજ મંત્ર લખીને કહ્યું કે, “ આ તારો પુત્ર ભવિષ્યમાં પંડિત, શાસ્ત્રનો સાચો, જાણકાર તથા અધ્ય હોવા છતાં ભારતવર્ષના લોકોનો અજ્ઞાનઅધિકાર મટાડનાર ભારત-માર્તંડ થશે. ” આ આંખો પ્રસંગ આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ.

માતામહની શુભાશીર્વાદથી આ બાળકને નવો જન્મ થયો હોય તેમ લાગવા માંડ્યું. જોકે તે મૂળથી જ શુદ્ધિશાળી હતા, છતાં તેમના જીવનમાં હવે ત્વરિતા ફરફારો થવા લાગ્યા. હવે તો પિતાજી જે બણાવે તે રસપૂર્વક બણતા ને પિતાનો વિદ્યાવારસો ઝડપથી મેળવી લેતા. એક

પાઠ લીધા પછી તરત જ અતિશ્વનિની જેમ તે મોઢેથી બોલી જતા. નવમા વર્ષમાં તેમના પિતાએ તેમને રૂપાવત્રી સમાસચક્ર ને બીજું સંસ્કૃત શીખવ્યું. આ જ વર્ષમાં તેમણે સંસ્કૃતમાં નાના 'લોકો' બનાવવા માંડ્યા હતા. એક ઈન્દ્રિય ઝોછી ચાપ એટલે તેનું બળ બીજી ઈન્દ્રિયોના બળમાં વધારો કરનારૂં થઈ પડે છે, એવું જે તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ સ્થાપિત કર્યું છે, તે શબ્દશઃ પંડિતજી માટે સાચું પડવા લાગ્યું.

આ વખતે વેદમૂર્તિ વલ્લભજી, પંડિત દેવકીનંદનજી તેમના પિતા પાસે ભણતા હતા તે વખતે પંડિતજીનો સિદ્ધાંતદોષમુદીનો અભ્યાસ ચાલતો હતો, પણ તેમની એવી તીવ્ર શુદ્ધિશક્તિ હતી કે તેના ઉપરના મહાભાષ્યમાં આવવાની ફાટી તરફથી જ ફરી લેતા ને ભાષ્ય ન ભણ્યા છતાં ભાષ્ય પ્રમાણે સમાધાન કરતા. હવે તેઓ વ્યાકરણ સાથે કાવ્ય નાટક ચમ્પૂ છત્યાદિ અતેક અથો પિતા પાસે ભણ્યા. આ અંથ ભણતાં ભણતાં તીવ્ર શુદ્ધિશક્તિથી તેમને કણ્ઠસ્થ થઈ જતા. હવે તેમને સંસ્કૃતમાં વાર્તાલાપ કરવામાં ખાસ અડચણ પડતી નહિ. અમરકોષ પાણિનીય અષ્ટાધ્યાયો, સાચાં સિદ્ધાંતદોષમુદી આદિ અથો તેમણે પૂર્ણરીતે કણ્ઠાગ્ર કર્યા. કાવ્યો વિશેષે ફરી તેમણે સ્વતઃ વાંચી લીધાં, જેવાં જેવાં કાવ્યો વાંચતા ગયા તેવાં તેવાં નવાં કાવ્યાં રચવાનો પણ આરંભ ફરી દીધો. આ બધું તેર વર્ષ થતા સુધીમાં તેમણે સિદ્ધ કર્યું હતું. એકાદ વર્ષ પછી તેમણે પૂરુષોત્તમનો અભ્યાસ કર્યો. અગીઆરમા વર્ષે તેમણે યમુનાતટહરીનામે આવન મ્લોકનું અનુપ્રાસતા ચમત્કાર યુક્ત સંસ્કૃત કાવ્ય રચ્યું, જે હિંગરે સ્વાભાવિક રીતે બાલક સામાન્ય માતૃભાષાનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય છે.

ચૌદમા વર્ષથી અઠારમા વર્ષ સુધીમાં વ્યાકરણના મહાભાષ્ય પર્મંતના ટીકા અથોનો ઉત્સાહથી રાત્રિદિવસ અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. આ વર્ષે દરમિયાન પંડિતજીએ પ્રુદિસંગ્રહાવના અંથોનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, અને વેદાન્તચાત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ સર્વમાન્ય ષષ્ઠયુગના આકર આઠે ભાગોનું ગુરુમુખથી અભ્યાસ કર્યું, તેમ જ પૂરુષોત્તમનું સર્વ શાસ્ત્રોનો

૧૮ :: ભા. મા. ગદ્યલાલચનું જીવન અને સાહિત્ય.

પણ બાકી રહેલો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. આમ અઠાર વર્ષમાં પંડિતશ્રીએ ધણેખરો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. તેમના જીવનમાં કેવી અદ્ભુત દિવ્યશક્તિ રહેલી હતી તે તેર વર્ષની ઉંમરે રચેલો રૂઢિચુસ્ત અમ્પૂ નામનો તેમનો અર્થ વાંચવાથી જણાઇ આવે છે. આ રૂઢિચુસ્ત અમ્પૂ ગદ્યપદ્યાત્મક સરસ કાવ્ય સંસ્કૃતમાં છે આ કાવ્યની રચના અતિપ્રૌઢ અને ચમત્કૃતિથી ભરપૂર છે. ઉદાહરણરૂપે એક શ્લોક નીચે મુકું છું.

ઘસ્ટવં મત્તનયઃ સ મત્તનયને પૃચ્છમિ નૈત્તપરમ્ ।

કા વા ત્વજ્જનનીતિ રાગમહિતાન્જાસ્યે સપર્યા મમ ॥

મિત્ર તે વદ દક્ષિણેક્ષણમયે તે કાલયૌડયિ પ્રિયે ।

સહ્યે કા ત્વમિતિ પ્રિયાં પ્રમદમન્માયાત્સપ્ત્ત્વેક્ષણઃ ॥

સાવાર્થઃ—શ્રીરાધાજી ભગવાનની ધણી વારથી આવવાની રાહ જોતાં હતાં, તે સમયે ભગવાને આવી બહારથી સાંકળ ખખડાવી ત્યારે બેંગમાં શ્રીરાધાજી બોલ્યાં કરૂં છું કે શું છે ?

એટલે ભગવાને કઃ એટલે કાણ એવો અર્થ ન કરતાં કઃ એટલે બ્રહ્મા એવો અર્થ લઇ વક્રોક્તિ કરી કહ્યું કે (મત્તનયે સઃ મત્તનય) હે મદમત્ત નેત્રવાળા, તે જે બ્રહ્મા છે તે મારો પુત્ર છે. (કારણકે બ્રહ્મા ભગવાનની નાભિકમળમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, તે વાત પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે). ત્યારે રાધાજી અંદરથી બોલ્યાં કે હું એ નથી પૂછતી પણ ખીજું પૂછું છું કે (કા વા ત્વજ્જનનીતિ રાગમહિતાન્જાસ્યે સપર્યા મમ મમ હે કમલવદની, મારી સેવા એ જ મારા ભક્તોની શાસ્ત્રવિદિત નીતિ છે. આમ પોતાના બે પ્રશ્નો મુક્તિથી ઉઘાડી દીધા એમ બહુ, ગદ્યાશ્રીએ વિચાર્યું કે હવે તેના મિત્ર વિશે જૂઠું, તેમાં તેનો સીધો જવાબ દીધા વિના છૂટકો નથી. એમ ધારી વળી પૂછ્યું કે મિત્ર તે વદ તારો મિત્ર કાણ છે તે કહે. તેના ઉત્તરમાં મિત્ર એટલે સ્ત્રી એવો અર્થ લઇ, ભગવાને કહ્યું કે મને

ત્યારે ભગવાને ત્વજ્જનનીતિ તારા ભક્તોની શાસ્ત્રવિદિત નીતિ છી છે, એવો અર્થ લઇને કહ્યું કે હે બ્રહ્માસ્યે સપર્યા મમ હે કમલવદની, મારી સેવા એ જ મારા ભક્તોની શાસ્ત્રવિદિત નીતિ છે. આમ પોતાના બે પ્રશ્નો મુક્તિથી ઉઘાડી દીધા એમ બહુ, ગદ્યાશ્રીએ વિચાર્યું કે હવે તેના મિત્ર વિશે જૂઠું, તેમાં તેનો સીધો જવાબ દીધા વિના છૂટકો નથી. એમ ધારી વળી પૂછ્યું કે મિત્ર તે વદ તારો મિત્ર કાણ છે તે કહે. તેના ઉત્તરમાં મિત્ર એટલે સ્ત્રી એવો અર્થ લઇ, ભગવાને કહ્યું કે મને

દક્ષિણેશ્વરમ્-એટલે અધિ રાધા, (સુર્ય) તો મારું દક્ષિણને- ઓ. આ રીતે ત્રીજો પ્રશ્ન પણ ઉડાની દીધો નથી, રાધાજીએ વિચાર્યું કે હવે તેના નામ વિશે પૂછવાથી તે ખીજું શું કહી શકશે, તેથી પૂછ્યું કે તે ક્વાલ્ય તારું ધર ક્યાં? આના ઉત્તરમાં શ્રીકૃષ્ણે અલિ એટલે સખી એ શબ્દનું બહુ વચન કલ્પ્યઃ એવો અર્થ લઈ કહ્યું કે તું એક જ સખી છો છતાં અલ્પઃ એ બહુવચનવાળો પ્રયોગ કેમ કરે છે ? इति प्रियां प्रमदयन् पायात्स पद्मेक्षण એ રીતે પ્રિયા રાધાજીને પ્રસન્ન કરતા કમળલોચન ભગવાન આપણી રક્ષા કરે.

આમ રાધાકૃષ્ણનો અદ્ભુત સવાદ પડિતજીએ તેર વર્ષની ઉંમરે યોજ્યો છે આ કાર્યને કોઈપણ વ્યક્તિ સામાન્ય કહી શકે તેમ નથી અરે! જનજના પડિતેને પણ ખાડ ખવડાવી દે એવા સ્તોત્રો અપૂર્વ ચમત્કૃતિપૂર્વક દ્વિઅર્થી કાવ્યોમાં તેમણે યોજ્યાં છે આમ તેમના બચ-પણમાંથી જ અનૌકિક દિવ્યશક્તિ પ્રભાવ જણાવા લાગ્યો, ને આ તેજ વર્ષના બાળક નાણે શુક્રેવજી સનકાદિકનો પરિચય ન દરાવતા હોય તેમ લાગતું હતું

તેમનો કવિતા રચવાનો આ શીખ નાનપણથી હતો તેમની કુદરતી બક્ષિસ તેમને કાવ્ય કરવામાં સ્વાભાવિક રકુરણા આપતી

આમ નરમા વર્ષથી અઢાર વર્ષસુધી તેઓ ધણુ શીખ્યા ને ધણું શીખ્યું. વચ્ચે સ. ૧૯૧૦થી તેમના પિતાજી ધનશ્યામભટ્ટ સાથે પડિતજી મુબઈ આરતા ને યોડા માસ રહેતા જોકે આ વખતે જૂનાગઢમાં પડિતજી, વસ્ત્રભજી, દેવકીન દનજી વગેરેનો અભ્યાસ ચાલતો હતો વર્ષમાં એકાદ માસ તેઓ મુંબાઈ રહી જતા. સં. ૧૯૧૪માં મહામગલ રૂપી સતીદેવી લાકુનાએ પોતાનો બીતિક દેહ ત્યજ્યો પિતા તથા પુત્રને આ માકારી લાગ્યો એટલે બનતી ત્વરાએ સં. ૧૯૧૬માં ધનશ્યામભટ્ટ પુત્રને લઈને મુંબાઈ આવી વસ્યા અહીં બહુચત્ર હિપર ભાષ્યનો તેમનો અભ્યાસ ચાલતો હતો.

આંતરદર્શન.

પડિતજી પિતા સાથે મુંબાઈમાં આવી વસ્યા ત્યારે મુંબાઈનો વાવટો બારે બંદરે ઉડતો હતો. મુંબાઈ ભારતવર્ષનું દાર બનેલું હોવાથી દેશપરદેશના વહેપારીઓ ત્યાં આવતા ને અઢળક દ્રવ્ય કમાતા. તેથી ત્યાં નાણાંની રેલમહેલ યઈ હતી. વળી મદારાણી વિક્ટોરીઆની બહેરાતથી રાજકીય શાંતિ હતી, તથા પ્રજા પણ ઘણા વર્ષોના અતે અંધાધુંધીથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર રીતે ફરતી ફરતી યઈ હતી, અને સ્વતંત્ર વિચાર કરવાના પગરણ મંડાઈ ચૂક્યા હતાં. આના પરિણામે જુદીજુદી યેણીના વિચારોમાં વિચાર ભિન્નતાથી સારી રીતે સંઘર્ષ થવા માંડ્યું હતું.

યુરોપમાંથી અનેક નવા વિચારો, આચારો ને નવી વૈજ્ઞાનિક શોધો હિંદના દ્વાર સમા મુંબાઈમાં આવવા માંડી હતી. તેના પરિણામે ઈશ્વર નથી એવો વાયુ નવશિક્ષિતોમાં પ્રસરવા માંજો હતો. એકન અને ડીકાર્ટ વગેરે નવશોધકોએ નવીન શોધો કરવા માંડી હતી, તે તેને પરિણામે જડવાદનો પ્રચાર થવા માંજો. આ નવશોધકોને એમ માગવા માંડ્યું કે બધું જડ પરમાણુ અને તેના સ્વભાવથી સિદ્ધ થાય છે. જ્યાં આ માન્યતા પ્રચલિત થાય ત્યાં આત્મા, ચૈતન્ય, જીવ હંત્યાદિ શાસ્ત્રની વાતો બામક લાગે, તથા શ્રાદ્ધ, સેવા તપશ્ચ, પુનર્જન્મ, કર્મનો સંબંધ એ બ્રાહ્મણોની કક્ષપનાએ ઉપજાવી કાઢેલો વહેમ મનાય જ ! આના પરિણામે સહબોજન, પુનર્જન્મ, અને પ્રાણીજ વસ્તુના ઉપયોગમાં ખાસ વાતો નથી એવી માન્યતાઓ પ્રસરવા લાગી હતી,

મૂળમાં યુરોપમાં ચૈતન્યવાદ અથવા આસ્તિકવાદ હતો. બુદ્ધિની નામનો વૈજ્ઞાનિક જડ પદાર્થ ન સ્વીકારતાં આંતર ચૈતન્યના આવિર્ભાવરૂપ વિશ્વ છે એમ કહેતો. બ્યારે હાઈમાન ને હીગલ્સ ચર્ચિતું કારણ અઘાત છે એમ કહેતા. વળી જર્મનીનો મહાન તત્ત્વજ્ઞાની કેન્ટ શુદ્ધચૈતન્ય અને જડ અને ચૈતન્યના અનુન્યત્વથી સૃષ્ટિની રચિત છે

એમ માનતો હતો. પણ આ વાતને હુબર્ટ રેપેન્સર નામનો વૈજ્ઞાનિક ન સ્વીકારતાં કહેતો કે વિશ્વને ક્વણ જડ કે ચૈતન્ય ન માનતાં, વિશ્વ કેટલું સમજી શકાય તથા ન સમજી શકાય તેવું માનવું. તેમાં ન સમજાય તેનો વિચાર ન કરતાં, સમજાય તેવા વિભાગનો વિશ્વવ્યવસ્થા જડવાદ અનુસાર રચવી. બાકીનું બધું ચૈતન્યઆદિ ન સમજાય તે પ્રાણિમાં મૂકવું. હવે જડ સિવાય બીજું કંઈ નથી, તે પરમાણુઓના સ્વરૂપથી અને તેના સંયોગથી બધી વ્યવસ્થા બને છે, એવી માન્યતા શરૂ થઈ, પણ તેથી જડથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તે સિદ્ધ થઈ શક્યું નહિ. કારણ કે અસત્માંથી સત્ થાય એ માનવું બરાબર નથી.

હવે જડતત્ત્વ ઉપર વિચારતાં માલૂમ પડે છે કે પદાર્થ માત્રનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે. (૧) જડ (૨) પ્રવાહી (૩) વાયુમય. તેમાં સર્વવ્યાપી રૂપ ઇથરનું ચોથું તત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું. વળી ઇથરથી આગળ જતાં જડપરમાણુઓ એક એવી સ્થિતિએ પહોંચે છે કે જ્યાં તેમનું રૂપ જડ કે ચૈતન્ય છે, અગર ચાર સ્થિતિમાંથી કયી સ્થિતિમાં છે તે કહી શકાય નહિ આ સ્થિતિને પ્રોટાઈસ એવું નામ આપ્યું. હવે ન્યૂટનનો ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ આ જડવાદ સાથે સુસંગત ન રહ્યો. કારણકે સૂર્યમાંથી અજવાળા આવી ગરમી પેદા થાય તેને ઉષ્ણતા કે અગ્નિ ગમે તે નામ આપવાથી તે અગ્નિ શાયો થાય છે તે વાત સ્પષ્ટ થઈ નહિ. પદાર્થો એક બીજાને પે.તાના સ્પર્શ વચ્ચેના પ્રમાણમાં આકર્ષો શકે છે તેને ગુરુત્વાકર્ષણ નામ આપ્યું. પણ આ આકર્ષણનું શું કારણ તેનો ખુલાસો મળતો નથી. વળી પ્રોટાઈસ, ઇથર, વાયુ, પ્રવાહી, જડ એમ સૃષ્ટિક્રમમાં પદાર્થગતિ હોતી જોઈએ. બધું એક અદૈત પ્રોટાઈસનું રૂપાન્તર છે, એમ સિદ્ધ થયું. આ ક્રમ પણ આપણા અદૈતવાદ જોડે સુસંગત હતો. જોકે આ પ્રોટાઈસ તત્ત્વ કરતાં અવર્ણ્ય બનેલું સ્વરૂપ હોયું છે. અવર્ણ્ય બહા અને પછી પ્રકૃતિદ્વારા આકાશ (પ્રોટાઈસ, ઇથર) તેમાંથી વાયુ, તેમાંથી તેજને તેમાંથી પાણી તે તેમાંથી પૃથ્વી બની, એવો ક્રમ છે. પણ જડવાદીઓ પ્રોટાઈસને જડ માની સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં કેવી રીતે ગતિ મળી તે સમજતી શક્યા

૨૨ :: જા. મા. ગદ્યસાક્ષરનું જીવન અને સાહિત્ય.

નહિ, પણ સ્વતઃ સ્ફુરણથી થાય છે એમ કહેતા. આ વાતને મળતું બ્રહ્મને જડ અને ચેતનાત્મક તરીકે સાત્ત્વમાં સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. આમ પૃથ્વી જડ તત્ત્વથી નહિ પણ ચેતન તત્ત્વથી બનેલી છે. તે જડવાદના પ્રસરતા વાદ સામે સુર-પુરુષોએ ઢાલ રચી. પણ એ ઢાલ ધરનારા તે કાળમાં ધણા ઓછા હતા.

આમ એક બાજુ જડવાદનો પ્રચાર થતો ત્યારે બીજી બાજુ પાદરીઓએ સંસ્કૃત ભણી, હિંદુ ધર્મ ઉપર આક્ષેપાત્મક હુમલા કરવા માંડ્યા. કાષ્ટ જે સર્વસૃષ્ટાનો પુત્ર છે તે મનુષ્યના ઉદ્ધાર માટે અવતરી, સત્ય બોધ કરી, મનુષ્ય માનના કલ્યાણ માટે પ્રાણુ બોધ ગયો છે, તેની જ ભક્તિ સર્વને તારવાવાળી છે, તેવો ઉપદેશ કરી, પુનર્જન્મ મૂર્તિપૂજન કર્મ વગેરે સિદ્ધાંતની ટીકા કરતાં, ને ચેતાના ધર્મની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. રાજ કરતી ખ્રિસ્તી પ્રજા પણ ખ્રિસ્તી હોવાથી તેમની છાયા પ્રજા ઉપર પડી. તેથી જે પાદરીઓની શિખામણુ માને તે સુધરેલા તથા સુધારાવાળા ગણાતા. વળી આ જ વખતે જોકોઈ હિન્દી ધર્મોત્તર કરે તો તે કારણે બાપીની મિલકત પરના વારસાનો કોશ હક્ક એ ગુમાવે નહિ એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ કાયદો પણ ખ્રિસ્તી ધર્મપ્રચારની સગવડતર ખાતર કરવામાં આવ્યો હતો ત્રીજી તરફ લોડઝેકોલેની યોજના અનુસાર અંગ્રેજ ભાષા માટે વિદ્યાલયો મહાવિદ્યાલયો શરૂ થયા હતાં. તેના પરિણામે યુરોપના સાહિત્યથી નવશિક્ષિતો આકર્ષાયા ને મિલ, મિલ્ટન, મેકાલે, બર્ક, શેલી, કિટ્સ વડંઝવથ, ડાર્વિન, સ્પેન્સર અને હક્સલીના લખાણે અનેકને વિચારતા કરી મૂક્યા. અને જૂની ચાલો તરફ સુગ વધવા માંડી. આથી કટલાક જડવાદી બની નાસ્તિક થયા, બપારે કેટલાક બાઈબલના અભ્યાસથી રોગાઈ ગયા વળી બાઈબલના Sermon of the mount પ્રકરણે કેટલાક યુવાનોને આકર્ષ્યા.

આમ અનેક જાતનાં વિરોધી બળો ઉત્પન્ન થયાં ને આપણા ત્યાં સમાજસુધારો, રેગેનરેશન, ધાર્મિક પરિવર્તનનું કાર્ય શરૂ થવા માંડ્યું. તે મારફતે આપણા રીતરિવાજો, આચારવિચારો, સાંસારિક અને ધાર્મિક સંસ્થાઓને નવી દૃષ્ટિથી તપાસવામાં આવતી અને ભુલિની કસોટીએ ચઢાવી તેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવતું.

સમાજનું સ્થૂણ દર્શન.

આમ હિંદુ ધર્મ ને સમાજ ઉપર જે તરફથી પ્રદારો થયા માંઝા-વિધર્મી મિશનરીઓ ને સ્વધર્મી સુધારકોતરે દૃષ્ટી. આ વખતે રાજારામમોહનરાય નામના એક મહાન પદ્ધતિ જંગાળામાં જન્મ્યા. તેમણે વેદોપનિષદના ધ્વજવાદને સ્વીકારી ધર્મસમાજ સ્થાપ્યો, અને અગ્રેજી શિક્ષણના પ્રચારમાં રસ લીધો. પણ આ સમાજ માટે એવી માન્યતા વહેતી મુકાએલી કે ખ્રિસ્તી ધર્મના એકેશ્વરવાદને તે બહુધા અનુસરે છે, અને પરોક્ષ રીતે ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર કરે છે, પણ એટલું તો સાચું કે આ ધર્મમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની છાયા પડેલી ને જાતજાવ કેળવી વિશ્વપ્રેમ આચરવાનો ઉપદેશ આપણા ત્યાં આ સમાજે પ્રથમ કર્યો, તેથી આ સમાજનો અસર નવશિક્ષિતો ઉપર પણ સારી પડી.

સં. ૧૮૯૬માં જંગાળાથી ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર મુખાઈ આવ્યા. તેમણે વિધવા વિવાહનો દ્વિમાયત કરી ને તેના માટે કાયદાની અનુ-કૂળતા કરી આપી વળી તેમણે ધર્મસમાજના પ્રચાર માટે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. આના પરિણામે પરમહંસ મંડળી જન્મી, જે મૂર્તિપૂજા ન માનતાં એકેશ્વરવાદ સ્વીકારતો હતો. વળી હિંદુઓમાંથી જાતને ઊન્નતિ કરવી, વિધવા વિવાહ કરાવવા ને તે બધું શાસ્ત્રસંમત છે એમ આ મંડળી પ્રચાર કરતો.

સં. ૧૯૧૦માં ધર્મસમાજના પ્રચારક તરીકે કેશવચંદ્રસેન આવ્યા. પણ આ વખતે મુખાઈ શેર મેનિઆની ધમાકમાં હોવાથી તેમની ખાસ અસર ન થઈ. પણ તેમની મોટી પ્રતિજ્ઞાના કારણે સં. ૧૯૧૩માં પ્રાર્થનાસમાજની સ્થાપના થઈ ને કવિનર્મદાચંદ્ર તેમાં જોડાયા. સં. ૧૯૧૬માં તત્ત્વશીલક સમા સ્થપાઈ, ને સં. ૧૯૨૦માં ધર્મસમાજનું પ્રથમ પુસ્તક મુખાઈમાં ડપાયું.

૨૪ :: ભા. મા. ગદ્યલાલણીનું શ્રવણ અને સાહિત્ય

હવે સમુદ્રપ્રયાણ માટે ચર્ચા ચાલી. તેનું સમર્થન કવિદક્ષપત્ર-
રામ, કવિનર્મદાચંદ્ર, કરસનદાસ, ભોળાનાથ વગેરે કરતા. એ સં.
૧૯૧૬માં મદિપતગમે સમુદ્રપ્રયાણ ક્યું ને કરસનદાસે દેશાટન માટે
એક નિમંત્ર લખ્યો, તે પરદેશ ગયા.

ત્રીજો પ્રશ્ન વૈષ્ણવ મદારાજો વિશે સુધારકોએ ઉપાડ્યો. આ
ધર્મ મુગથી ગુજરાતમાં પ્રસરેલો હતો, પણ લોકોની અંધમત્તા તથા
અજ્ઞાનથી આ ધર્મના ગુરુઓ પૂણે વૈષ્ણવ વચ્ચે ગ્રહેતા તથા નવા
જમાનાના પ્રવાદથી અજ્ઞાન હતા. આ વસ્તુ સુધારકોના ધ્યાન ઉપર
એકદમ આવી. આથી તેમણે મદારાજોની વર્તણૂક માટે અનેક જાતના
વધો દેખાડવા માંડ્યા આમાં સ. ૧૯૧૧માં કેટલાક શૈવ સાધુઓએ
મદારાજોના આગળ હપન્નભોગ કર્યો આ પ્રસાદ શિવનિર્માણ
હોવાથી પ્રસાદતરીકે ન લેવાય એવો મદારાજોએ વધો લીધો. આ
વાતને સાંભળીને આધાર હતો. પણ આ બનાવથી હાવાવાગાને બોરાક
મળ્યો ને શૈવો ને વૈષ્ણવો, તથા જુના વિચારના ને નવા વિચારવાળા
વચ્ચે કલહનાં બીજ તેમણે બુરાબર વાંધી આપ્યાં.

આ પ્રશ્ન પછી વિધવા વિવાદનો પ્રશ્ન મેળવે આવ્યો. આમાં
સુગતવાળા નિ. લી. રથે જે. શ્રીવદ્નાથજી મદારાજોનો સાથ લે એમ
કેટલાક સુધારકોએ માન્યું. સચી વાત એ હતી કે મદારાજશ્રી સ્ત્રી
કેળવણીનો વિકાસ થાય એમ કુચ્છતા હતા, પણ વિધવાવિવાહ માટે
તેઓ એમ કહેતા કે સાસ્ત્રીઓ એ વાત નક્કી કરી નેહુએ. આ વસ્તુ
નક્કી કરવા માટે સં. ૧૯૧૬ના જાન્યુઆરી મુદ્દા પહે એક સભા ભગઈ
તેમાં શ્રી. કરસનદાસ મુગજી, કરસનદાસ માધવભાઈ, ડૉ. ધીરજીરામ
દક્ષપત્રરામ, મયુરદાસ હવજી, ગમદાસ જાજીજી, નર્મદાચંદ્ર કવિ
વગેરે આવ્યા. મદારાજશ્રી તરફથી પ્રથમ પ્રશ્ન તેઓને સાચો મંથન
માનો કો ? એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો, જેનો ઉત્તર નર્મદાચંદ્રે
ભગવદ્ આપી શકાયો નહિ. પણ તેમણે વિધવાવિવાહ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે એ
ચર્ચા કરવા આમદ પદજો અહીં આ ચર્ચા અડી ને મદારાજશ્રી ને

સુધારકો વચ્ચે મતભેદ પડે. ત્યારથી સુધારકોએ મહારાજશ્રી ને પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર અત્યંત અસહ્ય લાપામાં સાહિત્ય પ્રગટ કરવા માંડ્યું. વળી બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર જેમાં ભગવાનને દરેક વસ્તુ અર્પણ કરવાની રીત વ્યવસ્થા છે, તેને બદલે બ્રહ્મસંબંધ મંત્રને ખોટી રીતે લખાવી, તેમાં ગુરુને અર્પણ કરાવે. ઉપદેશ છે એમ છપાવી વૈષ્ણવધર્મ હક્કો પાડવા માટે કાવતરા રચવા માંડ્યા અને એના અનુમોદનમાં ઘણું વિરુદ્ધ સાહિત્ય પ્રગટ કરવામાં આવતું.

આ બાબતુ શ્રીયદુનાયજી મહારાજ પણ જુદી યોષગેના હતા. તેઓ કંઈ ચૂપચાપ બેસી રહે એવા ન હતા. ને ક્રોધપણ વાતમાં ઝટ નમતું ન આવતા તેનો પૂરેપૂરો સામનો કરતા પ્રતિવાદીના ભયંકર આક્ષેપોથી ન ગભગતાં પોતાની સત્ય વસ્તુ બહાર પાડવા જોડલા રસ્તા લેવાય તેટલા તેઓશ્રીએ લીધા ને સુધારકોને તેટલા જ જોરથી સામે પડકાર કર્યો. મહારાજશ્રીની આવી શક્તિ હોવા છતાં, તેમને કેટલાક હિતશત્રુઓએ સુધારકો ઉપર આબરૂનો દાવો કરવા અવળી સલાહ આપી ને આ સલાહથી મહારાજશ્રી દોરવાઈ ગયા. ને આ રસાકસીનો વાત પલટાઈ ગઈ, ને સુધારકો ફાવી પડ્યા. કારણકે તેઓ બાણુતા હતા કે જાણે નવા જમાનાની અસગવાળા ને તેને પોષણ આપનાર હતા વળી જૂના આર્થધર્મ તરફ તેમની દષ્ટિ વધુ પડતી સંકુચિત હતી. વળી તેઓ જાતે પરદેશી ખ્રિસ્તી હતા. ને તેમના મનથી આ સુધારકો માર્ટિનલ્યુથર હતા. એટલે આવા ન્યાયાધીશો પાસે ન્યાયની આશા રાખવી તે રેતીમાંથી તેલ કાઢવા બરાબર હતું આ કેસમાં કેટલાક જુના વિચારના બાટીયા ગૃહસ્થો કાયદાની યુગાલમાં આવ્યા ને નૃકશાનમાં ઉતરી વળી આ દાવામાં મહારાજશ્રી ને પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ અનેક સુધારકોએ જુમાની આપી. છતાં તે વખતના વિદ્વાન ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર, નારાયણ દીનાનાથ, વિનાયક લક્ષ્મણ શાસ્ત્રી તથા વરજીવનદાસ માધવરાસ બી. એ. વગેરેએ પુષ્ટિમાર્ગની શાસ્ત્રીયતા ઉપર સારી રીતે બચાવ કરતાં જુમાની આપી પણ આ યુગ જ એવો હતો કે કંઈ નવુંજૂનું ફરી નાખવું એવી દરેકમાં

ભાવના હતી. વળી જડ્જો પશુ નવા વિચારના તે ખિરતી ધર્મની અસરવાળા હતા. એટલે આ કેસના સુખદામાં મહારાજશ્રીને ઘણું વેઠવું પડ્યું તે વૈષ્ણવ ધર્મની પ્રતિષ્ઠાને જાચકર ફટકો પડ્યો. ત્યારથી મહારાજને સમાજમાં મોટો મોભો ગયો તે નવી સુધારકોની દોર-વણીથી વૈષ્ણવધર્મ વિશે અનેક ખરા ખોટા ખ્યાલો સમાજમાં ઘૂસી ગયા.

આ બધું જોતાં સદગ માલૂમ પડશે કે તે સમયે 'સમાજમાં' જે પ્રવૃત્તિઓ કામ કરતી હતી. એમાંની એક આપણી પ્રાચીન જીવન વ્યવસ્થામાં સામાજિક ને ધાર્મિક સુધારા દાખલ કરવા મથતી હતી, જ્યારે બીજી પ્રાચીનતાને વળગી રહી જૂના સામાજિક અને ધાર્મિક રૂઠી રિવાજો ટકાવી રાખવા મથતી હતી. પહેલી પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા પશ્ચિમનું અનુકરણ કરવાની વૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવી હતી. તેમાં ઉન્નતવૃત્તિ અને પરછદાનુવર્તી વધારે હતાં. બીજીમાં પ્રાચીન સંસ્કૃતિના ઉત્તમ નીવડેલા મૌનિક સિદ્ધાંતોમાં શ્રદ્ધા હતી, તે સાથે સાથે સામાજિક અને ધાર્મિક પુનર્ધટના કરવાની દષ્ટિ કે દિંમતનો અભાવ જણાતો હતો. પરિણામે જડતા, રૂઢિનું દાસત્વ ને ચાલુ અસલ ચપ્પ પડેલી રિયલિટી નજારી લેવાનું માનસ હતું જ્યારે સાધારણ જનસમાજ તો રૂઢીવચ્ચ ચપ્પ તમોચુણી નિષ્ક્રિયતામાં પડ્યો હતો.

જોકે આપણા ચરિત્રનાયક પંડિત ગદ્દલાલજી બીજી પ્રવૃત્તિના અનુયાયી હતા, પણ તેમનામાં પ્રાચીન સંસ્કૃતિના વિકાસ માટેની દીર્ઘ-દષ્ટિ હતી તથા ધર્મના આચરણમાં તેઓ સંપૂર્ણ ચિસ્તનદ હતા તે દરેક ક્રિયા શુદ્ધિ પૂર્વક કરતા. વળી તેમનામાં સામાજિક ને ધાર્મિક પુનર્રચના કરવાની સ્વાભાવિક શક્તિ હતી અને તે પ્રવૃત્તિમાં પ્રમતિ આવે માટે ધાર્મિક ઉત્સાહ અને બલ પણ તેમનામાં પ્રબળ હતા.

મુંબાઈમાં પ્રવેશ.

પડિતજી પિતા સાથે સં ૧૯૧૬મા મુમ્બાઈમાં આવી વસ્યા ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગરૂપી સુવર્ણ મુધારારૂપી ભઠ્ઠીમાં અટવાઈ પડ્યું હતું, ને આ સુવર્ણને નાગૂદ કરવા માટે વર્તમાનપત્રોરૂપી ધણુનો મારો શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. વળી મહાગજ માયનન કેસે તો તે સુવર્ણને લોહરૂપમાં ફેરવવા સજ્જત પ્રયત્ન કર્યો પણ ભગવાનની ઇચ્છા તેના અસત્ સનાતનરૂપ આ ધર્મને રક્ષણ આપવાની હતી.

જ્યારે પડિતજી મુમ્બાઈ આવ્યા ત્યારે તેમની આર્થિક ગિથિતિ જરાયે સારી ન હતી આમ છતાં સાપ્રદાયિક ને જ્ઞાતિના માણસ તરીકે ધન સ્થાપન બદલે મુંબાઈમાં અગત સહારો કોઈનો ન હતો. પણ સપ્રદાયના પડિત તરીકે વનશ્યામબદલે શ્રીગોસ્વામી મહાગજ સાથે પરિચય હતો કેટલીક વાર તેમના જીવનમાં અનેક ગૂચો આવી પડતી અને બદલ અને પડિતજીને પોતાના એકલવાયા જીવન માટે લાગણી થઈ આવતી આ વખતે પડિતજીને તેમનું હમેશનું પ્રિય ગીત સાલરી આવતું તેને એવી તો મીઠી હલકથી ગાતા કે સાભળનાર માણસનું હૃદય દ્રવીભૂત થયા વિના ન રહે.

એક ઘેર સમઢી પર વીતી, હમ જાને હમઢી પર ખીતી,
ભગ આયે નીર ઉમડ આયે બાદર, જાન પડે મછનીપર વીતી ૧ એક મેર
સૂર્યચંદ દોઉ આકાશે તપતહે, ગહન વગે હિનઢી પર વીતી,
સીતારામનજમન પાડવપ આલી, જનમે ગયે મનઢીમે વીતી ૨ એક ઘેર
સૂરદાસ પ્રભુ તુમરે મીનનકુ, નેન ગયે હમઢી પર ખીતી,
એકમેર સમઢી પર ખીતી હમ જાને હમઢી પર ખીતી. ૩ એક મેર

પણ મુમ્બાઈમાં મોટા મદિગના શ્રીજીવનનાનજી અને શ્રીનૃસિંહલાલ જીનો સારો આશ્રય તેમને મળ્યો. આ શ્રીજીવનનાનજી મહારાજ વૈષ્ણવ ધર્મની પ્રવૃત્તિના કેન્દ્ર સમા હતા તેમનો જન્મ મ ૧૮૫૮ના ચૈત્ર વદ ૧૪ કચ્છમાડવીમાં થયો હતો તેઓ વિદ્યાવિનાયો હતા મોટા

૨૮ :: મા. ભા. ગદ્યલાલણું જીવન અને સાહિત્ય

મંદિરના શ્રીગોવર્ધનેશજીએ તેમને દત્તક લીધા. આ શ્રીગોવર્ધનેશજી મોટા વેપાર કરતા, સર જમરોદજી મોરાજી તથા ચાપુરજી બંગાળી શેડી-યાંચો તેમના ખાસ કૃપાપાત્ર હતા. તેઓ ઉદાર હતા ને પોતાના ભત્રીજા શ્રીબાલકૃષ્ણજીનું ત્રીસ હજારનું ડેવું પોતે આપ્યું હતું. આ શ્રીબાલકૃષ્ણજી લીલાવચ ચયા બાદ તેમના ઠાકોરજી શ્રીબાલકૃષ્ણજી મુંબાઈ પધરાવ્યા. આ મહારાજશ્રી પછી શ્રીજીવણલાલજી મહારાજ મોટી હવેલીનો વહીવટ કરવા લાગ્યા. તેઓ વિદ્વાન હતા ને વિદ્વાનની કદર કરતા. કવિદલપતરામનો પણ તેમની કાવ્ય ચમત્કૃતિ માટે આપ-શ્રીએ સારો સત્કાર કર્યો હતો. વળી શ્રીબાલકૃષ્ણચમ્પૂ, બાલકૃષ્ણ-પ્રાર્થનાષ્ટક, યમુનાચતુષ્પદી, ગંગાદ્વિપદી, વગેરે સંસ્કૃતમાં; વલ્લભા-ખ્યાનની ટીકા વગલામાં; શ્રીનાથજી બાલકૃષ્ણજી રણુછોડજી દાન-લીલા રાસલીલા વગેરે ઉપર કાવ્યો ધોળ, ગરબા ગુજરાતી લાવામાં આપશ્રી રચ્યા છે.

આ જીવણલાલજી મહારાજને સુધારકોએ વીતાડવામાં કંઈ બાકી રાખી નથી. તેમની ઇચ્છા મહારાજશ્રીને માનભંગ કરવાની હતી. પણ આપશ્રી વિચક્ષણ હતા. તેઓ સુધારકોની યુગાન્તમાં ન રસા-વાય માટે ખૂબ તકેદારી રાખતા. તેઓ વિદ્વાન હોવા છતાં સમજતા હતા કે નવયુગનું ધોડાપૂર વહેણની સામે ચનારમાં રહેજ ક્ષતિ થતાં તે સામે ચનારને અટવાવી મરણુ તોલ કરી નાખે છે. સં. ૧૯૧૪માં મહારાજશ્રી સામે દવારામ મોતીરામે દાવો બાંધ્યો. મહારાજશ્રી પોતે મોટા ધર્મશુર હોવાથી હાજર ન થાય, તે સ્વીકારાયું તહિ આપી આપશ્રીએ સમયસૂચકતા વાપરી પેલા માણસ સાથે સમાધાન કરી નાખ્યું. જોકે વર્તમાનપત્રોએ તો મહારાજશ્રીને કોર્ટમાં હાજર કરવા જોઈએ તે માટે જુદીજુદી રીતે પ્રચાર ચલાવ્યો હતો. આ પરિરિચતિનો ખ્યાલ કરતાં મહારાજશ્રી સમજી ગયા હતા કે કાદવમાં પત્થર નાખવાથી સ્વચ્છ કુપડા ઉપર છાંટા ઉડે છે. વળી તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે આ નવ કેળવણી પામેલા જડવાદી જમાના સામે પોતે મોટી પ્રતિભા પાડી શકે એવી મોટી ચક્તિ પોતે

ધરાવવી જોઈએ.

પંડિતજીએ અહીં આવ્યા પછી મુંબઈની સઘળી પરિસ્થિતિ વિષે મૂક વિચાર કર્યો, અને કેવી રીતે આર્યધર્મ ને પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ થાય તે વિચારવા લાગ્યા. જો કે તેમનો ભાવ્યો ઉપરનો અભ્યાસ ચાલતો હતો, પણ તેમની અગાધ બુદ્ધિશક્તિ ગમે તેવા ગૂઢ ને અત્યંત વિષયો હસ્તામલકવત્ વશ કરી લેતી હતી. આજ અરસામાં ગુજરાતી સાહિત્યનમેામંડળના સુધાકર ભક્તકવિશ્રી દયારામભાઈના પદ્મશિષ્ય શ્રીરણુછોડભાઈ મુંબાઈ આવ્યા. કવિશ્રીના ગોલોકવાસ પછી તેઓ અમદાવાદ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત ને મુંબાઈ વગેરે સ્થળોએ તેમનો રસીલી વાણીદારો સુધાકરની સુધાનું પાન કરાવી, કવિનું દીર્ઘમંડળ વધારે દીપ્તિમાન કરતા હતા. કવિશ્રી દલપતરામ તથા નર્મદાશંકર રણુછોડભાઈ પાસેથી કવિશ્રીનાં પદો સાંભળી મુગ્ધ બન્યા હતા. તેઓ પંડિત ગદ્ગલાલજી તથા તેમના પિતાજીને મળેલા. ને દયારામભાઈની ભક્તવાણીનો દિવ્ય અનુભવ કરાવ્યો, ત્યારથી પંડિતશ્રીને દયારામભાઈના કાવ્યસાહિત્યમાં રસ પડ્યો, ને ત્યારથી ગુજરાતી સાહિત્યનો અભ્યાસ તેમણે પદ્ધતિસર કર્યો ને કવિ ભાણુદાસ રત્નેશ્વર વગેરે કવિઓનાં કાવ્યો પ્રકાશિત કર્યાં ને દયારામભાઈનું સાહિત્ય કેટલુંક પ્રમટ કર્યું ને ત્યારથી સંપ્રદ કરવા લાગ્યા.

આ અરસામાં તેમને ઠાણી જવાનું થયું. અહીં એમને ઘણા પંડિતોનો સમાગમ થયો. અહીં તેમના શતાવધાના (સો વરતુઓમાં એકી સાથે ધ્યાન આપી પછી બધી એક પછી એક તે વયાક્રમ વાદ રાખી બેલવી તે.) પ્રયોગ થતા. આવી જતના પ્રયોગ ઘણા ઓછા વિદ્વાનો કરી શકતા આ સભામાં તેમની અનેક જતની પરીક્ષા કરવામાં આવતી. એક ધડીમાં તેઓ સંસ્કૃતમાં સો શ્લોકો બનાવતા. આ શ્લોકો પણ અર્થગૌરવ ને ગૂઢ ભાવવાળા બનતા, ખાલી મિથ્યા શબ્દાડંબરવાળા ન હતા. વળી અહીંની પાદપૂર્તિઓ, અનેક પ્રકારના રસાલંકારથી અલંકૃત સ્વઘ્દાર્ય ગૌરવવાળી તથા સીધકવિતાઓ પણ ઓજસ્વી બનતી અને શતાવધાનથી

મમી સદસ્યાર્થાનના અદ્ભુત ચમત્કારો. યતા. આથી કાશીનિવાસી સર્વમાન્ય શિષ્ટવર્ગે સર્વાનુમતે તેમને શીઘ્રરૂપિ તથા સત્તાવધનોનું પદ આપ્યું વળી ત્યાંની પ્રાચીન તત્ત્વદર્શક પાઠશાળામાં વેદાન્તાદિ શાસ્ત્રોની ડ્રોઇડ ચર્ચા પંડિતશ્રી સાથે ધર્મ. અહીં પંડિતજીની અસામાન્ય શાંઝીય સક્તિનાં દર્શન થયાં તેથી આ પાઠશાળા તરફથી શ્રી, ગદ્યજીને પ્રસિદ્ધ પદ્ધિ નામે સર્વોત્તમ પદવી માન સહિત અર્પણ કરવામાં આવી.

પંડિતજીનું લગ્ન પણ આજ અરસામાં ઘાતિના ગોપુત્રસ્ય વિભાગના બદ્ધજનાં પુત્રી પાર્વતી સાથે થયું હતું. એઓ સતી, પતિવ્રતા તથા પતિ ને અનુકૂળ હતાં. તેમને પંડિતજીના અગાધ ગુણોની ચક્તિનું દર્શન થયું હતું. આ ઉગતા પંડિતજીની જગદ્વંદ્ય વિદ્વતા, સરલતા, મહાનુભાવતા, અમૂલ્યતા અને ઔદાર્ય વગેરે ગુણો જોઇ ગમે તેવો કોર-ચિત્તનો માણસ હોય તોપણ તેમને આધીન ધર્મ જ્ઞય તો આવી સુશીલ પવિત્ર સતી સ્ત્રી પતિને આધીન થવામાં ગૌરવ લે એમાં નવાઈ નથી. પંડિતજી પણ તેમની પત્નીથી અતિસંતુષ્ટ રહેતા અને પત્ની પણ ઈશ્વર-તુલ્ય પતિ મળવાથી તેમની સેવામાં મશગૂલ રહેતાં. પણ કમઆગ્યે આ યુગલજોડી કેટલાક વર્ષોઆદ ખડિત યર્ષ. ને આ પતિપરાયણ પતિની સેવા કરતાં બક્તિના આવેશમાં અને આવેશમાં બેદાત્મક રચુદેહનો ત્યાગ કરી પતિના આત્મા સાથે અભિન્ન થઈ ગયાં.

વેદાન્તચિન્તામણિની રચના.

ઉપર આપણે જોયું ગયા હોય છે મહારાજ લાયબલ કેસની બે અસર સમાજ ઉપર મુખ્યત્વે ધર્મ હતી. એક તો—મહારાજોનું જીવન અતીતિમય છે અને બીજી—આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતો મૂળ આર્યધર્મથી વેગળા છે. પહેલી અસર નાખૂદ કરવા માટે ગોસ્વામી મહારાજોના આદર્શ જીવન ઉપર મુખ્ય આધાર હતો. જ્યારે બીજી અસર નાખૂદ કરવા માટે વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર ને ભાગવત તથા શ્રીવદ્સભાષ્ય મહાપ્રભુ રચિત ગ્રંથોના તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી અને તેના ફલરૂપે પુષ્ટિસિદ્ધાંત સારી રીતે સમજી શકાય તેવા ગ્રંથ રચનાની જરૂર હતી. આવી જાતની ગ્રંથરચનાઓની વ્યવસ્થા જુદાજુદા સંપ્રદાયના મુખ્ય લેખકોએ કરી હતી. કેવલાદ્વૈત સંપ્રદાયના ભૂષણરૂપ વિદ્યારણ્ય નામે સ્વામી યજ્ઞ ગયા. તેઓ શાંકર વેદાન્તના ઉંડા અભ્યાસી હતા. તેમણે જેયું કે મહાન શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતો સમજવા માટે બધા પંડિતો કંઈ શારીરિક બાધ્ય વિગેરે ગ્રંથો વાંચી શકે નહિ. માટે તેવા પંડિતો માટે પંચદશી નામે એક ગ્રંથ તેમણે રચ્યો, જેમાં શંકરાચાર્યના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થાય છે.

આ ગ્રંથના વાચનથી શંકરાચાર્યના મતનું સ્વાસ્થ્ય સહેલાઈથી સંસ્કૃત જાણનારા પામી શકતા. આવા જ ગ્રંથની પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં જરૂર છે એમ પંડિત શ્રીધનશ્યામજીને ધણા વખતથી લાગતું. આવા ગ્રંથની રચના કરવા તેમણે પોતાના પુત્ર ગદ્દલાસજીને સૂચના કરી. પંડિતજી પણ આવા ગ્રંથની આવશ્યકતા ખસત વિચારતા હતા અને પુષ્ટિ-માર્ગના સાચા સિદ્ધાંતો વિદ્વત્સમાજ આગળ મૂકવા માટે એવા કાંઈ ગ્રંથની યોજના વિચારી રહ્યા હતા. તેમણે પિતાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય માની તે કાંઈ ઉપાડ્યું. પણ પોતે અંધ હોવાથી સ્વહસ્તે કંઈ લખી શકાય તેમ હતું નહિ. વળી આખો દિવસ અભ્યાસ, જપ, પૂજાપાઠમાં

૩૨ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું હૃવન અને સાહિત્ય

વખત જવાથી આવા અંચની રચના માટે સમયનો પણ અભાવ હતો. છતાં પંડિતજી રાતે અંચ લખાવે ને ધનશ્યામભટ્ટ તે અંચ લખે તેમ નક્કી કરવામાં આવ્યું. ત્યારથી પંડિતજી રાતે પચોતેરથી સેઝોક લખાવતા. આ કામ યોગ્ય માસમાં સંપૂર્ણ થયું. પિતાએ જ્યારે આખો અંચ અથથી ઇતિ સુધી પૂર્વાનુવંશીયો, ત્યારે પુત્રની અગાધ શુદ્ધિ તથા અંચ રચવાની અદ્ભુત કળા નિરખી આત્માથી પ્રસન્ન થયા. આ અંચ દ્વંદ્વ સમયમાં છપાવી કાશી વગેરે વિદ્યાનાં કેન્દ્રોમાં મોકલવામાં આવ્યો જ્યાં તેના અભ્યાસકાળે તેની મુક્તાકણ્ડે પ્રસંસા કરી.

આ અંચ તે વેદાન્તચિંતામણિ જે સંપ્રદાયના સંસ્કૃતના અભ્યાસો માટે આશીર્વાદ મમાન છે. વળી જે જે વિદ્વાનો શુદ્ધાદૈત-તત્ત્વજ્ઞાન વિષે અનેક ભ્રમો સેવતા હતા, તે આના વાચનથી સંપ્રદાયના સાચા સિદ્ધાંતો સમજવા લાગ્યા અને શંકરાચાર્યના તત્ત્વજ્ઞાનની હરે-ળમા વદ્યભાચાર્યનું તત્ત્વજ્ઞાન હિલુ રહેવા લાયક છે, એમ માનવા લાગ્યા.

આ વેદાન્તચિંતામણિ અંચની ભાષા સરલ છતાં તેમાં અનુ-પમ કાવ્યશક્તિ બિરાજે છે તથા લેખકના અભ્યાસના પરિપાકરૂપ ને દર્શનશાસ્ત્રના નિયોડરૂપ પાણ્ડિત્ય આ અંચમાં છે.

આ અંચમાં પંદર પ્રકરણ છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં સર્વધર્મ વિશિષ્ટ પરમાત્માનું વર્ણન છે; તે પરમાત્મા સર્વકર્તા છે. આમાં નારિતકોની શકા ટાળવા માટે વિવિધ દલીલો કરવામાં આવી છે. બીજા પ્રકરણનો પ્રતિપાદ વિષય એ છે કે વેદ ગીતા ભાગવત અને બ્રહ્મસૂત્ર શ્રીમદ્દા-પ્રભુજીના માર્ગમાં માન્ય છે તેને અનુસરનાં બીજાં જે શાસ્ત્રો છે, તે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં માન્ય છે, પણ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી દાલના સમયમાં શાસ્ત્રના નિર્ણય માટે શબ્દ પ્રમાણ મિત્રાય બીજા પ્રમાણનો સ્વીકાર કરતા નથી. આવી ભ્રમના વિવિધ સિદ્ધાંતોની ચર્ચા આ અંચમાં કરવામાં આવી છે. પણ્ડિતજીની શ્લોક રચનામાં જેવો ખૂબી કૃષ્ણજ્ઞતા મહોરતા તે વિવિધતા રહેતી છે તે તેના નોંધેનાં એક શ્લોકથી સમજાશે

શુદ્ધાદૈત સર્વેશકિં જઠજીવાદિકારણમ્

સાક્ષર સત્ત્વિગતદં વન્દે શ્રીપુણ્યોત્તમમ્

હોવાથી:-જડ જીવ અને અન્તર્યામીના કારણરૂપ, સર્વપ્રકારની શક્તિવાળા, સાકાર, શુદ્ધ સત્ચિત્ આનંદ જે શુદ્ધ અદ્વૈત સ્વરૂપ છે, એવા શ્રીપુરુષોત્તમને હું વંદન કરું છું. આ એક જ શ્લોકમાં જગત જીવ ને આત્માનો જગવાન સાથેનો સંબંધ, સ્પષ્ટરીતે સમજાવ્યો છે, તદુપરાંત આ બ્રહ્મ નિર્ધર્મક કે નિરાકાર નથી પણ સાકાર ને સધર્મક છે તથા શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપ છે; તેદ્વારા બ્રહ્મના ધર્મ સમજાવ્યા. વળી જે ક્ષર અને અક્ષરથી ઉત્તમ પુરુષોત્તમ છે તે પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્ય છે, અને આનંદસ્વરૂપ હોવાથી રસાત્મક દ્વિભુગ્ગત્મક સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેને હું વંદન કરું છું. આમ એક જ શ્લોકમાં સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતનું ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન સમાવવામાં તેમની બુદ્ધિકુશળતાનો પરિચય થાય છે. વળી ખૂબીની વાત એ છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો માર્ગ સર્વોત્તમ છે એ પ્રતિપાદન કરતાં તેમણે બીજા સંપ્રદાયને અન્યાય થાય અથવા તેમનું હીલું દેખાય એવું આ ગ્રંથમાં આવવા દીધું નથી. તેઓ પોતે નિર્મલસર ને હંસક્ષીર ન્યાય પ્રમાણે સત્યપ્રેમી હતા. આથી બીજા સંપ્રદાયના મતની સમીક્ષા તેમને પણ અવદિત ન લાગે તેવી રીતે પોતાના ગ્રંથમાં લખી છે.

તેમના ગ્રંથ માટે સદુપદેશમાર્તંડના પ્રકાશક જણાવે છે કે “આવા ગ્રંથથી તેમણે એકલા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને ઉપકૃત કર્યા છે એમ નથી, પણ બીજા ધર્મના મતાનુયાયીઓ જે તે પંક્તિજીના ગ્રંથો વાંચશે તો તેમાં તેમની અપૂર્વ અભેદ બુદ્ધિની પ્રતીતિ સાથે ગ્રંથમાં સમાયેલો અનન્ય સામાન્ય સદ્બોધ તેમને પણ અનેક પ્રકારે શ્રેયસ્કર થઈ પડ્યા વિના નહિ રહે. ”

બીજો હલો.

મહારાજ લાવજવ કેસના ભયંકર હલ્લા પછી બીજો હલો ગાંધીધાન જયપુરમાંથી આવ્યો. જયપુરમાં ગાંધીરામસિંહ તાબા ગાંધી ઉપર આવ્યા હતા. મૂળથી જયપુરના રાજાઓ પુષ્ટિમાર્ગી'ના વૈષ્ણવ હતા. રાજા માનસિંહયો માંડી રાજા જયસિંહ મુખી બધાના કપાળમાં પુષ્ટિમાર્ગીય તિલકવિરાજતું હતું, એમ તેમના ચિત્રે જોતાં માલુમ પડે છે. પણ આ નવા રાજા બે વર્ષના થયા ત્યારે તેમના પિતાજીનો દેહ પડ્યો. આ વખતે નવી કનવણી ને નવા વિચારો સમાજમાં પ્રવેશેર ફેલાઈ રહ્યા હતા. આવા વખતે રાજાના માથે શિરછત્ર ન હોવાથી નવા જમાનાની અસર તેમના ઉપર જવ્વદી થઈ. અધૂરામાં પૂરું તેઓ કાચાકાનના અને બોગાલિના હતા તેમાં રાજાને બહુમીરામ બોજક નામના શૈવની સોગત લાગી આ જકસીરામ જ્ઞાનજનાય મિરિ નામના સન્યાસીની સોગતમાં હતો. તે જાણે જાણે ને ઉસ્તાદ સાધુ હતો પણ તેનો સ્વભાવ દેખીતો હતો. તે શૈવ 'ધર્મ' કરતાં ઉદ્ધર્વાણી વૈષ્ણવ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા સદન કરી શક્યો નહિ. આથી તેના હૃદયમાં તે બળ્યા કરતો, અને તક મળે વૈષ્ણવધર્મ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરતો.

એક વખત આ સાધુએ શિદીના પતિત દરિયાંકાને મળી ચોસક પ્રશ્નો તૈવાર કરાવ્યા. આ પ્રશ્નો તેમણે રાજસંમનિધી જયપુરમાં વસના આચાર્યો અને મહાત્માને ઉત્તર મારે મોકલ્યા તથા દેશપરદેશ પહોં આ પ્રશ્નોના ઉત્તર મારે જોડવામાં આવ્યા. તેના મતમાં એમ હતું કે વૈષ્ણવો આચાર્યો આગમુ, ગોપલ, વિદ્યાનથ, જગદગુરુ, તે એકબી અરૂપ સેવામાં આસન્ય છે એટલે આ પ્રશ્નોના ઉત્તર તે આ આપી શકે નહિ આથી જનદેરમાં તેમને મૂર્ખ જનારો વૈષ્ણવધર્મની પ્રતિષ્ઠા ઉપર કાગ્યો ફટકો મારી શકાય.

આ વખતે જયપુરમાં ગો. શ્રીગોવિંદજી મહારાજ નિરાજતા હતા. તેમણે આ પ્રશ્નો કાઢીને મારફતે મુંબઈ પહોંચાડ્યા. આ પ્રશ્નોની વાત હવે વિદ્વાન સમાજ ને ધાર્મિક પ્રજામાં થવા લાગી અને તેના ઉત્તર કાણુ મોકલી આપશે તેની આતુરતા પૂર્વક રાહ જોવાવા માંડી. આ બનાવ વિષે પંડિતજી પોતાના સત્સિદ્ધાંતમાર્ગક નામના ગ્રંથમાં બહુ વિસ્તારથી નીચે પ્રમાણે લખે છે.

“આ ભારતવર્ષના વાવવ્ય પ્રાંતમાં હુણ્દાર નામનો દેશ છે. આ હુણ્દાર એટલે આજનું રાજપૂતાના. તે દેશમાં સૂર્યવંશી રામચંદ્ર-કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પરપરાથી પ્રાપ્ત અત્યંત વૈષ્ણવધર્માનુસાર ઉપાસનામાં આસક્ત, બધી વખતે સત્કાર્યમાં શ્રીસીતાપતિ રામનો આદર કરનાર, સકલ કલ્યાણના ભંડાર હોવાથી ત્યાંના રાજાઓએ બરાબર રાજધર્મનું પાલન કરી, માણસોને પાળનાર એવું નામ સાર્થક કર્યું છે. તેના રાજાથી રક્ષાએલું જયપુર નામનું નગર છે ત્યાં હાલ પ્રકાશ્ય પરમધર્મધુરણ રાજ રાજપદ ભોગવનાર રામસિંહ નામે રાજા રાજ કરે છે. તેની પાસે કાઠી લક્ષ્મણગીરિ નામે શૈવચિહ્ન ધારણ કરનાર દણ્ડી છે. તેણે પોતાના ભાણજીથી કલ્હ ઉત્પન્ન કરીને સંપૂર્ણ પ્રગળતોમાં કાલાદલ ઉમેા કર્યો છે. આ દણ્ડીએ રાજાના અતિનિર્મલ મનને સમય જોઈને બનાદારથી મલિન કર્યું છે, જોકે તે દણ્ડી હોવાથી બાલપણથી નારાયણની સેવાનો અધિકારી થયેલો છે છતાં હમણાં તે દૈત્યસમ્પતિથી યુક્ત થઈ દેવો બન્યો છે.

હમણાં તેને મોટો રાજાશ્રમ સજાથી ધૂટ પુટ મદોન્મત્ત થઈ સ્વર્ગદ્વારે પોતાની ઇચ્છા માત્રથી ચોસડ પ્રશ્નો તૈયાર કરીને પૃથ્વી ઉપર સર્વ ઠેકાણે તે પ્રશ્નોને પ્રધાન વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં પ્રવર્તકો ઉપર મોકલી આપ્યા છે, અને હવે તે તેના ઉત્તરની આશા રાખે છે. એવી કિંવદંતી લાંબા વખતથી ફેલાઈ છે.

આ વાતની બજાર મુંબઈમાં વસતા સમગ્ર ગુણુગણથી સ્તુતિ કરાએલા શ્રીમહાપ્રભુજીના વંશમાં મણિરૂપ ગોસ્વામી બાળકાને પડી.

૩૬ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

શ્રીમદ્દાપ્તજીના કુળમાં પ્રદીપ્ત સૂર્ય સમાન, સંપૂર્ણ દોષિતવાદરૂપી અધે-
કારને નાશ કરનાર, પોતાના આશ્રિતોને સુવર્ણદાનથી સદૃષાત
કરનાર, અખૂટ સ્નેહથી પરિપૂર્ણ, પોતાના આશ્રિતોની દરિદ્રતાને
કરનાર, પોતાના દિરણુના પ્રભાવથી પ્રકાશમાન, સત્ અને અસત
માર્ગના વિચારનાર શ્રીજીવણલાલજી નામે પ્રધાન આચાર્ય બિરાજે છે.
તેમની પાસે વેદાન્ત સાહિત્ય ઇત્યાદિ ઉત્તમ પ્રમુખ વિદ્યા અને લક્ષ્મી
સાથે વસે છે. આમ વિદ્યા અને લક્ષ્મીનું પાસે, વસતું તે સાપતન્ય બાવ
(એટલે એક શોક બીજી શોક સાથે વસે) માફક બતાવે છે. વરતુતરુ
તે મહારાજશ્રી પાસે વિદ્યા અને લક્ષ્મી અઢળક છે; નિરન્તર ઉત્તમ
રસોના રવીકાર કરનાર, અયવા દેવની સભાનું રક્ષણ કરનાર, એવા
જીવન અને જીવ એ બેમાં નકાર માનનો બેઠ છે, પરંતુ જીવનું સર્વકર્મ
જીવન (પાણી) કરે છે, મતલબ કે બધા જીવોનું જીવન (જીવવાનું સાધન)
તે શ્રીજીવનલાલજી મહારાજ છે.

વળી જેમણે નવીન શ્લોકો કરવાની રીતિથી કીર્તિ સંપાદન
કરી, અને જેની નવીન દાબ્યમતકૃતિ ધણી સ્તુત્ય છે અને વેદાન્ત
શાસ્ત્રોરૂપી વતમાં કેસરીસિંહની માફક ગર્જના કરે છે એવા શ્રેષ્ઠ
ગોકુલાધીરા મહારાજ પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ બીજા દુર્જનોને શિક્ષા કરવા
માટે દોષ્ટા લેનાર, અને શુદ્ધિ સમુદાયના લંકારરૂપ એવી શ્રીયદુનાથજી
મહારાજ બિરાજે છે, તથા બીજા પશુ પરમાત્માનો અનન્ય એવા
કરવાવાળા ગોસ્વામી બાળદે છે.

આ બધા આચર્યોએ એ ૬૪ પ્રશ્નોની પવિત્ર કાર્ષ્ક રમસેથી
મેળવીને શ્રીજીવનલાલજી મહારાજની મોટી હવેલીના બાગીચામાં
મળીને અવલોકન કરી. તે પછી તે સર્વ પ્રશ્નો અતિશય અસંગત
છે, એમ જોઈને તેને ઉત્તર આપવાની ઉત્સુકતા નષ્ટ થતાં એક ઘણું
તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રશ્નો વિચિત્ર અર્થના, વિચિત્ર સંસ્કૃત
ભાષામાં લખાએલા છે, માટે તેનો ઉત્તર આચર્યોના મુખથી આપનો
ઉચિત નથી. દાધીના ગણદરથગની બંજરાગને દૂર કરવાનું જેનું

સામર્થ્ય છે એવા કેશીસિંહના નખ નાની ઉંદરડી ઉપર પડતા નથી માટે અમારી આગ્રાથી તમે ઘણો વિસ્તાર ન કરતા આ પ્રશ્નોના દૂકે ઉત્તર વેદાદિ શાસ્ત્રોથી ભરપૂર એવા પ્રમાણોથી આપો. ઘણું કઠીને તે સર્વ ઉત્તરોનો અર્થ સુખોદય થવો જોઈએ. તેમા તર્ક-કર્કશ ક્લેશ ન હોય. આ સાબળી બોળ બધા ગોસ્વામી બાળકોએ શ્રીગુવન-વાયળ મહાગાજના વિચારને અનુમોદન આપ્યું.

આમ તેઓની ચુલ્લુરતી, આમોદ સમ્પદા હેતુવાળી, સુમનોનદિતા એવી ઉક્તિને પુખ્તમાળાની પેડે માથે ચઢાવનાર, પોતાના પિતૃચરણ વિદ્નમણિ ધનસ્યામ બદ્ધથી શાસ્ત્રીય દષ્ટિ સમ્પાદન કરનાર હું ગોવર્ધન શર્મા ગદ્યસાલ્ય યથામતિ આ લેખનો પ્રારંભ કરું છું .

આમ જણાવી પ્રથમ તેમણે દૂકામાં ૬૪ પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી જયપુર શ્રીગોવિંદજી મહારાજને મોકલી આપ્યા ત્યારબાદ તે અથ અનેક પ્રમાણો દાખલા દલીલો સાથે, કુતર્ક મટાડી, સ્વધર્મમાં દઢ આસ્થા ધાવ તેવી રીતે તેમણે સત્સિદ્ધાંતમાર્તદરૂપે લખ્યો. જોકે આ અંચની વસ્તુ ઉપર તેમની સાહિત્યસેવા વખતે વિસ્તારથી ચર્ચા કરીશું છતાં તેને માટે એટલું કહેવું બસ છે કે ૧" અન્ય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પ્રસંગે લખાએલા અથો કરતાં ઉક્ત વિસ્તૃત અથ સમાધાન ને પ્રમાણસમૃદ્ધ માટે બહુ પ્રથમ સ્વીકાર્ય અને સામાન્ય આર્થધર્મ ને યોગ્ય ધર્મ પડ્યો છે વાસ્તવિક રીતે આ એક જ અથથી ચારે સંપ્રદાયનું સુદઢ રક્ષણ થયું છે અને મહારાજને ઉપર તે એટલો ઉપકાર ભાર થયો છે કે તે ઋણથી કેઈ કાલે મુક્ત થઈ શકનાર નથી. એથી પડિતજીનું અદ્ભુત સામર્થ્ય નિર્મલસર પુરુષોત્તે અવશ્ય જણાઈ આવે છે સાંપ્રદાયિક શકાઓ જેને હોય તેણે આ અથ વાચવાની તમનીજ કરવી જોઈએ.

૪૪ :: ભા. ગા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

હીના વડે ઉચક્યો, એવી નિજજનની પીડા હરનાર, સુખના ભંડાર શ્રીમથુરાનાયજીને હું વંદુ છું. જે અમિત બુદ્ધિવાળા પતિઓએ પોતાની વાણીની જાણથી જગતમાં કહિ કાણથી બલવાન થએલા વ્યામોહને દેલાવ્યો, તે જ્યાં જે વિશુવર (શ્રીવિદ્યનાયજી) વડે સંપૂર્ણ પણે નિરસ્ત કરવામાં આવ્યા છે. તે શ્રીવિદ્યનાયજીના વચનોને અમે (શ્રીગદ્યલાલજી) ફરીથી વિસ્તૃત કરી સમજાવીએ છીએ. મુર્ખના દર્શનમાં આંડે આવતા ધોર વાદ્યોને પોતાની ચોટ વડે દૂર કરીને, પત્યરોને પણ તોડી નાખતી, અને ઇંદ્રના (સદસ્રાક્ષના) ગર્વને હથુતી, આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થએલ હરિભાવને પોષતી, જીવોને ઉર્વગતિ આપતી જગને જીવાડતી, અને ખૂબ ગતિ આપતી એવી માહત્તર શક્તિ જીવતી રહે. શુદ્ધાદૈત્ય માર્તંડના કિરણો વડે જેઓને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, એવા સત્જનોને અને વિદ્વન્મંડળ વડે ભૂષિત થએલા વિદ્વાન પુરોહોને જોઈ ને ક્રોધક અસુર સ્વભાવના માણસે ધોર વાદળ અને વજ્ર એક સાથે ઉત્પન્ન કરવા માટે સદસ્રેક્ષણ નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે તે બન્નેના નાશ કરવા માટે શક્તિમાન, પ્રમાણ્યુ યુક્તિવાળો પ્રાણજન ગ્રંથ વર્ણવામાં આવે છે.

‘સદસ્રાક્ષ ગ્રંથનું’ નામ સ્વામીજીએ એવા હેતુથી આપેલું કે જેમ સદસ્રાક્ષ એટલે ઈંદ્ર દેવોમાં મુખ્ય છે તેમ સદસ્રાક્ષ ગ્રંથ ખંડનાત્મક ગ્રંથમાં મુખ્ય છે. પણ પંડિતજી પોતાની અગમ્ય અત્યંત શક્તિથી સદસ્રાક્ષનો અવિનય અને તે અવિનય જગવાને કવી રીતે સુધાર્યો તેનો આખ્યાયિકા ધર્મશાસ્ત્રમાંથી આવે છે. એક સામાન્ય નામ ઉપરથી આખા પ્રસંગનું રમણીય ઉપદેશાત્મક ચિત્ર બનાવી દેવાની પદ્ધતિની અપૂર્વ બુદ્ધિશક્તિ ખરેખર બલજલા પંડિતોના મનને આશ્ચર્યજનક આનંદ આપનારી છે.

“વાત એમ બનેલી કે જગવાન રામચંદ્રજીના એકનિષ્ઠ સેવક દત્તમાનજી જેઓ સંસાર સમાન અપાર સાગરને પાર કરવા સમર્થ છે, તેમને વિશે સદસ્રેક્ષણ (ઈંદ્રને) ને ક્રોધક અસુરે (રાહુએ)

૧. સદાનંદગીરિ, સદસ્રાક્ષ ગ્રંથને અવળો સમજાવ્યો તેથી બક્ષિ-

અવળું સમજવું. આથી ઈંદ્રે હનુમાનજીને હાપચી ઉપર વજ્ર વડે પ્રહાર કર્યો. આ પ્રહારથી હનુમાનજી મૂર્છા પામ્યા. આ વાત તેમના પિતા વાયુદેવે જાણી તેમણે ઈંદ્રને માનભંગ કરવા માટે હનુમાન સાથે એક પર્વતની ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. પવન ગુફામાં જવાથી વિશ્વ પવનરહિત થયું. આથી સકલ ચેતન તરવ અકળાવા લાગ્યું. આ દશા વેદગર્ભ ભગવાને (બ્રહ્માજીએ) જોઈ તે ઈંદ્રને ઠપકો આપતાં, તેને અને સૂર્ય વગેરે દેવોને લઈ તે પર્વતની ગુફામાં પ્રવેશ કરીને પવનને પ્રસન્ન કરીને તેમના ખોળામાં રહેલા, બધા અસુરોના ગર્વને હરનાર અને ભગવદ્ ભક્તિમય મૂર્તિ જેવા હનુમાનજીને ફરી જીવિત કર્યા. આથી કરીને વેદગર્ભ ભગવાનથી પ્રસન્ન થયેલા વાયુદેવ બધે દેલાતાં બધાને સુખ થયું. અને ઈંદ્ર માનભંગ થયો. આ વાત વાલ્મીકીયરામાયણના ઉત્તર કાણ્ડના ૩૫ ને ૩૬ મા મર્ગમાં છે, કિષ્કિન્ધા કાણ્ડમાં ૬૬ મા મર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આ વાત અહીં આ રીતે લાગૂ પડે છે. રાહુએ હનુમાન માટે ઈંદ્રને અવળું સમજવું. સદાનંદગિરિએ શ્રીવલ્લભ સિદ્ધાંતનો અવળો અર્થ સહસ્રાક્ષમાં સમજાવ્યો. આથી ઈંદ્રે હનુમાનને વજ્ર માધુર્ય તેથી તે મૂર્છિત થયા, અહીં શાંકર સિદ્ધાંતરૂપી અવળા અર્થવાળું વજ્ર, શ્રીવલ્લભ સિદ્ધાંતરૂપી હનુમાન(ભક્તિશાસ્ત્ર)ને માધુર્ય. આ વર્જ્યથી શ્રીવલ્લભ સિદ્ધાંત મૂર્છિતાભાસ થયો. સત્ય ભક્તિશાસ્ત્ર રૂપાવાથી સત્પુરુષો અકળાયા. આથી વિશુવર ક્રોધાવાળા શ્રીકૃત્તેપાલાલજી મહારાજશ્રીએ સહસ્રાક્ષની સમીક્ષા કરી. તે શ્રીવલ્લભ સિદ્ધાંત મૂર્છિતાભાસ હતો તે મટી ગયો અને અસત્ય રૂપમાં પ્રકાશવા લાગ્યો. આથી વિદ્વાનો પ્રસન્ન થયા.

વાલ્મીકીયરામાયણમાં આપેલી સહસ્રાક્ષ અને પ્રાજ્ઞાનની વાર્તાનું મૂળ ઉપનિષદ્ વગેરેમાં છે, તેમાંનું એવી રીતે વર્ણન આવે છે કે:

શાસ્ત્ર અવરોધાયું તે અવરોધાયેતું શાસ્ત્ર શ્રીવિકૃત્તનાથજીએ જગત્ કલ્યાણ માટે પ્રાજ્ઞાનને પંડિત મદુલાલજી મારુતશક્તિ યોગ્યા.

૪૬ :: મા. ભા. મહાવાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

“પછી તેમને (હનુમાનને) મરેલા જોઈને ગંધને વહન કરનાર વાયુ પોતે ખૂબ ક્રોધ પામીને ત્રણ લોકમાં વાતા બંધ થયા. આથી ત્રણે લોક ખગમગ્યા, અને દેવતાઓ ગભરાવા લાગ્યા. આથી તેઓ ક્રોધ પામેલા પવનને પ્રસન્ન કરવા માટે હે ભવનેશ્વર, હે પ્રાભંજન એ શબ્દો વડે વાયુદેવને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા.”

ખીજે ઠેકાણે આને મળતી વાર્તા આ પ્રમાણે છે: “છદ્રે પોતાના (વાયુના) પુત્રને આજે મારી નાખ્યો છે, એના રાહુના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને પવન ક્રોધ પામ્યો. જો કે પોતે અંધરીર છે, છતાં શરીરીઓનું (દેહધારીઓનું જીવ માત્રનું) પાવન એટલે રક્ષણ કરે છે. અને પવન વિનાનું (શ્વામીશ્વરવાસની કિંવા વિનાનું) શરીર એ લાકડા જેવું બની જાય છે. કારણ કે વાયુ પ્રાણ છે, વાયુ સુખ છે, વાયુ આ બધું જગત છે. વાયુથી ત્યજાએનું જગત સુખ પામતું નથી.”

તેતિરીયોપનિષદમાં શાન્તિ પાઠમાં શ્રુતિ ભાગની અંદર વર્ણુન આવે છે કે “હે બ્રહ્મવાયુ, આપને નમસ્કાર છે. તમે જ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ છો, તમને પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ હું કહું છું. વાયુ દેવાય એટલે મેધ વગેરે જતા રહે છે.”

આમ સદસાક્ષનો મનાજંગ અને પ્રાભંજનની પ્રજ્ઞતા દર્શાવતા શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપી, પંડિતજીએ સ્વામીજીએ આપેલા સદસાક્ષ નામનો નિર્જલતા સારી રીતે બતાવી છે. આટલા વાચનથી વાચકને પંડિતજીમાં રહેલી અપૂર્વ શક્તિનો પરિચય થઈ ગયા વગર નહિ રહે! તો પછી આખાય અંધના વાચનથી પંડિતજીમાં રહેલી કેટલીય શુદ્ધિગમ્ય ને અમલકૃતિવાળી દલીલોનાં દર્શન થઈ શકે તે તો મુશ્કેલીથી વિચારી લેશે!

હવે ઉપર વર્ણુવી તે આખ્યાયિકાના વાચનથી કાઢીને એમ ચંકા થાય કે સદસાક્ષના કૃતિને પંડિતજીએ આસુર યા માટે કહ્યો છે? આવો ચંકા થવી સ્વાભાવિક છે. તેના ઉત્તરમાં પંડિતજી લખે છે કે (૧) ગીતાજીમાં ભગવાન કહે છે કે અસુરો જગતને અસત્ય કહે છે. સ્વામીજીએ સદસાક્ષમાં જગત અસત્ય છે, એવું સમર્થન કર્યું છે.

(૨) વળી મહાતુલાવેની અત્યંત નિંદાનું ઉગ્ર કાર્ય આસુર સ્વભાવવાળા હોયેથી બને છે. સ્વામીજીએ સહસ્રાક્ષમાં આવી જાતની નિંદા કરેલી છે. (૩) ત્રીજું સામાન્ય રીતે સંન્યાસીમાં દંઝ માન મહવગેરે આસુરી સંપત્તિના લક્ષણો ન હોવા જોઈએ. પણ સ્વામીજીમાં તે લક્ષણો સ્પષ્ટ હતાં, ને તેથી કરીને તે વખતના રાજાઓની ઇચ્છાનુસાર સ્વામીજીનું વર્તન હતું. અને અનેક આશાપાશથી તેઓ બદ્ધ હતા. સ્વામીજી આ કાર્ય સંન્યસ્તાશ્રમ વિરુદ્ધ હતું. વળી તેવી રીતે 'છત્રચામગ્ને ધારણ કરવું', પૈસાનો સંગ્રહ કરવો એ પણ આશ્રમ વિરુદ્ધની ક્રિયા હતી. (૪) વળી સ્વામીજી અહંકાર બલ ને દર્પને વશ થઈ, વૈષ્ણવોની તુલસીની કંઠી ને માલા તોડાવવા પ્રયત્ન કરતા હતા. આવા કારણોને લીધે પડિતજીએ સ્વામીજીને આસુર સ્વભાવના ગણાવ્યા હતા.

હવે સહસ્રાક્ષને પ્રાજ્ઞાન ને મારુતશક્તિની વિવેચનાદ્વારા વિચારીએ.

“ઉમાપતિના કૃપાપાત્ર તેણે અપુત્રતાથી દુઃખી થયેલા મનવડે કાષ્ઠ સંન્યાસીની કૃપા વડે મોટી હંમરે પુત્રોનાં મુખચંદ્રના દર્શન કર્યા.”

અહીં આ માણસને શિવજીના કૃપાપાત્ર ગણાવ્યા છે. જ્યારે શિવજીને શાસ્ત્રોમાં ઈશ્વર ક્રાંતિમાં માન્યા છે, તેઓ સત્યસંકલ્પ છે ને તેમનાં દર્શન કરવાથી સ્થૂલ કર્મો નાશ પામે છે. એમ કઠોપનિષદમાં જણાવ્યું છે.

જ્યારે સહસ્રાક્ષના લેખક તે માણસને શિવના કૃપાપાત્ર માનવા છતાં અપુત્રતાના લીધે દુઃખી ગણાવે છે. આ લખાણ મરકરીરૂપ છે. જો તે માણસ શિવજીનો કૃપાપાત્ર હોય તો તેને અપુત્રતાનું દુઃખ ન લાગવું જોઈએ. એ વાત તકને અનુકૂળ છે. આથી ખરેખર શિવજીના કૃપા પાત્ર તેમને ગણવા જોઈએ નહિ. જો ગણીએ તો ઈશ્વરમાંની તેમના ઉપર કૃપા છે અને છતાં તેમનું દુઃખ દૂર તે નથી કરતા એમ થાય. આમ વિચારવાથી શિવજીમાં અતીશ્વરતા આવી જાય. પણ શાસ્ત્રમાં શિવજીને બગવદ્ અવતાર ગણાવેલા છે એટલે ઉપલી વાત જ સત્ય છે.

૪૮ :: ભા. મા. ગૃહલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

વગી તે માણસે પોતાના મોટા પુત્રને પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાલન કરવા માટે દુરદેશમાં રહેતા તે જ સંન્યાસીને અર્પણ કર્યો.

શાસ્ત્રમર્યાદા પ્રમાણે મોટા છોકરાને કોઈ પણ પિતા બીજાને દત્તક તરીકે કે બીજી રીતે આપી શકતો નથી વગી ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ વિધિ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અગર સંન્યાસાશ્રમ પણ વિધિ પૂર્વક ગ્રહણ કરવો જોઈએ પણ આ સ્વામીજીના સંન્યાસી બનને રીતે શાસ્ત્ર નિયમ ઉલ્લંઘન થાય છે. આથી 'આવા માણસના સ્વામી કે સંન્યાસી થવામાં શાસ્ત્રીય નિયમન ન હતું' તેથી આ પુત્રસંન્યાસી થાય અને તે મોટાઓની નિંદા કરે તે સ્વાભાવિક છે. આ સંન્યાસીને વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ એ જ આશ્ચર્ય! પણ પ્રારબ્ધ કર્મના બદલો તેને તેનો લાભ મળ્યો છે. વ્યાસસૂત્ર ઉપર શારીરિક ભાષ્યના અભ્યાસમાં બહુ વિચાર માટે વ્યાકરણ ન્યાય વૈશેષિક મીમાંસાનો અભ્યાસ જરૂરી છે, પણ સંન્યાસ આશ્રમ ગ્રહણ કર્યા પછી તેવો અભ્યાસ કરવા માટે મના કરી છે. તેમ છતાં સ્વામીજીએ સંન્યસ્ત દશામાં આ બધો અભ્યાસ કર્યો એ જ શું વિચિત્રતા નથી!

આ ઉપરથી એટલું કહિત થાય છે કે દુકાળ પડવાથી દેશ તજીને આત્મા ગયેલા કોઈ બહુ પુત્ર વાગા જૂખ્યા અને દેશદેશાંતરમાં ફરતા બાંજરો દુરદેશમાં આવી, ને શાસ્ત્રમર્યાદા ઓળંગીને પોતાના મોટા પુત્રને કોઈ એક સંન્યાસીને વેચ્યો. એટલે તે સંન્યાસીએ વણિક વૃત્તિથી તે છોકરાને ખરીદ્યો.

કાશી વગેરે સ્થળે નટ માફક દિગ્વિજય કર્યો એમ લખ્યું છે, તેનો અર્થ એટલો જ કે દિગ્વિજય નાટકની પેઠે દેખાવ પૂરતો છે- સાચો નથી. વગી કાશી વગેરે સ્થળમાં ત્યાંના લોકો તથા આમજન તો આ સંન્યાસીનું નામ પણ જાણતા નથી, તો દિગ્વિજયની વાત જ શી! તેવી રીતે જયપુર છુંદી કાટા વગેરેના રાજાઓએ તેમને જત્ર ને આમરથી સત્કાર્યાની વાત પણ બનાવડી છે. આ લખાણ પોતાનો ઉદ્દેશ બનાવવા માટે બનાવટ કરેલ છે. આવી બનાવટને મિતાક્ષર દારે મદાપાતક ગણાવેલ છે.

સન્યાસી યદિ ઉદેપુર નરેશના નગરમાં રહેવું તે ઉત્કર્ષસમ્યક્ નથી, પણ અવનતિ કારક છે. વળી તેમાં રાજત્વ અન્ન ખાવું, વિદ્યાવિકેય કરવો, ગજના આશ્રયે રહેવું એ સદ્ધર્મને હાનિ કરતા છે, એમ મનુ ભગવાન ગણાવે છે. આથી આરઠ પતિતત્વનો દોષ થાય છે. છતાં સ્વામીજી તે દોષના ભોગે રાજનો આશ્રય કરે છે.

વળી સદર્શીશ્રીમાં ગૌ. શ્રીજીવનજી મહારાજનું જે વૃત્ત આપ્યું છે તે પણ અસંબદ્ધ છે. વસ્તુતઃ એવું બનેલું કે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યકુલકૌસ્તુભ પંડિતચર્ય શ્રીજીવનજી મહારાજ જગન્નાથજી સુધી પૂર્વના તીર્થોમાં યાત્રા કરીને તેના ફલરૂપ શ્રીમદ્ ગોવર્ધનનાથજીનાં ચરણની સેવાની ઇચ્છાથી શ્રીનાથદ્વાગ પધાર્યા. આ વખતે સ્વરૂપસિંહજી નામના ઉદેપુર નરેશ મહારાજશ્રીને ઉદેપુર તેડાવ્યા, કારણકે તેઓ મહારાજશ્રીની કીર્તિની સુવાસ પામ્યા હતા. આથી મહારાજશ્રી સદ્ધર્મના પ્રચારાર્થે ઉદેપુર ગયા. મહારાજશ્રીના સમાગમથી રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. ત્યારે મહારાજશ્રીએ ભગવાનમાં ભક્તિ વધારનાર શ્રીબાલકૃષ્ણ ચમ્પૂ નામનો પોતાનો રચેલો ગ્રંથ રાજને આપ્યો. રાજાએ તે ગ્રંથ આદરપૂર્વક લીધો તે મહારાજશ્રીને સન્માન કરી વિદાય આપી. આ પછી આ ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં હોવાથી નરેશ પોતાના આશ્રિત સદાનંદ ગિરિને તે આપ્યો. તે અંદર શું રહસ્ય છે એ જાણવા જિજ્ઞાસા કરી. પણ સન્યાસીએ તે ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ જોઈ, રાજા આગળ આવળું કહ્યું, કે આ ગ્રંથ કુબેરના ભાઈ મહાદેવજીની ખૂબ નિંદાથી ભરેલો છે.

રાજા હરિ અને હરનો ભક્ત હોવાથી સન્યાસીના મુખથી આ આ ગ્રંથમાં શિવજીની નિંદા છે એમ સાંભળી મનથી દુઃખી થયો. આ વાત મહારાજશ્રી પામે ગઈ ત્યારે પોતે કહ્યું, કે જો રાજા મને ફરીથી બોલાવશે તો હું આ ગ્રંથમાં શિવજીની નિંદાનો એક અંશ પણ નથી એ સિદ્ધ કરી આપીશ. પણ રાજા પોતે જ આવી ભતના કલેશમાં પડવા ઇચ્છતા ન હતા, આથી આ વાત પણ ત્યાં જ અટકી.

આ અંચ હજી પણ છપાએલો મળે છે, તે જોવાથી વિદ્વાનોને ખાત્રી થશે કે તેમાં શ્રીમદ્દેવજીની નિંદાનો અંચ પણ નથી.

વળી 'સ્વામીજી સન્યાસીને લગતા ચિન્હ રાખવા ને બદલે રાજ-ચિન્હો ધરવા માંડ્યા, ને યતિ હોવા છતાં વાદવિવાદમાં રસ લેવા લાગ્યા જે યતિઓ માટે નિષિદ્ધ આચરણ ગણાય છે. વળી જે કાર્ય 'સ્વામીજીએ કરવું જોઈએ તે-લિસાટન વગેરે-વિદિત કાર્યો ન કર્યા અને ઉલટું જીજ્ઞાસા ગગદેષ, નિષિદ્ધ ઠેકાણે વાસ, વાદનમાં મુસાફરી, આસનોમાં પ્રીતિ, મૌનનો અભાવ આ બધા તેમના યતિવિરુદ્ધના ધર્મો આચરવા લાગ્યા, જેથી તેઓ આરૂઢ પતિત જેવા છે આમ આરૂઢ પતિત હોય તે પોતે જ સંસાર રૂપો કૂવામાં પડેલો હોઈ તે સ્વતઃ નીકળવા અશક્ત હોય તો પછી તે જીજ્ઞાસે કંઈ રીતે કાઢી શકે! વળી શ્રીવદ્ધમસિદ્ધાંતના ખંડન માટે સંતોષરામ નામના માણસની પ્રાર્થના અને ઉપશમશીલ એવા યતિની પ્રવૃત્તિ તે બંને લક્ષણ સ્વરૂપદાનિ બતાવે છે. વળી રાજાએ નીમેષ અધિકારીએ કાઈ પણ ધર્મનો દ્વેષ કરવો તે યોગ્ય નથી. એમાં જો તે ઉપનિષદ નિષ્ઠ હોય તો તેનામાં તે અવગુણ ન હોવો જોઈએ. જ્યારે 'સ્વામી-જીમાં' પરધર્મના દ્વેષનો સ્વભાવ હતો જે એક સ્વરૂપદાનિ સૂચવે છે.

'વળી શ્રીવદ્ધમસિદ્ધાંત તથા તે અંગે જે આદેષો તે પુસ્તકમાં કર્યા છે, તે તો નિર્મૂલ્ય છે, અને પોતાની જાને પોતાની પ્રશંસા ગાવા પૂરતા લખ્યા છે તેમનું આચરણ, શિખા જનોઈ ત્યામ, એવા કપડાં ધારણ કરવા પૂરતી તેમણે તેમાં શેખી મારી છે. બાકી સદ્બ્રાહ્મણી શ્રીવદ્ધમસિદ્ધાંત ઉન્મુલ્લિત થઈ શકે તેમ હતો નહિ, તે છે પણ નહિ.

વળી આ અંચ શ્રીવદ્ધમમતાનુયાયી મધુરદાસે પ્રસિદ્ધ કર્યો જેમ લખ્યું છે, પરંતુ તે પણ સ્પષ્ટ છે કે કે કાઈ ચાકર મતાનુયાયીએ તે છપાવેલ છે.

ઉલટું પાતાલ સુધી જેનાં જૂઠાં દેહાએલાં છે અને સાસ

લોકમાં જેની શાખાઓ ફેલાયેલી છે એવા શ્રીવલ્લભસિદ્ધાંતના જ્ઞાનુકારરૂપી પ્રબળ પવનથી હણુએલા શાંકર સિદ્ધાંતને ન જ્ઞાનુનાર, પોતાને હાથીરૂપી માનનાર તે મગ્ગર પોતાના સદ્આક્ષ સહિત ક્ષયથી નાસી જઈને ક્યાં લીન યઈ ગયો, જતો રહ્યો તેનો અમને હેવાલ મળ્યો નથી. કુસમપનાં વાદળો બહુ ધાન્યનો નાશ કરે છે, તેને દૂર કરીને, લેકોને બહુ ધાન્ય મળે, તેવી રીતે વિરુદ્ધ સિદ્ધાંત કે જે બહુ પ્રકારે ખીજાઓનો નાશ કરે છે, તેનો નાશ કરી શુદ્ધજ્ઞાન લેકોને મેળવી આપવા માટે પ્રાજ્ઞાન અથ ઉપર આ મારુત શક્તિ મેં થોજી છે. સદ્આક્ષમાં જે મેઘ વિસ્તાર સારવિનાનો, સન્માર્ગથી દૂર કરનાર જ્ઞાનના પાળરૂપ છે તે મારુત શક્તિ વડે દૂર કરવામાં આવ્યો છે. અસ્તુ.

પરમ ભગવદીય કવિવર ગોપાલદાસજી રૂપાલવાળાના મુખંદારા પ્રગટ થયેલ શ્રીવદસભાષ્યાન એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોનું મહા-કાવ્ય છે. એ કાવ્યમાંથી અનેક દૈવી જીવો પ્રેરણા મેળવી ભગવન્નાર્થે વચ્ચા છે, ને ભગવદ્ લીલા સંયોગનું સુખ પામ્યા છે આ કાવ્ય ગુર્જર ભાષામાં છે ને તેની ઉત્પત્તિ વિક્રમ સંતના સત્તરમા સૈકાના ખર્નાધર્મા મધ્ય છે આ આખ્યાન ધણું અર્થગંભીર પ્રાસાદિક અને ભાવપ્રચુર છે. આપણી હિંદુ જનતા વેદ, ગીતાજી વગેરે તન્મં જે માન ને પૂજ્યભાવની દષ્ટિ રાખે છે, તે જ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો પ્રમાણુ અને ભાવની દષ્ટિએ તે કાવ્યમાં પૂજ્ય ભાવ રાખે છે તેથી તે કાવ્ય વેદાદિ પેઠે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને મન સર્વસ્વ છે. આ જ કારણથી વૈષ્ણવો તે કાવ્યને મદા કણ્ઠે રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. વળી જ્યાં જ્યાં ભગવદ્ મંડળી બેસે છે ત્યાં ત્યાં આ કાવ્યનું પ્રત્યેક મીઠું (આખ્યાન) ક્રમ પ્રમાણે શરૂઆતમાં ગાવાની પ્રજ્ઞાવિકા છે. તેમાં પુષ્ટિ-માર્ગના સિદ્ધાંતોનું, લીલાસંબંધિતું, શ્રીમદ્વાપ્તુશ્રી ગુણધર્મોને તેમના પરિવારનું સુંદર વર્ણન છે તેની ઉપર ફટલાક ગોસ્વામી મદારાજશ્રી-ઓએ તથા બીજાઓએ સંસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતી, તેમ જ બીજી ભાષાઓમાં ઉત્તમ ટીકાઓ લખી છે.

આ ગ્રંથ ઉપર અમદાવાદવાળા ગો. શ્રીમજરાપજી મદારાજે સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા લખી છે. વળી સં. ૧૯૨૭ના આમે માસમાં ગો. શ્રીજીવનલાલજી મદારાજે મળભાષામાં ગ્રીટ ને ભાવગંભીર રમ્ય ટીકા લખી છે. આ ટીકા ઉપર પંડીતજીને નાની ટીકા લખવા માટે મદારાજશ્રીએ આગ્રહ કરી. આથી પેઠિતજીએ મૂળ ગ્રંથ સાથે ટીકાના ભાવને સમજાવનાર એક ટિપ્પણ તથા દરેક આખ્યાનનો ભાવ આવી જ્ય તોવો એક દુહો એમ નવાખ્યાનના નવ દુહા

સં. ૧૬૨૮ના ચોથ વદ ૮ ને ગુરુવારે પૂરા કર્યા. ત્યાર બાદ મહારાજ-
શ્રીએ તે ગ્રંથ પોતાનાં કેટલાંક કાળો સાથે પ્રકટ કર્યો. આ ગ્રંથમાં
પણ પંડિતજીની કવિત્વશક્તિ, ઘોડા શબ્દોમાં ધણું કહી દેવાની
અદ્ભુત હથોટી વગેરે સામાન્ય માણસોને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી તરી
આવે છે. આ કાવ્યમાં કવિશ્રી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતાં લખે છે કે:

જીવન ગુણિજનગનન કે, જીવનનિધિ ગંભીર
જીવન પર કરુણા કરી, જીવન વિભુ મતિધીર.

હવે આ કહી સાથે વલ્લભાખ્યાનની કહીના ટિપ્પણુ વિષે
વિચારીએ તો પંડિતજીની અદ્ભુત શક્તિ માટે માન ઉત્પન્ન થવા
વિના ન રહે! પ્રથમ પંડિતજી શંકા કરે છે કે શ્રીવલ્લભાખ્યાનમાં
આકે કે દશ આખ્યાન ને મહા નવ આખ્યાન કેમ છે? તેનો ખુલાસો
કરતાં પંડિતજી જણાવે છે કે શ્રીજીવણુલાલજી મહારાજ શ્રીવલ્લભાખ્યાન-
ની ટીકામાં જણાવે છે કે નવધા ભક્તિ સિદ્ધ થવા માટે નવાખ્યાનની
રચના છે. જોકે બધા જીવો ને નવધા ભક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી, પણ
પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને તે ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ ચરણનું રહસ્ય
સમજાવતાં કહે છે કે આ નવાખ્યાન ગુણીજનગણોને મનન કરવા
લાયક છે, એટલે જે જીવો સન્માર્ગ તરફ વળેલા છે તેઓએ મુખપાઠ
કરવા જેવું છે, ને તે જ તેનું જીવન છે. બીજા અર્થમાં ગુણીજનો
શ્રીજીવણુલાલજી મહારાજશ્રીના ગુણો ગાય છે કારણકે તેઓ
તેમના આધારરૂપ છે. વળી બીજા ચરણનું રહસ્ય સમજાવતાં કહે
છે કે આ વલ્લભાખ્યાન નવ નિધિ રૂપ છે. સામાન્ય રીતે નિધિ
(ખજાનો) જમીનમાં ગુપ્ત રાખવામાં આવે છે. તેમ આ નવ
આખ્યાન જે નવ ખજાના રૂપ છે તે જીવનની અંદર (હૃદયમાં)
ગંભીર પણે ખજાનાની પેઠે ધારણ કરવાં જોઈએ. બીજા અર્થમાં
શ્રીજીવણુલાલજી મહારાજશ્રીનો મુખ્ય નિધિ શ્રીવલ્લભાખ્યાન છે, જે
આપશ્રીએ હંથા પ્રકારના ખજાના માફક ગંભીરપણે તેના રહસ્યને
અર્થ સહિત ધારણ કર્યો છે. હવે ત્રીજા ચરણનું રહસ્ય સમજાવતાં

કવિ કહે છે, કે ભગવાને શ્રીવિઠ્ઠનેશ સ્વરૂપે જીવે ઉપર કરુણા કરી, શ્રીગોપાલદાસજીના મુખદ્વારા આ કાવ્યમાં રહેલો ઉડો ભાવ સમજાવ્યો છે, અથવા શ્રીજીવસ્થનાલજી મહારાજશ્રીએ જીવે પર એટલે બીજા એ ઉપર કરુણા કરી પોતાના હૃદયમાં રમી રહેલા શ્રીવલ્લભાખ્યાન ના ઉડા ભાવ ટીકા કરી સમજાવ્યા છે હવે ચોથા ચરણનું રહસ્ય સમજાવે છે કે જીવોને માટે આ કાવ્ય ભગવાનના નામસ્વરૂપ કે કાગજ પર તેનાથી જીવોની બુદ્ધિ ભગવાનમાં સ્થિર થાય છે, જ્યારે બીજા અર્થમાં શ્રીજીવસ્થનાનજી મહારાજશ્રીની બુદ્ધિ ભગવાનમાં ધીર એટલે અનન્યભાવ વાળી છે આમ એક કહી ઉપરથી પડિતજીમાં દ્વિઅર્થી ભાવવાળું ટેટું ઉડું રહસ્ય સમજાવવાની શક્તિ છે તે વાચનાર સહજમાં સમજી શકશે આમ વલ્લભાખ્યાન વૈષ્ણવો માટે એક ઉત્તમ નિધિ છે જેમ ખાજનાથી પુષ્કળ દ્રવ્ય સપત્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ આ કાવ્યના એક આખ્યાન રૂપ નીધિથી અનંત ભગવદ્ ભાવની સપત્તિ અને અધૌકિક પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે વળી સાતમા સ્કંધમાં નવધા ભક્તિનું વર્ણન આવે છે. તે નવધા ભક્તિ વલ્લભાખ્યાન દ્વારા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય તેનું પડિતજી પોતે સ્કોટન કરે છે શ્રીભાગવતમાં ભક્તિના નવ પ્રકાર વર્ણવતાં હે છે કે

શ્રવણ કીર્તન વિષ્ણો સ્મરણ પદસેવનમ્ ।

અર્ચન વંદન દાસ્ય સત્યમાનનેવેદનમ્ ।

નવ પ્રકારની ભક્તિનો દરેક આખ્યાન સાથે કેવી રીતે ગેઝ થાય છે તે બતાવે છે પ્રથમ આખ્યાન શ્રીભગવાથી અમલ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ કાગજથી આ આખ્યાનમાં અશુભાસ, કુરોત્તમ સૃષ્ટિપ્રકાર, નિત્યલોભા એ બધી શ્રવણ કરવાની વસ્તુઓનું વર્ણન છે તેવી રીતે બીજા આખ્યાનથી દીર્ઘાઈ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે માટે આ આખ્યાનમાં શ્રીગોપાલદાસજી ગાય છે યજ્ઞ પુનઃ કૃત્તિના શ્રુતિ ગુણ ગાય, એમ કહી, શ્રીમદ્દાપ્રજુજીનું જીવનરતન કીર્તન

કરે છે. તૃતીય આખ્યાનમાં રમરણુભક્તિની મુખ્યતા છે. આ ભક્તિ શ્રીગોપાલદાસઆદિને સિદ્ધ થએલી હોવાથી શ્રીપ્રભુચરણના પ્રાકટ્ય ઉત્સવનું વર્ણન ગાયું છે. જે ભગવદીયોને ભગવદ્દાક્ષાત્કારની ઇચ્છા હોય તેમણે આ આખ્યાનનું પરિશીલન કરવું. ચોથા આખ્યાનમાં પાદસેવન ભક્તિનું વર્ણન છે. તેથી આરંભમાં “તે પદ વંદુ શ્રીવદ્સભનંદણ, ત્રિભુવન મ ગણ પરમાનંદણ,” એમ ચરણમાં મહાત્મ્ય ગણાવ્યું છે. પાંચમા આખ્યાનમાં ભગવદ્નામ માત્રથી નિષ્પાદ થવાય તે ભક્તિપક્ષની મુખ્યતા, વેદવિરોધી મતનો નિરાસ, અને ભગવદ્દામનું સ્વરૂપ ઇત્યાદિ સમજાવી તે બધાથી અર્થન ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે સમજાવ્યું છે. છઠ્ઠા આખ્યાનમાં પ્રભુનું નિત્યચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. ભક્તો ભગવાનના વિરહનો તાપ રાખવો. કિન્નાસનં તે ગદગસમાચ, નમોસ્તુ તે દેવર પ્રસીદ ઇત્યાદિ વચનથી રૂપવિયોગ નિવારણ માટે હંમેશ વંદન ભક્તિ કરવી, તે આ આખ્યાનથી સિદ્ધ થાય છે.

સાતમા આખ્યાનમાં જીવને શિક્ષા આપવા માટે શ્રીપ્રભુચરણ શ્રીનાથજીની સેવા કરે છે, તે વર્ણવ્યું છે. તે એવું બતાવે છે કે જીવે દાસ-ભાવથી સેવા કરવી. તેથી દાસ્ય ભક્તિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આઠમા આખ્યાનમાં “નંદનંદનને જઈ મળે” એ વાક્ય સખ્ય ભક્તિનો પ્રકાર બતાવે છે. નવમા આખ્યાનમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના પરિવારનો આશ્રય ભક્તકવિએ પોતાની રસનાદારા કર્યો છે, તે ઉપદેશ રીત પ્રમાણે કર્યો છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે નેત્રાદિક તથા બીજી ઇન્દ્રિયોદારા ભગવદ્ દર્શનાદિ કરવાનો ઉપદેશ છે, તે આત્મનિવેદન ભક્તિ સ્પષ્ટ બતાવે છે. અને જીવને આત્મનિવેદન કરાવવા માટે શ્રીમહાપ્રભુજીનો વંશ જગતમાં છે, એમ સૂચવે છે. આમ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોતાં એક એક આખ્યાનમાં એક એક ભક્તિની મુખ્યતા સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરે છે, અને વાસ્તવિક રીતે બધાં આખ્યાન બધા પ્રકારની ભક્તિ માટે છે.

પૃષ્ઠ ૩૩:૧૦ મા. ગદ્યસાલજનું જીવન અને આદિત્ય.

નવાખ્યાન હોવાનું બીજું કારણ આપતાં જણાવે છે કે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પ્રમાણ પ્રતાપરૂપ શ્રીગોપીનાથજી, શ્રીગુરુસામંજી અને સમ બાલોદા એમ કુલ નવ રૂપે ભૂતલ ઉપર આપત્રી બિરાજ્યા. આથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પ્રતાપરૂપ નવ આખ્યાન શ્રીગોપાલસામંજીને બનાવ્યાં.

વળી આ મંથની નવની સંખ્યા વિશે વધુ પ્રમાણ આપતાં પકિતજી કહે છે કે બધા આંકડામાં નવનો આંકડો પરિપૂર્ણ છે. તેથી આગળ બીજો કોઈ આંકડો નથી. આથી શ્રીરામચંદ્રજી, નંદા-લક્ષ્મણ શ્રીપુરુષોત્તમ અને શ્રીગુરુસામંજીએ બધા નવમીના દિવસે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે, કારણ કે આ બધા અવતારો પૂર્ણ બ્રહ્મા પૂર્ણ અવતાર છે. તેથી રીતે આ આખ્યાન પણ અલૌકિક પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ છે. આ બતાવવા માટે નવાખ્યાન શ્રીગોપાલસામંજીએ ગાયા છે.

આવું જ બીજું ટિપ્પણ્ય “ચક્રંધ રાખ્યાએ કહ્યાં પદ, શ્રી-ભાગવત રસરાજ” એ ઉપર છે. આ એવા આખ્યાનમાં બાર કડી છે તે શ્રીભાગવતના બાર રકથ છે આ બંનેમાં કેવી જાતનું સામ્ય છે તે પકિતજી ત્રીજે પ્રમાણે બતાવે છે.

પ્રથમ ચક્રંધ ભગવદ્ ચરણ રૂપ છે. અને તેમાં બધા પ્રકારના અધિકારીના દાય સિદ્ધિ કહી છે. વળી શ્રીભાગવતની જગતમાં પ્રવૃત્તિ આ રકથથી છે. તેથી તે પદવંદુ એ કડીમાં ચરણનું વર્ણન કરેલું છે. બધા જીવોના ૧૬૬ની નિવૃત્તિ કહી છે. અને જગતમાં સુખમકર રહેના ફેલાવો વર્ણવ્યો છે. આ કડી પ્રથમ રકથનું તાત્પર્ય બતાવે છે.

બીજો રકથ પણ ચરણરૂપ છે. તેમાં વિમર્શાદિ પ્રકરણથી યાનનું નિરૂપણ કર્યું છે અને તે ઉપનિષદના નિયમ અનુસાર છે. વળી મનુષ્ય માત્રને શ્રવણ કીર્તનાદિ ભગવદ્ભક્તિ અને મોક્ષનો અધિકાર છે. તેનું વર્ણન પણ તે રકથમાં છે. તેથી રીતે બીજી કડીમાં મોક્ષાદિ સુખના દાતા તરીકે ચરણનું વર્ણન છે. અને બધા જીવોના ઉદ્ધાર

૧ (૬૬ એટલે સુખદુઃખના બાવો, અથવા પ્રભુ જગત ને જીવમાં જુદાપણું માનવું—જે કૈતમાવ તે.)

માટે વેદનાત્તવનું રહસ્ય શ્રીગુસાંઈજીએ વિચાર્યું એમ જણાવ્યું છે.

તૃતીય સ્કંધમાં સર્ગનું વર્ણન આવે છે. સર્ગનું લક્ષણ શ્રીમહા-
પ્રભુજીએ અશરીરસ્ય વિષ્ણો. પુષ્પશરીરં સ્વીકારઃ સર્ગઃ-વિષ્ણુ ખરેખર
શરીરવાળા નથી, છતાં જગત ઉત્પત્તિ માટે ભગવાન શરીરનો સ્વી-
કાર કરે છે તે સર્ગલીલા છે. આ ત્રીજા યજમાન ગુણુદોષ વડે
બહા વિષમતા પામે છે. ને વાત આ સ્કંધમાં જણાવી છે તેવી રીતે
ત્રીજી કડીમાં 'બ્રહ્મપુત્ર હિ અવતર્ગા' એમ જણાવો બ્રહ્માનું કારણ
ભગવાન (શ્રીગુસાંઈજી) છે, એમ શ્રીગોપાલદાસજી જણાવે છે.

ચોથા સ્કંધનો અર્થ છે વિસર્ગ, એટલે બધા નિત્ય કાર્ય અગત
દેખાય તે. જેમાં ભગવાનની અમોઘ લીલા ને અદ્ભુત કર્મનું વર્ણન
હોય છે. તેવી રીતે ચોથી કડીમાં શ્રીગુસાંઈજીના ગુણ તથા અગત
વિવિધ વિહારનું વર્ણન છે.

પચમ સ્કંધનો અર્થ સ્થાન છે. સ્થાન એટલે આધાર. ભગ-
વાનની રિયતિ બધા જગતમાં છે. વળી પ્રભુ તેમાં વસી દરેકની મર્યાદા
આપે છે. તેવી રીતે પાંચમી કડીમાં શ્રીગુસાંઈજી ત્રિભુવનમાં તત્ત્વનું
તત્ત્વ ને સર્વનું સારમાં સાર છે. વળી ત્રિભુવન ને ભક્તના આધાર
એટલે મર્યાદાના સ્થાપક છે. આમ પચમ સ્કંધના લક્ષણ સાથે
મેળ રાખે છે.

ષઠ સ્કંધનો અર્થ પોષણ છે. પોષણ એટલે અનુગ્રહ તેવી રીતે
છઠ્ઠી કડીમાં અનુગ્રહ વખતે બોધવ્યા વગેરેથી ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ કરી
ભક્તના હૃદયમાં દાખલ થયા.

સપ્ત સ્કંધમ ઊત્તિ લીલા ગતાવે છે. ઊત્તિ એટલે વાસના તેવી
રીતે સાતમી કડીમાં 'મોક્ષા અનિનકલ'માં બંધનના વર્ણનદ્વારા અતીક્રિ-
વાસના તથા વિનાશનું વર્ણન કર્યું છે. ખરેખર અહીં જે બંધન છે ને
પરમ ભક્ત છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજી ઊત્તિનો અર્થ સમજાવતાં લખે
છે કે પ્રત્યાનિતઃ પ્રતીતિસિદ્ધયર્થે તત્ત્વાન્સલીલાપ્રદર્શનં કૃતિ બ્રહ્મણીને
બ્રહ્મણી પ્રતીતિ દર્શવત્તા માટે તેવી લીલા બતાવવી તે ઊત્તિ લીલા.

૫૮ :: ભા. મા. ગદ્યવાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

છે. શ્રીગુરુસાધિજીએ આવા જે રાની ભક્તો આપેશીની સમીપ આવ્યા તેમને ભગવદ્ લીલા દેખાડી, નિઃસંશય બનાવ્યા તેનું વર્ણન આ સાતમી કડીમાં છે.

અષ્ટમ સ્કંધ મન્વંતર લીલા બતાવે છે. મન્વંતર મોક્ષ ઉપ-
યોગી ધર્મ છે. આઠમી કડીમાં નામરમરણાદિ ધર્મ કહ્યો છે. તે
તે નામરમરણ તાપહારક ગણાવ્યું છે. મોક્ષ પામ્યા વિના ભય
કાઈ રીતે મટે નહિ. આ વસ્તુ બલવત્તી બૃહદારણ્યકમાં સારી રીતે
વર્ણવી છે.

નવમ સ્કંધ ઇશાનુકથાબતાવે છે. ઇશાનુકથા એટલે ભગવાન
ને ભક્તનાં ચરિત્ર. આ ચરિત્રનું વર્ણન માંભળવાયો જીવ ભગવદ્દમય બને
છે. તેનો અહંતામમતારૂપ સંસાર નિવૃત્ત થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી
ઈશાનુકથાનો મર્મ કહે છે કે પ્રલયોપિ અહંતામમનારૂપસ્ય ફેશોનુકથયા ।
જેવી રીતે નવમ સ્કંધમાં ભગવદ્ ભક્ત રાજાઓ ભગવદ્ ઇચ્છાથી
રાજ કારભારમાં જોડાયા તેમ શ્રીગુરુસાધિજીએ ભક્તોને સ્વસ્વરૂપ અર્થે
ગજકાજમાં જોડ્યા. જેમ ઘોડો રથમાં પોતાની ઇચ્છાથી જોડાતો
નથી, પણ માલિકની પ્રસન્નતા ખાતર જોડાય છે. તેવી રીતે રાજા
આશ્ચરણ અને અબરીષ વગેરે ભગવદ્ ઇચ્છાથી રાજ ચલાવતા હતા.

દશમ સ્કંધ નિરોધ લીલા બતાવે છે પ્રભુએ પૂર્ણ અવતારી
રૂપે અવતરી, જગતમાં બાલબીલાથી માંડી અનેક ક્રીડાઓ કરી, બધા
ભક્તોનો પ્રપંચ બુલાવ્યો, અને પોતાના સ્વરૂપમાં આસક્તિ કરાવી
આનું નામ નિરોધ. આ જ તાત્પર્ય દશમી કડીમાં છે.

એકાદશ સ્કંધ મુક્તિ લીલા બતાવે છે. મુક્તિ એટલે જીવ
પ્રાકૃત દેહ વગેરે સમંધથી છૂટી, અત્રૌકિક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે તે.
અગીઆરમી કડીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભક્તોને તેવું કહ્યું આપ્યું.
આથી ભગવાન જે ભક્તવત્સલ છે તેના તાપનું નિવારણ કયું.
આમ એકાદશ સ્કંધમાં પ્રભુના અનેક ધર્મ બતાવ્યા છે. તે આ

દ્વાદશ રકંધ આશ્રયજીવનો છે. આશ્રય એટલે સર્વકર્તા પ્રભુ ભક્તને અખંડ અતૌકિક સુખ આપી, પોતામાં ફક્ત સ્થિર રાખે છે. તેવી રીતે જારમી કડીમાં સર્વાંગ શોભા યુક્ત પ્રભુનું વશું ન છે, જે ભક્તને સુખ આપનાર છે. આમ દ્વાદશ રકંધમાં ચાર પ્રકારના પ્રલયમાં પણ પ્રભુ આધાર છે, એમ સુપ્ત રીતે સૂચવ્યું છે. અને પોતે શ્રીભાગ-વતરપ હોઈ આપની લીલા જગતમાં પ્રગટ કરે છે. તેમ આ કડીમાં જણાવ્યું છે.

આમ બાર રકંધ સાથે ચોથા આખ્યાનની બાર કડીનું સામ્ય જતારી, છેવટે પંડિતજી કહે છે કે આ વસ્તુનું મેં અંગુલિદર્શન માત્ર કરાવ્યું છે. પણ જેની વધુ ઇચ્છા હોય તેણે ભાગવતના ખીજ રકંધમાં અધ્યાય ૧૦-નો શ્લોક પહેલો ભ્રમ સર્ગોવિસર્ગસ્થ સ્થાન પોશગક્તમઃ ઇત્યાદિ શ્લોકની 'શ્રીસુખોષિનીજી, નિબંધ જેવાં તથા મહાતુભાવ ભક્તના મુખથી જાણી લેવું. આથી વધુ લખવાનું મારું સામર્થ્ય નથી. છેવટે આ ચતુર્થ આખ્યાનનું તાત્પર્ય સમજાવતાં પંડિતજી લખે છે કે

(દોહા)

૪૬ ચોથે આખ્યાન દરિ, કહે રકંધ અનુસાર ।

નિજજન અનાદિત દારિ સજ નિત દિત અમિત ઉદાર ॥

આમ શ્રીવલ્લભાખ્યાન ઉપર તેમણે ટિપ્પણમાં અનેક વસ્તુઓનું અદ્ભુત રીતે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. બાકી આ લઘુ ગ્રંથમાં મીડા સમુદ્રમાંથી ખોખા જલના પાનથી જેટલી તૃપ્તિ અનુભવીએ તેવી જ તૃપ્તિ થાય. મારે આ રસના રસિયાઓએ તો તે ગ્રંથનું અધ્યયન-મનન કરી લેવા જેવું છે.^૧

^૧શ્રીગદ્ગદાદેવ સંસ્થાનું પહેલાંનું તથા શ્રીશુદ્ધાદેવ સંસદ તરફથી આ સાલમાં પ્રગટ થયેલ શ્રીભાગવત સાથે નિત્યલોકાર્થ ગો. શ્રી જીવશુદ્ધાદેવ કૃત શ્રીવલ્લભાખ્યાનનું આખ્યાન જેવાથી અલભ્ય લાભ મળશે.

શાસ્ત્રીજી કેશવજીનો મેળાપ

અવત ૧૬૨૮માં પડિનજી જામનગર પધાર્યા જામનગરમાં
જો શ્રીમાણુરાયજી મહાગજ નિગજતા હતા તેઓ પડિતજીના
નાના શ્રીમજ્જવદજીના ભાઈ થાવ આ વખતે જામનગરમાં શાકરત
સ્વધાનના કેટલાક સમર્થ વિદ્વાનો વસતા હતા તેમાં શાસ્ત્રીજી
કેશવજી મોગરજી એક હતા આ શાસ્ત્રીજીનો જન્મ મ ૧૮૭૬ ના
આમે વદ ૮મે થયો હતો તેમણે વ્યાકરણ, વેદાંત, ન્યાય, જ્યોતિષ
શાસ્ત્રમાં અસાધારણ રીતે પ્રવેશ કર્યો હતો.

પ્રસંગ એવો બનેલો કે આ વખતે જામનગરમાં મહાગજ
જામ શ્રીરણુમણજી ગજ્ય કરતા હતા તેમની કુવરીનું સગપણ
જેઠપુર નરેશ સાથે કરેલું વગપદ્મવાળા પોતાના ગિલાન પ્રમાણે
હથેવાલે લઈ કગવા ઇચ્છતા હતા, તે પ્રમાણે તેની માગણી મંત્રી, જ્યારે
જામશ્રીની ઇચ્છા કુળપર પગ સંજ્ઞવિવાહની હતી આ કામ આ જુવાન
શાસ્ત્રીને શોધ્યું તેઓએ જેઠપુર જઈ, ત્યાંના પડિતો સાથે દાસ્તાર્ય
કરી, દ્વિત્રિઓએ પ્રથમ સંજ્ઞવિવાહ કરવો જોઈએ એવું સાબિત
કરી આપ્યું, આ વાત જેઠપુર નરેશ સ્વીકારી તે અગ્ર જામનગર
મોકલ્યું આ કામ અપૂર્વ રીતે પાર પડવાથી, જામશ્રીની આ
શાસ્ત્રીજી ઉપર અનંત મણી કૃપા ઉતરી

ત્યારબાદ જામશ્રી રણુમણનો વિદેહ યત્રા શ્રીવિભાજી ગજ્યાસન
ઉપર બેઠા તેમણે પણ આ શાસ્ત્રીજીનો ચારો સત્કાર કરવા મ ક્યો
આ શાસ્ત્રીજીનું મુખ્ય કાર્ય વિદ્યાર્થીઓને જણાવવાનું હતું ને તેઓ એક
સમર્થ શિક્ષાગુરુ તરીકે યથસ્વી નીવડ્યા હતા તેમના હાથ નીચે
મણા વિદ્યાર્થીઓ જણી ગયા તેમાંથી કેટલાકે એટલે પડિત ને કવિ
તરીકે નામના મેળવી હતી.

૬૧ :: બા. મા. ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

આ શાસ્ત્રીજીએ વેદાન્તનો અભ્યાસ તે વખતના પ્રખ્યાત સ્વામી ટાકગનનંદે ઉર્દૂ પૂર્ણિદ પાસે કર્યો હતો. અહીં ભારતભારતે ગદુલાલજી પધાર્યા છે એમ જણી, તેમને તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા મુખ્ય ઓધી જામશ્રી વિભાજી મહારાજ સમક્ષ હાટકેશ્વર મંદિરમાં એક સંસ્કારાધારે તે ત્યાં શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં આવ્યો. આ સંસ્કાર શાસ્ત્રીજીને જાણે સત્ય છે કે અસત્ય? એ પ્રશ્ન ઉડાવ્યો. તેના ઉર્દૂમાં પંડિતજી તરફથી વેદની શ્રુતિનું પ્રમાણ આપવામાં આવ્યું કે સર્વ સત્ય હવે વ્રદ્ય નેહ નાનાસ્તિ કિંચન (આ બધું જગત જરૂર બ્રહ્મ રૂપ છે. એટલે પરમેશ્વર રૂપ છે. આમાં બીજી કંઈ જાતિ કે વિભાગ છે નહિ.) અર્થાત્ પરમેશ્વરરૂપ આ જગત છે તેને બોલું કેમ કહેવાય? આપ વયોવૃદ્ધ પંડિત વિદ્વાન હો વળી મહાભારત અન્તર્ગત ભગવદ્ ગીતામાં લખવામાં આવ્યું છે કે અસત્ય અપ્રતિષ્ઠ તે જગદાહુરનોશ્વરમ્ કંઈ આસુગી હોવો આ જગતને અસત્ય એટલે બોલું છે અથવા નિરાધાર છે અથવા ઇશ્વર વિનાનું છે એમ કહે છે. માટે આપે આવા સખ્દો સ્વીકારવા નહિ જોઈએ. પંડિતજીના આ ઉત્તર ઉપર, પછીથી જગતના સત્યાસત્યની બાજતમાં મોટો શાસ્ત્રાર્થ આવ્યો. પણ આ વખતે મધ્યસ્થ તરીકે દ્રવિડ દેશના સંન્યાસી માધવાનંદ અને જામનગરના દિવાન થાણાનિવાસી નારાયણરાવ સાહેબ કરીને હતા. આ બન્ને જણા શાસ્ત્રીજીના સંકરમત પ્રત્યેના દઢામદ અને વૈષ્ણવ ધર્મ પ્રત્યેના તોણડા વર્તનથી વાકેફ હતા, એટલે શાસ્ત્રીજીને બીજા મુદ્દા ઉપર ચર્ચા કરવા પ્રેરણા આપી. આથી પ્રશ્નનું નિરાકરણ ન થતાં, બ્રહ્મ સાકાર છે કે નિરાકાર છે એ પ્રશ્ન ઉપર એકબીજાના સવાલ જવાબ થવા લાગ્યા. તેમાં પંડિતજીના સજળ શાસ્ત્રાધારના પ્રશ્ન ઉત્તરો સાંભળી મધ્યસ્થો ખૂશ થયા અને શાસ્ત્રીજીને શાસ્ત્રાર્થ પડતો મૂકવા માટે સમજાવ્યા. અને પોતે મધ્યસ્થપણ છોડી દીધું. આમ આ શાસ્ત્રાર્થનો અંત આવ્યો.

આ પછી સુબાઇમાં સંવત ૧૯૨૯માં ફાગણ સુદ ૪ ને વાર

ફર :: બા. મા. ગદ્યલેખનું જીવન અને સાહિત્ય

સોમવારે આર્યમિત્ર નામના પત્રમાં નવીન પંથ સ્વામીનારાયણ વિશે કેટલુંક અજુગતું જણાયું. આ ઉપરથી મુંબાઈના કેટલાક સંસ્કૃતિએ આર્યમિત્રના સચાલકો, સ્વામીનારાયણના આચાર્ય તથા પંડિતો ને ખીજા ધાર્મિક પુરુષોની એક સભા એમનો આચાર્ય ને નીતિ સંબંધિત માટે રાખી સભાનું સ્થળ બીમકોટમાં ગમમંદિરમાં હતું. સભાનો સમય થયે સ્વામીનારાયણના આચાર્યને તેડવા ગયા, પણ તે પહેલાં આચાર્ય ને તેમના પંડિતો મુંબાઈની હદ ઊડી ચૂક્યા હતા. આમ આર્ય સમાજ ને સનાતન ધર્મ વચ્ચે તણખા ઉડવાનું થઈ ચર્ચ ચૂક્યું. વળી લોકોમાં પણ જુના ને નવા ધર્મનું રહસ્ય જાણવાની જિજ્ઞાસા જાગી હતી, એટલે આવી સભાઓમાં લોકો રસ લેતા. પણ જ્યારે સભા મળવાનું જાહેર કરવા છતાં તે ન મળતી ત્યારે લોકો પક્ષાપક્ષી કરી અનેક શંકાઓ ઉઠાવતા.

ચોથો હલ્લો.

આમ મુંબાઇનું ધાર્મિક ને સામાજિક વાતાવરણ ડહોળાઈ ગયેલું હતું, એવામાં પુનિમાર્ગ ઉપર ચોથો હલ્લો બહુ વિચિત્ર રીતે આવ્યો. તે હિંદુ ધર્મમાં હિંદુ જાતિમાં નવજયોત પ્રગટાવવાના નિમિત્તે આવ્યો. આ નવજયોત પ્રગટાવનાર મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતિ હતા. તેઓ પોતે જ્ઞાની અને એકનિષ્ઠ બ્રહ્મચારી હતા. તેમનું મુખ્ય પ્રતાપી તે પ્રતિભાશાળી હતું. તેમની નીતી મંડનાત્મક કરતાં ખંડનાત્મક વિશેષ હતી. ગમે તે વાદ સંપ્રદાયને ઉતારી પાડીને તે વેદોક્ત પ્રમાણ નથી, એમ સિદ્ધ કરવા મથતા. પુરાણો ને તેમાં ખાસ કરી શ્રીભાગવતનું ખંડન એ જ તેમના છવનનું મુખ્ય શ્યેષ હતું. તેઓ બ્યાખ્યાન આપે ત્યારે 'મૂર્તિ'પુજા વેદમાં નથી, પુરાણો અને સ્મૃતિઓ વગેરે ભ્રમક છે' એમ જણાવતા, ને માત્ર વેદને સર્વોપરી ઠરાવતા, અને વેદ ઈશ્વરપ્રણીત છે તેવું મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતા. વળી ઈશ્વરના સ્વરૂપ સંબંધમાં તેમની માન્યતા બ્રહ્મસમાજ અને પ્રાર્થના સમાજ કરતાં જુદી ન હતી. પણ બ્રહ્મસમાજ વેદને ઈશ્વરપ્રણીત માનતો નથી, આથી આ સમાજ સાથે બળી ચક્રંચો નહિ.

વળી થીઓસોફીના સ્થાપક મેડમ બ્લેવેટસ્કીએ શરૂઆતમાં થીઓસોફી અને આર્થસમાજની પ્રવૃત્તિ બેગી બેળવી દીધી હતી પણ પાછળથી થીઓસોફીનું શ્યેષ બદલાયું; તેણે હિંદુ ધર્મની દરેક વાતો વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ કસવા માંડી. દયાનંદજી પુરાણો ને સ્મૃતિની વાતો ભ્રમક કહેતા, પણ તે વાતો વૈજ્ઞાનિક રીતે તપાસ કરતાં ભ્રમક નહિ પણ સત્ય સાબિત થવા માંડી, આથી થીઓસોફી પણ આર્થસમાજથી છૂટી પડી.

આ ગઠંબી દયાનંદજીનો જન્મ સં. ૧૮૮૧ માં થયો હતો. તેમણે શરૂઆતના ચૌદ વર્ષમાં સંસારના ઠીકઠીક વામૂરા અનુભવ્યા

હતા. તેઓ તેઓ સંસારને રોગ સમાન માનતા, જ્યારે તેમના પિતાએ તેમને પરણાવવા માટે હ્મ્જા કરી ત્યારે સત્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે ઘર છોડી તેઓ ચાલ્યા ગયા. અનેક દુઃખો વેડી, અનેક સ્થળે સત્યજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતા, તેઓ ધણો વૃષ્ટત કર્યા. આખરે, આ સત્યજ્ઞાન તેમને મથુરામાં વિરજનંદ નામના પરમ સન્યાસીએ આપ્યું. ગુરુઆચાર્ય, એકતાધીસમા વરસે વેદધર્મના પ્રચાર માટે તેઓ નીકળી પડ્યા. ને અનેક દેશોએ વેદ ઉપર વ્યાખ્યાન આપતા તે વખતે પ્રતિમા-પૂજન તથા શ્રીભાગવતનું ખડન કરતા. વળી આ સમયે પાદરીઓ હિંદુ ધર્મની નિંદા કરી ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરતા; આ વસ્તુ પણ સ્વામીજીની નજર બહાર ન હતી. તેમને તેમણે વિરોધ કરવા માંડ્યો. ને બાઈબલની કેટલીક વાતો સત્યથી વેગળી છે, એમ તેઓ જાહેર થઈ શકેતા. તેથી જ રીતે જોઈ મુસ્લીમ વગેરે ધર્મના દુષણો પણ તેઓ બતાવવા લાગ્યા.

આમ ધાર્મિક પ્રચાર કરતા સં. ૧૯૩૦ માં સ્વામીજી મુંબાઈ આવ્યા, અહીં આવ્યા પહેલાં જ શ્રીવલ્લભમત વિષે સુધારો તરફથી સારી રીતે જ્ઞાન લાંબેરણી થઈ ચૂકી હતી. આથી તેમણે અહીં આવી મુર્તિ જડ છે, એને ઈશ્વર માનશો તો ઈશ્વર પણ જડ સિદ્ધ થશે, આમ વ્યાખ્યાન આપી મુર્તિપૂજા ઉપર સજ્જડ પ્રદારો કરવા માંડ્યા, તથા શ્રીવલ્લભ અને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય ઉપર આલેપ કરના પુસ્તકો લખ્યાં.

આ વખતે મુંબાઈમાં પંડિતશ્રી ગુડસાલાજી ધાર્મિક પ્રચાર, સત્યા વ્યાખ્યાન અને કથાદ્વારા કરી ચલાવતા. તે વખતના સમજામ બધા જ મોટા વિદ્વાનો, પંડિતો, શાસ્ત્રીઓનો તેમની ધર્મ સંબંધી નીતિ પરત્વે ટેકા હતો, પંડિતજીની નીતિ ખંડનાત્મક ન હતી પણ મંડનાત્મક હતી, બીજી તરફથી સ્વામીજીનો સ્વભાવ એવો ન હતો. માત્ર પણ વસ્તુને તોડી ફાડી નાખી, તેનો વિનાશ કરી. તેને બદલે તદ્દન નવી વસ્તુ રચી કરતા, તેઓ ગમે તે વસ્તુ હાથમાં લે તો

તેનો વિચાર હમો કરી, તે જોગી જે જેમ પુરવાર કરતા તનતોડ મરેનન કરતા અને તે કેકાળે મીછ વસ્તુ જુ કરતા આમ તેમનામા જુનુ બગાટમારે જુનાની નવી વસ્તુની રચના કરવાની ટેવ હતી આથી તેમના ઈશ્વર સ ર્ધી વિચાર વે ને મળતા હતા, તેના કરતા જ્ઞાનસમાજને વધુ મળતા હતા, જેમ કહીએ તો ચ લી શકે તેમ કે તેના રીતે વેની ચાતુર્યનું મનવા છતા વર્જુ, જાતિ સંતિના બેદનાં તેઓ માનતા ન હતા, આમા પશુ તેઓ જ્ઞાનમમાજના ટેકેના હતા

સ્વામીશ્રી મુબાઈમાં આવ્યા તારની મુ મછની સમાજિક સ્થિતિ પશુ જોવા જેવી છે મહાજન મકાના કર્તા શ્રીમગનલાલ પટેલના શબ્દોમાં નવાજુના લોકો માટે કહીએ તો -

‘સુધારાનો અર્થ બીજાઓ ગમે તેવો કરતા હોય, પરંતુ હુ જે સુધારાની વાત કર છુ તેનો અર્થ તો એ છે કે જેટલું જુનું તેમજ જ્ઞાન, માટે તે માનવુ નહિ, અને જેટલું નવું તેટલું સારું માટે તે ગૃહસ્થ કે વુ, પત્રી તે ગમે તેવુ સાર હોય કે ખરાબ હોય તેની કાંઈ ફિકર નહિ સુધા નો અર્થ એટલી દૂરી વ્યાખ્યામા જ પૂરા થતો નથી, પરંતુ એથી આગળ વધીને કહીશ કે, યુરોપીઅન લોકો ની રીતભાતો સારી કે જોગી ગમે તેવી હોય, તોપશુ માત્ર તેમની શન જોઈને તેનું વગર વિચારે અનુકરણ કરવું, બાલિયોની તથા ધર્મશાસ્ત્રોની નિદા કરવી, અને વડી ન કરતા વધારે ઘણા ભેવાનો દાવો કરવો ઇત્યાદિ સુધારાના ધણા પર્વાય થાય છે આવા સુધારાએ આપણા દેશની જે બારે હાનિ કરી છે તેની ગણના કરવી મુશ્કેલ છે”

‘વળી જુના વિચારના માણસોની બધી રીતભાત વખાણવા જેવો નથી બાગનન, નાનવરા, રોવા ફૂટરાનો રિવાજ, હોળી અને લગ્નના ફટાણા, જન્મનના નડારા વડેમ, સ્ત્રીકેળવણીનો અજ્ઞાદ, અને પરદેશગમનપ્રતિબદ્ધ ઇત્યાદિ અનિ હાનિકારક

૬૬ :: શા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય.

રિવાજો સામે સુધારાવાળાની લડાઈ પણો વ્હાજી અને દિલકારક હતી.”

આમ જુના વિચારવાળા અને નવા વિચારવાળા વચ્ચે જખ્ખર ધર્મજી થકે મધ ગયું હતું. તેમાં બંને પક્ષમાં, જોજી વત્તા અંશે અવગચાંડાઈ હતી. તેવે વખતે સ્વામીજીના નામે એક જાહેર ખખ્ખર સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, હિંદી, ગુજરાતી અને મરાઠીમાં છપાવો બહાર પડી; તે નીચે મુજબ છે.

“જાહેર ખખ્ખર આપવામાં આવે છે જે હાલમાં એક દયાનંદ સગ્સ્વતિ નામના પકિત મુજર્મ મધ્યે આવ્યા છે. અને તેમણે તેમનો ઉતારો શ્રીવાલકેશ્વર મધ્યે દરિયા કાઠિ ઠા. જેરામજી મનજી મોતીવાલાની ધરમથાળામાં કર્યો છે. ત્યાં તેઓ સવારના પહોરમાં સૂર્યોદયથી દિવસના દસ વાગ્યા સુધી અને ત્યાંબાદ બપોરના એક વાગેથી રાતના દસ વાગ્યા સુધી જે કાઈ જશે તેમનો મુલાકાત મોટા આનંદ સાથે લેશે અને તેમનો સાથે ‘અત્સંગ સંબંધી તથા આત્મ ચર્યા સંબંધી અને વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ’, વિધિનિષેધ, વિવેચન વિષય તેમજ બોળ દરેક વિદ્યાના વિષય ઉપર તેમનો સાથે વાતચોત કરશે તથા સત્યાસત્ય વિષયનો યથાર્થ નિશ્ચય કરી તેમના મનનું સમાધાન કરશે. સં. ૧૯૩૦ના આમો વહ ૯ વાર સોમે

લિ. સ્વામિજી પૂજ્યાનંદ

આ મૂળ સંસ્કૃત જાહેર ખખ્ખર ઉપર પકિતશ્રી ટીકા કરતાં લખે છે કે, “એ હેન્ડખિલ બહાર પડ્યું કે તરત લોકોમાં મોટો ધાંધાટ ઉઠ્યો. પ્રાચીન વૈદિક ધર્મો ઉપર ધાપ મારનારા લોકો મોટા આનંદથી ઉદ્ધોષ કરવા લાગ્યા. હવે આ હેન્ડખિલમાં સંસ્કૃત લખાણની પ્રોડી અને શુદ્ધિ અશુદ્ધિ કેવી છે તે બાકરજી વગેરેના ધર્મજી વિદ્વાનો પોતાનો મેળે સમજશે. દયાનંદ સગ્સ્વતિએ રચેલા પોતાના ગુણવર્ણનના શ્લોકમાં ચોથા ચરણમાં સકેનેદમ્પદમ્ એવો પાઠ રચેલો હતો. તે ઠેકાણે અત્યનેનેદમ્ આ જરા સરસ પાઠ પ્રૂફ

શાધનારા શાસ્ત્રીએ બનાવી આપેલો છે. અને તે (પ્રદ્ શાધનાર શાસ્ત્રી) તેના કહેવાથી જાણ્યું. ”

વિદ્વાન લોકો તો કાશીમાં દયાનંદ સરસ્વતિ સ્વામી તરફથી છપાએલા પુસ્તકો વાંચીને તેઓની વિદ્વતાથી વાકેફ થયેલા હતા. પણ ‘અનુષ્ઠાન લોકોને હેન્ડમિન વાંચવાથી ધણો ઉત્સાહ થયો તેથી ધણો એક લોકો તેનું ભાષણ માંભજવા વાવકેશ્વર જરા લાગ્યા તે લોકો આગળ મજદૂર સ્વામીએ મૂનિપૂજાદિ ધર્મોની નિંદા કરવી શરૂ કરી. ત્યારે શાસ્ત્રીય પ્રશ્નોત્તર સાંજગવાના યોગી, ખડં તરવ જાણવાની ઇચ્છા ધરાવનારા કેટલાએક સદ્ગૃહસ્થોએ પડિતોની સજા કરવાનો ઉત્સાહ ધર્યો. પરંતુ દિવાળીના તહેવાર અંબધી તથા દેવદર્શનાદિ અંબધી કામેને લીધે ગૃહસ્થોને એકઠા થઈ વિચાર કરવાનો અવકાશ ન મળ્યો તેથી તહેવાર થયા પછી સં. ૧૯૩૧ ના કારતક સુદ ૨ ને દિવસે કેટલાએક યોગીન સદ્ગૃહસ્થોની ખાતમો મંડળી એકઠી થઈ, ત્યાં જે વિચાર કર્યો તે પ્રમાણે પડ્યા ગોપાળજી નરભે-રામ નામના પુરુષે ચોવીસ મનો લખી એક હેન્ડમિન કારતક સુદ ૪ ને દહાડે બહાર પાડ્યું.

આમ સ્વામીજી જોડે ચર્ચા ‘કળ્પ પડેલાં કેટલાક પ્રશ્નોના ખુલાસા સદરહુ પંડિતજી તરફથી માગવામાં આવ્યા તેનું કારણ એ હતું કે “કેટલાએક સુષ્ઠ મિત્રોની ઇચ્છા થઈ કે શાસ્ત્રીઓ તથા પંડિતો સમક્ષ ચર્ચા થાય તો ધણુ મારું. ત્યારે તેમાંથી એક મિત્ર બોમ્બી ઉડ્યો કે એવાં છાપાના ડોળ ઉપર કુલાર્થ જઈ ફાકટ વિદ્વાનોને શ્રમ આપવો ઠીક નયો. શાધી કે સં. ૧૯૨૬ ના ફાગણ સુદ ૪ ને વાર સોમના આદ્યમિત્રમાં નવીનપંથો સ્વામીનારાયણ વિષે કેટલું ડોળ ભરેલું જાણ્યું હતું. x x x ને મારે એક નહેરુ સજા બોલાવી તેમાં સ્વામિનારાયણ વાલાને પણ નિમંત્રણ કર્યું હતું છતાં, તેઓ ન આવ્યા. x x તેથી સજા મેળવનારનો શ્રમ વ્યર્થ ગમે તેમ જ આ પ્રસંગે ન થાય વારતે પ્રથમ નીચે લખેલા

૬૮ :: જા. મા. ગદ્યવાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પ્રશ્નોનો પુનઃપ્રશ્નો એવો પામેથી મળે તો પછી એક સાગી જમામાં
પડિને વગેરેનો સ્થા જોવાથી, તેમની સમક્ષ દરેક વિષય ઉપર
વાદવિવાદ કરવો.

આ એવીસ પ્રશ્નોમાં મુખ્ય પ્રશ્ન નીચે મુજબ છે

૧ થી ૬ પ્રશ્ન-તમે ચારે વેદ, તેના ભાગ સહિતના ક્ષત્રિય,
આર્યવક્ત્ર, ઉપનિષદ, વેદના અંગ, શિક્ષા કદ્ય, વ્યાકરણ, નિરુક્ત
વગેરે, વેદ તથા વેદાંગના બાપ્યો વગેરેમાં જે પ્રમાણ અને અપ્રમાણ
માનતા હોય તે જણાવો.

૭ થી ૧૩ પ્રશ્ન-ધર્મ પ્રતિપાદક જમીનિમુજ તથા ક્ષત્રિય
પ્રતિપાદક બ્રાહ્મણ તથા ચરણવ્યૂહ, સર્વે પુનઃજો, મદ્વાજાગત,
રામાયણ, ભગવદ્ગીતા, મનુસ્મૃતિ, વાલ્મીકીય વગેરે સ્મૃતિઓ,
મિતાક્ષરિ, તેઓની ટીકાઓમાંથી શું પ્રમાણ અપ્રમાણ માનો હો,
તે જણાવો.

૧૪ થી ૧૬ પ્રશ્નો-વિષ્ણુસ્વામી શંકર વગેરેના સંપ્રદાયમાંથી
તમે કોના અનુયાયી છો. કે સ્વતંત્ર ? જે સ્વતંત્ર છે તો તમે જડ
છડ, ઇશ્વર માયા બધું અને મોક્ષ એ છ પદાર્થોનું સ્વરૂપ કેવી રીતે
માનો છો ?

૧૭ થી ૨૦-જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે કિયે પ્રકારે તથા કે.જી
કરે છે. સૃષ્ટિ થયે કેટલો કાળ થયો, મર્યાદા કર્યા કરવા કે નહિ,
તે તે જે પ્રકારે ચાલે છે તેમજ માન્ય છે કે નહિ તે જણાવો.

૨૧ થી ૨૪-શાખા બેદથી કર્મોના ફેરફાર કમ્પૂષ રાખો જો !
નૃસિંહ, ગમકુલના આનારોને ઇશ્વર માનો છો ? કાળ તમારો કયો
આશ્રય છે તથા કાલોમયી પ્રગટ થયેલું સદ્મ વિચાર નામનું
પુરુષ તમને માન્ય છે ?

આ પ્રશ્નો પચ્ચ ગુજરાતી સંસ્કૃત તે મરાઠીમાં જુદા જુદા
વિદ્વાનોએ જ.પ્રા. તે જણાવ્યું કે જે તમે મોક્ષ મોક્ષ શાસ્ત્રવાદ
કરવા ઇચ્છા ધરાવતા હો તો વેદવાદ સંપન્ન રા. આશુકવિ

ગદુછ ધનશ્યામ પૂંચનદીને કહી, તથા શ્રીવલ્લભાચાર્ય શંકરાચાર્ય મધ્વાચાર્ય સંપ્રદાયના વિદ્વાનો વાદ કરવાને ખુશી છે અને આ વિષેની વિનંતિ પાંડિત ગદુછને કરીશ.

આવી રીતે સ્વામીજીને પ્રશ્નો પૂછવાનાં કારણુ પણ અનેક હતાં. કારણુકે સ્વામીજીના બાણજો સાંભળી અનેક જાતની વાતો સ્વામીજી માટે ચાલતી થઈ ગઈ હતી; તેમાં કોઈ કહેતું કે આચાર્ય જોકોના પ્રમાણુ પ્રથો જે શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણુ વગેરે છે તે સર્વ પ્રમાણુને સ્વામીજી માનતા નથી, વળી સ્વામીજીના વર્ણુશ્રિમ વગેરે ધર્મોનું શું મંતવ્ય છે તે પણ જાણવાનો જરૂર હતી વળી વાદીનો સિદ્ધાંતસમજ્યા વિના શાસ્ત્ર ચર્ચા સાંભળવામાં આનંદ આવે નહિ. તેથી આ પ્રશ્નોના ઉત્તરથી ખજી વાદી પ્રતિવાદોનો ચર્ચા સહેલાઈથી થઈ શકે.

આનો ઉત્તર સ્વામીજીએ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ટીકા કરતાં આપ્યો કે જેમ સ્વામીનારાયણુ નાસી ગયા તેમ જ જ્યપુરમાંથી કોઈ એક ગોસ્વામી નાસી ગયા, તેમ અમે કરવાના નથી. આમ લખી સં. ૧૯૩૧ના કારતક સુદ ૭ ને સોમવારના દિવસે તે પ્રશ્નોનો નીચે મુજબ ઉત્તર આપ્યો. જે મેં ટૂંકાવીને નીચે લખ્યા છે.

૧ થી ૬ પ્રશ્નના ઉત્તર-પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો, ચાર વેદોનું પ્રમાણુ તે તેની સંદિતાનું (પરિશિષ્ટ વગરની તથા બ્રાહ્મણાદિ મતોના પ્રમાણુ વિના) પ્રમાણુ માનું છું. શિક્ષાદિ વેદાંગ, બાળ્યો તે વ્યાખ્યાનોનું માત્ર અવલોકન કરું છું.

૭ થી ૧૪-પૂર્વ તથા ઉત્તર મીમાંસા ચરણુ બૃહ મારે માન્ય નથી, પણ વિચારો જોઈ છે. પુરાણો, ઉપપુરાણો તથા તંત્રમયોનું અવલોકન કરતો નથી. તેમ જ મહાભારત, રામાયણુને પ્રમાણુ માનતો નથી. મનુસ્મૃતિ, પાંચતક્ય તે મિતાદરીની ટીકા વગેરે અંગીકાર કરતો નથી.

૧૪ થી ૧૬-વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયમાં હું માનતો નથી હું સ્વતંત્ર નથી, પણ વેદનો અનુયાયી છું. અને જેમ વેદમાં જગદિ પદ થો વિષે કંઈ છે તેઓનું પ્રમાણ હું કમૂલ કરું છું.

૧૭ થી ૨૦-જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે વેદમાં લખ્યું છે, તે અને તે કાણે કીધું છે, તે બધું હું વેદ પ્રમાણે માન્ય કરું છું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કાળના વર્ષોની સંખ્યા નથી, વેદમાં કહેલા યગદિ કર્મો વ્યાક્રિય પ્રમાણે કરવાને હું કમૂલ કરું છું. વેદોક્ત પ્રકાર સિવાય બીજાનો હું સ્વીકાર કરતો નથી. ૨૧ થી ૨૪-વેદનો રાખામાં કહેતા ને કર્મો તેનો વેદમાં મૂલ્ય અધીનો સાથે અનુસરતા હોય તો જ માન્ય કરું છું. ઈશ્વરને જન્મમરણ છે નહિ. (ગમકૃષ્ણની બાબતમાં) અને જેનું જન્મમરણ થાય, તે ઈશ્વર જ નહિ. કારણ કે ઈશ્વર સર્વ ચક્ષિમાન, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક ને ન્યાયકારી છે. હું સંન્યાસ આશ્રમમાં છું, સદ્ગર્ભ ભારકર મને માન્ય નથી.

આમ પ્રત્યેના ઉત્તર આપી તેમણે લખ્યું કે મારા વિચાર પ્રમાણે તો દરેકજ અસા થવી જોઈએ. પણ પછી પ્રતિવાદી ગોપાળના પ્રત્યેને પુનરોક્તિ દોષવાળા કહી કહક ટીકા કરતાં લખે છે. કે, આ પ્રત્યે કરનારનો બુદ્ધિનો નાશ કેમ થયો છે! અને જો બધા એવા જ બુદ્ધિહીન એવી મંજામાં ભેગા થાય તો એવા અતોનીઓના સમાજમયો મથાર્થ સત્ય વિચાર કેમ થશે? કેમકે ન્યાયમાં કંઈ છે ત્યાં બાવાને પૂરતું અન્ન પણ મળતું નથી ત્યાં હન સંપાદન કરવાની મંજા. કેવી રાખવી? આમ રવામીજીએ પોતાની ઉમ્મત પ્રથમ ઉત્તરપત્રમાં જ દેખાડી.

રવામીજીનું ઉત્તરપત્ર ઉદ્ઘાટા કરેલું જોઈ, તેનું ખંડન પંડિત જીના શિષ્યો ગમજી અને મૂલચંદ્રે વિસ્તારથી લખી, મંદકીની સદામથી જાણ્યા આ લખાણ સમાજને એ દર્શાવેલું છે. પછી તો પરસ્પર એક બીજા ઉપર અર્થોનો ઝડીએ વરસાદ લાગ્યા. ગર્થ પછી ઠીકઠી મદિનાએ લખી આવી. આ ચર્ચા બેગા બીજાજ

સંપ્રદાય અને સ્વમીનારાયણ સંપ્રદાય ઉપર પણ સજ્જડ પ્રદાર કરવાનું સ્વામીજી ચૂકતા નહિ આની અસર જનસમાજ ઉપર થતી, અને પુષ્ટિમાર્ગની હોણ્તાનો આભાસ જણાતો. આ વખતે ગો.૦' શ્રીજીવણલાલજી મહાગજ પુષ્ટિમાર્ગમાં આગળ પડના હતા. તેઓ વિદ્વાન તથા બહુશ્રુત હતા. તેમને પણ આ ઝંઝાવતનો ભય લાગ્યો. આથી એક દિવસ પડિતજીને બોલાવી દવાનંદજીના અવળા વર્તન વિષે વાત કરી, અને કોઈ પણ રીતે તે પ્રચાર અટકે તેવી ઇચ્છા દર્શાવી. ત્યારથી પંડીતજીએ સ્વામીજીના સિદ્ધાંતોની શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચા કરવા માંડી અને તેમના અવળા પ્રચારને શાસ્ત્રના આધારે અટકાવવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ત્યારબાદ મુંબાઈના બધા જ શાસ્ત્રીઓ પંડિતો પૌરાણિકો વિદ્વાનો અને ધર્મ જગાસુઓની એક મોટી સભા બરી અને તેમાં મૂર્તિપૂજા ઉપર એક અદ્ભુત વ્યાખ્યાન આપ્યું. વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં મૂર્તિપૂજા છે એમ પ્રમાણો સાથે સાબિત કરી આપ્યું. સ્વામીજીના કેટલાક શિષ્યો આ સભામાં આવ્યા હતા. તેઓ પડિતજીને સાંભળતાં તેમની અગાધ શક્તિ માટે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને તેમના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આગળ પોતાનું શિષ્ય બુકાવા લાગ્યા.

હવે બીજી સભા એકલા વિદ્વાનોની બોલાવવામાં આવી હતી. તેમાં પડિતજી વેદમાં મૂર્તિપૂજા છે તેનાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપવા તૈયાર થયા.

આ સભાના સરપચ તરીકે દાક્ષિણાત્ય પંડિત ભીમાચાર્ય ઝંઝડીકરને નીમવામાં આવ્યા હતા. તેઓ ન્યાયશાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. વળી એલિફન્ટન કોલેજમાં ન્યાય વૈશેષિક વેદાંત વગેરે ૫૬ દર્શન વગેરેના ધણા વર્ષોથી પ્રોફેસર હતા. સગદારે પણ તેમને મહામહોપાધ્યાયનું અકુમાન આપ્યું હતું.

આ વાદમાં પંડિતજીની શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપવાની અદ્ભુત શક્તિ, વેદાનો અભ્યાસ તથા વેદાંતમંત તત્ત્વજ્ઞાનની પુષ્કળ માદિતીથી

૭૨ :: મા. ભા. મહાલક્ષ્મીનું જીવન અને સાહિત્ય

મૂર્તિ પૂજન વેદમાં નથી એમ કહેનારા મંખવાણા પડી ગયા, ને મૂર્તિ પૂજના વાદમાં સિંકરત મેળવી. ત્યારે પંડિતજીએ વેદમાંથી તેના પ્રમાણ બતાવ્યા ત્યારે કેટલાકે તેને પ્રક્ષિપ્ત છે, પાછળથી ઘૂસી ગયેલાં છે એમ કહેવા માંડ્યું ત્યાં પણ પંડિતજીએ યુરોપાદિ દેશોમાં હપાયેના વેદના મંથોમાંથી તે વાક્યો બતાવતાં તે બધા ઠંડા પડ્યા. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, સ્વામીજીએ પ્રમાણ વ્યવસ્થા બદલવી પડી કે વેદનો અમુક ભાગ માન્ય અને અમુક ભાગ અમાન્ય. તેમાં પણ સ્વામીજીનો સ્વભાવ જ કંઈક કરી નાખવાની કૃતિ વાળો હતો. તેમના દેહનાં સજ્જ કણો મહાનાત્મક કરતા અંકનાત્મક પ્રવૃત્તિ કરવા દેવાયેલા હતા એટલે આ બધું થવા હતાં તેમણે તે પોતે જ કહેતા હતા તે એક કે બીજી રીતે ચત્રાવ્યે ગાખ્યું. પણ આ સમાના સંપંચ મહામહોપાધ્યાય ભીમાચાર્ય હિપર પંડિતજીની અસર જખ્ખર પડી. પંડિતજીને ચારે વેદ, ન્યાય, મીમાંસા, તર્ક, સાંખ્ય, યોગ, વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને જ્યોતિષાદિ શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ શુદ્ધિ પૂર્વક સમન્વય દરાતા નિહાળી તેમણે પણ પંડિતજીની વાતને પુષ્ટિ આપી એટલું જ નહિ પણ પોતે જ ન્યાયધીશ હતા તે એક પક્ષકાર બની મૂર્તિ પૂજન મંડળ અથવા વેદચૈદ્યાર નામ ગ્રંથ રચ્યો ને સ્વામીજીના મતનું ખંડન કર્યું.

આમ મુંબાઈમાં સ્વામીજીને જોઈએ તેટલી સફળતા ન મળી. આપણા મુંબાઈ ગ્રાંતમાં આર્ચસમાજનું બજા મૂળથી નથી તેનું કારણ આપણા વિદ્વાન ભારત માર્તંડ પંડિત મહાલક્ષ્મીને આભારી જો. જોકે આર્ચ સમાજની રીતે સંગઠન ને શુદ્ધિના સવાલોમાં કંગવાએલો વર્ગ, રસ લેવા માંડ્યો હતો.

મૂર્તિ પૂજની ચર્ચા અંગે સ્વામીજીનો પંડિતજીને અનુભવ થયો, તે તેમણે આર્ચ સમુદય નામના તેમના પત્રમાં જણાવ્યો છે. જોકે આ આખી ચર્ચા અહીં લખાવવાનો અર્થ નથી, પણ આ વિષયમાં પંડિતજી સ્વામીજી વિષે શું માને છે, તે લખી આખો વિષય સમેટી

લઈશું. આ વિષયમાં 'તે વખતની આપણી સમાજ મર્યાદાનો ખ્યાલ પણ ઠીકઠીક આવે છે.

“આમ લોકોની સર્વ પ્રાચીન ચાલને બાલપણથી માલ રહિત જ માની બેઠેલા અભિમાની પંડિતમાની નવા જીવાનિયાઓ વેદ-શાસ્ત્રસિદ્ધ મૂર્તિપૂજા વગેરે ધર્મ રીતિઓને પ્રથમથી જ ખોટી સમજતા હતા. તેઓ વેદશાસ્ત્રને જ ગાપ્પાં સમજે છે ત્યારે તેમાં કહેલા ધર્મોને છોડરાઓની રમત જેવા બ્યર્થ સમજે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! પરંતુ આ નવીન નાસ્તિકો નરરત્નો, માતા પિતા વગેરેના દુઆણુથી તથા નાતજાતના સગાસોઠઓના લયથી વેદશાસ્ત્રોને ખુલ્લી રીતે ખોટા કહી શકતા નથી. તેથી તેઓને વેદશાસ્ત્રોના પોતાના પરંપરા પ્રાપ્ત ધર્મો પણ પરાણે પાડવા પડે છે. આ જ કારણથી આજ સુધી નવા સુધરેલા છોડરાઓ મૂર્તિપૂજાને મનમાંથી રમત જેવી જાણ્યું છે, પણ મ્હોડેથી નિંદી શકતા ન હતા. તેઓ એ શોધતા હતા કે જે વાત પોતે ધારતા હતા તે વાતને વેદ શાસ્ત્રોક્ત ઠેરવી આપનારો કોઈ એમને મળે, તો એમને લાભ ફાવે. ધણી વખતથી આ વાત સારૂ તેઓ ફર્ફિ મારતા હતા. તેટલામાં દયાનંદ સરસ્વતિ નામના સંન્યાસી તેઓને મળી આવ્યા. તે એવું કહે છે કે મૂર્તિપૂજા વેદમાં તથા વેદના અંગોમાં છે જ નહિ. મૂર્તિપૂજા એ આમ લોકોનો ધર્મ જ નથી. આ વાત નવીન લોકોને મન ગમતી થઈ પડી, કહેવત છે કે જાવણું હતું અને વેંચે કહ્યું.

વૈદિક ધર્મનો ખરો નિમ્મય કરવા સારૂ સર્વ વેદોનો અર્થ સમજવો તો એક તરફ રહ્યો પણ સંન્યાસીને સાધારણ સંસ્કૃત બાપાતું જ્ઞાન કેટલું છે, તે સારી રીતે સંસ્કૃત સમજનારા સર્વ લોકો સમજે છે. તથા નવીન લોકોએ, તે સ્વયંચામી સ્વામીતું નામી વજન સ્વજન વર્મમાં વધારીને પોતાની ગમતી સવડ સિદ્ધ કરી લીધી. હવે તેઓ ખુલ્લી રીતે મૂર્તિપૂજા, વગેરે પ્રાચીન ધર્મોને નિંદી શકે છે. માથાપ વગેરે સંબંધીઓને તથા નાતજાતને કહે છે કે

૭૪ :: જા. મા. ગદ્યસાધકનું જીવન અને સાહિત્ય

આપણે આર્ષ લોકો જીએ, તેથી પ્રાચીન શાસ્ત્રસિક્ક ને આર્યોના ધર્મ હોય તે આપણે પાળવા ઉચિત છે. પણ મૂર્તિપૂજા વગેરે તો આર્યોના ધર્મ જ નથી એ માગવેદ રૂપ પ્રાચીન આર્ષ શાસ્ત્રમાં જ કહેવ નથી, લોભી શાસ્ત્રી લોકોએ સાબોનો લક્ષ્મી ભંડા સાફ લગાવે જેવા લેખો લખાતે તમને ભ્રમણી મૂક્યા છે.

સં. ૧૯૩૦ના આશ્વિન માસમાં તે સન્યાસી આવ્યા. ત્યાં પડી આ વ્યામતનો પ્રશ્ન તકગર ઉઠી હતી. તે વખતે અમેાએ સર્વ સાધારણ આર્થ ધર્માભિમાનયા કેટલીએક સભાઓમાં વિશાલ, કનકતા વગેરેના જાણેલા વેદાદિ પુસ્તકો પાસે રાખી, અનેક પંડિતો તથા ચારે વેદવાળા વેદિકા સમક્ષ એ સિદ્ધ કરેલું છે કે મૂર્તિપૂજા વેદમિદ્ધ-વેદાગ શાસ્ત્રસિદ્ધ આર્થધર્મ છે.

તેથી મુંઝવણ નિવાસી બચ્યા એક સુઘ બોલે તો ઐ
વિષયમાં નિસશય થયા જ છે

મૂર્તિપૂજન વેદમાં કયા છે એ શક સમાધાન માટે પડિતશ્રી
વેદવિદ્યા નામનું એક કાવ્ય નીચે આપ્યું છે તે વાંચવાથી શકાર્થ
સમાધાન થઈ જશે.

प्रभु श्री वे- विस्तार, श्री वे- विस्तार.

वेदाभ्यास विनास लक्ष्मी जन, पामे सब निम्नार. (१)

ਮਲੀ ਮਤ ਭਾਵਾਯੁ ਤੇ ਭੇਡ, ਐਕੁ ਜੁ ਵੇਹੁ ਵਿਧਾਯੁ.

સ્મૃતિપુરાણને અંગ બાણીને, કરે અર્થ નિરધાર (૨)

તમે ધર્મ રક્ષણને કાળે, ધર્મ ધગણી અવતાર,

वेद संहिता आह्वयु आता, नव पात्रे तव पात्र (३)

वेद नष्टी सद्विता ज्ञतावे, प्रतिभा पूज्य सा,

બાહ્ય અને અંતરમાં તેનો, વિધિ રૂપે ઉચ્ચ (૪)

શ્રીમદા તવ પદભજા નિરમળા, અલક્ષર અમૃતધારે,

वेद शास्त्रिणां त्रीणि वचनापदानि, अहं इति ३ (५)

વેદ બણી તમ તણી કરે સફ, સેવ શુભ આચાર,

ચિતા ચિત તજે ગોવર્દન તે જ બ્રહ્મ સાકાર. (૬)

પડિતજી એક સાગ દર્શિ હતા તેથી એક જ કાવ્યમા વેદના અભ્યાસની જરૂર, વૈદિક સાહિત્ય કયું કયુ, તે બહુવાધી શુ ફળ મળે, પ્રતિમાપૂજન-મૂર્તિપૂજનનું મૂળ ક્યાં છે, તેનો વિધિ ક્યાં છે, ગંગાજીનું માદાત્મ્ય, તીર્થની શાસ્ત્રીયતા, વેદ બહુવાધી પ્રભુસેવા શુભ આચારથી થઈ શકે, સાકાર બ્રહ્મની ઉપાસના વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તર અદ્વજ સમજાય તેવી રીતે આપી દે છે વેદની સહિતાઓમાં મૂર્તિપૂજના ઉદ્દેશ્ય છે અને તે મૂર્તિપૂજ કેવી રીતે કરવી તેનો વિધિ બ્રાહ્મણ અને સૂત્ર વિભાગમાં મતાવ્યો છે.

આ વિષે સમાલોચકના તત્ત્વોએ શ્રી હિતમવાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી તથા શ્રી મણીલાલ હજારામ બટ્ટ લખે છે કે :

“પૂજન અને બ્રહ્માવર્તમાં પોતાના સિદ્ધાંતનો પ્રતિવોધ પાડી ત્યારે આર્યસમાજના સરથાપક દયાનંદ સ્વામી હ સ ૧૮૭૫ માં મુખ્યત્વે આખ્યા ત્યારે ધર્મ જગતમાં મોટો સંઘોલ થઈ રહ્યો હતો વૈષ્ણવ ધર્મ ઉપર ટીકાઓ અને મૂર્તિપૂજનનું ખડન થતું હતું. વેદમાં મૂર્તિપૂજ નથી એમ સમાજવાદીઓ કહેતા હતા (આજ પણ કહે છે) અને વિદ્વાન સ્વામીની સામે વૈષ્ણવો તર્કથી વાદ કરવાને શ્રેયને પડે એવો બીજો વિદ્વાન ન હતો, તે વખતે પડિતજીએ “જદા મૂર્તિપૂજ છે, એમ સિદ્ધ કરી આપીશ” એવું કહી જનમંડળની એક મોટી સભા બોલાવવાના આમત્રણ-પત્ર કાઢવાનો રત્ન આપી હતો. એ સભા મળી પડિતજી બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોની સભાએ જેમ કોઈ જાતના નિર્ણય વગર હોહા કરી વિસર્જન થાય તે તેમ થયું. મોટું દારખતે લીધે સ્વામી તેમાં હાજર થયા નહિ. અને સભાનું કામ લોહોની દોસાણસીમાં સમાપ્ત થયું. પડિતજીએ બીજો પ્રસંગ લઈ સ્વામી માથે એ સંબંધે વાદ કર્યો હતો, અને મુખ્યથી મૂર્તિપૂજ સિદ્ધ કરી દત્તી, એમ કહેવાય છે. એ પ્રસંગે કેવી રીતે વાદ થયા હતા વગેરેને,

૭૬ :- બા. મા મદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

હેવાલ લંબાણથી લખાવો જોઈએ, પરંતુ હાલ તેનો અવકાશ નથી, જોઈએ માત્ર એટલું જ કહીને વિરમીશું કે સ્વામીની સામે યવાર્મા દેશુનો તરફથી પકિતજીએ એ સમય આગળ પડતો લાગ લઈ, જે ધર્મવાળાઓની મદત સાચવવાનો શુભ પ્રયત્ન કર્યો હતો. સો કેઈ સ્વીકારશે.

આચાર્ય સુધર્મોદય સભા.

સ્વામીજીની મુજાઇની પ્રવૃત્તિ દેખાવમાં વેદધર્મના પ્રચાર માટેની હતી, પણ ખરી રીતે તેમનો પ્રચાર આચીન વૈદિક સનાતન ધર્મ તે પુષ્ટિમાર્ગ વગેરે સામે હતો. આ પ્રચાર તેઓ તેમની લાઘ્યશ્રિક રીતે ર્યે જતા હતા. તેમા તેમને તે વખતના સમાજસુધારકો તથા બીજા સારા પ્રતિષ્ઠિત, હિંમતવાન, ઉદાર, એકનિશ્ચયવાળા ધણા એક લોકોનો ટેકો હતો. એટલે સ્વામીજીનું કાર્ય કેટલેક અંશે મુખ્ય-ધર્મમાં આગળ બધવામાં પગલાં મારતું હતું. પણ આ પગલાં સામે પ્રથમ સૂર પડીતજીએ કાઢ્યો. પડિતજી સ્વામીજી સાથેની મૂર્તિપૂજાની ચર્ચા વખતે તેમનામાં ષ્ટલાક નમણા અકાડા જોઈ ગયા હતા-જેમકે સંસ્કૃત જાણતું પરિમિત જ્ઞાન, પૂર્વાચાર સંબંધ વગરનો વેદના વ્યાખ્યાનનો અર્થ, વેદધર્મમાં જોઈતો સુગતતાનો અભાવ, વર્ણશ્રમ ધર્મ વિરુદ્ધ તેમનો પ્રચાર, તથા વેદધર્મનું પૂર્ણપર સંબંધવાળું સ્વા-રસ્ય સમજવાની નમજાઇ, આમ છતાં નજળાઈઓ જોવા છતાં, પડિતજીએ સ્વામીજીના દેખીતા વેદધર્મના પ્રચારના કેસાદ માટે અભિર્નંદન આપ્યાં. સાથે સાથે વેદાદિશાસ્ત્રના પ્રચાર સાથે સ્મૃતિ ઉપનિષદો પુરાણો ઇતિહાસ વગેરેના સમન્વયની આવશ્યકતા જણાવી; ને તે પ્રમાણે સમન્વય સ્વામીજી ન કરતા હોવાથી તે વિશે તેમણે ટીકા કરી.

આવો પડિતજીનો સ્વામીજી વિરુદ્ધ સૂર નીકળતો સંજ્ઞાઓ એટલે કેટલાએક શ્રી ઓવ વિચારમાં સમર્પ, રદ્દગુપ્તજી, સત્યગુપ્તજી સત્ય કૃતિન વિદ્વાનો જેમને કાઢતો પક્ષ ન મળવાથી સ્વામીજી ઉન્ન-ખતતાથી મનમાં દુઃખી થતા હતા, તેઓ પણ હવે સ્વામીજીના મનનો વિરોધ કરવા લાગ્યા. આતુ પરિણામ એ આવ્યું કે સનાતન ધર્મના રદ્દજી અને પ્રચાર માટે કંઈ કાર્ય કરવું એવું બધાના મનમાં

દયા કરતું હતું. આ ઝાટો એક સમા રથપરાનો વિચાર ગો શ્રી-
નૃસિંહલાલજી મદારાજને આપ્યો ને તેમની પ્રેરણા નીચે આર્ષંમુખ-
મોદિય સમાની રથપના સં. ૧૯૩૨માં કરવામાં આવી.
આ સમાનો ઉદ્દેશ વેદ સ્મૃતિ પુરાણ અને આચાર્યોના મંથિતે
અનુભવીને ઉપદેશ કરાવવાનો હતો. આ કાર્યમાં એક વરજીવનદાસ
માધવજીએ આરો મદદ કરી. એક વરજીવનદાસ તે વખતે મુંબાઈમાં
પ્રથમ કપાના નામગિરી મળતા ને તેઓ મદારાજના નમરોડે હતા.
તેમણે જી. એ. મુખી અગ્રવાલ કર્યો હતો. જ્યાં આપણા વેદાદિ
પુરાણ વગેરે આર્ષં મંથિતો પણ જીજ્ઞવટથી અગ્રવાલ કર્યો હતો. અને
અનાનન ધર્મના કાર્યમાં ઉત્કૃષ્ટ રસ ધરાવતા હતા તેઓ એક સદા-
ચારી ધાર્મિક વ્યવહારકુસળ નરગત હતા તેમણે સં. ૧૯૩૦માં
કાવમજી પટેલ તમાવ પામે ખુલ્લો જગા મોટા વિસ્તારવાળો ખરીદી
તેમાં બન્ન મંદિર નંધાવ્યું અને વૈશાખ સુદિ ૧૨ ને સ્થિતારે કચ્છ
મંડવીવાળા ગો. શ્રીપતાલાલજી મદારાજ દરને શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની
પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ મંદિર તે મુંબાઈની દાસનો માધવજીએ જ્યાં
ધર્મના અનેક કામે ને પ્રવૃત્તિ થાવ છે.

આ આર્ષંમુખમોદિય સમાનું રથગ પણ માધવજીએ રાખવામાં
આપ્યું. અહીંયાં હજારો ઓનોઓ કયા વ્યાખ્યાનમાં સારી રીતે
ભાગ લઈ શકે તેવી સગવડવાળો એક વિશાળ મંડપ બાંધવામાં
આવ્યો છે

આ સમાની સરજાતમાં ગો શ્રીનૃસિંહલાલજી ઠીક ઠીક
ઉત્સાહ દેખાડતા હતા. એકાદ વખત આપણી સમામાં પણ પધારેલા,
પણ જેમ સામાન્ય સનાતની માનસ છે તેમ અહીં પણ ધાર્મિક
ઉત્સાહમાં ઓટ આવવા લાગી. સામાન્ય રીતે સનાતની વિચારના
ધર્મપ્રેમીઓ તથા વૈષ્ણવો સંખ્યામાં વિશેષ હોય છે. તેઓ
સરજાતમાં બોલવે શરૂ પણ આચારમાં આગસુ તથા કરપેક હોય
છે. સનાતન ધર્મ માટે જાણ સમાજ અને સરજાતે જો બંધ બેસે

નીડર બની આવી સંસ્થાઓમાં હિલ્ટમેર ભાગ લેવો, સંસ્થાના કાર્યને પ્રગતિશીલ બનાવવા માટે શ્રમ કરવો, પોતે વયાશક્તિ આવા કાર્યમાં ફાળો આપવો, તે બીજા પામેથી મેળવી આપવો, આવી સભા તરફ નવયુવાનોને આકર્ષવા માટે વિશાળ હૃદય રાખવું, બીજા તરફ લઘુતા ભાવ ન રાખવો, આ બધું તેમના સ્વભાવમાં નહિ જેવું દેખાય છે આ લોકોની ગમે તે પ્રવૃત્તિ તરફ દૃષ્ટિ નાખશો તો સહજ માલુમ પડશે કે તેઓની પ્રવૃત્તિ દાણ-બાંગુર હશે થોડું કાર્ય ઉપાડ્યું પછી થોડા વર્ષમાં તે અદૃશ્ય થવાનું. વળી પાછું તેમની ઉપર આક્રમણ થાય એટલે થોડા જામત થવાના તે પાછા હતા તેવાને તેવા એટલે આ લોકોની કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ આરંભમાં વિશાળ લાગે પણ પાછળથી તે સંકુચિત થઈ જવાની.

અહીં પણ આ સભા સ્થાપવા વખતે ઉત્સાહ સારો હતો, પણ સભા સ્થપાઈ ત્યારે ફક્ત ત્રીસ સભાસદો નોંધાયા. પંડિતજીનો સ્વભાવ બાહ્યપ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિશીલ હતો તો પણ, જે કામ ઉપાડે તેમાં તેઓ તન મન અને ધનથી રમ્મ લેતા. પંડિતજી આવડી ત્રીસ જેટલી સંખ્યાથી નિગમન થયા. તેઓ સમજતા હતા કે તે વખતના સમાજમાં બહેન ગણેલા ધર્મછાયાસુઓ વધ્યા જ જોછા માણસો હતા તેથી આ પ્રવૃત્તિનો સત્કાર જોઈએ તેવો ન થાય, છતાં કોઈ પણ કાર્ય તેના કર્તાની રીતભાત સાથે સંબંધ ધરાવે છે પંડિતજી પોતાના દરેક કાર્યમાં નિયમિત હતા, તેમના હૃદયમાં નિરાયા ન હતો, વળી તેઓ બીસ વર્ષના ઉછાગતા નવજુવાન હોવાથી તેમનું કાર્ય થોડા વખતમાં બીજામાંથી તોડ ચઈ પુણ્ય વૃક્ષરૂપે પડિ મૂક્યું. અહીં પણ આ સભામાં નિયમિત દર અડસાણિયે બાજવાન આવી પંડિતજીએ લેકામાં જાગૃતિ લાવવા માટે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. આથી તેમના અંગત કાર્યમાં અવ્યવસ્થા થવા માંડી. પણ એ અવ્યવસ્થા રાત્રીના સમયમાંથી કાઢી આ સંસ્થાને પમજર કરવા માટે અજન પુરુષાર્થ કરવા લાગ્યા. પંડિતજીના બાજવાનમાં મીઠાચ અદ્ભુત હતી, તે જ્ઞાન તલસ્પર્શી

૮૦ :: આ ૧૧. ગદ્યસાહસ્યું છગ્ન અને સાહિત્ય

તથા રિચર ને સમરને અનુકૂળ મનુ અ.પી આ સમર્થ ગ્રાખ્યાન
સામગ્રી મેકરો ને પેટગીક વખત દાખરો શ્રોતાઓ આવતા
તેઓ પાંડિત્યના ગ્રાખ્યાનો સામગ્રી, દાઓર રાત લોક સ્વ.મર્
સમાનરતાની તેમની અદ્ભુત હાસિ નિદાગી વિરમવ પામતા
અને તેમના પાંડિત્યન મારે અન્યવાદ દેતા. પાંડિત્યના આ પાંડિ.
સમગ્રી દલે સમાગ્રી દાખરહાસિ વધી ને તે સમાગ્રી સમાગ્રી ૩૦
મરી એકસેનીસ થયા.

૧૩/અ

સર્વોપરી શીઘ્રકવિ

બાણીતા સુનારક ને ગુજરાતી સાહિત્યના આદ્ય વિવેચક
શ્રી. નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યાએ પંડિત ગદુલાલજીને સર્વોપરી
શીઘ્રકવિનું બિરદ આપ્યું છે. આ પંડ્યાજીનો જન્મ સંવત ૧૮૬૨
(ઈ. સ. ૧૮૭૬)માં થયો હતો. તેઓ કવિ નર્મદાશંકર
કરતાં ત્રણ વર્ષે નાના હતા, અને પંડિતજી કરતાં નવ વર્ષે મોટા
હતા. તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવિધ પ્રકારના સરસ નિબંધો,
કાવ્યો, નાટકો, ભાષાંતરો સફળતા પૂર્વક લખ્યાં છે. તેમનામાં વસ્તુનું
મૂલ્યાંકન કરવાની મોટી શક્તિ હતી. આથી જ્યારે તેઓ કાંઈપણ
મંથની કે બનાવની સમીક્ષા કરતા ત્યારે તેમાં કયા ગુણ દોષ છે તે
શોધી કાઢીને વ્યાપક સમજાવતા તેઓ સરતના વતનીને શિક્ષકાની
ટૂનિંગ કાલેજના પ્રિન્સિપાલ હતા. વળી ગુજરાત શાળાપત્ર
માસિકના તેઓ તંત્રી હતા. તે પત્રમાં ઝળવણી ઇતિહાસ ને સાહિત્યને
લગતા અનેક લેખો આવતા, તથા કાંઈ સાહિત્ય અંગેના વિશિષ્ટ
પ્રસંગ બનતો તેની નોંધ લઈ, તેના ઉપર પોતે સમર્થ વિવેચન કરતા.
તેમનામાં વિવેચનની શક્તિ સ્વાભાવિક હતી. તેમની ભાષા સિદ્ધ.
ઢાંટીની હતી. વળી વિષય નિરૂપણની કળા પદ્ધતિસરની હતી, તથા
સમતોલ ને સચોટ હતી. તેઓ સાદર હોવાથી વસ્તુનું વિવેચન
એક વિદ્વાનને શોભે તેવી અદાથી ગંભીર બાવે ને ચીઝ્ટ પૂર્વક કરતા.
સં. ૧૯૩૪માં પંડિતજીને તેમને સમાજમ થયો હતો. તે વિષેની નોંધ
ગુજરાત-શાળાપત્ર પુસ્તક ૧૭માના અંકમાં સને ૧૯૭૮ના
ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં લખી છે. તે વખતે તેઓ નર્મદના મુધા-
રક મિત્ર હતા, ને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના પ્રશંસક હતા. જ્યાં

૭૨/૨ :: બા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

તેમનામાં રહેલી સમનોત્તર જીવિસક્તિને લીધે કેાપતે પણ અન્યાય ન થાય તેવી રીતે દરેક વસ્તુની કાળજી રાખીને લખતા.

સને ૧૮૮૨ના અંક ૧૧માં પુસ્તક ૨૧માં પા. ૨૪૬માં તેઓ અષ્ટાવધાન વિષે લખતાં પંડિતજી વિષે લખે છે, કે “અવધાનમાં શીઘ્ર કવિતા જોવાનો પણ વિષય જોડે રાખેલો હોય છે, ત્યારે તે અમલકાર ખરેખર રસિક થઈ પડે છે, અને તેમ કરનાર અષ્ટાવધાની કવિ કહેવાય છે. આ ઈલાકામાં અષ્ટાવધાની કવિ લખેલ મુન્દરવાળા ગદ્યલાલ લાલજીની કીર્તિ સર્વોપરી છે અને તે વાજબી જ છે કેમકે એમના શિષ્ટ કવનમાં ખરેખર કવિત્વ રહેલું છે”

સંવત ૧૯૩૪ના માગશર-પોષમાં પંડિતજી અમદાવાદ પધારેલા. તેઓ શ્રીરથુહોડજના મંદિરમાં (સારંગપુર) ઉતરેલા. અહીં હળરે વૈષ્ણવો, ધર્મપ્રેમીઓ તથા સાહિત્યરસિકો તેમની સભામાં આવતા તેઓ પંડિતજીની શાસ્ત્રીય વાતો, કવિત્વશક્તિ, અવધાનના પ્રયોગો ને વ્યાખ્યાન શ્રેણીથી ખુશખુશ થઈ જતા. આ દરમિયાન નવનરામભાઈ અમદાવાદ આવેલા હતા. તેમણે પંડિતજી વિષે ઘણું સંબોધનું હતું, તેથી રાત રોકાઈ પંડિતજીના વ્યાખ્યાનમાં ગયા. તે વખતે તેમની સામે કવિ શ્રીદલપતરામભાઈ, હિતેન્દ્રપત્રના તંત્રી મિ. પીતામ્બરદાસ, સ્મોલ કોઝ કોર્ટના શિશ્વરદાસ મિ. સુનીલાલ ને જોળનાથભાઈના ચિરંજીવી ભાઈ ભીમરાવ વગેરે કેટલાક મિત્રો હતા. તેઓ બધા પંડિતજીને સભામાં મળ્યા. અને સાધારણ વાતચિત કર્યા પછી તેમનામાં રહેલી અસાધારણ શક્તિ જોવા માટે ઇચ્છા દર્શાવી.

● કવિ નર્મદાસંકરનું પંડિતજી વિષે મંતવ્ય આ અંકમાં પાના ૧૧૭માં છે.

૪ “ગદુલાલજી જેટલા વિદ્વાન છે તેટલા જ વિવેકી છે અને તેથી અમારી વિનંતિ તૂર્તજ કબૂલ કરવા મતા હતા, પણ એટલામાં ભગતોનાં મન એમ કબવાથી દુભાય જે, એ નોંધ અમે ખુશીથી જાણજી પૂરું થતાં સુધી ચોજવાનું કબૂલ કરું”. જાણજી પૂરું થઈ રહ્યા પછી અમે નીચેના નજી ચરણ અંડીપાઠ, ગણપતિ સ્તોત્ર વગેરેમાંના આમાં અવળાં આપ્યાં અને કહ્યું કે એમણે ચરણના અર્થ બંધ એસે એવું એક ચોથું ચરણ કરી આપવું.

“ નમો દેવીમદ્દાદેવિ ”

“ કપિલો ગજકર્ણકઃ ”

“ યદ્ ગુહ્યં પરમં લોકે ”

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ ગદુલાલે કહ્યું કે કહો તમારી જે રસમાં ઇચ્છા હોય તે રસને અનુસરવું ચરણ રચું. માગેલા રસમાં પણ કરી શકશે એમ અમે ધાધું નહોતું. પણ એમની જ જવાબે એવી ઇચ્છા દીડી ત્યારે શૃંગાર રસ કહો શૃંગાર રસ કહેવાની અમારી મનઃક્રમ અલગત વિષય અધરો કરવાની જ હતી, કેમકે અમે વિચાર્યું કે જેમાં માતૃભાવનું ચરણ રહેલું છે તે શૃંગાર રસમાં શી રીતે ઉતરશે. પણ એમણે તે કીક કદીને વિચારવા માંડ્યું અને પાંચ સેકંડ પણ નહિ ગઈ હોય એટલામાં અમને પૂછ્યું કે લોકેમાંથી જ કદીને ચોધા ચગળમાં લકે તે તમને કંઈ દરકાર છે? અમે કહ્યું કે સંસ્કૃત જાણના સંધિ નિયમ પ્રમાણે એમ થઈ શકે છે તે અમને કંઈ દરકાર નથી એવો જવાબ મળતાં તૂર્તજ ચોધા ચરણને અર્ચનામ અને પછી બે એક સેકંડ પછી જાણીતો ભાગ તે જ નેમ પૂર્વો તેમ કીક જે, એવા બેપરવાદીપણાથી પૂરીતે નીચે પ્રમાણેનું ચરણ બે રહ્યું. અમે પૂછ્યું અને એમણે ચરણ રચી આપ્યું એ બધાને એક મિનિટ

૯૪/૧ :: ભા. મા. ગદ્યલાલિત્યું જીવન અને સાહિત્ય.

કરતાં તો વધારે વખત નહિ જ મર્યો હોય, એમ અમને નિશ્ચય લાગે છે એમણે જે ચરણ મેળવી આપ્યું તેની સાથે તે શ્લોક આ પ્રમાણે થયો.

નમોદેવી મહાદેવિ કપિલો ગજકર્ણકઃ ।

યદ્ ગુહ્યં પરમં લોકેઽવિઘ્નંકુર્યાત્ પ્રિયં મજ ॥

એનો અર્થ:-સખી વચન નાયકા પ્રતિ, “હે દેવિ (રાણી વગેરે કુલિન સ્ત્રીઓને દેવી કહેવાનો સંપ્રદાય સાધારણ છે. તને નમસ્કાર! હે મોટી દેવિ, આ જગતમાં પરમ ગુહ્ય (જે તારી પ્રતિ) તેને કપિલ વર્ણના અને હાથીના જેવા કાનવાળા મણુપતિ વિદ્યારંધિત કરો અને તું તારા પ્રિયને લભ.”

આ પ્રમાણે સાંભળતાં જ “શાઆશ, શાઆશ” એવા બોલ અમારા મોમાંથી આપોઆપ નીકળ્યા. પછી આગાડી ને કલમ એ બંને વિષે / એક દ્વિતા કરવાનું કહ્યું. જ્યારે અમે માલિની છંદ આપ્યો ત્યારે એ છંદ કઠીણ છે એમ કહ્યું. પણ એમનું મન ક્યવાય છે, એમ જાણી અમે છંદ ફેરવવાની ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે તે છૂટનો લાભ લેવાની ના પાડી, તેમ જ રસમાં જ્યારે અમે વીરરસ કહ્યો ત્યારે બોલ્યા, કે આવા વર્ણનમાં વીરરસ આવવો મુશ્કેલ છે. પણ એવું બોલતાની સાથે કહ્યું કે તમે ઇત્સાહ લધણે વીરરસ માની લેશો, એટલે મને કંઈ અડચણ નથી. એમ કહીને આ વેળા તો સ્પષ્ટ છંદ રચવા લાગ્યા. એ વેળા અમને લાગ્યું કે, છંદાનુસાર રાખે તો એમના જિહ્વાએ જ વસેલા છે. ગદ્ય લખતાં વાર લાગે છે. તેટલી પણ એમને માલિની જેવા વિકટ છંદના અક્ષર મેળવતાં વાર લાગતી નહિ. એ છંદના ચરણ ઉપરા ઉપરી એટલી ઝડપથી રચાયા કે તે અમે કીકો ચકચા નહિ, અને ફરીથી બોલો. કહેવાની અમને જરૂર પડી. ગદ્ય લાલિત્યે કહ્યું, એ તો મારાથી નહિ બને, કેમકે હું ઝડપથી બનાવું છું, તે મને શાદ રહેતું નથી. જે

યાદ રાખવાનું ધાયું જ હોત તો યાદ રહેત. ત્યારે અમે કશું કે હવે એ યાદ નથી તો એ જ વિષય ઉપર જીતે છંદ બનાવો. ત્યારે એમણે હા કહી; અને એ વિચારમાં રહ્યા. એટલામાં અમે મહિ મહિ અરધું અરધું ચરણ યાદ રાખવાની ગોઠવણ કરી લીધી. પછીથી થોડીવારમાં એમની તરિન વાણીને અમે પરસ્પર સદાયતાથી ધણી મહેનતે નીચે પ્રમાણે ઉતારી લીધી.

જગતિ સુચિવિતા યા કૃષ્ણવર્ત્માશ્રયત્વાત્
વ્યવહિતમપિ દૂરાત્ સન્નિધિ પ્રાપ્યંતો ।
સરણિ તરણિ હૈતોશ્ચક્રકર્મપ્રસક્તા ।
શિલિમિવ શકટીયં લેલિનીવદ્ વિભાતિ ॥

અર્થ:-કાળા માર્ગના આ શ્રમથી જે જગતમાં ધણી વિખ્યાત થયેલો છે, જે અંતરાયવાળાને પણ દૂરથી પાસે આશુનારી છે, જે માર્ગ કાપવા અર્થે ચક્રકર્મમાં ખડુ જ લાગેલી છે, એવી આ મારી લેખણ પેઠે શોભે છે. ચક્રકર્મના એમાં બે અર્થ થાય છે, આગમ્માડીની બાબતમાં પેડાનું ફરણું અને લેખિતી પેઠે લશ્કરની ટુકડીઓનો ફેરફાર. આ ટુકડાણે સેનાધિકારી (મિલિટરી કે સેક્રેટરી) કલમધારી છે, આટલો વિશેષ સંકેત વીરરસ લાવવા માટે રાખવો પડ્યો છે.

આ પ્રમાણે શોધ કવિત્વના બે નમૂના જોઈ અમારા મન સંતોષ થાઓ, અને વૈષ્ણવોનું *જંગલી ટોણું શોર બકોર એટલો બધો કરી રહ્યું હતું કે વધારે તરફી ન આપતાં અમે છુટવાનો વિચાર કર્યો. ગદ્યલાલણની બુદ્ધિ દવસાધ્ય હતી કે આટલા શોર બકોરની કે ત્રણેક કલાક થયા મોટા અવાજથી પાતે વિવિધ વિષયો ઉપર વેદ પુરાણનાં પ્રમાણો વારંવાર આપીને સાફ

* આ ટીકા જાણે પણ આપણા માટે સાચી છે.

૭૮/૧ - ભા. મા ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

એમાં અમને કંઈ પણ સંદેહ રહેતો નથી. અલબત્ત એવા શીલકવિ કાળાંતરે જ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ કંઈ દરેક ઠેકાણે, દરેક જમાનામાં નજરે પડતા નથી.

આ મુખ્ય ઇલાકામાં હાલમાં એ કામમાં ગદ્યલાલજી એક જ કહેવાય છે. એ તાત્કાલિક કવિતા કરે છે, અને તેમાં રસાલકાર પણ ઠીક આણી શકે છે અને અર્થ છે, તથાપિ વિદ્વાન પિતાને પ્રતાપે સારો વિદ્યાસ્વાસ કર્યો છે સસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટ છે, અને સઘળા શાસ્ત્રમાં ઘણી નિપુણતા છે (સન ૧૮૭૮ દેશુઆરી માસ પુસ્તક ૧૭ અક-રત્નના પાના ૨૨૬ માંથી) (ન લ)

આ સાથે પંડિતજીએ બાળકોને સમજાવ તેવી ભાષામાં ઇશ્વર છે કે નહિ તેવાં બ્યાખ્યાન હિંદુ ધર્મની પદ્ધતિએ આપવા માંડ્યાં. જે વાત તો સાચી છે કે તેમનો નવીન વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિનો અભ્યાસ ન હતો. એટલે પશ્ચિમના વૈજ્ઞાનિકોની પદ્ધતિએ તેઓ પોતાના મતનું સમર્થન કરી શકતા નહિ, પણ હિંદુ ધર્મનું તેમનું જ્ઞાન અસાધ્ય રણ હતું. અને કદાચ તે વખતના ભારતવર્ષમાં તેઓ એક અને અન્યેક પણ હશે. સ્વામી દયાનંદ, પંડિતજી કરતાં મહાન ખગ પણ તે ખીજી રીતે. તેમનામાં અગ્રહ ઉપજી તાપ જે હિંદુ જાતિની નિર્મલતા ને ધોર અજ્ઞાનતા માટે અગ્રયો હતો, તેનો નાશ થેનકેન ઉપાયથી કરવો એ તેમના જીવનનું સ્વારસ્ય હતું. તે દષ્ટિએ સ્વામીજી પંડિતજી કરતાં મહાન ગણાય, પણ સાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં તો પંડિતજીના વિચારો ધણા જ પ્રામાણિક હતા, એમ તેમના અગ્રહ અથો વાંચનાર આજ પણ કહી શકશે.

તે સમયમાં ઇશ્વર છે કે નહિ તે વાત વિષે ધણા નવશિક્ષિતો શંકા ઉઠાવતા. આ શંકા નિવારવા માટે તેમણે ઇશ્વરસિદ્ધિ નામે એક લખો લેખ તેમના આર્થસમુદય માસિકમાં ચક્ર કર્યો. આ લેખ હિંદુ શાસ્ત્રના અભ્યાસના નિયોડ રૂપ હતો. તેમાં ઇશ્વરના અસ્તિત્વ માટે પંડિત ઉદયનાચાર્ય રચિત કુસુમગિલોના પાંચમાં વિભાગમાંથી નવ પ્રગળ અનુમાનો આપ્યા છે તે નવ અનુમાનોમાંથી. એક એક અનુમાન ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન કરી ઇશ્વર છે કે નહિ તે વાત તેમણે ચર્ચી. આ વિષયનો એક બાળ નિબંધ પણ બાળકો સમજે તેવી રીતે તેમણે લખ્યો, જેનો સારાંચ નીચે મુજબ છે.

૮૨ :: ભા. મા. ગદ્યલાલણ્યનું છવન અને સાહિત્ય.

કરે છે, અને ધર્મને^૧ આધાર ઈશ્વર છે. કારણ કે ધર્મ અધર્મનું સારનરમું ફલ આપવું એ ઈશ્વરને દાય છે. માટે સૌથી પહેલા ઈશ્વર છે કે નહીં એ વાત સૌએ જાણવી જોઈએ.

(ભુજંગી છંદ) “અનાયાસથી વિશ્વ આ, જે કરે છે

સ્વપ્રજા પ્રમાણે સહને, ભરે છે,

હરિ સર્વ એક ક્ષણે લંદરે છે,

સદા તે પ્રદે ચિત્તે મારું ફરે છે.”

“આ રુતુતિ સાંસયતાં જ નાસ્તિક માણસના મનમાં એવો સવાલ ઉઠશે કે જે ઈશ્વરની આ રુતુતિ કરે છે, અને વળી કહે છે કે, તેના પદમાં મારું મન ફરે છે, તે ઈશ્વર જ ક્યાં છે? આખા જગતમાં જોતાં કાંઈ ઠેકાણે પણ આપણે તેને દીઠા નથી. ત્યારે એ છે કે હશે તેની શી સન્નિતિ! જો ન જ હોય તો એની મિથ્યા રુતુતિ કરવાથી શો લાભ! પરંતુ રુતુતિ ખોટી છે, એમ તો કહી શકાતું નથી. કેમકે જો તે ન હોય તો કાંઈપણ ચીજ જોવા જણાય વગર તેમાં મનુષ્યનું મન શી રીતે ફરી શકે! ત્યારે જો આ રુતુતિ સાચી હોય તો તેના ચરણમાં મારું મન ફરે છે, એમ કહેનારે જ ‘ઈશ્વર છે’ એ વાત પ્રમાણથી સિદ્ધ થઈ આપણી જોઈએ.”

“આ સવાલનો જવાબ ધણે જ સહેતો છે. તે એટલે સુધી કે એ સવાલ કરનાર પોતે જ જો પોતાના મન સાથે એ વાતનો, લગભગ પણ વિચાર કરશે તો તેને પોતાને પણ એ પ્રશ્ન નક્કો લાગી જાય નહિ હશે. કેમકે ઈશ્વર છે અને તેનું દોવાપણું અનેક પ્રકારે સ્પષ્ટ નિત થાય છે. તે સર્વ પ્રકારો થોડા અવગણમાં સમાવવી શકાય તેમ નથી, માટે તેમાંના એક જ પ્રકાર થોડા પ્રકારે દાખ નો દીધેલો.”

“જગતમાં ધણી ચીજો છે કે જે આપણી સાધારણ નજરથી આપણને જોઈ શકાતો નથી. પણ તેથી શું તે ચીજો જ નથી એમ કેમ કહેવાય? આ પૃથ્વી ઉપર જ યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા વગેરે મોટા મોટા ખંડો છે, કે જે ધણી જગ્યાએ જોવા નથી, અને મુંઝા-

હરીએ જનાગ ધણા જણો તેને જુએ છે એટલે જેમણે અમેરિકા વગેરે દેશ જોયા નથી તેઓ તે દેશો નથી એમ કહી શકશે નહીં. કારણકે મૂળેના વાચીને આપણે જાણી શકીએ છીએ કે તે તે દેશો તેમને રવાને છે અને એટલે બે દૂર જવાની પણ શી જરૂર છે? આપણી પાસે જ જુઓની વાયુ આપણી ચારે બાજુએ ફેલાઈ રહ્યો છે અને વારંવાર આપણુ શરીરને લાગે છે, તથા આપણી નજર આગળ પડેના પદાર્થોને ગં તેમ ઉડાડે છે, તેને પણ આપણે ક્યા જોઈ શકીએ છીએ? તે પણ આં દેખાતો નથી માટે ન દેખાવા માનવી ઈશ્વર નથી એમ બોલવું કેવળ જહાનુશ્ચિન પશ્ચિમ જણાય છે”.

કદાચિત્ સંકાહનના કહે કે પરત દેખાતો નથી તેમા સું થયું તેથી થતા કામો તો આપણને દેખાય છે ને? જો એમ વિચારે તો પછી ઈશ્વરનાં કાર્યો ક્યા દેખાતા નથી? આ આખું જગત જ તે બનાવેલું છે!”.

“કાર્ષપણ કાર્ષ કામણ વિના મનતુ નથી તો આ જગત રૂપી કાર્યનું કામણ શું તે જાણવું જોઈએ. તે સમજવા માટે પ્રથમ આપણે કારણ અને કાર્યનું દેકું સ્વરૂપ જાણવું જરૂરનું છે, ને તે એ છે કે—

ગીતિ.—જેથી કાર્ય અને તે, કારણ છે જેમ મુનિકા ધટતુ, ઉપજે તે કાર્ય ગણે, અગરણુ જેમ ચાવ-ઉ પડતું.
જે પદાર્થ પહેલેથી જ હોય અને તે કાર્ષપણ વસ્તુ ઉત્પન્ન થતામાં જરૂરી-ઉત્પેગી હોય, તે પદાર્થ ઉત્પન્ન થતાર વસ્તુનું કારણ જાણવું, જેમ માટી ગે ધટ એટલે ઘડા વગેરેનું કારણ છે અને તેથી થતા ઘડા કાડિયા વગેરે તેનું કાર્ય છે માટી એ ધટ વગેરે પદાર્થની પૂર્વચીજ છે, અને ઘડા વગેરે બનાવવા માટે અવશ્ય ઉપયોગી છે, કેમકે માટી વગર માટીના ઘડા વગેરે બની શકે જ નહિ. હવે જે વસ્તુ બને તેને કાર્ય-જાણવું જેમ ધટ કારણ છે. જાણવું અંગ

અંગરખું વગેરે પણ ન બને, માટે પટ એ અંગરખાનું કારણ છે. તેમ જ સોનું એ કારણ અને તેમાંથી થતાં કડાંકંઠી વગેરે કાર્ય કહેવાય. આ રીતે સર્વ પદાર્થોમાં કાર્ય કારણનો સંબંધ સમજવો. કારણ પણ બે પ્રકારનાં હોય છે. “૧ ઉપાદાન અને ૨ નિમિત્ત”.

ગીતિ “ જે કાર્ય રૂપ પોતે, થાય ઉપાદાન તે યથા માટી, અલગ નિમિત્ત રહે છે, સુતાર ઓળર જે ધડે પાટી.

જે પદાર્થ પોતે કારણમાં હોય અને કાર્ય રૂપ થાય છે, તે ઉપાદાન-જેમ માટી, અને જે પોતે અલગ રહીને કાર્ય ઉપજાવે તે તેનું નિમિત્ત કારણ કહેવાય. જેમ પાટી એ કાર્યનાં સુતાર ઓળર નિમિત્ત કારણ છે, કેમકે તે કંઈ પોતે કાર્યરૂપ થતાં નથી, માત્ર લાકડું કાર્યરૂપ થાય છે. માટે પાટીનું ઉપાદાન કારણ લાકડું છે. સુતાર ઓળર વગેરે અલગ રહીને પાટી તૈયાર કરનાર નિમિત્ત કારણ છે. તેમ જ ફુંબાર ચાકડો વગેરે માટીથી બુદ્ધિ વડી ધડાને ઉત્પન્ન કરે છે. તે સર્વ ધડાનાં નિમિત્ત કારણ બધાંય. નિમિત્તકારણનાં પણ બે ભેદ છે.

૧. સ્વતંત્ર નિમિત્ત અને ૨. પરતંત્ર નિમિત્ત. સુતાર સ્વતંત્ર નિમિત્ત છે. કેમકે તે પોતાની મરજીથી જ પાટી વગેરે બનાવે છે. પરંતુ વાંસડો, ફરસી, રદો વગેરે ઓળરો પરતંત્ર નિમિત્ત છે. કેમકે તે સુતાર વિના એકલાં પાટી પેદા કરી શકતાં નથી. ઉપાદાન કારણને કટલાક સમવાયો (નિરંતર કાર્યમાં ફેલાઈ રહેતાં) કારણ પણ કહે છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી જોતાં કાંઈપણ ચીજ કારણ વિના બની શકતી નથી. ત્યારે આ આપણું મોટું જમન કાંઈ બનાવનાર કારણ વિના કેમ બની શકે!

ઉપગતિ “ જ્યાં જોગે બીજ થઈ જ રમ

જણો ખરું કારણ ઈશ બાવે
કે તે વિના વિશ્વ બધું બનાવે

આ જગત જોતા જ એ નક્કી થાય છે કે કાંઈ પણ આ જગતને બનાવનાર કર્તા હોવો જોઈએ, આ જગતનો જે કર્તા તેનું નામ ઈશ્વર કહેવાય છે. લોકડાંઓમાં નક્કી વગેરે કામેની સારી કારીગરી બતાવનાર બારી બારણાં વગેરેવાળું, ચિત્તમાં ચમત્કાર ચોંટાડનાર, વિચિત્ર આકાર ધરનાર, થાંજણાના આધાર પર બાર દર્ઝ રહેલું, કાંઈ બી સુંદર મંદિર અંદર બહારથી ફરીને જોતા સાધારણ માણસ પણ સહજમાં સમજી શકે કે કાંઈપણ ચતુર કારીગરે, આ ધર બનાવેલું છે. કાંઈ બી બુદ્ધિમાન એમ નહિ કહે કે આ ધર કારીગરની ગરજ ન ધરતા આફગુ આકાશમાંથી આવી પડેલું છે. અને એમ પણ નહિ કહે કે આ ધર અનાદિ કાળથી આવું જ છે, એમ પણ ન કહેવાય કે આ ધર પોતાની મેળે સ્વભાવથી બનેલું છે. જો કાંઈ એ ધર ત્રિષે ઉપર લખેલી તથા વાતમાંની એકાદ પણ પકડી વધા માયાકૂદ કરે તો તેને વિદ્વાન લોકો નાહાન પહોંના સન્માનનું દાન કર્યા વિના નહિ રહે.

વાંચનારાઓ વિચાર કરો કે, જ્યારે સહજતું એક ધર પણ કારીગરની ગરજ ધરાવે છે, ત્યારે અતિ આશ્ચર્યકારી અનેક પર્વતો વનસ્પતિઓ નદીઓ સાગર વગેરે વૈભવ વાળું, આ વિશ્વ કાંઈ બી કર્તા વિના કેમ બની શકે? ધર જોતા ચતુર કારીગરની માફક, અત્યંત આશ્ચર્યકારી જગત જોતાં તેનો કર્તા સર્વશ સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર નક્કી જણાય છે, કાંઈ પૂછે કે ઈશ્વર સર્વશ અને સર્વશક્તિમાન છે એમ કેમ જણાય! તેનો ઉત્તર તો એ જ છે કે, જે સર્વ કર્તા હોય તે સર્વશ અને સર્વ શક્તિ હોવો જોઈએ. કેમ કે

જુજંગી- ઉપાધાનને સાધનો સર્વ જણે,
બનાવા તણી તેમ ઈચ્છા જ આવે,

પ્રયત્નો કરી જે શકે તે પ્રમાણે

સહુ શાસ્ત્ર તેને જ કર્તા વખાણે

ઉપાદાન એટલે અમુક બનાવવાની ચીજ અમુક પદાર્થમાંથી અમુક રીતે બની શકે છે એનું પદાર્થજ્ઞાન, તે બનાવવાની ઇચ્છા, તથા ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રયત્ન, એ જે ધરાવતો હોય તેને જ સર્વ શાસ્ત્ર કર્તા કહે છે.

બનાવવાનાં પદાર્થ વિશે જે સર્વ રીતનું જ્ઞાન અને શક્તિ ધરાવતો હોય તે જ તે પદાર્થનો કર્તા થઈ શકે જેમ મોનાનાં ધરેણુનો કર્તા જે પુરુષ હોય એ, તે પુરુષ તે ધરેણુ કરી ચીજમાંથી, ક્ષય માધનોની સહાયતાથી, કેવી રીતે બને છે એ સર્વ જ્ઞાન ધરાવે તે તથા તે બનાવવાની શક્તિ પણ ધરાવે છે. જો શક્તિ હોય પણ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન ન હોય તો તે ચીજ બનાવી શકાય નહિ. તેમ જ ફક્ત જ્ઞાન હોય પણ બનાવવાની શક્તિ શરીરમાં ન હોય તો પણ તે ચીજ બનાવી શકાય નહિ, માટે સર્વ જન્મના નિર્ણય ઈશ્વર સર્વજ્ઞ એટલે સર્વ પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાનવાન અને સર્વશક્તિ એટલે સર્વ જનના સામર્થ્યવાળા હોવા જોઈએ.

કોઈ કહે કે ધડાનું ઉપાદાન કારણ માટી, સ્વતંત્ર નિમિત્ત કારણ કુંભાર, અને પરતંત્ર નિમિત્તકારણ લાકડો ચાકડો વગેરે છે. તેમ આ જન્મના ઉપાદાન વગેરે કારણ કયા છે? તો તેનો ઉત્તર એ કે આ જન્મનું ઉપાદાન કારણ, સ્વતંત્ર નિમિત્ત કારણ, તથા પરતંત્ર નિમિત્ત કારણ સર્વ ઈશ્વર જ છે. જેમ કરાગિયો પોતાના મુખમાંથી લાગનું જાગ બનાવે છે, તેનું ઉપાદાન તેમજ બને પ્રકારનું નિમિત્ત કારણ પોતે જ હોય છે. તેમ ઈશ્વર પોતાની મેલ પોતાના સ્વરૂપમાંથી આ સર્વ જન્મ પેદા કરે છે. તેથી જન્મનું સર્વ પ્રકારનું કારણ ફક્ત એક ઈશ્વર જ છે. એવા સર્વજ્ઞ અને સર્વ સમર્થ પરમેશ્વર આ જન્મને રચ્યા પછી હાથ જોડીને બેઠી ગઈ દશે કે શું? એવી ઈશ્વર કોઈને કહે તો તેને ઉત્તર એ જ છે કે તેઓ

આ આપણે જોઈએ છીએ તેટલું એક જ બહાડ રચીને બેસી રહેતા નથી, પરંતુ એવા અનેક બહાડો નિરંતર ફરે ફરે નિર્માણ કરે છે, અને તે જ પ્રમાણે પાછા તેનો નાશ પણ ફાળુફાળુમાં કરવા રહે છે. એ રીતે પ્રત્યેક પગમાં કાષ્ટ બહાડનું નિર્માણ અને કાષ્ટનો પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્ત હોય જ છે. અને તે સ્વર્ણ ઈશ્વર વિનાશપ્રવાસે રચાબાંધે કરે છે.

ભુજંગી-ખનાવે ખડું વિશ્વ કારીગરીથી,
ફાળે સંકરે તે કરે તે ફરીથી,
જનોને ધનો ધાન ને કીર્તિ આપે,
તમારા સહુ કલેશ સર્વેશ કાપે.

જે આ ખડું વિશ્વ વિચિત્ર કારીગરીથી ફાળુમાં ખનાવે છે અને ફાળુમાં સંકરે છે, અને વળી ફાળુમાં તે ફરીથી કરે છે એવા અદ્ભુત બને અકલિત સામર્થ્યવાળા સર્વેશ્વર અમેને ધનો, ધાન ને કીર્તિ આપે, તથા અમારા સંપૂર્ણ કલેશને કાપી નાખે.

ઉપમાતિ- સર્વેશ સર્વેશ્વર સર્વશક્તિ,
જેની કરે દેવ સમસ્ત ભક્તિ;
જે સન્નિધદાનંદ અનંત આદિ,
અખંડ જાણે જન તત્ત્વ વાદી.

એ સર્વેશ્વર, સર્વેશ અને સર્વશક્તિ છે, જેની સધળા દેવા ભક્તિ કરે છે વળી તે સન્નિધદાનંદ એટલે સર્વેશ સત્તાવાન, પ્રકાશવાન અને આનંદરૂપ છે. વળી તે આદિ અને અંત વગરનું અખંડ છે. આણું એનું સ્વરૂપ તત્ત્વજ્ઞાની જનો જાણે છે. શાથી જાણે છે? વેદ અને શાસ્ત્રથી. વેદ શાસ્ત્ર એ જ સર્વેશ્વરનું સ્વરૂપ સમજવાનાં સારું સાધન છે, કેમકે વેદ એ ઈશ્વરની વાણી છે. તેથી સર્વેશ્વરને સમજી તેનું નિરંતર ભજન કરવું એ જ મનુષ્યને સુખી થવાનો માર્ગ છે. માટે બાલકો,

ધર્મ અધર્મ અને ઉદ્યોગ એ ફક્ત આપવામાં કેટલેક ફરક ધરાવે છે એ વાત વધારે લખવાની હાલ જરૂર નથી, અને ઈશ્વરેચ્છા તો સર્વનું મૂળ કારણ છે એ વાતનો વધારે ખુલાસો પ્રસંગે આપીશું. હવે ધર્મ અધર્મનું ખરું સ્વરૂપ જાણવાનાં સાધનો અનાદિ કાલનાં શાસ્ત્રો, એટલે વેદ, સ્મૃતિઓ, પુરાણો, પ્રાચીન આચાર્યોના ગ્રંથો વગેરે છે. તેમજ ઉદ્યોગોની ખરી રીત જાણવાનાં સાધનો વેદ, સ્મૃતિઓ, પુરાણમાંના કેટલાક ભાગો, મહાભારત, મહિલા રાજનીતિ, વિદુરનીતિ વગેરે ભાગો, બ્રહ્માનો રચેલો દંડનીતિ એવા નામનો સાખ અખ્યયનો ગ્રંથ, જૃહસ્પતિનીતિ, શુકનીતિ, કૌટિલ્ય સાખ્ય, કામદંડીયનીતિસાર વગેરે ગ્રંથો છે. પણ ધણો કાંઈ જવાથી, તથા નવા આર્થ લોકોની આલસ્ય પ્રકૃતિથી, તથા ઔદ્ધલોકો મુસલમાન લોકો વગેરેના મોટા ઉપદ્રવોથી આર્થ લોકોના ધર્મ સંબંધી તથા નીતિ સંબંધી ગ્રંથોનો નાશ થયો. અને થોડો એક ભાગ રહ્યો તેમાંથી પણ જ્ઞાનનો લાભ, હાલ આર્થ લોકોને સંસ્કૃત જ્ઞાન થોડું હોવાથી, સર્વ લોકોએ લેવાઈ શકાતો નથી. તેથી ધર્મ તથા નીતિ એ એ આર્થ લોકોમાંથી ધટી ગયાં છે એ બેઉના ધટાડાથી આર્થ લોકોની ધણી જ પાતી દયા આવી છે. અને સર્વ સત્તા હાથમાંથી નીકળી ગઈ છે માટે ધર્મશાસ્ત્રના અને નીતિશાસ્ત્રના ગ્રંથોનો અભિપ્રાય પ્રાકૃતમાં મળવાથી આસ્તે આસ્તે સર્વ લોકોને મુખ્ય પોતાના ધર્મનો બોધ તથા નીતિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તથા દ્વિતા સંગીત વગેરે કદા ટોચદ્ય થાય એ માટે, આ પુસ્તક દર માસે કાઢવા ધારીએ છીએ.”

વળો અર્થ સમુદય માસિકના જન્મ વિષે લખતાં પંક્તિજી સરજી રીતે સમજાવે છે કે “ ઈશ્વરકૃપાથી આ શુભ સમય આર્થ સમુદય પુસ્તકને પ્રસાર કરવા સાધક મળી આવ્યો છે હાલ મહાત્માના મજા જેવી ઉજળા અદ્રમાની ચાંદની આખા વિશ્વને ઉજ્જવળ કરે છે, મેધના અધિકારરૂપો ઠારાગૃહમાંથી છૂટેલ તારાઓના સારા સારા

પ્રકાશો નેત્રને આનંદ આપે છે, ચોતરફ એટલા તો દીવા જોડાયા છે કે જેઓના પ્રકાશો જ્યાં ત્યાંથી મારી કાઢી મૂકેલો અંધકાર ક્યાંઈ પણ દેકાણું ન મળતાં અંતે દુર્જનોના હૃદયને ચરણે જાય છે. x x x

આ આર્યસમુદય પુસ્તકનો પ્રસાર થવાથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની અક્તિરૂપ ચાંદનીથી જગત સમગ્રું ઉજળું થશે. મેઘની માફક આકાશમાં વેદધર્મમાં અંધકાર કરનારા લોકો શીકા પડવાથી વિદ્વાનરૂપી તારા સારા દેખાઈ આવશે. અનેક આર્યમથો રૂપી દીવાઓનો એટલો તો પ્રકાશ ફેલાશે કે જેથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને ગહેવા માટે દુર્ગમહી નારિતકોના મન મિત્રાવ વાસ બનવન નહીં મળે. નારિતક લોકોની વાણીના આડંબરથી બરાયેલો સંશયરૂપી કાઠવ દૂર થવાથી નિર્મલ થયેલાં અને ભક્તિરસથી સંપૂર્ણ એવાં સર્જનોના હૃદયરૂપી તળાવોમાં ભગવન્ચરણકમળના વિકાસથી ધણો શોભા દેખાશે. તે ચરણકમળમાં ભમરાઓની પેઠે આસક્ત ભક્તજનોએ કરેલું પરમેશ્વરનું મધુર ગુણગાન કાનને આનંદદાન દેશે સર્વ કોષોપકારક આવા શુભ કાર્ય માટે આર્ય લોકો ઔદાર્ય યથાર્થ દેખાડી પોતે નિર્મળ થઈ દિંદુરધાનને નિર્મળતાની શોભા આપશે. x x x

આ માસિકમાં ઈશ્વરભક્તિ વધે તેવી અદ્ભુત ચમત્કૃતિવાળી કવિતાઓ, ઈશ્વરતત્ત્વ ઉપર શાસ્ત્રીય પ્રમાણ પુરઃસર એક નિબંધ, રાજકર્તૃવ્ય, કામંદ્રીપતીતિસાર વગેરેને વિસ્તારથી સમજાવતું ભાષાંતર, દરેક માસના તહેવારોનું શાસ્ત્રીય પ્રમાણ સાથે રહસ્ય, હેમંતઋતુમાં કૃતિકાવની સરખામણી, દરેક માસનું રહસ્ય, આધુનિક સામાજિક સ્થિતિ, સ્મૃતિઓમાં જાણવા જેવી બાબતો, ધર્મનું પમયિયું, નાચકલા, મૂર્તિપૂજા વિષયક તકરાર વગેરે અનેક વિષયો આપેલા છે.

થોડા માસમાં આ માસિકની પ્રવૃત્તિથી હિંદુ સમાજમાં સારી જાગૃતિ આવી. લોકોનું મન ધાર્મિક શિક્ષણ લેવા પ્રેરાયું, તથા જુના રીતરિવાજો રૂઢિઓ કપી છે તથા તેનું સત્ રહસ્ય શું છે તે પણ જાણવા લાગ્યાયું. પંડિતજી પોતે આ પત્રની સમાજમાં સ્ત્રી અસર

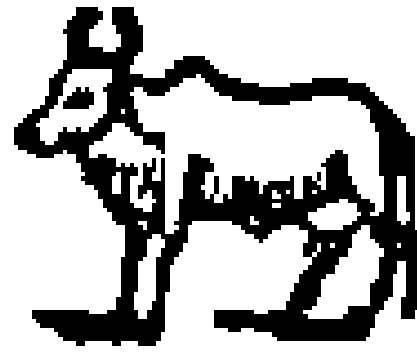
દરે ૩ મા. બા. ગદ્દલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

મઈ તે વિષે લખે છે કે "ધૈર્યરૂપાથી સર્વે" સારી સંપત્તિઓ સિદ્ધ થાય છે. ધર્મનું ધોરણ ધરનારી આર્થ સુધર્મોદય સમા કેટલા એક કમલાકાંત (અગવાનનો દયાના કટાક્ષની ઈચ્છા રાખનાર) કરુણા કટાક્ષ સહાંસ સદ્ગુહરયોએ સંપત્તી સંપત્તિથી સજ કરી છે. બીજી તરફ આ અમારું આર્થ-સમુદય ચોપાનિયું ચંદ્રિકાપટ્ટના ચંદ્રની માફક પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામી, ચાહનારા ચતુર ચકોરોના ચિત્તમાં ચમત્કાર ચઢાવે છે. દ્યોદધિ દામોદરનો દયાદષ્ટિથી આ પુસ્તક તથા માસનું થયું x x x

હવે આ પુસ્તક તથા માસનું થયું એટલામાં ઉપરથી વૃથા વેદશાસ્ત્રનું અભિમાન દર્શાવનાર અધર્મી લોકોનું સિદ્ધાંતરૂપ ગાડું, આ પુસ્તકની લાતથી લળી જવા તૈયાર દેખાયું છે. લોકોના મન-માયા આસુરાવેશ નારોન્મુખ થયું લાગે છે, કેમકે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્ર ત્રેલ્ય માસના થયા ત્યારે જેમાં દૈવાવેશ કરી ગહેયો હતો, એવું ગાડું તેઓના ચરણની લાતથી તરત ઉત્તરી પડ્યું હતું."

આમ આ માસિક સાત માસ અરાગર ચાલ્યું. આર્થ સુધર્મોદય સમા તે નિયમિત ચાલતી હતી અને પંડિતજી પણ નિયમ પ્રમાણે બાબ્યાનો આપતા હતા. પણ માસિક ચલાવવું તેમના મારે મુશ્કેલ હતું. કારણકે તેઓ નેત્રથી દેખી શકતા ન હતા. વળી તેમનો જે વિશ્વાસપાત્ર માણસ જે આ પુસ્તક લખવા ઉપાવવાના કામમાં નીમેલો તે પણ હજો દઈ અકસ્માત નીકળી ગયો. વળી આ સમયે એક માસમાં અસ્થિમાગવાદા રાજમાન્ય રાજેશ્રી ધુંડી રાજ વિનાયકને (બાઈ સાહેબને) ત્યાં સોમવત્ત થયો. તેમાં પંડિતજીને ખાસ આમહથી પધરાવ્યા આ વસંતમારંભમાં સેંકડો દાક્ષિણાત્મ વૈદો તથા શાસ્ત્રીઓને નિમંત્ર્યા હતા. (તેમાં પંડિતજીને અગ્રેસર બનાવી પ્રથમ પૂજન કરવામાં આન્યું, તથા માણિક્ય માલા તેમને ભેટ કરવામાં આવી.) સોમવત્ત તે કાલમાં ક્વચિત્ થતો હતો. ને આવા ધર્મદાપંમાં પંડિતજીની યાનક્રિયાશક્તિ વિશિષ્ટ પ્રકારની હતી.

અહીં આગળ પંડિતજીને સારું રોકાણું પડ્યું. આવી રીતે બીજા ધર્મધારી અંગે તેમને એક બે ઠેકાણે જવું પડ્યું. વળી ચોમાસાના દિવસમાં ધર્મકૃત્યોમાં અધિક સમય જતો હતો. વળી આપણા લોકોમાં હાલ આ ચાલ ચાલુ છે કે નો કાર્મપણ જરાતરા જગતમાં સારું કહેવાય તો પ્રથમ તો તેના વર્ગના જ લોકો તેની સાથે શરૂઆત વાપરે. આવાં કારણોથી આર્થ સમુદય તરત નીકળવું બંધ થયું.

આમ પ્રથમ વર્ષે આર્થિક સમુદાય સાત અંકો નીકળી, પછી
ચલુ, પણ પડિતજીએ હિંમત ન હારનાં જીજ્ઞ વર્ષે તેને કારતકમાં ફરીથી
શરૂ કર્યું, તે ધાર્મિક સામાજિક ચર્ચા વિશેષરૂપે કગવા માડી. આ
વખતે દક્ષિણ દિશા તરફ એવો દુકાળ પડ્યો કે જેનું વર્ણન કરવા
અને સંભળનાં કશું ઉમા થઈ જાય આગના વર્ષમાં તે પ્રાન્તમાં
વૃષ્ટિ સાધાગળુ થઈ હતી અને આ વર્ષમાં તે તે તરફ મેળોએ
વૃષ્ટિની દૃષ્ટિ કરી ન હતી આના પરિણામે જગાશોમાં પાણી
ધણુ જ થોડું હતું ગરનારોમાં કેટકનેક કેકારો પાંચ પાંચ
સાત સાત કોશ સુધી મિનકુન પણી મળતું નહિ ગરીબ લોકો
અન્ન સારૂ પોતાનાં ઊકરા વેચી દેતા, કપડાક ભૂખથી ગડો પાડી
પ્રાણ છોડી દેતા ગાય બેસ નગદ એક એક અને વેચાવા લાગ્યા અને
જનારે એક અને પણુ આપનાર ન ગયા ત્યારે ઢોરના ગળામાં ચીડી
બાધાન તેમને છૂટા છોડી મૂકવામાં આવ્યા આમ અનાજ ને પાણીના
ત્રાસથી ઢોરો અને માણુઓ મરવા પડ્યાં જે કે સરકારે કેટલુંક કામ
તે પ્રેશમાં દાઢી દુકાળ નિવારવા પ્રયત્ન કર્યા હતા, પણ તેનો લાભ
ધણુ જ એછા માણુસોને મળતો સરકારી આંકડા પ્રમાણે જે
કરોડને સીતેર લાખ માણુસ ભૂખે મરતું હતું. તેમાંથી સરકારે પદ
લાખ માણુમને કામ આપ્યું એટલે મે કરોડ ને પચાવન લાખ માણુસ
અન્ન ને પાણી વિના તરફાતુ હતું એટલા મદાસમાં લાખો માણુસો
ભૂખથી પિપાતા હતા આ નધી વાત વર્તમાન પત્રોમાંથી પૂડિતજીએ
જાણી ત્યારે તેમના કુમળા હૃદયમાં આ લવકર દુખને કારી ધા
યરો અને આવા લોકોપકારક કાર્યમાં ચચારાકય સેવા કરવા મનથી
રિચાર્યું. આથી આર્થિક સુરમેદિય સભા દ્વારા આ પ્રેશના લોકોને
મદદ કરવા માટે વ્યાખ્યાન ગોઠવવામાં આવ્યું આમાં પડિતજી

સભાના સરનશોન, શેઠ ત્રિભોવનદાસ વજ્રવનદાસ તથા દારકાદાસ ઉદ્ધવજીએ સારી મદદ કરી, તે એક મોટું ફંડ ઠર્યું. પંડિતજીએ વ્યાખ્યાનોમાં લોકોની દાનવૃત્તિ કેળવાય તે વિષે કહેવા માંડ્યું. કેટલાંક વ્યાખ્યાનો પંડિતજીએ કર્યા હતા, તેનો સાર દૂકામાં તીચે મુજબ છે

એનુંજીએ પોતાના શરીર ઉપરથી પારકા સુખ દુઃખનું અનુમાન કરવું જોઈએ. જ્યારે આપણને ભૂખ લાગે છે ત્યારે જેમ આપણા હાથ પગ શિયિત્ર થાય છે, ઉદરમાં વ્યથા થાય છે, બીજું કંઈન ગમતા કેવળ અન્ન તરફ આપણું લક્ષ્ય લાગ્યું રહે છે, તેવું તે સર્વ બીજાને પણ થાય જો આપણી પાસે અન્ન ન હોય તો જેવી મનમાં દીનતા અને ઉદાસીનતા થાય, તેવી જ બીજાને થાય. તરસ લાગવાથી આપણું ગળુ મરોહું જેવું સુકાય, કાયામાં જેવો સંતાપ થાય, તેવો બીજાને પણ તરસ વળે તેવા, અમૃતજળ મળવાથી જેવું આપણને સુખ થાય, તેવું બીજા પ્રાણીઓને પણ તે મળવાથી તેવું જ થાય. x x x તેથી ભગવાન ગીતાજીમાં કહે છે કે હે અર્જુન જે પુરુષ પોતાના શરીરના દુષ્કાંતથી સર્વ પ્રાણીઓનાં સુખ-દુઃખ સમજે તે પરમયોગી તેવી બુદ્ધિમાન પુરુષે પારકું દુઃખ મદાડવાની ઈચ્છા જરૂર ગણવી જોઈએ

*જેનાથી કોઈપણ પરોપકાર ન થાય તે મનુષ્યના જીવવાને ધિક્કાર છે, કારણકે મનુષ્યશરીર મરણ થયા પછી કાંઈ પણ ઉપયોગી ચતું નથી. પરોપકાર રાહત પુરુષ કરતાં પશુઓને પુણ્યવાન ગણવા જોઈએ. કારણકે તેઓ કેવળ પેટવડીઆ રહીને, ખેતી વગેરે અનેક લોકોપકારી

આત્મોપમ્યેન સર્વંન સમં પદ્યતિ યોઽજુન ।

સુખં વા યદિ વા દુઃખં સ યોગી પરમો મતઃ ॥

* પરોપકારશૂન્યસ્ય ધિહ્ મનુષ્યસ્યં જીવિતમ્ ।

યાવન્તઃ પ્રશવસ્તેષાં ચર્માણ્યુપકરિષ્યતિ ॥

કામો સિદ્ધ કરી આપે છે. ને અંતે તેનું ચામડું પણ ઉપયોગમાં આવે છે. XXXX

માટે મનુષ્યોએ પરમેશ્વરની પૂર્ણ કૃપાનું પાત્ર થવા પરોપકારનું કામમાં દમ્ભર બાંધી જોઈએ. સર્વ વેદશાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાંત છે કે જેમ કરોળોએ પોતાના શરીરમાં જાળું ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાના સ્વરૂપમાંથી સમ્પૂર્ણ જગત પ્રસન્ન કરે છે. જેમ તણુખાએ અમિના અંશો હોય છે, તેમ જીવ માત્ર ઈશ્વરના અંશ છે. સર્વ પદાર્થને મૂળથી ઉત્પન્ન કરનાર કેવળ ઈશ્વર જ છે; તેથી ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા દ્રવ્ય વગેરે પદાર્થો લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં બતાવેલા બધાનો પ્રમાણે ઈશ્વરોય સર્વ જીવોના ઉપયોગમાં લાવવા ઉચિત છે. સત્પુરુષો સંપત્તિનું મુખ્ય ફળ પરોપકાર ગણે છે. જેમકે નદીઓ પોતે પાણી પીતી નથી છતાં, પ્રાણી માત્ર માટે પાણી વહે છે, વૃક્ષો પોતે ફળ ખાતાં નથી છતાં, તેથી લેકોની ભૂખ ભગે છે. વાદળો પોતે અન્નનો એક પણ દાણો ખાતાં નથી પરંતુ જગત માટે જળ વૃષ્ટિ કરી, સર્વને જીવડે છે. આથી સત્પુરુષની સમૃદ્ધિ સમય અનુસાર પરોપકાર સારું છે.

આંહી જન્મ થવા પછી ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે સર્વને દ્રવ્ય વગેરે મળે છે. પરંતુ મનુષ્ય માયા મોહથી મહારું મહારું માની બેસે છે. ખર્ચ વિચારી નેતાં, ઈશ્વરે જ ઉત્પન્ન કરેલા, તેણે જ આપેલા દ્રવ્ય વગેરે પદાર્થો ઈશ્વરના પુત્ર એવાં સર્વ પ્રાણીઓના ઉપયોગમાં આણવા જોઈએ. જે મનુષ્ય જેટલું પોતાના પેટમાં ખાય તેટલું તેનું સમજવું, બાહેર ઘરમાં હજાર મણ દાણો અને લાખો રૂપિયા પડ્યો હોય તો પણ તે એકદમ ખાઈ જવાય નહિ, અને અંત વખતે સાથે પણ લઈ જવાય નહિ એ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે, જેટલાથી પેટ ભરાય તેટલા ઉપર તે મનુષ્યની સત્તા છે. અધિક વસ્તુ ઉપર જે વૃથા અભિમાન બાંધે તે ચોર દંડને પાત્ર થાય. વળી કોઈ ક્ષત્રિયે ક્ષત્રિય છે કે ધન તથા જગત પર પોતાની જાત પાળે અનેક

લોકોના ઉકપાર માટે કુદ્ધિમાન છોડે, કારણકે એક દિવસે શરીરનો અને દ્રવ્યનો નાશ તો જરૂર થશે એ નિશ્ચય છે. તો સર્વત્ર ઈશ્વર-રૂપતા જોઈને પરોપકાર માટે દ્રવ્ય વગેરે વાપરવું તે ઉચિત છે.

આમ પંડિતજીએ લોકભાષામાં દુષ્કાળની દારુણતા અને સભાઓમાં સમજાવી, તેના પરિણામે અનેક લોકોએ તેના ફાળામાં સારો હિસ્સો આપવા માડ્યો આ જાણ ફાંડના પૈસા દક્ષિણના દુષ્કાળમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા.

સં. ૧૯૩૩ના જેઠ માસમાં જાણીતા વેદાન્તી સુર જોડુલજી સંપત્તિરામ ઝાલા માંગરોલ રાજ્ય અંગેના અધિકાર માટેના કામ સારું મુંબાઈ આવ્યા હતા આ ઝાલાજી જુનાગઢ રાજ્યના દિવાન હતા. તેઓ વેદાન્તના સાચા અભ્યાસી હતા. જ્યારે ઝાલાજી મુંબાઈ આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે જાણીતા સાહિત્યકાર મનસુખરામ સૂર્યરામ હતા. આ ઝાલાજી આપણા પંડિતજી કરતાં વીસ વરસે મોટા હતા. છતાં, તેમને પંડિતજીને મજા માટે ખાસ ઇચ્છા હતી. તેમને પિષ્ટેષ્ટિ કરી સોમયાગ કરવાનો સંકલ્પ હતો. આ સંબંધી તેમને વાતચીત કરવી હતી. આથી શ્રી. મનસુખભાઈ સાથે ઝાલાજી પંડિતજીને મળ્યા આ મુલાકાત વિષે પોતાના ગ્રંથમાં પા. ૨૪૨ માં તેઓ જણાવે છે કે:

“સોમયાગનો વિધિ જાણુવા વિરમય જનક સ્મરણ શક્તિમાન, સાર્થક પ્રધાન્યસુ, શ્રીમાન્ ગદુલાલજી પાસે અમે ગયા હતા. ત્યાં અનેક શાસ્ત્રોના પ્રસંગો નીકળ્યા હતા. તેમાં સર્વમાં શ્રીગદુલાલજીનું મુખ જોઈ તેમની અનુપમ શક્તિ વિષે બહુ ઉચ્ચ માન થયું હતું. વિદ્યા જ્યાં પૂર્ણ હોય છે ત્યાં વિનય પણ સ્વભાવે હોય છે જ. એ પ્રત્યક્ષ શ્રી. ગદુલાલજીમાં જોયું. તેમના અનુપમ જ્ઞાન સાથેનો વિનય અને નમ્રતા પણ પ્રશંસનીય છે.”

મુંબાઈમાં અનાવૃષ્ટિ.

સં. ૧૯૩૩માં દક્ષિણમાં દુષ્કાળ પડ્યો, તે જ પ્રમાણે મુંબાઈમાં સં. ૧૯૩૪માં વર્ષાદ ન આવવાથી લોકોમાં દુઃખગની બીતિ ઉત્પન્ન થઈ અને ખેતેતી થવા લાગી. અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો વર્ષાદ લાવવા માટે કરાવા લાગ્યા આ વખતે મુંબાઈના અગ્રગણ્ય નાગરિકો તથા મહાજનના શેડિયાઓ શ્રી. મુન્નજીદાસ જેઠા વગેરે પંડિતજી પાસે ગયા ને વરસાદ વરસાવવા કંઈક ક્રિયા કરવા માટે વિનંતી કરવા લાગ્યા. પંડિતજી મઈ સાલના દક્ષિણના દુષ્કાળનાં લયંકર પરિણામોથી જાણીતા હતા, ને દુષ્કાળમાં જનસેવા ખાતર આર્થિક સહાય મેળવવા માટે તેમણે સારો શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો. આથી એમણે શહેરના મુરખીઓની વિનંતી માન્ય કરી, અને મારકોટમાં યજ્ઞ કરવાનું નક્કી કર્યું.

યજ્ઞાદ્ મયતિ વ્રજન્યઃ એ ગીતાસુત્ર અનુસાર તેમના દિલમાં વેદના વચનોમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. આથી વ્રજન્ય યજ્ઞ માટે પોતે શ્રૃંગિક્ષિતું પદ લઈ, યજ્ઞવિધિ કરી, મારકોટના કૂવામાં ઉતર્યા. તે વખતે તેમણે કાળા વસ્ત્રો પહેર્યા હતા. અને કલાકો સુધી યજ્ઞની ક્રિયા માટે મંત્ર જપવા માંડ્યો, પણ વર્ષાદ ન આવ્યો, અને યજ્ઞ ને મંત્રની પૂર્ણાહુતિ થવા આવી પડિતજી પણ કૂવાની બહાર આવ્યા.

આથી કેટલાક અર્ધદર્શીમાં શાસ્ત્રના વચનમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. તથા આવી ક્રિયાઓ કરવાથી વર્ષાદ આવતો હશે! એમ અંદર અંદર વાતો કહવા લાગ્યા. પંડિતજીના ચક્રાર કાન આ બધું સાંભળતા હતા. તેઓ તો દૃઢ શ્રદ્ધાળુ હતા. તેમની દૃઢ માન્યતા હતી કે આ કલિયુગમાં મુખ્યત્વે વર્ણશ્રમ વગેરે ધર્મો નષ્ટપ્રાય થવા છે, છતાં કવચિત્ કવચિત્ ધરતીમાંથી હીરા પ્રાપ્ત થાવ છે, તેમ કેટલાક સાધુ આત્માઓ વૈદિક ક્રિયાઓનું પાલન કરે છે અને સમાજને ચરણે-

ધરે છે. પણ આ સાચું કે આજે સમુદ્રગત વેદ અને વર્ષાશ્રમના ધર્મ પ્રજાથી પાળી શકાય તેવા રહ્યા નથી. આ વખતે ભક્તિમાર્ગ એ જ સર્વ જનતા માટે ધોરી માર્ગ છે.

ફવામાંથી બહાર આવી અવભૂથ સ્નાન કરવા માટે પંડિતજી સમુદ્ર ઉપર જવા તૈયાર થયા. આ વખતે તેમની સાથે આવતા, સમુદ્રને તેમણે કહ્યું કે છત્રીઓ રાખવી હીક પડશે, ત્યારે સમુદ્રમાંથી કેટલાક મસ્કરાઓ ધીમેથી ઠાવકા થઈને બોલ્યા કે તાપ સખ્ત પડે છે માટે છત્રીઓ સાથે લેવાની આપ આજ્ઞા કરો છે! આને ઉત્તર પંડિતજીએ કે પછુ આપ્યો નહિ, અને હજારો લોકો સાથે સાગરસ્નાન કરવા ઉપડ્યા. ત્યાં દરિયા ઉપર જઈ સાગરનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરી સ્નાન કર્યું ને બહાર આવ્યા. કપડાં બદલી ધર તરફ જવા તૈયાર થયા. એટલામાં એચિતા આકાશમાં વાદળ દેખાવા લાગ્યાં. ને થોડે છેટે ગયા ન ગયા ત્યાં તો વર્ષાદનાં ફાગ પડવા લાગ્યાં. પછી તો જોરથી વર્ષાદ વર્ષવા માડ્યો, મેઘગર્જના પણ થવા લાગી આમ વર્ષા આવતાં ઇંકારીલ લોકોની ઇંકા નિવૃત્ત થઈ, ને જેમણે ઠાવકા થઈને પંડિતજીની મસ્કરી કરી હતી તેઓ શરમાઈ ગયા આ વખતે હજારો લોકો પંડિતજીના દિવ્ય મુખ સામું જોઈ રહ્યા હતા ખરેખર પંડિતજીની ધર્મશાસ્ત્રોમાં અચળ શ્રદ્ધા તથા બોલવા કરતાં કર્તવ્ય કરી બતાવવાની શક્તિ આ બે અદ્ભુત બાબતો દરેકને શીખવા જેવી છે. ખરૂં કહીએ તો તેમનામાં દરેક સદ્ગુણ મૂર્તિરૂપે મિરાજે છે.

વળી આ વર્ષમાં ગાયોના સંરક્ષણ માટે મુંબાઈમાં ગૌરક્ષક મંડલી સ્થપાઈ પંડિતજીને ગાયો પ્રિય હતી અને ગાયો તરફ સારો પૂજ્યભાવ રાખતા. પોને પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગૌરક્ષક મંડલીમાં મદદ કરતા અને મંડલીના ઉત્કર્ષ માટે અનેક બાબતો આપતા. સમાલોચનાના તંત્રી શ્રી. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી આ વિષે લખે છે કે:

“ગૌરક્ષક મંબાઈમાં બોલાવે દરગોવિંદ દેવાઈની તા મીના નં ...”

ગૃહસ્થોની સખામાં તેમણે ગૌરવથી માટે એવું તો છટાદાર અને જલ્દતા
જરેવું જાણી આપ્યું હતું કે શ્રોતાઓ તેમના વીરસખંડમાં વિસ્મિત
થઈ જઈ પેવટમાં કરુણાના ખંડમાં આખમાં પાણી ભરી ગગગગ
થઈ ગયા હતા.” તેમની આવી અભય પ્રવચનશક્તિના પ્રભાવથી
કેટલાક શ્રેણીઓ આ મંડળીના મધ્ય ખતી મદદ કરવા તત્પર થયા.
તેના પરિણામે આ મંડળી પણ સારી પ્રગતિ કરવા માંડી હતી.

આમ પંડિતજીએ પોતાનું સારું જીવન મુજબના હિંદુ સમાજ
માટે અર્પણ કરવા માંડ્યું હતું. ધાર્મિક પ્રચારમાં આર્થિકમોદ્ય
સખામાં નિશ્ચિત અકાલિક પ્રવચન કરતા, તથા આર્થિકમુદ્ય પત્ર કાઢતા
હતા તદુપરાંત અનેક રથને ધર્મિક ક્રિયા અને ચર્ચામાં પણ ભાગ
લેતા અહીં આગળ હજારો માણસો એક અથવા બીજી રીતે
પંડિતજીના સંસર્ગમાં આવતા ને તેમના શાસ્ત્રીય અદ્ભુત જ્ઞાનથી
આશ્ચર્ય પામતા. કેટલાકના હૃદયમાં પંડિતજી પાસે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન
મેળવવા માટે ઉત્સુકતા થવા લાગી, આથી અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેમની
પાસે વિદ્યાભ્યાસ માટે આવવા લાગ્યા. આ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ
ક્રમજલ્દ થાય તથા તેમની શકાદૃષ્ટિનું સનાધાન થાય તે માટે
વિદ્યાલક્ષ્મી નામે એક પાઠશાળા પંડિતજીએ પોતાના મકાનમાં
સ્થાપી પંડિતજીનું ધાર્મિક જીવન નિયમન, ને રૂઝ સિરન વાળું હતું.
આથી મેવાદિ કોઈથી પરવારી, બધા વિદ્યાર્થીઓને ભણતી શકતા
પોતે અશક્ત હતા. આથી તેમણે શરૂઆતમાં વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળામાં
પુનાવાળા પંડિત જનાર્દન આચાર્ય વૈયાકરણકેસરીના દીકરા માજીવ
સંપ્રદાયઆચાર્ય વાસુદેવાચાર્યજી પંડિતને વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવા માટે
રાખ્યા. હવે પંડિતજી વિદ્યાર્થીઓને પૂર્ણ પ્રેમથી ભણાવતા તથા
મથુરાનો સમરડ કરી આપતા, તથા તેમને ખાવા તથા કપડાં

તે સમરડ પણ પોતે કરી આપતા લાગ્યા. આમ નિર્ધનકે
રામ માનો, પંડિતજી જે કંઈ ઉપજ આવતી તે સેવા, પાઠશાળા
પુસ્તકાલય, ગાયો વગેરેમાં વાપરતા. આ વાસુદેવાચાર્યજીએ

સ. ૧૯૪૪ સુવી આ પાઠશાળામાં કામ ક્યું ત્યારમાદ પ વિષ્ણુશાસ્ત્રીને પાઠશાળામાં આચાર્ય તરીકે રાખ્યા પણ આ શાસ્ત્રીજી પાઠશાળામાં મરાઠીમાં ભણાવતા હોવાથી, ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ પૂછાતા પણ સ. ૧૯૩૪થી કેટલાક ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ પડિતજી પાસે ભણતા તેમાં શાસ્ત્રીજી અને શ્યામજી નામના બે જમનગર નિવાસી બાલરો સારી વિદ્યા સપાદન કરી, શાસ્ત્રી પાસે પૂર્ણવ્યા હતા તેઓએ પાઠશાળાનું કામ ઉપાડી લીધું આ બંને શાસ્ત્રીઓ થોડા વર્ષ ગો. બ્રીગોવર્ધનનાજી નિરકાયતના શાસ્ત્રી તરીકે ગયા તેથી બે શાસ્ત્રી માધવજી ગોપાલજી તે પાઠશાળામાં ભણાવવા લાગ્યા આ વેદશાસ્ત્રી પણ ગો. બ્રીનૃસિંહલાલજીના શાસ્ત્રી તરીકે ગયા આ દરમિયાન પ વિષ્ણુશાસ્ત્રીએ ગુજરાતી નરાતૂર શીખી લીધું તે ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓને સરસ ભણાવવા માંડ્યું આ પાઠશાળા શરૂ આતમાં ચાલીશ વિદ્યાર્થીથી શરૂ થઈ પણ પાછળથી ત્રણ આકડાતરી સખ્યાના વિદ્યાર્થીઓ આ સંસ્થાને લાભ લેવા લાગ્યા આવું તે પડિતજી વિદ્યમાન રહ્યા ત્યાંસુધી ચાલ્યું.

સમા પત્ર પાઠશાળા વગેરેની પ્રવૃત્તિ ઉપાડી તે અંગે એક સરસ પુસ્તકાલયની આવશ્યકતા પડિતજીને જણાઈ આમ તે પડિતજી પાસે હજારો હસ્તવિખિત તથા છપાવેલા ગ્રંથો હતા, પણ તે બધાને ક્રમ તથા વિભાગ પ્રમાણે ગોઠવી ખૂટતું સાહિત્ય મંગાવી, એક સુંદર પુસ્તકાલય સ્થાપવા માટે પડિતજીએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો આમાં ધણા ખર્ચ સંસ્કૃત છપાવેલા ગ્રંથો દેશ પરદેશથી મંગાવી રાખ્યા અને તે જમાનાને શોભારૂપ એક સુંદર પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી આ પુસ્તકાલયનું નામ વર્મ પુસ્તકાલય પાડ્યું પડિતજીનું મન ઘણું મોટું હતું નામ, સ્થાપનામાં પણ કાંઈપણ ધર્મપ્રેમીના દિનમાં સમુચિત આવ પેદા ન થાય તે માટે તેઓ કાળજી રાખતા, તે દરેક સર્જન પુરુષ તેમની, પ્રવૃત્તિમાં પ્રેમથી ભાગ લે તેવી જાતને વિનય રાખતા

૧૦૨ :: જા. માં ગદ્યસાક્ષરોનું જીવન અને સૌંદર્ય

૧૮ જીવનચર્યા માનપાત્ર વગેરે.

પંડિતશ્રી મૂળથી જાદુ સંધર્મી અને કડક નિયમી હતા. તેમનો આખો દિવસ એટલે એટલાવડા કામ કામ અને કામમાં જ જનો. એટલે તેમના જીવનમાં કામ સિવાય બીજો કોઈ મંત્ર હતો નહિ પૂ મહાત્મા ગાંધીજીનું દૈનિક જીવન જોમણે અનુભવ્યું હશે તે જ પંડિતજીનું દૈનિક જીવન સમજી શકશે. પોતે એક મહાત્મ વિદ્વાન હતા. તેમનું જીવન કેમ વ્યતીત થતું તે વિષે સમાચારક પત્રમાં હિલેખ છે કે, “સવાર સાંજ અને રાતનો વચ્ચે વખત અથવા આખી રાત તેઓ વિદ્યાભ્યાસમાં ગાળતા અથવા વધારે ખુશ્કા શબ્દોથી કહીએ તો તેમનો સંઘર્ષ વખત વિદ્યા મંત્રથી વાતોમાં જતો. એક વિદ્યા અને ગુરુ તરીકે તેમણે જીવન ગાળ્યું છે. કાવ્ય ન્યાય-વેદ તત્ત્વર અને નીળ અનેક વિષયો ઉપરનાં સંસ્કૃત, ગુજરાતી, મરાઠી તેમ જ હિં અને વ્રજભાષાના પુસ્તકોનો તેઓ નિરંતર અભ્યાસ કરતા હતા. આ વિદ્વાન હતા દરેક ધર્મકાર્ય પોતાના હાથે કરવામાં ચીવટ રાખતા તથા તેથી જ તેમનો આત્મા પ્રસન્ન રહેતો. સેવા વિષયમાં એમ કુશળતા અદ્ભુત હતી. પોતે વિનયન હોવા છતાં ભૌતિકરૂપે સેવામાં તેમ પ્રતીભા ગમે તેવા વિચક્ષુ અને દક્ષ માણસને હુનારામાં નાખ દેતી આ વિષે સદુપદેશ માર્તંડના લેખક લખે છે કે “તેમને એ કહતા જોઈ કોઈને આશ્ચર્ય થવા વિના ન જ નહેતું કે, દેખતા માણસ પશુ ન થાય તેવાં સર્વ કામ તે કેવી રૂઠિ અને રચનાથી કરે. કોઈએ જોયું ધગતા જુદા જુદા ચારીક પ્રકારનાં શૃંગાર તેઓ પોતા હાથે એવા તો સફાર્થી ધગવતા કે તે જાણે નજરે જોઈને, ખરું અનુભવીએ ધર્મ હાથ! અને તેમ હોવું જોઈએ કાવ્યકે જોતે સાચાંડ (તેને માટે) તેમને આશ્ચર્ય નહિ. એવા પ્રમંજમાં જાણિતી તરી ના. એટલાં ગગરાગિ બીજાનાં કીર્તનો તેઓ અગમર તાલ રાગ નિયમાનુસાર માણ શકતા અને તેનો જાદુ વિભાવ તેમને કંઈક હતો અને કીર્તન પ્રસંગમાં પંડિતજીને અનેક તાલ મદન તમાકન

અને ગાતાં અમો જે તે નગરે જોયા જે રસ પ્રદાય પ્રમાણે તેઓ
મેં ય સ્વરૂપ સાથે અભિન્ન હોય તેની રીતે પરમાનન્દના આવેશથી
સત્ત્વ સાંજ નિયમાનુસાર સેવા કરતા હતા. આવા મહાત્માને નગરે
જોયા હોય તે તેમને ઈશ્વરાવતાર માને તેમાં કશી નવાઈ નથી.

શૌચ અને આચાર વિચાર તો પડિતશ્રીને સરણે ગયા હતા.
તેમના જેવા શૌચ પાળનાર ભારતવર્ષમાં ઓછા હશે તેઓ બધું
કર્મ શાસ્ત્રીય નિયમથી કરતા એમ મહેવામાં વાધો નથી કે તેઓ
સ્વાભાવિક શૌચ આચાર વિચાર પાળતા તેમાં શાસ્ત્રીય નિયમની રીત
આવી જતી એટલે તેમને પોતાના જીવનમાં સ્વસ્થ રહ્યા થતી તે
પ્રમાણે તેઓ વર્તતા પણ તે સ્ફુરણાનું કેન્દ્ર શાસ્ત્ર જ હતું.

સેવામાં નિરાજ્યા પડી તેઓ સેવાનો સાથે સખ્યા જપ પાઠા
દિક પણ તદ્દ્રૂપ થઈ કરે જતા હતા તેમના આહ્નિક અને જપના
પાઠનો વિભાગ ઘણો મોટો હતો તેથી સેવાનો સમય થઈ ગયા છતાં
તેમનું આહ્નિક પૂટતું જ નહિ તેથી ઘણીવાર બોજન કર્યા વગર
તેઓ સાજની સેવામાં નહાઈ, સેવા અને આહ્નિક કર્યા કરતા અને
રત્ને પણ માર વાગ્યાથી પહોંચા આહ્નિક પૂર થયું હોય તો જ
બોજન કરતા, નહિ તો આહ્નિક સમાપ્ત કરી, થોડી નિદ્રા લઈ, વગી
સવારમાં એ જ ક્રમ પ્રમાણે ધર્મકાર્યમાં લાગતા આવી
રીતે બપોળે ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી દિવસ કે રાત્રીએ બોજન લીધા
વિના આહ્નિક કરતા બપોળે તથા તેમના પરિચિત લોકોએ અતેક
વખત સકલ નેત્રે જોયા છે. છતાં તેમની મુખાકૃતિ હમેશાં પ્રસન્ન જ
રેખાતી હતી બપોળે ત્રણ ત્રણ દિવસના ઉપવાસ છતાં સિંહમર્જનાથી
પડિતશ્રીને સભામાં ગાજતા અનેકવાર જોયા છે આ ઈશ્વર અવતાર
નહિ તો બીજું શું ? આ નિત્યકર્મ ઉપરાંત પર્વ સંક્રાન્તિ શ્રાદ્ધાદિના
દિવસોમાં તેમને તે તે કાર્ય કરતા જેણે જોયા છે તેની તો પૂરી
ખ્યાતી જ થઈ છે કે સેવામાં સેવ્ય સ્વરૂપ પેઠે આમાં પણ દેવ પ્રિત્ત
ઓતો તેવો જ સાક્ષાત્કાર (તેમને) હતો.

પ્રસંગવશાત્ પંડિતપાત્રુ ત્રીયોપર પધાર્થુ યતુ સ્યોરેત્યાના કેપેવાસ, ત્રીયોઆદ વગેરે તપઅર્પામાં તેમને તદાકાર અને આનંદમાં હોતે, તેમ સોફાને ખાતી, યતી કે એમને સર્વજ્ઞ આદ્યાતકાર હોતે. હમ તે કલ્યાણમાં વગરે માત્ર શરીરસ્વઆવધી થયા કરતાં હતાં. ગમે તેવી દાદ કે વે વે તો પૂજુ ત્રીયમાં વધાર્યો નિમજ્જન કરતા અને વગી તેઓ અનેક પ્રમંગે પાંખીમાં ઉચેથી ફૂટી, તરવાના પ્રોગ પણ કરી બતાવતા હતા. તોયે આન કર્યા પગી તેઓ શરીર પોંડતા ન હતા. કારણ કે મર્મયાંત્રમાં તેમ કર્યા નિષેધ બતાવ્યો છે નિબામદાન, આદ્ય કે મત, તેમ વગેરે જે કાંઈ મર્મસાત્ર વિદિત હોય તે સર્વ પંડિતમાં ભારપૂર્વકે ક્રોધતા હતા પોતાથી કાંઈ પણ બનતું નથી એમ તેઓ અંતઃકરણ પૂર્વક માનતા હતા.

વગી પંડિતેણે યજ્ઞવાગ, કર્મકાંડ વગેરે વૈદિક કાર્યવિમામમાં પણ અદ્વિતીય જ હતા. તેઓ જન્મથી અપૂર્વ કાર્મિક કૃતિતા હતા. અને તેમનો ધર્મો સમય કર્મકાંડ, જપમન, યજ્ઞવાગ, ઈશ્વરમેતા ઇત્યાદિ મારણીક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી તેમને અવગતક વધારે રહેતો ન હતો, તેથી અત્યવશ્યક પ્રસંગે અથવા કાઈ હવામુત્રી પ્રાર્થનામાં જ ગીત કાર્યમાં તેઓ પ્રવૃત્ત થતા.

પંડિતેણે ગૃહસ્થાશ્રમી હોત માનતા હતા, તદુપરાંત મર્મદા અથાન એમે પાકસાગા, પુસ્તકાલય, પત્ર તથા પત્રિકાસાગરની આપના કરી હતી. વગી તેમના માનોહરો પિતાછો (નાનાછ) તરફથી શ્રીઆલકુળ પ્રભુ અર્ધપૂર્ણ માનાછ હાડુખારી માથે પંચગાયેલુ હતું એટલે ધરમદિ પણ તેમના નાં હતું. વગી રોને, કારણમાત્ર કે તેવાથી દૂર રેય પ્રદેશના રિહતિ તેમના મામની પરિચિત હતા. તેમના આરત નાંકને એક મોટા પનાથ રિહત પંડિત માંડા એને મરદ માટે વિનં રિહત તે પેટમાં હો તેમના પેટ આગળ આવી જા પોંડતી માંડાઓ કારણ તેમની હોતી અદ્ય ગીતે નવદાન એકે મર્મમેમર નાં મર્મયાંત્ર નાંકે એક દેવી નાંકા.

બધાં પ્રસંગોમાં પડિતે પોતે ગૃહસ્થાશ્રમી હોવાથી પોતાનો ધર્મ વિચારી, અતિથિસેવા ધણી આનંદથી કરતાં અને જે લોકો જેવીજેવી માંગણી કરતાં તે સર્વની વચાશક્ય માંગણીઓ પૂરી પાડી, તેમનો આત્મા પ્રસન્ન થાય તેમ વર્તતા. પંડિતજીને સમાજ તથા વૃંદાવન તરફથી જે આવક મળતી તે આવી અનેક જાતની ક્રિયાઓમાં ખર્ચાઈ જતી અને ઘણી વખત પંડિતજી કરજનો યોગ વહન કરતાં, પંડિતજીની આવી આર્થિક સ્થિતિનું જ્ઞાન તેમના નજીકના હિતેચ્છુઓને સતત ચિતાનો વિષય થઈ પડતું. આર્થ સુધર્મોદય સંજોનાં અમુખ શેઠ શ્રી વરછવનદાસ પંડિતજીના આર્થિક જીવનમાં સતત ચોક્કી પહેરો રાખતા. આ ચોક્કી રાખવામાં પંડિતજી પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ હતો અને તે સકારણ હતો. તેઓ બરાબર જાણતા હતા કે ભારતીયોમાં ચાલતા જમાનામાં આંગળીના વેટે ગણાય તેટલા જ સાધુ આત્મીઓ દિંદુ ધર્મ ને દિંદુ સંસ્કૃતિ માટે જીવે છે; અને તેમાં પણ પંડિતજીનું સ્થાન અનોખું હતું. આથી તેમણે જાતે મહેનત કરી પંડિતજી માટે એક ગોદું ફંડ ઉભું કરવા નિશ્ચય કર્યો અને આર્થ સુધર્મોદય સંજો મારફત આ કામની શરૂઆત કરી. આ ફંડમાં અદાર હજાર આડસો પંચાવન રૂપિયા બરાબા. આ ફંડ પંડિતજીને આપતી વખતે એક હાથ મેળાવડો માધવબાગમાં કર્યો, અને માનપત્ર સાથે સન્માનિય આ રકમ નીચે મુજબ અર્પણ કરવામાં આવી. આ સભાના અધ્યક્ષ પણ તે શેઠ સાહેબ, મધા; આ સભામાં મુખાષ્ટના પ્રસિદ્ધ શહેરીઓ પણ પંડિતજીને સન્માનિત હાજર રહ્યા હતા.

સન્માન પરમેશ્વર કૃપાતુ જે મંત્રુઓની વાણી વગેરે ઇન્દ્રિયો તેનાં સ્વરૂપમાં પહોંચી શકેલી નથી, તે પણ તે પોતે જ જમન રૂપે પ્રકટ થયાં છે. જો તેમના પ્રારબ્ધ કર્મનું ફળ આપી તેઓનો અનુમદ કરતાં હોય તેમણે અગત સંજયું જે અને પોતાના નિઃશ્વાસરૂપ વેદ તે પરમેશ્વરે પ્રથમ પહોંચાને દીધાં હોય તે પછી તે વેદનો અર્થ ઉદ્ઘાટી મંદિરો, લોકો ને સમર્પવાં હોય. ત્યારે તેનાં લોકો પર અનંદની

ઇચ્છાથી પોતે મનુ, વ્યાસ જૈમિની ઇત્યાદિ ઋષિ-૩૫ ધરીતે
 સ્મૃતિ પુરાણાદિક કર્યાં. તે પ્રથમ પોતે કહેલ વેદોનો જ અર્થ સ્મૃતિ
 પુરાણાદિકમાં સહેલી રીતે કરીને ધર્મનો પ્રકાશ કર્યો આવી રીતે
 વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણો પ્રગટ કર્યાં, છતાં પણ જગતે કલિયુગની મલિન-
 તાથી લોકો જ્ઞાનશક્તિમાં અત્યંત દુર્બલ થઈ ગયા ત્યારે તેવાં મનુષ્યોને
 જોઈને પરમેશ્વર પોતે આચાર્ય૩૫ થયા અને સ્મૃતિ પુરાણ
 વગેરેથી દઢ કરેલા પદાર્થ જ પાછા સ્ફુટ કરીને પ્રાણીઓ પર
 અનુમદ્ કર્યો. એમ થયું છે તો પણ હાલ અતિપ્રેર કલિયુગના જોરથી
 નાના પ્રકારના કૃતર્કા ઉઠે છે, જેથી તે આચાર્યોના ગ્રંથોમાં પણ
 લોકોને વિશ્વાસ રહેતો નથી. દુષ્ટે ગ્રંથોના અભ્યાસથી લોકોની
 બુદ્ધિ ફરી ગઈ છે. આરા વર્ષમાં ખરી રીતે વેદ સ્મૃતિ પુરાણનું
 અને આચાર્યોના ગ્રંથોનું તાત્પર્ય લોકોના મનમાં પ્રકાશ કરવા માટે
 આર્યસુધર્મોદય સમાજ પત્રેક પખત્રાડિયાંવિષે ધર્મતત્ત્વનો
 ઉપદેશ કરીને જ્ઞાતાસુ જનોની ગતિની મલિનતા મટાડવા માટે
 પરમેશ્વરે “પંચનદી ગોવર્દન લાવાજી”ને પ્રગટ કરેલા છે. જેમ
 કાશીમાં કિરણા ધૂતપાપા વગેરે પુરાણોક્ત પાંચ નદીઓ મનુષ્યોના
 ચિત્તને શુદ્ધ કરનારી છે, તેમ આ પંડિત પણ મનુષ્યોના મનને
 પવિત્ર કરે છે. તેથી એઓનું “પંચનદી” એ ઉપનામ સાર્થક છે.
 ધર્મતત્ત્વને ઉત્તેજન આપનારી (ગો)મંસ્કૃતરાણી તેની વૃદ્ધિ આ
 પંડિત કરે છે તેથી પણ એઓનું ગોવર્દન એ નામ સાર્થક છે. માટે
 એ પંડિત સમાજોના મનનું રંજન કરી, તેઓની ઉપર અનુમદ્
 કરે છે. જેમ દેવતાઓ પોતાનાં અનર્થો દૂર કરવા શ્રીદર્શિની પ્રાર્થના
 કરે છે તેમ પોતપોતાના ધર્મના જિજ્ઞાસુ લોકો પોતાનાં અનર્થો
 દૂર કરવા પંડિતની પ્રાર્થના કરે છે. સક્ષની પુંડે જે રહિતી પામે,
 મંસ્કૃતી પોતાની મેજે આવી અવલગત કરે છે વિદ્યાઓમાં સર્વ
 જેવા પોતાના પિતાની પામેથી જ પંડિત સર્વ વિદ્યાઓ સંપન્ન
 છે. જેમ વાસુદેવે વસુદેવ અને દેવગી અને સંતુષ્ટ કર્યા હતા તેમ,

ધણું તપ કરનારં શ્રીયુક્તં શ્રીલાહુમેટીજી તથા શ્રીધનશ્યામ બટ્ટજી એ નામનાં પોતાનાં માતાપિતાને સંતુષ્ટ કર્યાં છે. ધર્મજિજ્ઞાસુ લોકો પગમેશ્વરાર્પણ હૃદયી જ એ પડિતને યથાશક્તિ દ્રવ્ય અર્પણ કરે છે. જેના મુખથી નીકળેલાં વચનો સર્વ પ્રકારે સુજનોને સુખ આપે છે, સર્વ શાસ્ત્રોમાં જેઓની મર્મહતા સર્વ પડિતો વખાણે છે, જેઓમાં વક્તાપણ ઉદારપણું, સર્વ જનના મનને હળુ કરનારો શીઘ્રક્રિતાશક્તિ, સૌજન્યની અને સદાયારની સમૃદ્ધિ એ સર્વ ગુણો શોભે છે. ઉપર કહેલા સર્વ ગુણયુક્ત આપને, આ સર્વ વાતનો અનુભવ લઈને અપરિમિત આનંદ પ્રાપ્ત થતાં સર્વે અમે ધણા સત્કાર સૂચક આ “માનપત્ર” અર્પણ કરીએ છીએ અને નિરંતર આપના સહવાસનો લાભ લેવા યથાશક્તિ દ્રવ્યના અર્પણથી સદાયતા કરવા સાર આજે થોડું એક એકું થયેયું દ્રવ્ય અર્પણ કરીએ છીએ. આ “માનપત્ર” આપના સર્વ ગુણનું સમર્થન કરવાને અસમર્થ છે તોપણ અમારા ઉપર કૃપા કરી એનો આપ સ્વીકાર કરશે એવી અમારી અતિશય પ્રાર્થના છે.

સંવત ૧૯૩૫ ચૈત્ર વદ ૧૪ રવિવાર

વરજીવનદાસ માધવદાસ-અધ્યક્ષ

વંદરાવનદાસ પગશોભનદાસ
ત્રીભોવનદાસ વરજીવનદાસ
ચતુર્ભોજ મુગરજી
ગોકર્ણદાસ જગમોહનદાસ

} એનરેરી સેક્રેટરીઓ

આપણે શેરઆતમાં જોઈ ગયા કે આર્થ મુધર્મેદ્ય સજ્જાનો શેરઆતના ૩૦ સભ્યો હતા. તે સમા આજે થોડાક વર્ષ પછી એક નવપર્જનિત કુસુમ ક્વાન્ડિન કર્પતરુ સમાન થઈ પડી હતી. આ વખતે પડિતજી દક્ષ પાત્રીસ વર્ષના હતા. આવી જૂનનું જહુમાન આટની દેહ વયમાં ધણા ઓછા માણુમેને મળ્યું છે. વળી આતુ નંદેર માત તે આજી મેટી રૂઝ કદાચ આપણને આ યુગમાં નાતી લાગે પણ તે જમાનામાં જનવત્તિનો પ્રવાહ મેં મચિત હતો

૧૦૮ : ભા મા ગદુલાનજીનું જીવન અને સૌહાર્ય

તથા લોકો પણ વિદ્યા નર્મદામદ્યુદિના હુતા, પુત્રો, પુત્રીતા પુકિતછ મળેનુ માન અપૂર્વ હતુ તેમા શકાને સ્થાન નથી

આ કુડમાયો પકિતજીનુ જે કષ કરજ હતુ તે પ્રથમ આ દેવામા આવ્યુ ને, બાકીની આકથો નવ હજાર રૂપિયાની રકમની સરકાર લેનો લખ, પકિતજી માટે દરેક ક્યુ, જેના ગાજની વાર્ષિક રકમ ૩૦૦ થી ૪૦૦ રૂપિયાની થતી હતી આ આખા પ્રસંગ અંગે વૈસ્તે ગોસ્તાર નામના પારસી પત્રમા ૨૭-૪-૧૮૭૬ ના માર્ચમા લખે છે કે -

“અગત્યન જેવી કુશળતા અને પ્રયુતા વાળા આ પ્રખ્યાત અને માન પામેલા પકિત માટે હિજા કરેલા સનમાન ગ્રંથ (ટેરગીમે નિયન) કુડમા રૂપિયા અદાર હજાર એકસો ત્રીસની રકમ ભરાયા પછી, એ રકમ એક માનપત્ર સહિત એમને ભેટ આપવા માટે ગયા રવિવારને દિને માધવ બાગમા હિદુઓની જે દમદમા ભરેલી સભા મંત્રી હતી, તે જેટની એ આગ આખના પકિતને તેટલી હિદુ સભ્ય જતોને એક નરખી માન ભરેલી હતી ગદુલાનજી હિદુ શાસ્ત્રમા પ્રતીષ્ઠ એક શાસ્ત્રી માન નથી પણ સરસ્વતીના સર્વ પ્રસન્નતા પામેના એક પોતાના ગોસાની પ્રેરણાથી પકિતાઈ પદવીને પહેર્યેલા એઓ ખુબતના નવાજેલા એક વિદ્વાન મંત્રિ જે તેમના કરુણા જનક અવાપાનો બગ તેમના મનના ચમત્કાર વાળી આપે ૭ અને એમનું આખુ જનમચરીત્ર આપણને અચન્ન કરે છે ૧૮૪૫મા કેટામધે જનમેલા આજે, માત્ર ૩૪ વરસની તરુણ વય છતાં સિઓ પોતાના મનના બહાનુ બારથી પ્રકાશથી જાણીના ખુબરૂંમ દમ્ભએ પહેર્યા છે આક વરસની આલપણથી શીવદાના મગ્ગ એમની આંખોનો પ્રકાશ જીનરી સેવા પછી એઓએ પોતાનો સ્વનો અભ્યાસ અપગ અવરમામા ચનાઓ કે પોતાના બાપથી સંકેતિત વાણ સ પાઠન કરતા ૧૧ વરસની ઉમરમા તેઓ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ ભાંધાની ફેવિતાઓ મદોડા ઉપર ને મદોડા પર કરી નવા

જેટલી એઓ પ્રવીણતા પામ્યા, ને પછી તામીલ પંડિતો હેઠળ વેદ પુરાણ આદિનો અભ્યાસ કરી ૧૮૫૫માં એઓ મુંબાઈમાં આવ્યા. ૧૮૬૩માં કાશીની જ્ઞાતિઓ રાજપુતાના કાઠીઆવાડને મારગ બાજા કગતા પંડિતને બહુમાન મળ્યું હતું. અને અંગત કરીને એમની યાદદાસ જે અષ્ટપદો (અષ્ટવિત્રાન) એટલે આઠપદની કવિતાઓ તરત ને તરત જોડી કઢાડવાની અમત્કારિક શક્તિ ધરાવે છે, તેથી સરવે અચરત રહ્યા હતા. રાજકોટમાં ગયે વર્ગે ૧૮૭૮ માં સર રીચર્ડ ટેમપલ સાથે એમની મુલાકાત થઈ હતી, તેમજ વડોદરામાં એમના માન માટે સર ટી. માધવરાવે પંડિત વિદ્વાનોની મોટી સભા બરી હતી. એની જ સભાઓ અમદાવાદ વગેરે ખીજા ગુજરાતી શહેરોમાં પણ બરાઈ છે, અને મુંબાઈમાં પ્રેા. મોનીઅર વિલિયમ અને પ્રેા. મોની કાફ વગેરે નામાકિત પુરોપોયનો આ પંડિતને એવું, માન આપી ગયા છે.”

સં. ૧૯૩૫માં શ્રીનાથદ્વારમાં તિલકાયત શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમના પિતા શ્રીગિરધરજી તિલકાયત કાષ્ઠ કારણુચર શીજીની સેવાથી વિમુખ થયા હતા આથી શ્રીગોવર્ધનલાલજી સગીર હિંમરના હોવાથી શ્રીનાથદ્વારનો વહીવટ હદેપુર નરેશ તરફથી એક પરિષદ, રાજકારભાર તથા દેવશરભારની વ્યવસ્થા કરતી હતી. આ મહારાજશ્રીએ પંડિતજીની સલાહ પ્રમાણે નાની વયમાં સારો અભ્યાસ કર્યો. જ્યારે એઓશ્રી સત્તર વર્ષના થયા ત્યારે પોતાના અને વૈષ્ણવોના હિત માટે આપશ્રીએ પંડિતજી પાસે જે શાસ્ત્રીઓની માગણી કરી. પંડિતજી નિઃસ્વાર્થી હતા. તેમણે તરત જ પોતાની વિદ્યાલક્ષ્મી પાંડ્યાબાઈ અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા જમનગરના રહીશ સ્વામજીબાઈ અને ગરજબાઈ નામના બે વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓને મહારાજશ્રીની સેવામાં રજુ કર્યા. આ શાસ્ત્રીજીઓ મહારાજશ્રી સાથે સતત ધર્મ-ચર્ચા કરતા, અને તેમ કરીને મહારાજશ્રીનું જીવન શાંતમય કરી

નાખ્યું. તદુપરાંત આ શાસ્ત્રીઓએ સદ્ધર્મભારકર નામે એક માસિક કાઢ્યું, જેમાં પોડશ પ્રયો વિષે વિસ્તૃત વિવેચન આલેખવા માંડ્યું મારા ધાગવા મુજબ પ્રથમ પુષ્ટિમાર્ગીય પત્ર ગો. શ્રી. યદુનાથજી સુરત-વાવાએ સ્વધર્મ સંરક્ષક ને સંશયઢેદક પ્રકાશિત કર્યું હતું. પછી પડિતજી તરફથી બીજી આવે સમુદય નીકળ્યું અને આ ત્રીજું પત્ર સદ્ધર્મ ભારકર શ્રીનાથદ્વારા વિદ્યા વિભાગ તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યું.

સ. ૧૯૩૬માં પડિત રમાનાથ નામે એક દક્ષિણી બ્રાહ્મણી વિદુષી મુ મુખમાં આવી. તેમનું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન અસાધારણ હતું. તે ગમે તેવા સંસ્કૃતના મહારથીને આશ્ચર્યમાં નાખી દે એવી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનપ્રતિભા ધરાવતા હતાં. પડિતજી સાથે આ પડિતા વિદુષીનો ધર્મી વખત મુબઈમાં મેળાપ થયેલો. પડિતજી પણ તેમની જ્ઞાન-શક્તિથી પ્રભાવ થયેલા હતા. તેઓ વિધવા હતાં ને થોડા વર્ષ બાદ વિધાયત ગયાં ત્યાં આ વિદુષી બાઈએ ખ્રિસ્તીધર્મ સ્વીકાર્યો તેમનું આ કાર્ય તેમના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન સાથે અસંગત હતું, અને તેની અસર હિંદુ સમાજમાં અવળી પડી જો કે તેમનામાં અસાધારણ જ્ઞાનશક્તિ, મેવાભાવી સ્વભાવ વગેરે પ્રશ્ન સનીય હતું છતાં તે જ્ઞાનશક્તિનો ઉપયોગ જે રીતે જોઈએ તેવી રીતે ન થયો. તેમણે વિધાયતયા આવી પુનામાં વિધવાશ્રમ સ્થાપ્યો.

આ જ અરસામાં મોટા મદિરાળા ગો. શ્રીજીવજીવાલજી મહા-રાજ કીનામાં પધાર્યા આથી પડિતજીના ધર્મકાર્યમાં ભારે ફટકો પડ્યો આ મહાગજશ્રી સ્વયં વિદ્વાન અને વિદ્યાવિભાગી હતા, અને વિદ્વાનોની કદર કરી જાણતા. વળી તેઓ સમયને પિછાની ચાલતાર હતા તદુપરાંત સામાજિક સેવામાં પણ તેમને હીક હીક રસ હતો. પડિતજીને સરજ્ઞાનથી આ મહાગજશ્રીની સારી હુક હતી તેઓ પડિતજીના દરેક કાર્યને ભાવપૂર્વક પ્રોત્સાહન આપતા. પડિતજીને મુબાઈમાં આવે એક વીરણ ઘર ચૂકા હતી. આ દરમિયાન મુબઈ તથા હંતર પ્રેશના દરેક ગોસ્વામી નાગક પડિતજીયા મુપરિચિત થક મળા હતા તેઓ બધા સારી પેઢે જન્મતા હતા કે પડિતજીનું દાસનું કાર્ય એ મોટા સર મેતાપતિ જેવું જો બારણ કે શ્રીવત્સમસ પ્રદાવ ઉપર આ

પચ્ચીસીમાં સુખત અને ભયંકર ખ્વંસ કરતા અનેક હુમલા થયા હતા. તે હુમલા પ્રતિભા પૂર્વક અટકાવી શકે તેવા જો કોઈ એક જ મહાપુરુષ હોય તો તે પંડિતજી શ્રીગદુલાલજી હતા. તેમનાથી સંપ્રદાય અને ગોસ્વામી બાળકોની કીર્તિ સંરક્ષણુ પામી હતી. કારણ કે પંડિતજી પરમ નીતિ-
તાન વિકારરહિત મહાપુરુષ હતા. સ્વાધ્યાય અને તપથી તેમણે ઈશ્વરને પ્રસન્ન કર્યા હતા. એટલે જો કંઈ પણ કાર્ય તેઓ ઉપાડે તેમાં સંપૂર્ણ રીતે નિઃસ્વાર્થી રહી, સેવાદષ્ટિ રાખતા. જ્યારે સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતિની ભયંકર ભમરીમાં મુંબાઈ અટવાઈ ગયું હતું, ત્યારે સાચેસાચ શાસ્ત્ર અને ધર્મ પ્રચારિકાથી પંડિતજીએ તે ભમરીનો આમળો ઉકેલી નાખ્યો હતો, અને મુંબાઈના વિદ્વન્જનોને શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની ત્રીજી આખનાં ધર્મન કમળ્યાં હતાં. અને આજ પ્રસંગથી મુંબઈમાં પંડિતજીની પ્રતિભા પૂર્ણ રીતે પડી હતી.

આમ છતાં પંડિતજીના આવા શ્રમની કદર ધણુ ઓછા ગોસ્વામી બાળકોને હતી. સંપ્રદાય ઉપર કે ગોસ્વામી બાળક ઉપર અથવા હિંદુ ધર્મ ઉપર કંઈપણ હલ્લો યાવ કે આવે એટલે તેનો ઉત્તર કોઈ આપે નહિ, અને સૌ પંડિતજી તરફ અનામિકા ધરે પંડિતજી અનેક કામમાં દટાઈ ગયા હોય તોય સમય કાઢી હલ્લો કરનારને વિનયથી ઉત્તર આપે. આ ઉત્તર આપવા માટે તથા શાસ્ત્રીય ઉત્તર તૈયાર કરવા માટે શાસ્ત્રી તથા પ્રેસનાં બીજાં પણ ઘણીવાર પોતાની પાસેથી સુકવતા આવા કામમાં થોડી ઘણી સહાયતા હોય તો ગો. શ્રી જીવન લાલજી મહારાજશ્રીની હતી. તેઓ પોતે પણ પંડિતોને આશ્રય આપતા. તેવા એક શાસ્ત્રી વેદશાસ્ત્રસંપન્ન આત્મારામ નારાયણ જેઓ અપ્પા શાસ્ત્રી નામે ઓળખાતા, તેમને તેમણે પોતાના શાસ્ત્રી તરીકે રાખેલા. પંડિતજી આ શાસ્ત્રીજીને પોતાના મોટાભાઈ ગણતા. અને ઘણી વખત શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની ચર્ચા તેમની સાથે કરતા આ શાસ્ત્રીએ મહારાજશ્રીના બાલકૃષ્ણ અમ્પૂ નામના કાવ્ય ઉપર સંસ્કૃતમાં સુંદર દીકા કરી છે, તથા કેટલાક બીજાં હિંદુ ધર્મના ગ્રંથોના અનુવાદ કર્યા છે. હવે આ મહારાજશ્રી સીતામાં પધારવાથી પંડિતજી એકલા પડી ગયા.

૧૯ પંડિતજીનું લગ્ન

પંડિતજીના લગ્ન સંબંધીતો ઇતિહાસ રસિક ઝે. તેમના લગ્ન અંગે અંદરના તથા બાહરના આક્રમણ સારી ગેતે ચલા હતા. અરચાતનું તેમનું લગ્ન સં. ૧૯૨૦માં થયેલું. આ પત્નીનું નામ પાર્વતી બાઈ હતું. આ બાઈ ધણી સુશીલ, પતિપરાયણ તથા ધૈર્યશાળી હતી. પંડિતજી તેમની આ પત્નીથી : અત્યંત ખુશ રહેતા આ બાઈએ પણ પોતાનું જીવન જેમ છાયા તરુને અનુચરે તેમ ધડધું હતું. પણ તેમનો આ સંસાર અધૂરો રહ્યો ભગવદ્ ઇચ્છાથી આ સતી બાઈ સં. ૧૯૩૦માં પોતાનું પચમૃતનું ખેળિયું તથા ભગવદ્દામનાં આલી ગઈ.

પંડિતજી તો જ્ઞાન ને વૈરાગ્યના ઉત્પત્તિ સ્થાન હોવાથી આ પ્રસંગે તેઓ સામાન્ય મનુષ્ય જેડે શોકમા ગરકાવ ન થઈ ગયા, 'અને ફરીથી પરણવા મારે પણ નિરપેક્ષ વૃત્તિ રાખી આ વૃત્તિથી તેમના પિતા' ધનસ્થામ બહુને અત્યંત દુઃખ થતું. વળી તેઓ અપંગ હોવાથી વ્યવહારમાં પણ ધણી અકચણ પડતી. આથી પિતાના આમહને માન આપી બીજો ત્રિવાહ તેમની જાતિમા કર્યો. આ પત્નીનું નામ રુકમાવતી હતું. તેઓ પણ પ્રથમ પત્ની કરતાં અધિક સેવાભાવી ને પતિ-પરાયણા નીકળ્યા. તેઓ પંડિતશ્રી તરફ ઈશ્વર વત્ત બાવ રાખતાં, અને પંડિતજીની પરિચર્યા ધણી ગ્રેમથી અને પૂજ્ય જીવિથી હિંડાવરા લાખ્યાં. વળી પંડિતશ્રી બોજન કરે ત્યારબાદ પોતે બોજન કરે. રૂઢીક વખત પંડિતશ્રીને નિત્યકર્મમાંથી પરવારતા રાત્રીના બાર વાગી જતા. આ વખતે તેઓ બોજન લેતા નહિ, ને સુપ્ત જતા આ પત્ની પણ પંડિતજીના કાર્યમાં સ્થાય કરતાં અને પોતે પણ પંડિતજી બોજન ન લેતા ત્યારે બોજન લીધા વગર સુઈ જતા

આમ પંડિતજીનો ગૃહસ્થાશ્રમ તે અતિ સુખી હતો. પેણુ જ્ઞાતિ તથા સુધારકો તરફથી ખીજા લગ્ન દરમિયાન તેમની સામે વેચિત્ર વંદોળ ચઢી આવ્યો હતો. તેમની જ્ઞાતિમાં એવી વાત વહેતી મુકાબ કે પંડિતજીએ જે કન્યા સાથે લગ્ન કર્યાં છે તે કન્યા પરગોળની કે, અને ગદુલાલજીનું લગ્ન જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ થયું નથી. આ વાતનો પ્રચાર તેમની જ્ઞાતિમાં બહુ થવા લાગ્યો તે વખતની જ્ઞાતિસંસ્થાઓ ધણી પ્રબળ અને સરકાર કરતાં વધુ સત્તાધારી હતી. પંડિતજીના કાને આ વહેતી વાત વિષે અનેક અફવાઓ આવર માંડી, અને અનેક આક્ષેપો થવા લાગ્યા. પણ પંડિતજીનો આત્મા શાંત હતો, તે મન પણ શાંત હતું. તેઓ ગમે તે વાતથી ગભરાઈ જતા નહિ, અને શાંત ચિત્તે તે વાતનું તથ્ય જાણ્યો, તેનો પ્રતિકાર કરતા, તેમણે પ્રથમ એક કાર્ય કર્યું. પોતે જે લઘુ કર્યું છે તે લઘુ જ્ઞાતિ ને શાસ્ત્રની મર્યાદાથી પ્રામાણિક છે, અને જ્ઞાતિનો કન્યા સાથે કર્યું છે તેના દાખલા ફક્ત એક પરિપત્ર છપાવી જ્ઞાતિમાં વહેંચાવ્યું.

સામાન્ય રીતે એવી શંકા થાય કે આવા નિર્મત્સર, ન્યાયી, ભગવદ્ભક્ત પંડિતજી માટે જ્ઞાતિમાંના કેટલાકને આવી જાતનો અવળો વંદોળ ઉભો કરવાની શી જરૂર! આ શંકા સ્વાભાવિક છે. ચર્યાતમાં મુંબાઈના ગોસ્વામી બાળકો તરફથી પંડિતજીને, સારો ટેકો મળ્યો, અને પંડિતજીએ પણ 'પુષ્ટિમાર્ગ' ઉપર ચતા હતાઓને પોતાની શક્તિ અનુસાર ખાળ્યા હતા. આ કાર્યમાં ગો. શ્રીજીવજીલાલજી, શ્રીનૃસિંહલાલજી વગેરે મદારાજશ્રીઓની પંડિતજીને સહાય પણ સારી હતી. પણ પંડિતજીની આ સેવાને લીધે, તે મુંબાઈ તથા દેશ પરદેશમાં પંડિતજીના અગાધ જ્ઞાન અને નિર્મળ ચારિત્ર્યના કારણે દરેક ધર્મપ્રેમી સજ્જનમાં તેમના માટે માન ઉત્પન્ન થયું, અને હવે આ સજ્જનો ધાર્મિક અને સામાજિક કાર્યોમાં તેમની સલાહ સીધી લેવા લાગ્યા — અને પંડિતજીની આંખે જોવા લાગ્યા. આમ થવાથી કેટલાકના મનમાં પંડિતજી માટે ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ. આમાં મુખ્યત્વે કેટલાક

૧૧૪ :: બા. ભા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય.

ગોસ્વામી મહારાજે, થોડા સુધારકો અને થોડા આર્ય સમાજરટેલતા. પંડિતજી તો માન આપમાનથી પર હતા. તેઓ તો કોઈ પણ વ્યક્તિનું દિલ મન વચન અને કર્મથી દુઃખરતા નહિ. તેમ જ સૌ સાથે મીઠી વાણીથી વાત કરતા. છતાં માણસનું મન સ્વાભાવિક નિર્મળ છે, અને તે નિર્મળતાને કારણે કોઈની પણ અતિ ઉન્નતિ તે સહન કરી શકતો નથી. પંડિતજી પોતે આર્ય સમુદાય વર્ષ બીજાના પ્રથમ અંકમાં (સં. ૧૯૩૫ના કાર્તિક અંકમાં) લખે છે કે “વળી આર્ય લોકોમાં ફાલ આ આલ આલુન છે કે જે કોઈપણ જગતરા જગતમાં સરો કહેવાય તો, પ્રથમ તો તેના વર્ગના જ લોકો તેની સામે યત્નના વાપરે”

આ જ દરમિયાન સં. ૧૯૩૪માં પંડિતજીનું બીજું લઘુ ગ્રંથ, તેટલામાં ગો. શ્રીચીમનજીજી મહારાજ ને ગો. શ્રીજીવજીજી મહારાજ વચ્ચે પક્ષ પડ્યા. આ પક્ષનું કારણ એ હતું કે કચ્છના તેમના એક સગ-તીય બહેન અમલ વસ્તુ વાપરેલી. અને શ્રીચીમનજીજીએ તેને શુદ્ધિ કરી અપનાવ્યો. આમાં ગો. શ્રીજીવજીજીએ બદલની શુદ્ધિની પદ્ધતિમાં વાધો લીધો આથી તે બન્ને વચ્ચે પક્ષ પડ્યા. આ પક્ષ પડ્યા પછી થોડા સમયમાં ગો. શ્રીજીવજીજી લીલાચર્ય થયા. પણ પડેલા પડેલા ભેગા કરવા માટે આવજી વહિ ૧ સં. ૧૯૩૬માં દટલાક ગોસ્વામીએ અને બહેન મુંજીમાં ભેગા થયા અને બન્ને પક્ષના માણસોને બોલાવ્યા. સત્તામાં પંડિતજી પોતાના પિતાજી ધન-સ્થામ બદ સાથે પધાર્યા અને જણાવ્યું કે “શ્રીચીમનજીજી મહારાજના તડમાં અમારું સગપણ વધારે હોવા છતાં સત્ય ખાતર લીલાચર્ય છોડવું પક્ષમાં અમે છીએ, તેથી અમારે રોષનું પડે છે, માટે બન્ને પક્ષ ભેગા થયા તો સારું.”

આ ઉપરથી મોટાપણી આવેલા સગતીય બહેનને બન્ને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન થાય માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા મુક્યું. આ વાતનો ઇન્કાર શ્રીનાથદાસના પાંચટ યજ્ઞેષ્ઠ તિથિનાવન શ્રીચીમનજીજીએ કર્યો. આનો

પડિતજીએ વિરોધ કર્યો આ ઉપરથી શ્રીગિરધરજી આવેશમાં આવી શ્રીજીવણજી મહારાજનું હવકું બોલ્યા તે વખતે પડિતજીએ નમ્રતાથી એઓશ્રીને કહ્યું કે “ જીવણજી મહારાજ જેવા આપણા માધરમ ગુરુ થોડા જ થશે અને હમે નથી ધારતા કે જેઓ (શ્રીજીવણજી) ખીજા કોઈને ઇર્ષ્યા કરે પણ ખરૂં જોતાં તમે (ગિરધરજી) એક પક્ષ મૂકી ખીજામાં ગયા, ત્યાં તમારા ઉવટા વિચારની મદદ શ્રીજીવણજી મહારાજને ન કરી માટે તમે ઇર્ષ્યા જાણ્યતા હશે. પણ આ વ હલ કુલમાં ચદ્રૂપી જીવણજી અસ્ત થયાથી હાલ અંધકાર જેવામાં આવે છે, તેમણે આપણા માર્ગમાં જે સારી નામાંકિત સેવા મળતી છે તેવી ખીજા થોડા નજારી શકશે. એવાની કીર્તિ પ્રત્યક્ષ અમાર્ગીય તો શુ પણ અન્યમાર્ગીય પણ કરશે, તેવી ખીજાની થશે નહિ” પડિતજી આ બોલ્યા એટલે શ્રીગિરધરજી મહારાજ રિસાઈને ચાલ્યા ગયા અને સલા વિસર્જન થઈ.

આ સભાનું પરિણામ એ આવ્યું કે આ બન્ને પક્ષો વચ્ચે એક ખીજાના દ્વેષનું વાતાવરણ જન્મ્યું આ વાત દરમિયાન પડિતજીનું સમ થયું હતું તે સમયે વ ટોળના રૂપમાં ફેરવી નાખવા માટે સામા પક્ષે નિર્ણય કર્યો પણ પડિતજી સમજી હોવાથી તેમની સ્થિતિની ચોખ્ખવટ કરતો એક પત્ર છપાવી પ્રગટ કર્યો

આ પત્ર ઉપરથી આ વસ્તુ નક્કી કરવા શ્રીગોકુલ શ્રીમયુરા અને શ્રીનાથદ્વારાની તેમની જ્ઞાતિનું પત્ર બેગુ થયું. તે વખતે ગોપાલ ભટ્ટ નામના એક જ્ઞાતિજને પડિતજીના સમ અંગે શકા ઉઠાવી ત્યારે પડિતજીએ પોતાનો છપાવેલ પત્રિપત્ર રજુ કરી પોતાનું સમ પ્રામાણિક છે, એમ કહ્યું આથી જ્ઞાતિના માણસોએ ગોપાલભટ્ટને પડિતજી વિરુદ્ધ શકા કરવા માટે પુરાવા આપવા કહ્યું ગોપાલભટ્ટ પાસે પુરાવો કંઈ હતો નહિ. તે તો ગો. શ્રીચીમનનાનજી મહારાજ તરફથી ઉમેર્યો થયો હતો, એટલે તે કંઈ ઉતર આપી શક્યો નહિ. આથી જ્ઞાતિએ ગોપાલભટ્ટને શિક્ષા કરવા નિર્ણય કર્યો. આ અંગે

જહુમતિ તેને જાતિ જહાર મૂકવાની હતી. પણ આ બાબત વિશે પંડિતજીનો વિચાર પૂર્યો. પંડિતજી તો જાણતા હતા કે આ ગોપાલમહા બીજાની શિખરજીથી હોળીનું નાગિયેર થયો છે. એટલે તેમણે તેની કમચકલ ઉપર દયા લાવી, જાતિ સમક્ષ કહ્યું કે એણે મને આટલી સતાવ્યો. તે બાબતનો મને એના ઉપર કંઈ દેવ નથી. માટે એના ઉપર દયા કરો. જાતિજનો પંડિતજીનો મહાનુભાવતા નિદાળી, સાનંદાશ્વર્ પામ્યા અને પંડિતજીની ઇચ્છા મુજબ ગોપાલમહાનો સવા રૂપિયો દંડ લઈ તેનો ગુનો માફ કર્યો. અને પંડિતજી નિર્વિધે જાતિવંદોગ- માંથી પાર થયા.

હવે સુધારકો પંડિતજીના આ લગ્નને વૃદ્ધવગ્ન કહી પંડિતજી ઉપર તેમના પત્રોમાં દંડ દીકાઓ કરવા મંડ્યા. આમાં શ્રી નર્મદાચંકર, કેટલાક સુધારકો ને પારખી પત્રકારો જાણ્યા. પંડિતજી જ્યારે આ દંડ દીકાઓ કાંઈ પામેથી મંત્રગત ત્યારે નવાઈ પામતા, ને કહેતા કે હું ચોત્રીસ વર્ષે પરણ્યો તે આ સુધારકોને મન ધગડો!! જતાં તેઓ શાંત રહ્યા અને જાહેર પત્રોમાં કંઈ ખુલાસો કર્યો નહિ. આવી દીકાઓ કરવાનું કારણ રૂકા 'એક જ હતું—તે હતું તેને વધ પંડિતજી સદાચારી અને સાક્ષર હતા, એટલે તેમના છવન તથા માહિત્યમાં ક્ષતિ નીકળવા સહન ન હતો, પણ આ લગ્ન પ્રસંગ એવો હતો કે જે અંગે પંડિતજી વિશે વહાલદા બોલી શકાય. દિવિશ્રી નર્મદાચંકર આ પ્રસંગ ઉપર કટાક્ષ કરતાં લખે છે કે "સાક્ષાત્, કે જેને માટે મોનિયર વીસ્વમસ જેવા નામાદિત નર અતિ ધન્ય વખાણ કરે છે તેણે પોતાનો ધર્મબોધ પોતાના શિષ્યવર્ગને દીકર આપ્યો છે." આવ્યા આવ્યા કટાક્ષો તો જુદા જુદા પત્રોમાં ઠીક ઠીક આવતા. કાંઈ "ચાલીમ વર્ષના યજ્ઞ લખ કયું" તો કાંઈ "જપમા વર્ષે લખ કયું" એમ પણ આલોપ કરતા.

એવામાં પંડિતજીને દિવિશ્રી આજ્ઞાન આપવા માટે જ્ઞાન પ્રધારક મંડળી તરફથી આમંત્રણ આવ્યું. એ આમંત્રણ

તેમણે સદર્પે સ્વીકાર્યું. આ સભામાં સાહિત્યરસિકો સારા પ્રમાણમાં હાજર થયા હતા. લગભગ બધા સુધારક પત્રકારો પણ હાજર હતા. આ પ્રસંગનો લાભ લઈ પંડિતજીએ પોતાના ઉપર વૃદ્ધલગ્નનો આક્ષેપ શા માટે મૂકવામાં આવે છે તે વિષે ખુલાસો માગ્યો, અને પોતે બીજું લગ્ન ચોત્રીસમા વર્ષે કર્યું તેથી પરણનાર જીનો ભવ પોતે ટૂંકી રીતે બગાડ્યો તે સમજાવવા માટે હાજર રહેલા ટીકાકારોને બચાવ્યું. તદુપરાંત પત્રદારા સમાજસેવા કરનારાને અંગત દેવના ક્રીયામાં પડતા અટકવાની સલાહ આપી. પંડિતજીનું કવિતા વિષેનું વ્યાખ્યાન તો ભવ્ય હતું, પણ તેમને પોતાના ઉપર થતા આક્ષેપોનો નિખાલસતાથી ઉત્તર આપતા દેખી ધણાઓનાં મન પંડિતજી તરફ માનવી જેવા લાગ્યા.

આ જ અરસામાં સં. ૧૯૩૭માં વૈકુંઠવાસી સાક્ષર પત્રકાર શ્રીધર્મજી-
રામ સૂર્યરામ દેસાઈએ ગુજરાતી પત્ર પ્રકાશ કર્યું. શરૂઆતમાં આ પત્રમાં જાણીતા કવિશ્રી, નર્મદાશંકર તંત્રી તરીકે કામ કરતા. આ પત્રની નીતિ એ હતી કે આર્થધર્મનું સંરક્ષણ કરી, ધર્મમાં જે સ્વચ્છંદ અનાચાર તથા વહેમો ઘૂસી ગયા છે તે ઉપર કડક ટીકાઓ કરવી. કવિ નર્મદા-
શંકર શરૂઆતમાં આર્થધર્મ તથા વૈષ્ણવ ધર્મના કદા દુરમત હતા. તેમનું વક્તવ્ય કેટલેક અંશે ખ્રિસ્તીધર્મ તથા બ્રહ્મસમાજ તરફ વળેલું હતું. પણ દયાનંદ સરસ્વતિ મુંબાઈમાં આવ્યા ત્યારે ધર્મકલહ ઉભો થયો અને તે અંગે અનેક ચર્ચાઓ જાહેરપત્રોમાં આવવા માંડી હતી. આ ચર્ચામાં પંડિત ગદ્દલાલજીનો મોટો હિસ્સો હતો. શરૂઆતમાં કવિશ્રી સ્વામીજીની તરફેણમાં રહ્યા. પણ ચર્ચા દર-
મિયાન જેમ જેમ તેમનો ધર્મ સંબંધી અભ્યાસ વધુ થવા માંડ્યો તેમ તેમ તેમના વિચારો બદલાવા માંડ્યા હતા. તેમના હૃદયમાં પંડિતજીના જ્ઞાન અને નીતિમય જીવન માટે પ્રેમભીન વવાયું હતું, છતાં તેમણે વૈષ્ણવ મહારાજો અને વલ્લભસંપ્રદાયને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા માટે માહોમ

વિદેશી સજ્જનોનો મેલાપ.

પંડિતજીના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કરતાં શતાવધાનની શક્તિની કીર્તિ ભારતવર્ષમાં તો ફેલાયેલી હતી, તેવી જ રીતે યુરોપ અમેરિકાનાં સુઘ પુરુષો પણ પંડિતજીની આ અસાધારણ શક્તિ વિષે સંભળી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થતા. આ વિષે અનેક પરદેશી મહાનુભાવો તેમને મળેલા. તેઓ પંડિતજીને અત્યક્ષ જોતાં તેમની માનવતા સદાચારણ અસાધારણ સ્મરણશક્તિ, શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને વ્યાખ્યાનશક્તિ સાથે શતાવધાનના પ્રયોગો જોઈ તેમની શક્તિથી દિગ્મુદ્ધ થઈ જતા. સર મોનિયર વીલીયમ્સ સંસ્કૃત ભાષાના મેટા વિદ્વાન હતા. તેમણે સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપર અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે, વળી સરકારે તેમને ‘કૅપેનિયન ઓફ ધી આર્ટ’નો ખિતાબ આપ્યો છે તે સદ્ગૃહસ્થ પંડિતજી પાસે ધણીક વખત આવતા અને પંડિતજીને જમીની પધારવા અત્યંત આમદ કરતા. અને પંડિતજી પાસેથી એવું વચન મેળવ્યું હતું કે “જ્યારે હું જમીની આવીશ ત્યારે તમારા મકાનમાં મારો ઊનારો રાખીશ.” જો કે પંડિતજીએ હિંદુસ્તાનમાં બધે જ રોકાણે પ્રવાસ કર્યો છે, પણ તેઓ સમુદ્રયાન કરવામાં ધમનિ બાધ સંપૂર્ણ માનતા. આથી તેઓ હિંદ બહાર જવા માગતા નહતા. ખરેખર પંડિતજી હિંદ બહાર ગયા હોત તો આજે એમને માટે આપણા કરતાં પશ્ચિમના વિદ્વાનો બહુ સંભારતા હોત હિંદુસ્તાનમાં બાવીને પણ કેટલાક પરદેશી સંસ્કૃતાભિવાચી વિદ્વાનો પંડિતજીને મળી યુરોપ પધારવા આમદ કરતા, પણ બાવી જનની મુશ્કાફી તેમના આદર્શની વિરુદ્ધ હતી, નહિતર દિગ્વિજયીઓના કરતાં પણ એમણે હિંદુ ધર્મ, શાસ્ત્રો અને સંસ્કૃત માટે ઘણું કર્યું છે.

એક વખતે સર મોનિયર વિલિયમ્સ સાથે કેટલાક જમીન

શ્રીપુરુષો જે સંસ્કૃતભાષામાં રસ ધરાવતા હતા તેઓ પંડિતજીના મંદિરે પધાર્યા અને પંડિતજીના દર્શનની અભિલાષા બતાવી. આ વખતે રા. જ્યૈષ્ઠારામ મુકુંદજી વગેરે પંડિતજીના શિષ્યો ત્યાં હતા. તેમણે તે બધાને માન પુરસ્કાર આસન આપી બેસાડ્યા. એટલામાં પંડિતજી પોતાના નિત્ય નિયમ સેવા વગેરે કર્યા પતાવી ત્યાં આવ્યા. તે વખતે એક રસિક જમન શ્રી સંસ્કૃતમાં બોલી ઉઠી કે—

મલિન્ધપાદઘાતેન કમ્પિતં મુવનત્રયમ્ ।

માખના પગ વાગવાથી ત્રણ ભુવન-સ્વર્ગ, પૃથ્વી તે પાતાલ ક્રમ્યાં છે, એમ વક્ત્ર વાક્ય બોલી. જેનો ઉત્તર પંડિતજીએ આપ્યો.

કૃષ્ણસ્ય પિયતઃ પાત્રે વદનાત્પ્રતિબિમ્બતઃ ॥

આમ પાદપૂર્તિ કરતાં 'કલ્પું કે ભગવાન કૃષ્ણ પ્યાલામાં પાણી પીતા હતા, તે વખતે ભગવાનનું મુખ જેમાં ત્રણ ભુવન રહેલાં છે તેનું પ્રતિબિંબ તે પ્યાલાના પાણીમાં પડ્યું. આ વખતે એક માણે આવીને પ્યાલામાંના પાણીને પગ અડકાડ્યો, આથી પ્યાલાનું પાણી હાથું. એટલે ભગવાનના મુખમાંના ત્રણ ભુવનનું પ્રતિબિંબ જે પીવાના પ્યાલાના પાણીમાં પડ્યું હતું તે હાથું. આમ એક અર્ધા શ્લોકનો અપૂરો અર્થ બીજા અર્ધા શ્લોકથી પંડિતજીએ મેળવી આપ્યો. આ ઉત્તર સાંભળતાં તે બધા ખુશ થઈ ગયા તે પંડિતજીના હાજર જવાજનો પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

બીજા પ્રશંસક સર વિશ્વિયમ વેડરબર્ન હતા. તેઓ મુંબાઈ હાઇ કોર્ટના લોકપ્રિય પ્રતિભાવંત જજ હતા. તેમના પ્રમુખપદે પંડિતજીએ ફરામજી કાજરાજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં ઝાન વર્ષક સલાના આશ્રય નીચે શતાવધાનના પ્રયોગ કર્યા હતા. તેઓ પંડિતજીની શતાવધાનની અદ્ભુત શક્તિ દેખી ખુશખુશ થઈ ગયા હતા.

આ સર વિલમયવેડરબર્ન લોકપ્રિય જજ હતા, અને મુંબાઈની પ્રજામાં તેમનું મેહું ચાલે હતું. જ્યારે તેઓ પોતાના હોદ્દા

૧૨૨ :: જા. મા. ગુણાલકૃત્નું જીવન અને સાહિત્ય

ઉપરથી છૂટા થયા ત્યારે મુંબઈની પ્રજાએ તેમને જારે માન આપ્યું હતું. આ માન આપવામાં પંડિતજીએ મુખ્ય ભાગ લીધો હતો. અને સંસ્કૃતમાં આશીર્વાદાત્મક શ્લોકોથી આ લક્ષા અધિકારીને પ્રસન્ન કર્યા હતા આ વિષે પંડિતજીએ લીધેલા શ્રમનો ફેવલ તે વખતના અંગ્રેજી પત્રોમાં આવેલો, તેમાં પંડિતજીના જાહેર કામોમાં ઉત્સાહની બહુ પ્રશંસા કરી હતી અને તેમની દિંદુ ધર્મની ભક્તિની પ્રશંસા કરી હતી.

આવી રીતે પ્રો. મેનકાફ, પ્રો. પીટરસન, ઍ. એડર્વીન આરનેલ, સર રીચર્ડ ટેમ્પલ વગેરે અનેક યુરોપીયન વિદ્વાનો તેમને મળેલા અને તેમની અસાધારણ શક્તિની પ્રશંસા તે વખતના સમાવિકામાં કરતા 'વર્ગી ઇંગ્લીશમેન, સ્ટેટસમેન વગેરે અંગ્રેજી પેપરો પણ પંડિતજીના પુષ્ટજ વખાણુ કરતા. કમ-જાગ્યે તે વાતને આજે લગભગ ત્રણ વીંથી થવા આવી પણ તે દરમિયાન પંડિતજીનું સ્મરણ સાચવવા માટે કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નથી. અરે ! તેમના મૂળ લખાણો સાચવવા નેટલી પણ દગ્ગર કોષ પણ તેમના શિષ્યે વૈષ્ણવે કે સંસ્થાએ લીધી નથી. સાચું કહીએ તો આ સંપ્રદાયમાં એક મોટી ખામી એ છે કે તેના પુણ્ય-શ્લોક પુરુષોની પુણ્ય યાદ કાવમ રાખવા માટે સ્મારક કરવા યજ્ઞાનમાં સદેજ ઉત્સાહ બતાવી પછી તરત જ તે વાતને વિસારી મૂકવામાં આવે છે. આ વાત નેટલી વૈષ્ણવોને લાગુ પડે છે તેટલી - આ સંપ્રદાયના ગોસ્વામી બાગો માટે પણ સાચી છે. હેલ્લા દલકામાં ભગવર દ્વારામચાર્જ, હવિ મિરધર, ગો. શ્રીજયજીલાલજી મદાગજ, શ્રી મદુલાલજી, ભમનલાલ શાસ્ત્રી, મૂળચંદ્ર તેલોવાલા, ગો. શ્રી ગોકુલ નાથજી વગેરેની સંપ્રદાય માટે અદ્ભુત સેવા છતાં તેમના સ્મારક માટે કોઈ પણ વૈષ્ણવે કે ગોસ્વામી બાગો સ્તુત્ય પ્રયત્ન કર્યો નથી; સંપ્રદાયમાં જીવંત રસ લેનાર માટે આ એક લજ્જાનો વિષય છે.

ગો. શ્રી. દેવકીનંદનાચાર્યજી.

ગો. શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજી સં. ૧૯૪૦માં મુમુષુ પંચાર્ચ, તે વખત પૂર્વે ફેટવાક વર્ગોથી પડિતજીને અન્ય ગોસ્વામી બાળકોનો સહારો મળતો બધું થઈ ગયો હતો મુંગાઈમાં મુખ્યત્વે તે વખતે ગો. શ્રીજીવણુલાલજી, શ્રીનૃસિંહલાલજી, શ્રીચીમનલાલજી વિગેરે આગેવન મહારાજો હતા. તેમા ગો. શ્રીજીવણુલાલજીનો સહારો પોતે વિદ્યમાન હતા ત્યાંસુધી પડિતજીને મળ્યો, પણ સં. ૧૯૩૬માં એએશ્રી લીલાવશ થયા ત્યારે પડિતજી એકલા પડી ગયા ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજીએ સં. ૧૯૩૦માં આર્ચસુધર્મોદય સભા સ્થાપનામાં પડિતજીને સાથ આપેલો ને એક વખત સમામાં આવેલા, પણ ત્યાંઆદ નેમને પડિતજી સાથે સપ્રદાય વિષે વિચાર લિન્નતા થઈ. આના પરિણામે મહાગળશ્રીએ સુબોધનીસભા સં. ૧૯૩૫માં સ્થાપી, ને તેમા જગતલાલ અમરજી શાસ્ત્રી નામના એક વિદ્વાન પ્રશોના નાગરને શાસ્ત્રી તરીકે નીમ્યા. આમ પડિતજીથી જુદા પડી વિચાર લિન્નતાથી એક વસ્તુના નિર્ણયમાં બે મત થતા માંડ્યા. આથી એક બીજા વચ્ચે પરસ્પર વિરોધો જીવનમાં મુશ્કાયા જેવું થઈ ગયું ગો. શ્રીચીમનલાલજી તથા શ્રીનાથદ્વારાના પદઅર્થ ગો. શ્રીગિરધરજી પોતાના પચના પક્ષીય તિલાગને લીધે પડિતજીથી જુદા પડ્યા. આમ મુખ્યમુખ્ય ગોસ્વામી બાળકોથી પડિતજી ઉપેક્ષા પામવા લાગ્યા. આ વસ્તુથી પડિતજીને કોઈ સમય દુઃખ થતું, પણ આ વખતે તેમના પિતાજી ધનશ્યામભટ્ટની હયાતીથી, આ દુઃખ તેમને બહુ મુંઝવતું નહિ.

ન્યારે મુંગાઈ બહાર વિદ્યમાન ગોસ્વામી આચાર્યોમાં (૧) ગો. શ્રીગોવર્ધનલાલજી તિલકાયત શ્રી નાથદ્વારા, તથા (૨) ગો. શ્રીમાલકૃષ્ણલાલજી તિલકાયત શ્રીકાંકરોલી આ જન્મે આચાર્યોને

૧૨૪ :: ભા. મા. ગદ્દલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

પંડિતશ્રી માટે અનહદ પૂજપભાવ હતો. ને તેમને પોતાના ગુરુ તરીકે ગણતા હતા. જે કે જે સ્થાન ઉપર એઓશ્રી વિરાજતા હતા, તે સ્થાન ધણું મોટું ને મોઢાદાર હતું, વળી તેઓ બન્ને તે વખતે એંગ્લોસ અને એફરીશ વપના મુલાન આચાર્યો હતા તથા તેઓનો વક્તવટ મુંબાઈ ન હતો. એટલામાં સં. ૧૯૪૦માં મુંબાઈમાં ગો. શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજી પધાર્યા આ મહારાજશ્રી બહુ વિચક્ષણ અને સુધારક વૃત્તિના હતા. તેઓ વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રચારમાં ઉત્કટ રસ લેતા. તેમની નીતિરીતિ બીજા મહારાજો કરતાં જુદી તરી આવતી હતી. તેઓ ખુરસી કે કોચ ઉપર ન બેસતાં, સિંદાસન ઉપર બેસતા, સૌને ચરણ સ્પર્શ કરવાનો મના કરતા પછી પોતાનો પાદુદાનો સ્પર્શ કરવા દેતા. તેમની આગળ તેકી સંસ્કૃતમાં પોકારાતી, આખો દિવસ ધર્મચર્ચા તેમની આગળ ચાલ્યા કરતી. તેમના ત્યાં ખાસ પડદાનો ગિલાજ ન હતો, આ મહારાજશ્રીની પ્રકૃતિ જુદા પ્રકારની હતી. તેમાં તેમના પિતાશ્રી ગોવિન્દપ્રભુની ખાસ આદા હતી કે “શ્રી ગદ્દલાલજી જેમનું જ્ઞાન આપણા સ પ્રદાય માત્રનું જ નથી પરંતુ આપણા મદાન આર્યધર્મનું રહસ્ય જોટવું તેઓ જાણે છે તેટલું બીજો કોઈ જાણતો હોય એમ મારા જાણવામાં નથી, માટે તેમની પામેથી સત્યધર્મ અવસ્ય સમજી લે જે, તેમના હૃદયમાં શ્રીમદાચાર્યજીનો (શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીનો) અંશ બિરાજે છે”

આ વાતથી તેમના હૃદયમાં પંડિતજી માટે અનહદ માન હતું. મહારાજશ્રી આચાર્ય તરીકે પ્રથમ સં. ૧૯૪૧ના વૈશાખ સુદિ ૧૫ને રવિવારે મુંબાઈમાં પધાર્યા, તે વખતે જુદીજુદી કામના પાંચસો વૈષ્ણવો તેમને તેડવા બેરીબંદર સ્ટેશન પર ગયા હતા. આપશ્રીએ મુંબાઈમાં પધારી ચંદાવાડીમાં ઉતારો રાખ્યો હતો.

ચર્યાતમાં ચાસ્ત્રી વાસુદેવાચાર્ય પાસે સંસ્કૃતમાં મહારાજશ્રી બ્રાહ્મ્યાન કરાવતા ને તેની ગુજરાતીમાં સમજ પંડિતશ્રીના ચિધ્ય

શામજી વાલજી શાસ્ત્રી આપતા. આ વખતે કોઈ શંકા પૂછતું તેને ઉત્તર મહારાજશ્રી શાસ્ત્રીની રીતે મીઠાશથી આપતા. આમ યવાર્થ અનેક સુધારાવાળા તથા ભણેલા મહારાજશ્રીના શિષ્ય બન્યા.

મહારાજશ્રીની આવી ઉદાર નીતિથી આર્થ મુધર્મોદય સભાના કારોબારી સભ્યોને મહારાજશ્રીને સત્કામાં પધરાવવાની ઇચ્છા થઈ. પણ સામાન્ય રીતે ખીજા મહારાજો આ સરથાથી દૂર રહેતા હોવાથી આ મહારાજશ્રી પણ પધારણે કે કેમ એવી શંકા ઉદ્ભવી આ સંકલ્પ વિકલ્પની વાત એક વૈષ્ણવે મહારાજશ્રીને આપી. આથી મહારાજશ્રીએ તે જ વૈષ્ણવને કહ્યું કે “સ્વધર્મના રક્ષણ માટે આર્થ ધર્મના સ્થંભરૂપ પંડિતવર્ષ મદુલાલાજીના આશ્રય તળે આ સભા ચાલે છે તે આર્થધર્મના ઉપદેશ તેમાં અપાય છે, ત્યારે તેવી સભામાં અમ લોકોએ (ધર્મ ગુરુઓએ) શા માટે ન જવું જોઈએ ? અરે, અમારા લોકોની કેવી ઉંઘી સમજ છે કે જે કામમાં, તન, મન, અને ધનથી મહદ કરવી જોઈએ એવા ધર્મવૃદ્ધિ યવાતાં સાધનને તોડી પાડવાને પ્રયત્ન કરે છે !” આટલું કહી મહારાજશ્રીએ તે વૈષ્ણવને જણાવ્યું કે એ સભા જે દિવસે ભગવાની હોય તે દિવસે મને જાણ કરવી, એટલે હું સભામાં જરૂર આવીશ. સભાવાળા મને આમંત્રણ નહિ કરે તોપણ, એક સાધારણ મનુષ્ય તરીકે, એવી ધર્મસભામાં આવવાની તો કોઈ દરકત નહિ લે !

આ વાત સભાના આગેવાનો શેક ત્રિભોવનદાસ વગેરેના કાને આવી, તેથી સં. ૧૯૪૧ના વૈશાખ વદિ ૧૧ની પ્રથમ સભા માં મહારાજશ્રીને નિમત્રણ આપ્યું. આથી મહારાજશ્રી પધાર્યા આ વખતે સભા વૈષ્ણવોથી ચિકાર ભરાઈ ગઈ હતી. તે વખતે શાસ્ત્રીજી શ્યામજીભાઈએ દબિલક્ષિ ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું તે મહારાજશ્રીએ પણ તે વિષયમાં પોતાના વિચાર જણાવ્યા.

ત્યારપછી તો મહારાજશ્રી દર વખતે સભાના દિવસે પધારતા ને જરૂર પડે વ્યાખ્યાન આપતા. હવે મહારાજશ્રીને ખીજા સંસ્થાએ

૧૨૬ :: બા મા. ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

તરફથી આમંત્રણ મળવા માંડ્યું. તે વખતે આર્યજ્ઞાનવર્ધક નામની સભા હતી, તેમાં પંડિતજીનું ધર્મના ત્યાગાત્યાગ વિચાર ઉપર વ્યાખ્યાન રાખવામાં આવ્યું હતું. આ સભા અધિક જોડ સુદિ દને શુક્રવારે સર મગજાસ નયુભાઈના મંગલ બાગમાં રાખવામાં આવી હતી. આ વખતે દિવાનખાનું ઓનાઓથી ખીચોખીચ ભગઈ ગયું હતું. આ વખતનું પંડિતશ્રીનું વ્યાખ્યાન ગદન હતું. તેમણે આ વ્યાખ્યાનમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ અને ભગવદ્ગીતાના વચનો તથા અનેક દૃષ્ટાંતોથી પોતાના વિચાર એવી સરસ રીતે દર્શાવ્યા હતા કે ઓતાઓના મન પર તેની સરસ છાપ પડી હતી.

ધર્મના ત્યાગાત્યાગ વિચાર વિષેનું તેમનું ભાષણ પુરૂ થયા બાદ જુદી જુદી તેર ભાષાઓના વાક્યો, વ્યક્તિકમયી દહેઝા છુટા છુટા શબ્દો, તથા ઘટડીના ટકોરા આદિ સનાતનધર્મના અમત્કારી પ્રયોગો તેમ જ મનાતુમતિકા, એક ચરણ અને ત્રિચરણ સમસ્યાપૂર્તિની માગેના છંદ રસ અને અલંકારમાં સંસ્કૃત શીઘ્ર કવિતા વગેરેના પંડિતશ્રીએ પ્રયોગો બતાવ્યા હતા. આ જોઈ સભામાં હાજર સર્વ-મામદ દેવકીનંદના-આર્યજી સુદા-હસ્ત યક ગયા અને એક બીજા સાથે પંડિતજીની અલૌકિક શક્તિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ઉપર એક સદ્ગૃહસ્થે એક વિચિત્ર લીટી શાદ્દંભવિદીગિત છદમાં પંડિતજી પાસે મૂકી, તે લીટી નીચે લખી છે.

અંબાડી ઉંટને સીંગડે જન જુઓ રાજે રવિ રાતમાં.

અર્થ—ઉંટને વળી સીંગડા હોય ! અને તે ઉપર અંબાડી માણસો જુઓ ! તથા ગતમાં સૂઈ પ્રકાશે !

આવી વિચિત્ર લીટીની પંડિતજીએ પોતાની પુણ્યતમ સરસ્વતીના ખસે બહુ સુંદર રીતે પાદપૂર્તિ કરી.

નીચા જે વચનો બહુ ગુણ ગણી તરવો લહે વેદના,
તેથી ચિત્ર ચળે, અમત્કૃતિ ચહે, મારી બધી વેદના;

આચાર્યો બહુ ધર્મ કર્મ કરવા, આખ્યા અહીં પાતિમાં,
અંબાડી ઉંદ સોંગડે જન જુએ, રાજે રવિ રાતમાં.

ભાવાર્થ—જેમણે વેદાદિ શાસ્ત્રો કાંઈ દિવસ દીડાં
નથી એવા નીચ વચ્ચે તરવો લાગીને ગુણનો સમૂહ મેળવે છે, અને
વેદના તરવો સ્વીકારે છે, આ જોવાથી મારું ચિત્ત ચળે છે
(કેમકે બ્રાહ્મણો જેમને વેદશાસ્ત્ર જાણવાની ખાસ આજ્ઞા છે તે
ભણતા નથી) અને ચમત્કાર થયો એમ લાગે છે. તેથી ધણું દુઃખ
થાય છે. આ સભામાં વિદ્વાનોની પાંક્તિમાં આચાર્યો બહુ ધર્મ કાર્ય
કરવા આખ્યા છે, તે બધું જેમ ઉદતે શિંગડાં ન હોય (જેમ વચ્ચે
ખરી રીતે વેદના તરવો સ્વીકારે નહિ છતાં પણ તે લોકો વેદના તરવો
સ્વીકારે છે), છતાં શિંગડાં હોય તેમ લાગે છે, ને તે શિંગડાં ઉપર
અંબાડી મૂકી છે તેમ જાણે છે (કારણ કે અંબાડી હાથી ઉપર હોવી
જોઈએ, પણ હાથીરૂપી બ્રાહ્મણો કે જેમના મુખમાં વેદ બિરાજવો જોઈએ,
તે ન બિરાજતાં વચ્ચેના મુખમાં બિગળે છે તે ઉંદના શિંગડા
ઉપર અંબાડી જેવું લાગે છે) એવી રીતે આચાર્યો દ્વારા જે આજ્ઞા
અને ધર્મ કાર્યથી વિમુખ થઈ ગયા છે તે બધા અહીં ધર્મ કાર્ય
કરવા એક પાંક્તિમાં આવી બેઠા છે. તે જાણે રાતે સૂરજ ન પ્રકા-
શતો હોય એમ લાગે છે

ત્યાર બાદ જેઠ સુદિ ૧૧ તા ૨૪^{મી} તા રોજ વૈદિકધર્મની આવ-
શ્યકતા ઉપર અર્ચસુધર્મોદય સભામાં મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન થયું,
તેમાં હજારો માણસો હાજર હતા. હવે દરેકને મહારાજશ્રી અને પાંદિ-
તજીમાં રસ પડવા માંડ્યો. બીજા જેઠ સુદિ બીજા રવિવારે શ્રીગદ્ગલાલજીએ
જગતની બ્રહ્મરૂપતા ઉપર મહારાજશ્રીના પ્રમુખપદે વ્યાખ્યાન
આપ્યું. ત્યારબાદ જેઠ સુદિ છઠ્ઠા દિવસે મહારાજશ્રી સંસ્કારાદિ
ધર્મો ઉપર વ્યાખ્યાન આપવાના હતા. પણ તેમની તબિત બરાબર
ન હોવાથી આપશ્રીએ સભામાં પધારી એક ટૂંકું લાપણ આપ્યું.
ત્યારબાદ પાંક્તિશ્રીએ સંસ્કારાદિ ધર્મો વિષે યથાર્થ વ્યાખ્યાન આપ્યું.

૧૨૮ :: બા. મા. ગદ્યસાવિત્રીનું જીવન અને સાહિત્ય.

શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરી શ્રીભાગવતજીનો પ્રથમ શ્લોક મધુર સ્વરે ગાઈ, તેનો બાવાઈ સહેલી બાપામાં સમજાવી, પછિતજી કહેવા લાગ્યા કે હું હિંચા દાચ કરીને વારંવાર પોકારે છું પણ મારું સાળજે છે કાણ ! એ પ્રમાણે વ્યાસજીએ કાંચીના લોકો પ્રત્યે કહ્યાની જે ઐતિહાસિક કથા આચાર્યશ્રીએ (શ્રીદેવકીનંદનાચાર્ય-જીએ) શ્રવણ કરાવી, તેનું તાત્પર્ય એ જ કે ધર્માચરણ કરવાને વારંવાર ઉપદેશ કરવામાં આવે છે પરંતુ લોકો બરાબર ધર્માચરણ કરતા નથી. એ ફરિયાદ આજ નવી નથી, હા, હાલ એ ફરિયાદનું વિશેષ કારણ છે ખરું. સુખનું કારણ ધર્માચરણ છે. એ વાત તો નિઃસંદેહ છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે ઉદ્યોગથી દ્રવ્ય અને દ્રવ્યથી સુખ મળે છે. પરંતુ એકલા ઉદ્યોગથી દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમ એકલા દ્રવ્યથી સુખ પણ થતું નથી. જો ઉદ્યોગથી જ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થતી હોય તો નિત્યારા મજૂરો ધણો જ ઉદ્યોગ કરે છે, પણ તેમને તેટલો દ્રવ્યલાભ કેમ નથી થતો ? અને ધણા ધનવંતો અનેક પ્રકારના દુઃખનો પોકાર કેમ કરે છે ?

સૌ કોઈ સુખની ઇચ્છા તો રાખે જ છે. ત્યારે સર્વને સરખું સુખ કેમ નથી મળતું ? અને સર્વ કોઈ દ્રવ્ય પાત્ર હોતા નથી તેનું કારણ પણ શું ? હું કહું છું કે - સર્વ સુખનું કારણ ધર્મ છે-પછી તે ધર્મ હમણાનો વા જન્માન્તરનો. કેવળ ઉદ્યોગથી જ સુખ મળતું હોય તો એક ગરીબ મનુષ્યને ત્યાં લોકો જન્મ્યો હોય, તેને તે જ વખતે રાજમહેલમાં ઉપાડી જઈ રાંજની રાણીને હવાલે કરવામાં આવે છે. અને તે રાણી તેને પોતાનો જ પુત્ર માની લે છે. ને પ્રાણીથી તે જ છોકરાને રાજપાટ મળે છે, તેનું કેમ ? આવા દાખલા અઘણિ રજવાડામાં બને છે, ત્યારે આ બાળકે જન્મતાં વેંત એવો શો ઉદ્યોગ :કર્યો કે તેને રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય ! આ તેના પૂર્વ જન્મના ધર્મનો પ્રતાપ નહિ તો બીજું શું ?

ત્યારે શું ઉદ્યોગ અને તેનું પરિણામ દ્રવ્ય એ સુખનું કારણ

નથી ! ના, ઉદ્યોગ સુખનું અનાન્તર એટલે સાધનરૂપ કાંઈ તો ખરું-જેમ કહી રસોઈ કરવામાં જે તે પ્રમાણે. આ દૃષ્ટાંતમાં રસોઈના પદાર્થ જેમ મુખ્ય અને કહી તેનું સાધનરૂપ કારણ જે. તેમ કહીને ઠેકાણે ઉદ્યોગ અને રસોઈના પદાર્થના ઠેકાણે ધર્મ જણવો. અને કહીને ઠેકાણે રાધવાના પદાર્થને હાથવનાર, તેમ ધર્મ-ચરણ કરીને સુખ મેળવનાર પુરુષ સમજવો.

મજકુર ઐતિહાસિક વાતમાં કાચીના લોકોએ વ્યાસજીને અભિમુખ કરી તેમનો સત્કાર કર્યો અને કહ્યું, આપના આવવાથી મોટું સુખ થશે. તેનો ઉત્તર વ્યાસજીએ “માત્ર માત્ર આવવાથી તમને કેમ કંઈ સુખ થવાનું છે ? તમે પોતે જ જે ધર્મચરણ કરશો તો આપોઆપ તમને સુખ મળશે” વગેરે જે આપ્યો તે ઠીક જ આપ્યો. મહાપુરુષના આગમનથી બેશક સુખ થાય છે. પરંતુ તેઓ મોટેથી તેમ કહેતા નથી. તેઓ એમ જ સમજે છે કે લોકો સન્માર્ગથી પ્રવર્તે તો પોતાની મેજે સુખી થાય મહાન પુરુષના આવવાથી પણ જે સુખ પ્રાપ્ત થતું હોય તો તે ધર્મદ્વારા જ. વારતે સુખનું મુખ્ય કાંઈ તો ધર્મ જ છે. મહાત્માના આત્મા વિના પણ લોકો ધર્મનું સેવન કરે. તેનું રૂઢ રૂળ મળે જ મળે.

આજનો વિષય “સરકાગદિ ધર્મ”નો હોવાથી પ્રથમ જ ધર્મનું લક્ષણ જે પૂર્વમીમાંસામાં કહ્યું છે, તે બાવલુકર્તા આચાર્યજીએ જણાવ્યું છે. તે પૂર્વ મીમાંસાના બાર અધ્યાય જે તેના પહેલા અધ્યાયમાં ધર્મનું લક્ષણ જણાવતાં કહેતું છે કે, વિધિ તથા લક્ષણ છે પ્રમાણ જેનું તે ધર્મ. એ વિષે લિંગ લોટ વગેરે જે કંઈ હતું તે વ્યાકરણને લગતી બાબત છે, જે સર્વને સહેલાઈથી સમજાય તેરી નથી, વિધિ એટલે પ્રેરણા વેદ આમ બતાવે છે કે પ્રતિદિન સંધ્યા કરવી, બ્રાહ્મણને તરજોડવો નહિ. એ વગેરે વાચેથી ગ્રંથાનો અર્થ સમજાય છે. વેદ જે બાબતની પ્રેરણા કરી છે તે ધર્મ અને જેના અભાવની પ્રેરણા કરી છે તે અધર્મ. જે વિષે વેદ પ્રતિહિતો ધર્મ-

૧૨૮ :: બા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય.

શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરી શ્રીભાગવતજીનો પ્રથમ શ્લોક મધુર સ્વરે ગાઈ, તેનો ભાવાર્થ સહેલી બાપામાં સમજાવી, પછિતજી કહેવા લાગ્યા કે હું હિંચા હાથ કરીને વારંવાર પોકારું છું પણ મારું સાંળજે છે કાણ ! એ પ્રમાણે વ્યાસજીએ કાશીના લોકો પ્રત્યે કહ્યાની જે ઐતિહાસિક કથા આચાર્યશ્રી (શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી) શ્રવણ કરાવી, તેનું તાત્પર્ય એ જ કે ધર્માચરણ કરવાને વારંવાર ઉપદેશ કરવામાં આવે છે. પરંતુ લોકો બરાબર ધર્માચરણ કરતા નથી. એ ફરિયાદ આજ નવી નથી, હા, હાલ એ ફરિયાદનું વિશેષ કારણ છે ખરું. સુખનું કારણ ધર્માચરણ છે. એ વાત તો નિઃસંદેહ છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે ઉદ્યોગથી દ્રવ્ય અને દ્રવ્યથી સુખ મળે છે, પરંતુ એકલા ઉદ્યોગથી દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમ એકલા દ્રવ્યથી સુખ પણ થતું નથી. જો ઉદ્યોગથી જ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થતી હોય તો નિચારા મજૂરો ધણો જ ઉદ્યોગ કરે છે, પણ તેમને તેટલો દ્રવ્યલાભ કેમ નથી થતો ? અને ધણા ધનવતી અનેક પ્રકારનાં દુઃખનો પોકાર કેમ કરે છે ?

સૌ કોઈ સુખની ઇચ્છા તો રાખે જ છે. ત્યારે સર્વને સરખું સુખ કેમ નથી મળતું ? અને સર્વ કોઈ દ્રવ્ય પાત્ર હોતા નથી તેનું કારણ પણ શું ? હું કહું છું કે - સર્વ સુખનું કારણ ધર્મ છે-પછી તે ધર્મ હમણાનો વા જન્માન્તરનો. કેવલ ઉદ્યોગથી જ સુખ મળતું હોય તો એક ગરીબ મનુષ્યને ત્યાં છોકરો જન્મે હોય, તેને તે જ વખતે રાજમહેલમાં ઉપાડી જઈ રાંજની ગણીને હવાલે કરવામાં આવે છે. અને તે રાણી તેને પોતાનો જ પુત્ર માની લે છે. તે પાછળથી તે જ છોકરાને રાજપાટ મળે છે. તેનું કેમ ? આવા દાખલા અવાપિ રમ્યામાં જોઈએ છે, ત્યારે આ બાજકે જન્મતાં વેંત એવો શો ઉદ્યોગ :દ્યો ? તેને રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય ! આ તેના પૂર્વ જન્મના ધર્મનો પ્રતાપ નહિ તો બીજું શું ?

ત્યારે શું ઉદ્યોગ અને તેનું પરિણામ દ્રવ્ય એ સુખનું કારણ

આપણાથી જુની જનતા જે અને તેમાં પણ અમુક
હબમી અને અમુક ટેપીરાળો ? ત્યારે મનુષ્યમાં અવાતર જ
ઓળખાતી નથી એમ તો કહેવાય જ કેમ ? આકૃતિ અને ચામડી
રંગ ઉપરથી જે રીતે જુના જુદા દેશના મનુષ્યોમાં અવાતર ભેદો
તે પારખી શકીએ તો બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય વગેરે જાતિ વિશે
તે જ પ્રમાણ કેમ ન સંભવે ? ત્યારે કાઈ કહેશે કે હાલ કેમ
પ્રમાણે બગાડ નથી ઓળખી શકતા ? પણ તે ન ઓળખાવા
કારણ આ જ વિચલના સંપ્રદાયમાં આગળ કહેનામાં આવશે હાલ
એટલું જ જાણવું મક્ક થશે કે જે ચારે વર્ણો પોત પોતાના લક્ષ
ઉપરથી એટલે કે, મુખનું તેજ, શરીરનો બધો છત્વાદિ જોતા
ઓળખાવી જોઈએ.

વ્યાકરણ મહાભાષ્યના નમન પ્રકરણમાં આ બાબતનો વિચ
કરેલો છે. તેમ જ નવા મારુતશક્તિ નામના ગ્રંથમાં પણ આ વિ
કેટલુંક લખવામાં આવ્યું છે ચારે વર્ણ તેમની મુખચર્યા વગે
પછી આમ ઓળખી શકાય - બ્રાહ્મણોના કાંતિ તેજસ્વી અને તેમ
શરીરનો બધો દઢ હોવો જોઈએ, ક્ષત્રીઓનાં શરીરનો બધો મજબૂ
અને તેમના બાહુ લાંબા હોવા જોઈએ; વૈશ્યોનાં શરીરનો બધો
બંનેથી જુદા જ પ્રકારનો એટલે બ્રાહ્મણોથી સખત અને ક્ષત્રીઓ
પોચો; અને શૂદ્રના શરીરનો બધો કડોર, ચામડીનો રંગ કાળો અ
વિકૃત વેશ એમ વર્ણવેલું છે. આ પ્રમાણે બધાને માટે હોય જ એ
નહિ; પરંતુ બહિષ્કાર વગેરે દુરાચારો બંધ હતા તે કાળમાં દે
વર્ણના ગુણો સ્પષ્ટ પરખાતા હતા. વિદ્યા, દયા, ક્ષમા, શમ, દ
ત્વ, સહનશક્તિ, છત્વાદિ ગુણો જેનામાં મુખ્ય તે બ્રાહ્મણ; તેજ
સ્વીપણું, શૂરવીરતા, લડાઈને પ્રસંગે પાછા ન ફરવું, જેને હુકમ ક
તેનાથી તે કામ કરવાની ના ન પડાય એટલો કર્મ છત્વાદિ ગુણો
જેનામાં હોય તે ક્ષત્રી; વ્યાપારની કળા, દ્રવ્ય સંચય કરવાની બુદ્ધિ
દેશોપયોગી પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવાની અને સંગ્રહ કરેલા પદાર્થ

જાવર્માસીદ્ધ વિષય: એ શ્લોક આ સત્તામાં ધર્મીવાર ચર્ચાઈ ગયો છે એનો મુખ્ય સાર એટલો જ છે કે વેદમાં જેનું વિધાન હોય તે જ ધર્મ, પૃથ્વીપર જેટલા ધર્મો પ્રવર્તે છે તે બધા વેદમાંથી જ નીકળેલ છે. જે વેદની વિરુદ્ધના ધર્મો છે, તે વેદ પછી થયેલા છે, કેમકે તેમ વેદની નિંદા કરેલી હોય છે. જો તે વેદની અગ્રાકૃતિ હોય તો તેમ વેદ તથા વૈદિક ધર્મની નિંદા કેમ કરવામાં આવી હોય? આમ જોવામાં મારો વિચાર બીજાના ધર્મની નિંદા કરવાનો મિલકત ન સમજવો. હમણાં જે ધર્મમાર્ગો ચાલેલા છે તે કાષ્ઠદારા ઇંધરે જ ચલાવ્યા હોય તો માણસોએ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચલાવ્યા હોય તે વિષે મારું કાંઈ કહેવું નથી. પરંતુ વેદ એ ઇંધરની વાણી છે એટલું જ નહિ પણ ઇંધરનું શબ્દરૂપ સ્વરૂપ છે એમ કહેવ તે હરકત નથી. દૂર્મપૂરાણમાં કહ્યું છે કે વેદ વિના બીજું કાંઈ બરા ધર્મને કહેનાર નથી. અને જે વેદવિરુદ્ધ આચરણ કરે તેને દિગ્ધી મહાર, સમજવા. યાગવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં ધર્મના ઉપોદ્ધાન કરીને તેના પ્રમાણ ધર્માચરણ કરવાની જરૂરિયાત વગેરે બાબતો આગળમાં દર્શાવેલી છે અને તે પછી સંસ્કારની માનત લખેલી છે, જેના ૧-૭ શ્લોક ટીકા સહિત ભાષણ કર્તા તરફથી કહેવામાં આવ્યા છે.

આવી લોકોમાં ચાર વર્ણ છે. તેનું વિવેચન દૂંકમાં આ ઉપરથી કરવાની જરૂર છે. કારણકે સંસ્કારનો અધિકાર એ ચાર વર્ણોને છે હવે વર્ણ વિભાગનું તત્ત્વ જણાવણું જોઈએ. કારણકે હાલમાં કેલાક લોકો તરફથી એવી આશંકા ઉડાવવામાં આવે છે કે આજણુ દ્વની ૪૦ જે વર્ણ વિભાગો છે તે પાછળથી પડેલા છે. કેમકે પ્રથમથી તેમ હોય તો જુદી જુદી જાતો જોતા વેતજ ઓગળાવી જોઈએ. જેમ દામી ઘોડા ગાય વગેરે જુદી જુદી જાતના ચોપડા પ્રાણી હતા તે જુદે જુદે નામે ઓગળાવી જોઈએ. તેમ આ શંકા અસંભવિત નથી પણ તેનો ખુનામો આમ છે, કે આફ્રિકાના હાસી કે વિતાવતાના ગોરા લોકોને જોઈને આપણે યુ એટલું નહિ પાગળો યજ્ઞો કે તેઓ.

‘છવટે ઈશ્વરપ્રાર્થના કરતાં પણ એમ કહ્યું કે “પ્રજો, આપે ધર્મ પુરુષાર્થ બનાવ્યો છે અને તેનો પાયો-સરકારો, તે લોકોમાં હાલ બરાબર રહ્યા નથી, તો મગખૂત પાયા વિના ઇમારત કેમ ટકી શકશે? માટે આપ જ અમને ધર્મમાં પ્રવર્તાવો અને ધર્મનો ઉદ્ધવ કરો કે જેથી ધર્મ છૂટવાથી હમારી સત્તા સંપત્તિ બગ ચશ ઇત્યાદિ જે જતું રહ્યું છે તે પાછું પૂર્વવત્ પ્રાપ્ત થાય. એ જ આપના ચરણમાં પ્રણામ પૂર્વક પ્રાર્થના છે.”

પંડિતશ્રીના આ વ્યાખ્યાનની અસર આચાર્યશ્રી અને જનતા ઉપર બહુ સારી પાડી. ઘણા લોકોના મુખથી આ શબ્દો નીસરવા માંડ્યાં. કે

આ દોનો કહાં પાઈએ સૌના ઔર સુબંધ

યથાર્થ આચાર્યશ્રી અને પંડિતજીનો મેલાપ સુવર્ણ અને સુગંધિના મેલાપ સમાન છે. હવે મહારાજશ્રીએ પંડિતજીને તેમની સાથે બીજા વિદ્વાનોનો શાસ્ત્રીય ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ વધે તે માટે સત્કાર કરવા વિચાર કર્યો. આથી બીજા જેઠ વદ ૨ ને સોમવારે ચંદાવાડીમાં એક સભા ભરી તેમાં પંડિતશ્રી, એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજના ન્યાયશાસ્ત્રી ભીમાચાર્ય, વ્યાકરણશાસ્ત્રી રાજરામ બોડસ, શાસ્ત્રી કાશીનાથ ગોલવેલકર, નારાયણ શાસ્ત્રી વાસુદેવાચાર્ય, કૃષ્ણ શાસ્ત્રી મહાબળ, ભાલચંદ્ર શાસ્ત્રી, શાસ્ત્રી રમેશજી, વગેરે મુખ્યાધના ઘણા સારા સારા શાસ્ત્રીઓ તેમ જ ઘણા એક પૌરાણિકો, વ્યાસજીઓ, જ્યોતિષીઓ. વગેરે આસરે બસો સંસ્કૃતગો હાજર હતા સૌ સૌની શાસ્ત્રીય લાયકાત પ્રમાણે બધાનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો. આ વખતે પાંચસો ઉપર લબ્ધપ્રતિષ્ઠ ને સાધારણ વૈષ્ણવ વર્ગ હાજર હતો. તેમની આગળ મહારાજશ્રીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે “તમ લોકો જોઈએ તો મને ગિલકુલ ભેટ ન ધરતા પણ સંપત્તિ પ્રમાણે બે ચાર શાસ્ત્રીઓને બોલાવી તેમનો

આચાર્યશ્રીના ચર્ચાની પણ ઠીક ઠીક અસર થઈ. હકીકતે મોક્ષદાસ કુરજી નામના વૈષ્ણવે દાદાઈ બાટિયા મહાજનની વાડીમાં એક સભા મહારાજશ્રીની સૂચના પ્રમાણે કરી, પંડિતશ્રીને તેના અધ્યક્ષ બનાવ્યા. આ વખતે શ્રી મુલજી ગ્રંઠા વગેરે અનેક બાટિયા સદ્ગૃહસ્થો દાજર હતા. તેમણે પણ આચાર્યશ્રીની આવી પ્રેરણા માટે આનંદ વિગાર કદાચ અને શાસ્ત્રીઓના સત્કાર માટે ઉત્સુકતા બતાવવા લાગ્યા. શાસ્ત્રીય ચર્ચા પૂર્ણ થતાં, પંડિતશ્રીને મથાળોએ સત્કાર કરવામાં આવ્યો.

ત્યારપછી બીજા જોડ વડે હતા મહારાજશ્રીએ વૈષ્ણવોને મંજીર એવણી આપતું એક વાખ્યાન આપ્યું. આ વખતે દાજરો વૈષ્ણવો દાજર હતા. આમાં શ્રીનાથદાસના શ્રીગિરધરજી મહારાજ કેરા પતિન થઈ ગયા હતા, તેમને કૃષ્ણમઠ ને જોધપુર નરેશોએ સમય સૂચકતા વાપરી કેવી રીતે પાછા ભગવત્સેવા કરતા કર્યા તેના એક કડક પ્રસંગની વાદ આપી, અને સૌએ પોતપોતાની ફરજ અદા કરવા તત્પર થવું જોઈએ એમ સૂચવ્યું. પંડિતશ્રી માટે બોધનાં કથું કે “પોતાના સંપ્રદાયના યાતા પાસે બેસવું, - તેમની પાસે તે સંબંધી ઉપદેશો સાંભળવા, વિદ્યાભ્યાસ કરવું, સ્વમાર્ગીય પ્રદેશ વાંચી તે સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું અને તેમાં જન્યાબ્યા પ્રમાણે ધર્મ-ચરણ કરવું. વિદ્યા તો નીચની પાસે હોય તો તે પણ લેવી એવું શાસ્ત્રમાં કહેવ છે. તો આપણા પોતાના સંપ્રદાયના મહાન વિદ્વાન અર્થાત પંડિત મદુલાલજીદ્વારા તે લેવામાં શી દરકન છે? આ પ્રસંગે મને માગ પિતૃચરણનું સ્મરણ આવે છે. મારા પિતાજી વારંવાર કહેતા કે આપણા સંપ્રદાયને વિશે મદુલાલજીના દર્શન શ્રીમદાચાર્યજીનો અંશ નિગળે છે. હાલ કેટલાક એમના પર દેવ કરે છે. તેમ ન જ થવું. આપણા સંપ્રદાયનું જ માત્ર નહિ પરંતુ આપણા મહાન આચાર્યશ્રીનું જોડવું એવો જન્મે કે તેટલું બીજો કોઈ નથી. તેમ મારા જનકવામાં નથી.

માટે એમની પાસે સત્ય ધર્મ અવશ્ય સમજવો જોઈએ. અમે ચોતે પણ કાંઈ વાત જોડી કહીએ તો તે ન માનવી. તે વખતે હંસના જેવો દૂધરૂપી સારમાહી સ્વભાવ રાખવો. પણ કામડાંની પીઠે વિષ્ટા પર જઈ બેસવાનો સ્વભાવ કદી પણ નહિ જ રાખવો.

હાલ ધર્મનો એક પગ ગયો છે. તે પણ લંગડો છે. જે બળદના તથા પગ જાંગી ત્યાં હોય તે બાપડો એક લંગડાતે પગે કેવી રીતે ચાલી શકે ? તેને તો બે ચાર જણા મળીને ગાડામાં ગોઠવીને લઈ જાય ત્યારે જ જઈ શકે. લઈ જઈને પણ તેને દાણા ખવડાવે, ચારો ચરાવે ને તેનો જરામર આગતા સ્વાગતા કરે તો જ જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું જ છવે. તે જ પ્રમાણે ધાર્મિક લોકો આપણા ધર્મનું યોગ્ય મેવન કરશે તો ઠીક, નહિ તો આપણો ધર્મ મને ભય છે કે ડૂમી જશે.

X X X X

જો વૈષ્ણવ લોકો ઉદ્યોગ કરવા મંડી પડે, તો સંપ્રદાયનો સંહાર થવો તો એક બાજુએ રહે પણ તેની થોડા વખતમાં ઉન્નતિ થવા માટે એ ઉદ્યોગ એ જ કે કેટલાક ગુપ્ત ગથો છે, તે સિવાયના બીજા પ્રસિદ્ધ ગથો હપાવે, તેનાં ભાષાંતરો કરાવે, સ્વમાર્ગીય ગથોનું અધ્યયન કરે, ધર્મસભાઓ રચાવે, પાઠશાળાઓ ઉઘાડે ઇત્યાદિ આ મોટા મુંબાઈ શહેરમાં એક ધર્મસભા આયોજીત મુર્મોદય સાધવખાગમાં અને એક જ સંસ્કૃત પાઠશાળા વિદ્યાલક્ષ્મી મહાલક્ષ્મીના મંદિરમાં મેં જોઈ છે. આ શહેરની વૈષ્ણવોનો વસ્તીના પ્રમાણમાં એ તે ૨૫ વીસાતમાં ? આજમાં આજી ચાર પાંચ ધર્મસભાઓ તથા પાઠશાળાઓ તો જોઈએ. આ શહેરમાં ઘણા શ્રીમંત સારા ગૃહસ્થો છે, તેઓ જો આ વાત મન પર લે, તો એ બનવું કાંઈ અશક્ય નથી.

રામાનુજ સંપ્રદાયમાં જોઈશું તો ૩૦૦-૪૦૦ વિદ્વાનો નીકળશે અને આપણા સંપ્રદાયમાં થોડીએ તો તથા ચાર માંક માંક જડે ! બાકી બધાએ અમારા સરખા નીકળશે જો અમ લોકો એક એક

શાઓ રાખીએ તો બાગમાં ૨૦ માળી ને બદલે ૧૦ માળી રખાય.
એથી વધારે તો ખોટ જાય એમ નથી ! ! અને સંપ્રદાયમાં વિદ્વાનો
વધે. વળી ઘેર શાઓ હોય તો અમને પણ કેટલુંક શાસ્ત્રજ્ઞાન મળે
અને અમારા બાળકો પણ વિદ્યા દીપ્તિ તેમ ન થાય તો જ્યારે મોટા
થાય ત્યારે કહેશે કે અમને અમારા માબાપે મૂર્ખા રાખ્યા, અમે શું
કરીએ ! માટે વિદ્વાનોને ઉત્તેજન તથા મદદ આપવી જોઈએ તેને
બદલે હમણા તો જે કાંઈ ધર્મોપદેશ કરતો હોય તેનો એકદમ દ્વેષ
કરે છે. જુઓની, ગુલાલજી કોઈને બહુસંબંધ આપતા નથી કે
કંઈ બાધતા નથી પણ ભોળાને સાચો ઉપદેશ કરે છે. અને કંઈ
પણ માર્ગ વિરુદ્ધ કરતા નથી કેટલાક અથોથી અને લખાણોથી તેમણે
માર્ગનો ઉદય કર્યો છે અને પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ધર્મોશ્રમ કર્યો છે, તેમ
છતાં તેમના ઉપર એટલો જવો કાપ તેઓ કરે છે કે માત્ર દેહાંત
દંડ કરવાનું બાકી રાખ્યું છે, જેમ કરવું તેમના હાથમાં નથી.
નહિ તો તે પણ કરવાને ચૂકે નહિ. કેવો અનર્થ !

આ જ વર્ષમાં બીજા જેઠ વદ ૧૧ પછી મહાગજશ્રી મુંબાઈથી
વલસાડ જવાના હતા. પણ શેઠશ્રી અતુર્ભજ મેરાજી તથા બીજા
બહુ સંબાવિત વૈષ્ણવોના આગ્રહથી તેમના અંગણમાં અકસ્માતે
માટે રોકાઈ ગયા. અહીં પણ પંડિતો તથા શાસ્ત્રીઓના સહકાર
માટે મહાગજશ્રી સમક્ષ સમારભ કરાવ્યો. તેમાં મહારાજશ્રીએ વૈષ્ણવો-
ને સારો ઉપદેશ આપ્યો. અને કહ્યું કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને જે વડે
મદદ મળે છે એવી, પંડિતશ્રી ગદુલાલજીએ રચાવેલી વિદ્યાવદ્ધમી
પાઠશાળાને મદદ કરે. તથા એક મોટું ફંડ ઉત્તુ કરો ત્વી
પાઠશાળા રચાવવા તથા ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો પ્રગટ કરવાને ત્યાં
જે સર્વે શેઠિયાઓને સૂચના કરી "

આ જ અરસામાં શ્રીગમદાસ દાનીદાસ નામના એક વિદ્વાન
વૈષ્ણવે આચાર્યશ્રી ને પંડિતજીની શક્તિનો પરિચય કરાવતો એક
બહુ મંથ પ્રગટ કર્યો તેમાં આચાર્યશ્રી તથા પંડિતજીના જીવન તથા

બાપ્પાનોનો સંગ્રહ હતો. આ પુસ્તક ઉપર નોંધ લેતાં જાણીતા સાક્ષર શ્રી. મણીલાલ નજીભાઈ લખે છે કે “પંડિત શ્રી. ગદુલાલજી જોડે આપણા આખા ભરતખંડમાં એક ધુરંધર પંડિત તથા શીઘ્રકવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમની અદ્ભુત શક્તિ અને વૈષ્ણવ ધર્મનું ધર્માર્થ રહસ્ય જુતાવો શુદ્ધ ઉપદેશ કરવાની શુદ્ધિ પણ આ પુસ્તકમાં આરી રીતે વિવેચન કરી છે. એવા સદુપદેશ આપનારા શુદ્ધ મનના વિક્ષાનો ભૂખે મરે છે ને કેવલ કુમાર્ગે લઈ જાય તેવા ઉપદેશવાળા આનંદ કરે છે. એ પણ વૈષ્ણવોની એક બિહારી છે ને માણસની ધર્મ સમજવાની શક્તિને પણ જેમ લગાડે તેવી વાત છે.”

૨૨ સંપ.

સંવત ૧૯૪૦ના આસો વદ ૧૩ને દિવસે કાપડના દૈથી વેપારીઓની મહાગીનો ત્રીજો મહોત્સવ હતો. આ વખતે પંડિતજીને પ્રમુખપદે સજા બરવામાં આવી હતી તેમાં પંડિતજીએ સંપ ઉપર એક સામાન્યક વ્યાખ્યાનમાં વિવિધ દૃષ્ટિથી સરસ રીતે સમગ્રનું તે વ્યાખ્યાનનો ઉપયોગી ભાગ નીચે મુજબ છે.

સંપ એટલે સમુદાય, ઐક્ય, એકતા એક મનુષ્ય એકલો જે કામ દશ દિવસમાં પૂરું કરી યોગે, તે જ કામ જો પાંચ માણસ સાથે મળીને કરે તો એ દિવસમાં તો થતું જ નોંધાયે, પરંતુ સાથે મળી કરવાથી તે જ કામ એક દિવસમાં સહેલથી પૂરું થાય છે એટલું જ નહિ, પણ કેટલાંક કાર્યો જે એકલાથી થવાં કેવળ અશક્ય હોય છે, તેવાં કામો પણ સમુદાય શક્તિથી સહજ શક્ય બને છે. કેટલાંક કામોમાં અનેક પ્રકારની શક્તિ જોઈએ છે. તે સર્વ પ્રકારની શક્તિ એક વ્યક્તિમાં હોતી નથી, અને સમુદાય યતાં જુદીજુદી વ્યક્તિની અનેક વિવિધ શક્તિ જોઈને થવાથી તે કામ તુરંત પાર પડે છે. આ વાનમાં ઉદાહરણો આપણે શોધવાં પડે તેમ નથી, આપણી આંખ સન્મુખ સર્વે સદા દશ્યમાન છે. રેલ્વે, રિપર્નિંગ (મીલ), સ્ટીમર, તલાવ, નહેર, કોટ, કિલ્લા, સડક, મહેલ, પાડી, વજીર વગેરે અનેક લોકોપયોગી સાર્વજનિક સુખકારક કાર્યોનો પુષ્કળ પ્રસાર જે આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ તે સર્વમાં સંપના જ દાખલા છે.

૫૬ (મરાઠી આલુ)

સંપ ખરું મુખનું સાધન છે, દિન દિન સંપ વધારો,
સંપ વિના નહિ સંપત્તિ મુખથી, પણ કહેવાય ત્રિવિધ. ૧
થશે સંપથી લાભ વિષે, પ્રતિ દિવસ વધારો સારો,
સંપ વડે અવિકંપ જનતામાં, યથો થાય વધારો. ૨

• સુખનું ખરું સાધન સંપ છે, સંપથી સંપત્તિ મેળવાય છે. એટલું જ નહિ પણ સંપના કે સંપત્તિ એ શબ્દો પણ “સંપ” બોલ બોલ્યા વિના બોલી શકતા નથી. જેનો મુખે ઉચ્ચાર કરવામાં પણ સંપની જરૂર પડે છે તો તેને સાક્ષાત મેળવામાં સંપ વિના કેમ ચાલે ? ન જ ચાલે જગતમાં પણ સંપ હોય તો પ્રતિદિન લાભ અને વશનો નિશ્ચય સારો વધારો થાય છે માટે સદા સંપની સંવૃદ્ધિ કરવી.

કાંઈ માણસ ખૂબ સુંદર અને રૂપાળો હોય, સારા વસ્ત્રો પહેવાં હોય, ઉત્તમ આહારો અજોનાં હોય, સારા વાહન પર હોય, અને સાથે સારો પરિકર એટલે સીપાર્થ સપરા હોય તો તે જ્યાં જાય ત્યાં તેને માન મળે છે એટલું જ નહિ પણ આમાની એકેક આમતથી પણ મનુષ્ય માન મેળવે છે પરંતુ કાંઈ એકને એ સર્વ વસ્તુઓ હોય, પણ એક નાક ન હોય, તો તે વિના સર્વ શૂન્ય લાગે છે. જુઓ ત્યારે સુંદર રૂંદ, સારા વસ્ત્ર, કીમતી આભૂષણો, ઉચ્ચ વાહનો, અને સારા પરિકર એ સર્વજી હોવા છતાં એક નાનકડા નાક વિનાના એ સર્વ કાંઈ તેને બેડાલમાં ખાતરે કે તેમ આપણા આર્થ લોકોમાં પણ થાય છે. ઉત્તમ ધૈર્ય છે, તેવું જ ધર્માગ્રિમાન છે. ધર્મને નામે આપણે ધરો જ ખરચ કરીએ છીએ. વળી પૃથ્વીમાં આપણે સર્વથી ચઢિયાતા છીએ, કમ કે જે કાંઈ વટણી જાય છે તે આપણનીયી વટણીને ખીજા ધર્મમાં મળે છે પણ પરધર્મી વટણીને આપણા ધર્મમાં આવી શકતો નથી. વળી આપણા હાથનું સર્વ ખાવ છે પણ આપણે ખીજાના હાથનું ખાઈ શકતા નથી. એવો ઉત્તમ ધર્મ, ઉચ્ચ પંક્તિ, વળી વેદ જેવી વિદ્યા અને આર્થ સ્થાન જેવી ઉત્તમ રક્ષાવ ભૂમિ આખી પૃથ્વીમાં લાગ્યે જ દૈય, એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આર્ષોવર્તમાં સર્વ પ્રશસ્તિનું ધાન્ય, રૂંદ, રૂંદ, રૂંદ નીપજે છે. જેમાં શ્રીકૃષ્ણ અને રામ જેવા ઉચ્ચરતાર ધર્મા, જેમાં વિક્રમ જેવા પરદુઃખસંજન રાજા યથા કાંઈ પ્રણામ જમન્નાય દારદા જેવા •

૧૪૨ :: બા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય.

પવિત્ર તીર્થો, અને ગંગા યમુના જેવી પવિત્ર નદીઓ છે, અર્થાત્ આવી ભૂમિ ખીણ જડશે જ નહિ. જેમાં એકાદ વસ્તુ નવાઈ જેની ચતી હશે એવો કોઈ મળશે ખરી ! એ પ્રમાણે આપણી પાસે સંપત્તિ છે. પરંતુ એક સંપ રૂપી નાક નથી ! કુસપથી આપણું નાક ગયું છે !!

આ સ્થળે સંપ સાથે નાકનો મુકાબલો કરવાનું કારણ એ છે કે એમાં પરસ્પર મળતા ગુણો છે. જુઓ, નાકથી શ્વાસ લેવાય છે, અને શ્વાસ એ જીવવાનું સાધન છે. તેમ સપથી પારકા દેશની સપત્તિ આપણે ખેંચી લાવીએ છીએ, જે આપણા જીવનનું સાધન થઈ પડે છે. વળી નાસિકાથી સુગંધનો અનુભવ લેવાય છે, જેને નાક ન હોય તેની આગળ અતરના ખાટલાઓ અને લકૂના ઢગનાઓ પડ્યા હોય તો પણ તે શું કામના ! તેમજ સંપરૂપી નાકથી યશનો અનુભવ લેવાય છે. સુગંધને યશની ઉપમા આપવાનું કારણ એ કે જગતમાં જેની યશરૂપી કીર્તિ ફેલાઈ હોય છે, તેને વિષે લોકો કહે છે, કે ફાણાની જેવી મારી વાસના (સુવાસ) પ્રસરી રહી છે. કોઈ માણસને આપણે એકવાર ઠપકો આપતાં તેની અસર ન થાય, તો બીજાવાર ઠપકો દેતાં કહીએ છીએ કે શું તને નાક નથી ! અને તેથી પણ અસર ન થાય તો બીજાવાર તેને “નકટો” કહી ઠપકો આપીએ છીએ. આપણે તો ધણા ઠપકા ખાધેલા છે. જુઓ પ્રથમ સંપ હતો ત્યારે આ આર્યસ્થાનમાં, બાહ્યો સર્વને ઉપદેશ આપતા, ધર્મીઓ રાજ્ય કરી બાહ્યજનું જરણ પોષણ અને વૈષ્ય શ્રદ્ધોનું સંરક્ષણ કરતા, વૈષ્ય વ્યાપાર ખેતી, ગોમુક્ષા કરતા, અને શ્રદ્ધો ત્રિવર્ણિકાનું દામત્વ તથા કળા કૌશલ્યનો ઉદ્યોગ કરતા હતા. કુસંપથી એ વર્ણોનો કમ તૂટ્યો. અગાઉ સર્વ લોકો પોતપોતાના વર્ણાનુસાર કાર્યો કરતા હતા એ વ્યવસ્થા સત્યયુગમાં હતી એમ નહિ પણ આ કલ્પયુગનાં જામાં પણ તેમ જ આ વર્ણોનું કલ્પયુગના ૧૫૦૦ વર્ષ સીત્તા પછી આપણું ગત્ય કુસંપરૂપી બન્યું. આમાં જયું. ચંદ્રગુપ્ત રાજાના વખતમાં કુસંપથી આપણને આ વ્યવસ્થા થયા છે. આપણા

ગાંધીપર પરદેશના ૨૨ રાજ્યો આવ્યાનું વર્ણન તો “શ્રીભાગવત” માં પણ છે.

તનોડણ્દૌ યના માવ્યાથતુદર્શતુરુક્કઃ ।

મૂયો દશગુરેંદાથ મૌના નપા દર્શવતુ ॥ (૧૨-૧-૩૦)

ચૌદ તુરકી રાજ્યો અને આઠ યવન રાજ્યોએ આપણા પર રાજ્ય કર્યું ત્યાર પછી તેઓમાં કુમંપ થવાથી વળી બીજા લોકો ફાળ્યા. એ પ્રમાણે કુસપથી ઘણી જ ઠોકરો ખાધી છે. અં આજ સુધી ખાતા જ જઈએ છીએ. એ યવનોની ચદાઈના ધણુ દાખલા કતિલાસમાં લખેલા છે. તેમની એક દુકાન જણાવીએ

આપણા એક હિંદુ રાજ્યો મેવાને માટે બીજા દેશને વખાણે દતો, તે એવી રીતે કે, તેણે એક યવન રાજ્યને પત્ર લખ્યો. તેમણે લખ્યું કે હિંદુસ્તાનમાં વડ, પીપળા, આકડા, ચેરીયા વગેરે મજવસો ધણું છે, અને આપના મુલકમાં દાડેમ, દાક્ષ, અજુર વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના મેવા પાડે છે. માટે અમારા દેશ કરતાં આપનો મુલક ધણો સારો છે

આ લખાણ ધણું માર્મિક છે, તેમાં એવી મતલબ સમાવી છે કે અમારા દેશમાં જેવા વૃક્ષો વજ્ર જેવાં થાય છે, તેવા જ માણસો પણ વજ્ર સરખાં છે અને તમારા દેશમાં દાક્ષ વગેરે ચપટીમાં લેતા કન્ય કરીને ફૂટી જાય એવો મેવો છે, તેવા તમે પણ ધણા કામળ છો. માટે જો હિંદુસ્તાનમાં આવશો તો તમને આર્થ લોકો સહજમાં ફાડી નાખશે. પણ એ લખાણની મૂળ મતલબ સમજીને તે યવન રાજ્યો જે જવાન લખ્યો તે દરેક આર્થજને કાળજીમાં ટાતરી રાખવા યોગ્ય છે. તે એ કે અમારા દેશમાં ધણા ઉત્તમ મેવા થાય છે એ વાત ખરી છે, પણ તમારા દેશમાં એક “કૂટ” કરીને મેવો ધણો સારો છે, તે અમારા દેશમાં નથી અને તથા જો અમારું મન તમારા દેશ તરફ આવવાને ખેંચાય છે.

છવજંતુ તો શું પણ નિહાંવ જડ પદાર્થો પણ સંપત્તા જોરે જ
પામે છે.

and

સુખ સિદ્ધિ થાય સહેજે, સર્વ મળી સંપદ સંપદ સાધે,
 દુર્મળ તણુ મણુ વણુતાં, દોર બની મસ્ત દસ્તીને બાધે. ૧
 કિરણ તરણુ તરણિતણાં, મણા ધરે નહિ ધણા તિમિર દણુના,
 શુભ લાભ લક્ષ લેખી, સુખનો કરે સિદ્ધિ સંપદ આદરવા. ૨

દુર્ગળ ઝીણા તાંતણાનો પણ સમુદાય કરી વણતાર દોરકું અને છે અને તે દોરકું મોટા મદોનમત દાખીને પણ જાંધી રાકે છે. તેમ જ એકક કિશ્તિયું તેજ ધણુંજ જુગ છે, પણ તે ધણાં સાથે મળતાં જરેજર અવકારને સદ્ધાર કરે છે. અર્થાત્ સર્વ મળીને સંપ મંપદા સાધ્ય કરે તો સુખ સહેજમાં સિદ્ધ થાય છે, માટે એવા શુભ લાભ ઉપર લક્ષ આપી, સુજનો સંપ રૂપી સિદ્ધિને આદરવાનું કરે.

સપ ઘડવાનું મુખ્ય કારણ દાવ સંસ્કૃત વિધાનો બટાડો છે. દરેક માણસે સંસ્કૃત શીખવું જોઈએ. આથી સપનું ખરું સ્વરૂપ સમજાય છે. દાદા આપણામા ડેવળ કહેવાનું અજિમાન દેખાય છે. મારા દાદાએ આમ ક્યું હતું અને મારા બાપે આમ ક્યું હતું. તેઓને આપણે પૂછીએ કે તેઓએ જે કરવાનું હતું તે ક્યું; પણ તમે કંઈ કરી શકો છો? તો તેનો સંગીત હિતર દેવો જ તેમને બારી યર્ષ પડે છે. આપણા લોકો પરદેશી પામે માત્ર ખરીદ કરે તેમા એક જણ જે ભાવથી માંડણી કરે, તેને ન વળગી રહેતા બીજા તેથી વધારે ભાવ આપીને ખરીદ કરે. આ જોઈતો ભાવ દાવ આવતો જ તોજે તેથી એણે કાલે લઈ, પહેલા બેડ કાઢ્યા એણે વેચે, ઝૂટતો તોજેથી એણે લઈ તેનાથી એણી કીમત વેચવા લગે. એમ હિતરોતર એક એકના લાભમા તુલસાન કરે અને જે નિચારો એક બાજુ પડ્યા તો તે એક બાજુ પડે. પરદેશીઓનો માત્ર વધારે વધારે

ખપતો ગય, તેથી તેને ઝોઝે ઝોઝે ભાવે આપવો પડવડે છે, અને
આપણા લોકો જ ઝોઝા ખાડામાં ઉતરતા ગય છે. જો પરદેશી
માલ વધારે ભાવે કાંઈ ન ખરીદે તો આપણામાં કુમ પને લીધે તરત
જ ખીજો તે ખરીદી લે આથી પરદેશીઓનો માલ તો ધૂમ ખપે પણ
આપણને જ પરપર મોટું તુકશાન થાય, નદી મૂગમાંથી નીકળે છે
ત્યારે એક નાનો સગ્ગો ઝરો હોય છે, તેમાં ખીજ નાના નાના ઝરા
મગવાથી આખરે તે એટલી મોટી બને છે કે મોટા સફરી વહાણોને
પણ તે ઝોળંગરી ભારે થઈ પડે છે. સ પ એવી જ ચીજ છે. માટે
જેમ બને તેમ સ પ ની વૃદ્ધિ કરો. તેથી આપણી ચઢતી દશા થશે

૫૬ (રાગ ઠાપી)

સૌથી સમજ સાગ, સુજનો સ પ જ સેવો, ૧
સ્વાસ્થ્ય સધળા સદજે સરશે, કરશે સુખશ્ચ પસાર ૧ સુજનો.
વિખ જોવો વિખવાદ વિસારી, વારો વેગ વિકાર ૨ સુજનો.
વાગવાગ વધારો વેગે, વિનય વિવેક વિચાર, ૩. સુજનો.
સ પ નાવ સેવેથી આવે, દુઃખ દરિયાનો પાગ ૪ સુજનો.
કરો મગણિ નિજ મામ ધિરજ ધરી, સગો સકલ સંસાર ૫ સુજનો.
સૌથી સગસ સ પ સ પત આ, સૌ સ પત આધાર ૬ સુજનો.
કવિ ગોવર્ધન કહે સ પ ધન, સુખ સાધન નિગ્ધાર ૭ સુજનો.
હેવટે ઈશ્વર ચગણુમા પણ મારી પ્રણામ પૂર્વક એ જ પ્રાર્થના
‘છે કે સ પવૃક્ષની વૃદ્ધિ થઈ અમાગ આર્ષ ભાઈઓમા અધિક અધિક
સ પતો વધારો થાય એવી અમ પર કૃપા કરો.

જોગીઓ

અમ પર કરો કૃપા જગદીશ, સ પ વધારો હો, ૧.
સાચો સ પ સકલ સુખરાશ, તેથી સંપ તણી મન આશ
પામ્યા સ પ વિના બહુ નાશ, કરો પ્રમાણ સ પ તણો ૧ અમ પર.
વધે જો સુજનોમાં સ પ, તો સૌ એમે વાળી જંપ,
ભાગે દુષ્ટ તણો ભય ક પ ચિત્તે સ પ સુજન દયા ૨ અમ પર.

૧૪૮ :: ભા. મા ગદુલાલજીનું જીવનઃઅને સાહિત્ય

પ્રભુજી પરમ પ્રજાનો પોષ, કરજો કરી સંપ સંતોષ,
હરજો દૂર દુરિન દુઃખ દોષ, કરીને શોષ શોષ તણો. ૩ અમપર.
રાખે સુખન સંપ નિરધાર, ઊઘી ઊઘ કલહાદિ વિચાર,
કરે પરસ્પર પર ઉપકાર, બહુ અધિકાર, મેળવતાં. ૪ અમપર.

કાઠિયાવાડનો પ્રવાસ

પંડિતજી પ્રવાસ તો ઘણી વખત કરતા પણ તેનો સચિત્તર હેવાલ આપણને પ્રાપ્ત થતો નથી. કાઠિયાવાડમાં તેમણે બાલપણ કુમાર અને કિશોર અવસ્થા ગાળી હતી. તેમણે નેત્રનું સુખ કાઠિયાવાડમાં ભોગવ્યું હતું. કાઠિયાવાડનો તેઓએ સં. ૧૯૨૮માં પણ પ્રવાસ કરેલો કારણકે તેમના નાના(માતા પિતા)જીનું ઘર જુનાગઢમાં હતું. વળી તેમના ત્રણ પુત્રોની માઠી જુનાગઢ પોરબંદર ને જામનગર હતી. આથી સામાજિક તથા ધાર્મિક કામ માટે તેમને ઘણી વખત અહીં આવવું પડતું.

સં. ૧૯૪૧ના પંડિતજી જુનાગઢ ગયા. ત્યાં તેમના મામા તથા બાઈએને (જોસ્વામી બાળકો) મળ્યા. અહીં આગળ જુનાગઢ-વાસીઓ તરફથી પંડિતજીને સારું માન મળ્યું. તે તેમના પ્રેમને વધ યત્ન શતાવધાનના પ્રયોગો કર્યા. તથા ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો સારા પ્રમાણમાં કર્યા. ત્યાંથી પંડિતજી જાવનગર પધાર્યા ત્યાં આગળ પંડિતજીનો અપૂર્વ સત્કાર કરવામાં આવ્યો. જાવનગર નરેશ, દિવાન વિઠ્ઠલભાઈ, સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર મણિભાઈ નલુભાઈ, તથા ત્યાંની ક્રાંતિજ્ઞ પ્રોફેસરો પંડિતના સમાગમમાં આવ્યા ને શાસ્ત્રના તેમના અગાધ જ્ઞાન માટે તથા જ્ઞાતવધાનની અદ્ભુત શક્તિ માટે જૂરિ જૂરિ (ઘણી ઘણી) પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

જાવનગરમાં નાગર કોમનું વર્ચસ્વ વધુ પડતું છે. જોકે તે કોમ તેના પોતાના ખાસ વિશેષ સદ્ગુણોને લીધે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં અગ્રપદ ભોગવે છે. જાવનગરમાં તે વખતે વિદ્વાન નાગરો વસતા હતા, તેમાં સહુભાઈ શામળદાસ, વજ્રેશંકર, ગૌરીશંકર વગેરે લખપ્રતિષ્ઠ હતા. તેઓ બધા પંડિતજીના સમાગમમાં

૧૫૦ : ભા મા ગદુવાલત્તુ જીવન અને સાહિત્ય.

આવેલા જ્યોનાથ મહાદેવમા પડિતશ્રીનાં વ્યાખ્યાન તથા શતાવધાનના પ્રયોગ થયેલા, જેમાં હજારો માણસો ભાગ લેતા, અને એકના નાગરોના ચાગમેથી પાચસો માણસો તેવી સભામાં હાજર રહેતા વળી કેવલાત્રૈલ સપ્રદાયના ધણા રૂઢ અનુયાયી શ્રી ગૌરીશંકર ઉદયશંકર શાસ્ત્રીમતના પરમ જ્ઞાતા હતા, ને તે સપ્રદાયની રૂઢિ પ્રમાણે જીવન ગાળતા તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યાગી વાનપ્રસ્થ જીવન શરૂ કર્યું હતું તેઓ પવિત્ર ને જ્ઞાતી હોવાથી ક્રાંધના સહવાસ માં આવતા નહિ તેમ છતાં તેમણે પડિતજીને પોતાની વાડીએ ધણા માનપુરુષર પધરાવ્યા. અહીં આગળ આ પરમ પવિત્ર વાનપ્રસ્થ ગૌરીશંકર અને પડિતજી વચ્ચે ધાર્મિક ચર્ચા અત્યંત છૂટચો થઈ, જે ચર્ચાથી ગૌરીશંકરજી ખૂબ પ્રસન્ન થયા.

તા ૨૫-૨ ૮૬ના રોજ દિવાન સાહેબ વિઠ્ઠલજીએ એક મેળી સભા બોલાવી, જેમાં નામદાર મહારાજ સાહેબ પધાર્યા હતા અહીં શતાવધાનના પ્રયોગો તથા વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યા પડિતજીનાં વ્યાખ્યાન તથા શતાવધાનથી મહારાજ સાહેબે અત્યંત ખુશ થઈ તા ૧૬મી એ પડિતજીને પોતાના મહેલે પધરાવ્યા અહીં બે ને વચ્ચે પ્રારંભ અને પુરુષાર્થ વિષે ધણી રમુજ ચર્ચા થઈ આ ચર્ચામાં પડિતજીએ પોતે તે જ વખતે અનેક કવિતા રચી મહારાજ સાહેબને સભાગી આવી ભાવનગર નરેશને પડિતજી મોટે ધણું માન પેા થયું અને શાલ પાઘડીનો ચોગ્ગ અરપાવ આપ્યો તથા ધણી રોકડ રકમ બેટ કરી

ચોડા દિવસ જતાં ફરીથી વાનપ્રસ્થ શ્રી ગૌરીશંકર જીએ પડિતજીને પોતાની વે સાગામા પધરાવ્યા અને સારો સત્કાર કરી વળી શ્રી સત્તુજીમાં સામગ્રીસ, ગેડ નંદીગકન હદમીશંકર, ૧૧૬મીસ હપ્રિમાદ, ગેડ ભગવતસ વગેરે મહારાજ તરફથી ખુબ પડિતજીને સારો સત્કાર કરવામાં આવ્યો.

આમ થોડા મામ કાડિયારાકમાં રહી પડિતજી વરોણ પધાર્યા.

વડોદરામાં શ્રીમંત સરકાર તથા બીજા મુખ્ય મુખ્ય અમલદારો તથા આગેવાન વ્યક્તિઓના સમાગમમાં પહોંચી આવ્યા તે સૌને આનંદ પમાડતા પહોંચી ૧૨-૩-૮૬માં પાછા મુંબઈ પધાર્યા.

૧૫૪ :: ભા મા. ગદ્યવાચનું જીવન અને સાહિત્ય.

જાગવો શકાય છે-એટલે વગર વિચારે જાગવન કરવામાં આવે છે. જાગવન પછી ચાલુ સભા વિષે કવિતા રચવા પડિતજીને એક ભાઈએ વિનંતિ કરી, આથી પડિતજીએ લલિત છંદમાં તેનું વર્ણન કર્યું.

સુખન આડસો દિન્દુ પારસી, અહીં મળ્યાં ખરા શુદ્ધ આરમ્બો.^૧ ૧
તરત બુદ્ધિયો બોલ્યું સાંભળે, હૃદય દુહથી સર્વ લાભ લે ૨
સુખદ સર્વદા આ સભા રહે, ગુણો તણા પુરો આસ હાર હો. ૩
સુખન સાંભળે સર્વ કામને, તજી ઘરે ઠહું મે ન કામને. ૪

ખરે ખરા જણાય દેશ દેશના સુવૃત ને,
સમાધિર સાધિ આધિ^૩ તે થઈ સ્વચિત્તનો તને.
જનો તણી ધણી ભણી સુબુદ્ધિની મણી સજે,
૪વિલોકી વર્તમાન પત્ર ને ભલાં સુખો ભજે.

૧ સુવર્ત-ચાલતીજાગતો, ૨ સમાધિ-સમાધાન, ૩ અધિ-મનનું દુઃખ,
૪ વિલોકી-વાંચી.

સો ફળવણી ઉપર કાવ્ય રચવાનું કહેતાં તેમણે જુજંગી છંદમાં રચીને ગાયું.

વધુ થીખશે સર્વદા નો સુવિદ્યા,
વધુ સર્વદા તે ઘણે નાય-હવા.
સહ સાધશે કામ સાર્ગ વિચારે,
ભણી કામિનીયો સરે અર્થ ચારે.

આમ શીઘ્ર કવિતાના પ્રયોગ થયા. આ વખતે આ સમયના

^૧આગસી એટલે દર્પણ. દર્પણ પેડે આગેહન ભાષણનું સ્વરૂપ સમજનાર અથવા રસની ખૂબી જાણનાર.

વર્તમાનપત્રની ઉપયોગીતા વિષે પૂઠતા પડિતજી આમર-
છંદમાં બોલ્યા.

પ્રમુખ શ્રી. પુરશેદજી રૂશતમજી કામા દતા. આ વખતે અવધાનના પ્રયોગમાં નવ ભાષાના જાણકારોએ ભાગ લીધો. જ'દ-જાણીતા જ'દ રોકાણર મી. આંટીઆએ, પેહેલવી-મી. શેરીઆજી ભર્યાએ, ગુજરાતી-કૃષ્ણશર નવરોજજી કાજરાજીએ, સંસ્કૃત-મી. પાનાયદ, ફ્રેન્ચ-સેક્રેટરી મી. પટેલે, ફારસી-પારસી પ્રકાશના રચનાર મી. બમનજીએ, લેટિન-મી. જહાંગીરજી કાજરાજીએ, જરમન-એલમદ છવણજી જમશેદજી વગેરેએ (એમ) આ અવધાનમાં જાણીતા ભાષા શાસ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો.

આ બધાએ જુદી જુદી ભાષામાં જે વાક્યો અગર કાવ્યો બોલ્યા તે અક્ષરશઃ પડિતજી ઉચ્ચારી બતાવ્યા. આમ રમુજ ને આનંદના વતાવરણમાં આ નવ-કળેવાયેલાઓની સભા મોડી ગતે વિસર્જન થઈ. પડિતજીના શતાવધાન વિષે સમાલોચકકાર લખે છે; “એમનું શતાવધાન સમગ્રવ્યું સમગ્રરાય તેમ નથી, એતો જે જોતું તેજ જાણતું. એકંદરે એ શક્તિ માટે પડિતજી મુબારક ગુજરાતમાં જ નહિ પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં સર્વોત્તમ હતા.”

ન્યુનિલી ઉત્સવ.

આ સાલમાં મુંબાઈમાં મદારાણી વિક્ટોરિયાનો ન્યુનિલી ઉત્સવ મોટા પાયા પર ઉજવવામાં આવ્યો. જે કે આ ઉત્સવ આખા હિંદુસ્થાનમાં અનેક ઉત્સાહથી પ્રભુએ ઉજવ્યો હતો. પણ મુંબાઈએ તેા આખા ભારતવર્ષમાં ભાત પાડે તેવી અનેરી રીતે અને ઉજવ્યો હતો. ભારતવર્ષના ૧૮૫૭ની અશાંતિ પછીના વર્ષે લોકોનાં ઘાનિયો ગયેલાં. સૌ પોતપોતાને ફાવે તે ધર્મ ક્રમ સુધારો કરી ચકતું. એટલે સગદાર તરફની લોકોની વૃત્તિ માનનીય હતી. આમાં વિક્ટોરિયા તેના સ્વભાવથી ઉમદા ને શુભાશી સ્વભાવનો હતો. તેનો પ્રેમાળ સ્વભાવ ને પ્રભવત્સવતા લાંડન બેડે અદ્વૈતા લોકોમાં ધર કરી બેઠો હતો, એટલે તેના ઉત્સવમાં સ્વભાવિક ઉર્મિ હતી. મુંબાઈની તસુ એ તમુ જમીન આ ઉત્સવ અંગે વધારાઈ હતી.

મુંબાઈમાં આ ઉત્સવ અંગે અનેક સમારંભો થયેલા. આરો સમારંભ માધવ બાગમાં ગવ બહાદુર જવેગીલાલ ઉમી નાથાંકરના પ્રમુખપદે ઉજવાયો હતો. પ્રમુખના આખ્યાન બાદ પત્રિચ્છત્રે મદારાણી ભવે બે બોલ કરી તેમના માટે સ્તુતિના શ્લોકો કલા.

શસ્ત્રાંક સકુલ સ્ત્ર સમર્થિતું ધર્મ ધર્મ જીવનમ્
પ્રતેય પ્રત્યયયા શુચિત્વા દર્શી પ્રત્યજીવત્ ॥

આ સામર મુખનિધિ શીદરિએ મદારાણીને મુખરૂપી રૂપ દિપન્ન કરનાર સંયુ આયુષ્ય, ધન્યા પ્રકારતું જગ. અને અનેક મોડી મમુદિઓ, સર્વ જગ મન ધર્મ અને શુચિત્વું સારી રીતે સમજ કરવા માટે પવિત્ર નીતિયગી વાણી પૂર્વ પ્રેમથી પ્રથમ (અને ૧૮૫૮માં) પ્રમાણ ૩૫ આપી છે.

एतावन्नसि सरोरस्य कृत्यम्
भिवाम्भ सपदि वहिर्विनिर्गत यत्
धामोदो विस्त्रानमिन्दिरानिमास
तत्सर्वं दिनकरकृत मामनन्ति ।

રાજા અને પ્રજાનો પરસ્પર સબંધ સૂર્યકમળ જેવો છે જેમ
સૂર્ય કમળનો પતિ કહેવાય કે તેમ રાજા પ્રજાનો પતિ છે કમળનું
કાર્ય એ જ દેગમે તેટલું ઉડુ પાણી હોય તો પણ તે સર્વ ઉત્તરી
પોતાનો દેખાવ બહાર આપે છે તેમ પ્રજાસમુદાય રૂપી અગાધ
તળાવમાંથી ખરી રાજભક્તિ દેખાડવા બહાર પડે છે કમળમાં આ-
ભોદ, વિકાસ અને લક્ષ્મીનો નિવાસ થવો એ સર્વ કામ સૂરના
હાથમાં છે, તેમ પ્રજામાં આનુ થવું ગાનનું કર્તવ્ય છે

ત્યારમાદ આ સલામા દલપતરામ મ્ત્રિ, ગવર્નમેન્ટ ટ્રિબ્યુનલ
દાસ, રાવમદાદુર ગોપાળરાવ, હરિ દેશમુખ વગેરેએ મ્ત્રિતા તથા
જાણી કાર્ય ઉપર પડિત પામે ગણીને આશીર્વાદનું સૂચવવાથી
પડિતએ નવો શ્લોક નાવી આશીર્વા ઉચ્ચાર્યા

इति आविर्गोरियमिधत्तं पायदस्यदिमाम्
माया सविचरय साविहृति भास्वसु-टदिनम् ।
तन्वाता समता प्रजासु ममत्तं सर्वस्वार्थं एता
भूयो भारतभूमभूतिमरदा भव्याय भूवार भूतम् ॥

પરમેશ્વર આ શાવિહટોરિયા ગણીને સર્વ વિધેયી બચાવી
સુરક્ષિત ગણે જેથી મદાગણી અધિમાર ભોગવનાર લોકોની માયા
નિર્મૂલ દરી નાખે, એવો શ્રમ લઈને સર્વ પ્રજાઓમાં ભોગી મમતા
અને વચાર્ય સમતા દેનાવનારી, વારવાર ભારતભૂમિની સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ
દરી, પ્રજાનાં ધનના દમ્યાણુ માટે નિરતર મદો

આ સાક્ષમાં પડિતના એકના જેમ આધાર તેમના પરમ
પૂજ્ય પિતાજીનો મોલાકાસ થયો પડિતને તન મન ને ધનથી

૧૫૮ :: ભા. મા ગદ્દેલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

જેનો આધાર હતો તેઓમાંના ધણાખરા ચાલતા થયા હતા. તેમાં તેમના પિતાજી જવાથી તેમના હૃદયની વાત ખોલીને, સાંભળનાર કાઈ રહ્યું નહિ, કારણકે એ યુગમાં એમની સમક્ષ જે ગૂંચવણો આવતી તેના નિકાલ માટે શાસ્ત્રીય ને તટવ્ય રીતે સલાહ આપનાર એાજી બક્તિ હતી. પંડિતજીના પિતાશ્રી પણ સમર્થ વિદ્વાન હતા તેમનું શિષ્યમંડળ પણ ઠીક ઠીક વિગતૃત હતું. આ આધારપર જ્યારે માટે પંડિતજીને તિલકાયત યાગોવધનલાલજીએ શીનાયદ્વાર તેડાવ્યા, અહીં થોડા માસ ગિરાજી, ઉદેપુરનરેશના નિમત્રણને માન આપી, ઉદેપુર પધાર્યા, અહીં પંડિતજીના મેમાગમમા મહારાણા તથા પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ આવ્યા. આ બંને જણાઓ પંડિતજીની અદ્ભુત સ્વધર્મપરાવણતા તથા વિરમયજનક તીવ્રજુદ્ધિથી પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. મહારાણાએ પંડિતજીનાં ભારે વખાણ સાંધે એક હગ્ગર રૂપિયા તથા પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબે બે શાલજોડે આપી. ત્યાંથી પંડિતજી મુંબાઈ પધાર્યા.

૨૬ ભઠી •

મુબાઇમાં પડિતજીનું સ્થાન એક માયા ધર્મપાલક અને ધર્મજી તરીકે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું હતું કેાઈ પણ પ્રકારની ધાર્મિક બાબતમાં પડિતજીની સલાહ આખરી મનાતી તથા કેાઈ પણ સાર્વજનિક કે વ્યક્તિગત ધાર્મિક કાર્યમાં પડિતજીની સલાહ મુજબ મુગઇનો ધર્મપ્રેમી વર્ગ આવતો.

આ સાન એટલે સવત ૧૯૪૩માં મુબાઇ મ્યુનિસિપાલિટીએ મુકાબા બાબતમાં માટે જીતી રીત મળી, નવી રીત દાખલ કરવા માટે તિયાર કર્યો આ કાર્ય માટે મુમાઈ શહેરનો મ્યુનિસિપાલિટીના કામ ચલાકે કમીશનર મી એફ એલ ચાલ્સે શમદહન અગે ફેરફારની સમજૂતી આપતો એક પરિપત્ર કાઢી શહેરના આગેવાનો ઉપર મોકલ્યો.

આ શમદહન વિધિમાં મીમેન્ટના ચોક્કામાં લોઢાના ચાલવા રોપવાના હતા અહી આગળ મુતેહના સમધીઓ શમ મૂકે પત્રી તે શમ ત્યાંના માણુમે નવા સચા દારા બાગી નાજે આવી રીતે એક સાથે અનેક શમ માગવાની પદ્ધતિ દાખલ કરવાની હતી.

આ શમદહનની પદ્ધતિમાં આપણા આર્યધર્મના સરકાર તે પદ્ધતિનો જગ સગપોએ વિચાર કરવામાં આગેો નહતો અને આપણા ધર્મને સમાજના આગેવાનો—જે કાં તો કુલપતિ પગાથી કે ધન સચવથા તેવા ગની બેટમા હોય છે તેઓ—કેાઈ પણ જાતની ધર્મને સમાજની વાતમાં ગભીરતા ન બાખવા મનદરી વતીન દાખવવા માટે છે, અને તેઓ ધર્મજી પુરખોની આરી બાબતમાં ઉપેક્ષા કરે ન તેમની આવી નીનિથી આપણે. આર્યધર્મ નિપ્રતિનિતિ ક્ષીણ નમણે પડતો.

૧૬૦ :: ભા. મા ગદ્યવાચનું જીવન અને આદિત્ય

જાય છે, આ પરંતુ ઉધાડી આપે જોવાથી સહજ સમજાય તેવી છે.

અહીં પણ એવું મન્યું. જુના જુના સમાજના આગેવાનોએ આવી જાનના કામ માટે પોતપોતાનો લેખિત ટેકા આપ્યો. આ દરમિયાન પડિતજી ઉપર મી. આર્સનો આ પરિપત્ર આગે, તે તેમના અભિપ્રાય માટે માંગણી કરી. આ પરિપત્ર તેમણે બીજા પાસે વાંચાવ્યો. પરિપત્રનો વાત સાંજળીતા જ તેમણે શમદહનની આવી રીતિ માટે વિરોધ કર્યો, અને તે માટે પોતાનો વિરોધમત જણાવતો નીચેનો એક પત્ર કમીશનર ઉપર મોકલ્યો.

મહેશ્વરજી એફ. એમ. આર્સ એરકવાવર,

મુ. મા. ઇ. શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીના

કામચલાઉ કમીશનર જોગ.

સાહેબ,

તમારો તા. ૨૬ મી જુલાઈ ૧૮૮૭નો લખેલો અગ્રેજ પત્ર મને છેક તા. ૭મી ઓગસ્ટે મળ્યો. એ પત્રનો જુલાઈ માસના માસની તા. ૧૫મી પહેલાં મોકલવા તેમા જણાવેલું હાવાથી, તે લંબાવ્યું જુલાઈમાં લખવા જેટલો હાલ મને અવકાશ નથી, માટે તે તો ત્યારે બને ત્યારે ખરૂં. દરમિયાન હાલ તમારા પત્ર માટે મોકલેલા અગ્ર પ્રશ્નોનો સાર જાણી લઈ તે સર્વના દૂકા ઉતરે. આ માટે પુજાગીમા લખી મોકલ્યા કે, જેનું અગ્રેજ કમીશનરે લેવા હું ધાર છું કે તમેને સહેજ બની શકશે.

૨ મુદ્દા બાગવાની રીતિમાં એવો ફેરફાર કરવો કે જેથી ખર્ચમાં પગડો થાય અને જગા ન રોકાય, આ તમારો ઉદ્દેશ પ્રત્યક્ષ રીતે માટે છે, અને એ વિચારમાં જો માર્ગવિરોધ ન આવતો હોય તો ગુરુજી અજાય પરંતુ આર્સ લેખોમાં જર્જરાપાત્રી આગેવી અંગેટિ (મજબૂતી કિંવા) સુધીના અંગેટિ કરવાને માર્ગદર્શનમાં લખ્યું છે.

અને તે સંસ્કારો કર્યાથી આ લોક અને પરલોકમાં ઉત્તમયોગ મળે છે.—એમ આર્યશાસ્ત્રમાં નિર્વિવાદ રીતે માન્યું છે તેમાં અંત્યેષ્ઠિ સંસ્કાર અત્યંત આવશ્યક છે અને તેનો આરભ મુખ્ય પ્રેનદ્દનથી જ થાય છે. માટે જો એ દદન જ ગેરરીતે થાય તો તેથી સંસ્કાર આપો બગડે. આ અંત્યેષ્ઠિ સંસ્કાર યથાર્થ થવાથી મરનાર પ્રાણીની પરલોકમાં પૂરી સદ્ગતિ માનેલી છે. અને પાછળથી ક્રિયા કરનાર પુત્રાદિકનું આ લોક પરલોક બંનેમાં મોટું કલ્યાણ માનેલું છે. માટે શાસ્ત્રમાં અને તથા લોકમાં પ્રસિધ્ધ દદન પ્રકારથી વિરુદ્ધ રીતે નવા સંઘા વગેરે કરી તેમાં શયને બાળવું અને તે પણ કાષ્ટથી જુદા સાધનો-કે જે કદાચિત અપવિત્ર પણ હોય, તેવા સાધનોથી બાળવું એ તદ્દત અયોગ્ય છે.

૩ આર્યશાસ્ત્રમાં વ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણો એક બીજાથી ઉતરતા ગણેલા છે, અને હાલ તો જ્ઞાતિ બેદથી અગણિત બેદ સુદૃઢ માનવામાં આવે છે. તે વર્ણબેદ જાતિબેદ તોડી સર્વ શબ્દોને સાથે બળવા એ કેમ અયોગ્ય ન ગણાય ? આર્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે જોતાં એક વર્ણમાં પણ એક શયનો બીજા શયને સંસર્ગ થવાથી ધણી અપવિત્રતા ગણાય છે અને તેની શુદ્ધિ માટે અંત્યેષ્ઠિ કરનારને શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કરવી પડે છે. ઉત્તમ વર્ણને ઉતરતા વર્ણને સંસર્ગ હોય તો ધણી જ મોટી ક્રિયા કર્યા પછી જ તેનું દદન કરવું એમ શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા છે. એક મુડદાને બીજા મુડદાનો સદજ પણ સંસર્ગ થયો હોય અને તે સંસર્ગની શાસ્ત્ર પ્રમાણે શુદ્ધિ કર્યા વિના જાણીને અથવા ખૂબથી તે શયનું કરવામાં આવેલું દદન અર્થ ગણવામાં આવે છે; અને પછી હાડકાં ઉપર તે શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કર્યા પછી ફરીથી હાડકાંનું નિધિ પ્રમાણે દદન કરવું પડે છે. પછી કદાચિત સ્ત્રીઓનાં અને પુરુષોનાં મકલ સાથે બળે તો ઉપર લખેલા અનર્થ કરતાં વધારે અનર્થ થાય. દંપતિ સિવાય અન્ય સ્ત્ર તથા પુરુષ સાથે બાળવાથી ઘણું જ મોટું પાપ થાય—અરે તે બંને નિર-

૧૬૨ :: બા. મા. ગુરુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પરાધો ગ્રાણીનો વૃથા બળિયાર સિદ્ધ કરી પરલોક ગતિમાં મોટી હાનિ પહોંચાડી, આમ બને. હંપતિમાં પણ જે ગુદા જુદાં મરજી પામ્યા હોય તો તે બનેતાં મુઠ્ઠાં પણ સાથે જાગવાનો વિધિ નથી.

૪ શય બાળવા માટે ઈંટ ચુનાથી વાધાતુંથો જે કાઈ પ્રકારનું બાધકામ કરવામાં આવે તો તેમાં શય લાખ્યા પછી બીજું બાળવા માટે તેની મુદ્દિ કરવાની જરૂર છે, અને ચુનો ઈંટ ઉખેડ્યા વિના તે સ્થળ શુદ્ધ થતું નથી. તથા ધાતુ ગળ્યા વિના શુદ્ધ થાય નહિ માટે તેનું બાધકામ કરવામાં આવે તો તે પણ બર્થ થઈ પડે.

૫ મારા વિચાર પ્રમાણે મહાને દાટવા કરતાં બાળવા એ જ ઉત્તમ રીત છે. માટે જો દિંદુઓનાં મહાં દાટવામાં આવતાં હોય તો તેનો અટકાવ થઈ તે બાળવાનો વિવાજ પડે એમ તો થવું જોઈએ. અને તેમ થવામાં જે લાજ દેખીતા છે : (૧) જમીનનું રોકાણ નહિ થાય, અને (૨) દિંદુ ધર્મથી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આદતો વિવાજનો અટકાવ થશે.

૬ મુઠ્ઠાં બાળવા માટે સંચો કરવામાં આવે તો ખર્ચમાં ફાપડો પડે એવી જે દલીલ એ બાબતમાં બતાવવામાં આવે છે તે ધણી ફાલદા યોગ્ય જણાતી નથી. કેમકે ખર્ચમાં બચાવ થવાના કારણમાં ધર્મશાસ્ત્રના નિયમો ઉલ્લંઘીને અધર્મથી વર્તવું એમ કાંઈ પણ ધર્મિક માણસ દખ્ખશે, નહિ એમ હું માનું છું. કદાપિ ખર્ચમાં બચાવ થાય એમ માનીએ તો તે પણ માત્ર બાળવાનાં સાધનાંની દોમતમાં સહેજસાજ બને, જે કંઈ મોટો સાલ મળાય નહિ, વળી સાધનાં જંગમો દિંદુસ્થાનમાં ધણાં છે, પરંતુ તે મોખા મગવાનું કારણ તો સરકાર કહેવાય. અમર જે કાંઈ રીતે મગકારને કસામજ કરી આ કામને માટે વગર શીએ બગાડજી મેળવા પ્રયત્ન થાય તો સ્તુત્ય મળાશે.

(૧) દરેક શયને અવશ્ય જુદું જ અળણું જોઈએ

(૨) હિંદુધર્મ પ્રમાણે પાંચરૂં કે બારી બનાવી તેમાં ચૈતદાદ કરી શકાય જ નહિ, કાગળ ભૂમિ પર જ દાદ થવો જોઈએ. ઉત્તમ કે ઉતરતા વર્ણના શય એક કે મીઠા માથે ન જ અગાય.

(૩) જ્યારે આ પ્રકાર જ જોડો છે ત્યારે એક બહીમાં જુદાં જુદાં ખાતાં પાડી ચૈતદાદન થઈ શકે કેમ ?

(૪) મરનારના પુત્ર વગેરે અગ્નિસંસ્કાર કરનાર અધિકારીઓએ મરનારની ચિતા પાસે અવશ્ય જવું જોઈએ.

(૫) ચિતા બડકતા પહેલાં તથા તે ઉપર ચૈત મૂક્યા પછી ફેટલીક ધર્મક્રિયા કરવામાં આવે છે.

(૬) પ્રેત અળણું હોય તે અરસામાં પણ કપાનિક વગેરે ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

(૭) પ્રેત બળી રહ્યા પછી તેના અસ્થિ રાખેડી વગેરે હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તીર્થમાં નાખવા જોઈએ તીર્થ ન મળે તો દરિયા વગેરે જળાશયમાં પધરાવવા જોઈએ.

(૮) ધર્મશાસ્ત્રમાં મુખ્યપક્ષ તેા ત્રણ વિવેક પછી મરનારની ચિતા હોલવી કુવ (અસ્થિ) વીણી લેવાનો છે પરંતુ તેટલા વિચ્છે તેને તે જ ઠેકાણે મુખાઈ જેવા ગીચ વસ્તીવાળા જોડેરમાં તથા સંકેચિત સ્થાનમાં ચિતા રાખવામાં બીજા મુકદ્દા વગેરેનો અપવિત્ર સ્પર્શ થાય, માટે તુરંત ચિતા હોલવી કુવ વીણી લઈ તે દરિયામાં પધરાવી દેવાનો વિવાજ પડ્યો હોવો જોઈએ.

(૯) અગ્નિસંસ્કાર થયા પછી પ્રેતને અથવા તે બળી રહ્યા પછી તેના અસ્થિ વગેરેને મરનારના વર્ણ સિવાય બીજા વર્ણનાએ અડકવું ન જોઈએ. ઉત્તમ વર્ણવાળો જો ઉતરતા વર્ણનાને અડકે તો અડકનારને શાસ્ત્રથી મોટું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે અને મરનાર જો ઉત્તમ વર્ણનો હોય અને અડકનાર ઉતરતા વર્ણનો હોય તો મરનારની પરલોક ગતિ ઉત્તમ લેખાતી નથી.

(૧૦) આ પ્રશ્નનો જવાબ નવમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમાઈ જાય છે.

(૧૧) મરનારની ચિતા ત્રણ દિવસ સુધી રાખવાના ધારામાં તેના શમને બળીને ખાખ થતા સુધી તેના સમાચો ચિતા પામે રહેતા ન હતા અને તેમને રહેવાની જરૂર નહોતી. પરંતુ દાસના રિવાજ પ્રમાણે તેટલા જ વખતમાં સર્વ ક્રિયા કરી લેવા માટે તેમને ચિતા પાસે રહેવાની અવશ્ય જરૂર છે.

(૧૨) લાકડાં છાણાં ધાસ તથા તે સાથે ધર્મશાસ્ત્રમાં જે અપવિત્ર ન ગણી હોય એવી જ વસ્તુથી મુઠ્ઠા બાળવાં જોઈએ.

(૧૩) મુઠ્ઠા બાળવાની જગા સાફસુફ કરવા માટે ૩૪ જાતનો માણસ રાખવો તેનો ખૂનાસો ધર્મશાસ્ત્ર જોતાં ગૂંચવણ ભરેલો છે, પરંતુ ચાર વર્ષથી બદારના મનુષ્યો તો ન જ ચાલે.

(૧૪) મુઠ્ઠા બાળવાની જમીન ઉપરથી ખુશીજ દોરી જોઈએ

(૧૫) દિંદુઓના દોઢ અથવા બે વર્ષ સુધીની ઉંમરનાં મરનાર બાળકોને દાટવામાં આવે છે, તે પછીની ઉંમરનાં બાળકો મુખ્ય છે, અને ત્રણ વર્ષ પછીના મુઠ્ઠાને બાળવું જ જોઈએ. પણ નાનાં બાળકો (બાર દિવસ ઉપરની ઉંમરનાં)ને પણ બાળવાની શાસ્ત્રમાં મનાઈ નથી.

(૧૬) કોઈ પણ જાતના રોગચાળાવાળાને બાળવાની ધર્મશાસ્ત્રમાં મના કરેલી નથી, પણ સંન્યાસી તથા બે વર્ષ સુધીના નાનાં બાળકો સિવાય સર્વ મનુષ્યોને બાળવાનો જ વિધિ છે.

(૧૭) પ્રેતને બાળવામાં બાધ લેખનાગી એવી જાતો દિંદુઓમાં નહિ હોય, અને હોય તો મારા જાખવામાં નથી. ફક્ત સંન્યાસ લાપે દોષ તેવું માહું જમિમાં દટાયેલા જળમાં વહેવરાવાય, પરંતુ જગાએ નહિ.

(૧૮) ગૃહસ્થ એટલે ઓ પરીણ દિંદુ લોકો અમારૂં પોતા પોતાના ધર્મના નિગંતર અમિ રાખતા. જે મનુષ્યનો સંવેદો જે અમિ દોષ તે જ અમિ વડે અર્ધાત્ રખાતામિ અથવા મિતામિ

એટલે ધર્મક્રિયા પ્રમાણે બર્મા ગણેલો જે અગ્નિ તે વડે જ અગ્નિ-સંસ્કાર કરવાનો વિધિ છે. માટે તેનો અગ્નિ ધેરથી લઈ જવામાં આવતો હતો. તે પગથી હાથે તે જાળી તોલકી લઈ જવાનો રિવાજ પડી ગયો છે. મુઠલને સાચામાં પ્રથમથી સળગાવી ગણેલા અગ્નિમાં બાળવા મૂકવા એ તો કેવળ ધર્મશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે, એ કહેવાની તો જરૂર નથી. કેમકે સંચા વગેરે પ્રકાર ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મ-શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે.

પં. ગુટુનાલજી ધનસ્વામજીની આજ્ઞાથી વિકુલદાસ રામરામ

ઉપલો પત્ર શ્રી ચાલ્સની હાથમાં જતાં, તેનો મર્મ સમજતાં તે તો બહુ અકળાઈ ગયા. અત્યાર સુધી આવેલા ધણાખરા ઉત્તરો તેમની સૂચનાને ટેકારૂંપ હતા આ જ પત્ર નવી ભટ્ટીની વિરુદ્ધમાં હતો. તેથી તેમણે અગ્રેજી પત્રોમાં પડિતજના ત્રિય રો સમગ્ર હિંદુ જનતાના નધો એમ જણાવી, મ્યુનિસિપાલિટી તો પોતાના નિર્ણય પ્રમાણે પોતાનું કામ કરશે એમ સમ ચારપત્રોમાં લખવા માંડ્યું. વગી વધારામાં બોમ્બે ગઢેટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, રાસ્તેગોફનાર વગેરે અગ્રેજી ગુજરાતી છાપાઓ પણ મી. ચાલ્સની વાતને ટેકા આપવા લાગ્યાં, અધૂરામાં પૂરૂ તે વખતના નાગરિક નેતાઓમાંના કેટલાક નેતાઓ મી. આરથર કાર્ડર્, સર મંગળદાસ નયુબઈ, મી. હેસાભાઈ ફરામજીએ મી. ચાલ્સની વાતને ટેકા આપતા હોય તેવા ઉત્તર આપ્યા. પણ મી. ચાલ્સે પડિતના પત્રનો સીધો ઉત્તર ન આપ્યો.

હવે આ કમીશનર સાહેમે ભટ્ટીના પ્રશ્ન અંગે વ્યૂહ બદલ્યો. પ્રથમ તેમણે એમ કહેવા માંડ્યું કે એક સાથે ધણાં મહાં બાળી શકાય એવી સગવડ કરવા માટે કેટલાક ઉત્તર આપ્યા છે. તદુપરાંત સને ૧૮૮૫-૮૬માં મુનાઈમાં કુલ મળ્યું ૨૧૮૫૦ છે તેમાં હિન્દુઓના ૧૪૫૫૮ મળ્યું છે. આમાંના ધણાંખરા શય દાદરામાં આવે

૧૬૮ :: ભા. મા ગુરૂલ લજ્જુ જીવન અને સાહિત્ય.

દત્તા. પણ જ્યારે પંડિતજીએ પોતાના વિચાર જાહેર પ્રજામાં વહેના મુદ્દા ત્યારે પ્રથમ, મત આપનારાઓના વિચારમાં પણ પલટો આવ્યો, તે તેમણે પણ મી. ચાલ્સની વાતને ટેકા આપવો બધે ક્યો આ જ દમિયાન ૧૫-૯-૮૭ના રોજ એક અસાધારણ મોટી સભા ભૂમિને વિરોધ કરવા મળી આ મહત્વના કાર્યના પ્રમુખ માટે ગવ સાહેબ વિશ્વનાથ માંડલિકને ચુંટવામાં આવ્યા તે ગેડ વરજીવનદાસે તેમને ટેકા આપ્યો. પ્રમુખે પંડિત ગુરૂલાલજીનો આજાર માનતાં જણાવ્યું કે સખદદન ત્રિવિ શાસ્ત્રમાં કવો છે તે જરાગર બતાવનાર આ પંડિતજી છે, ને સમગ્ર હિંદુ જનતાએ તેમનો આજાર માનવો જોઈએ. આ વખતે પંડિતજીએ ભૂમિ વિષે પોતાને ક્યો કુટિઓ જણાવ્યું છે તે સભામાં સચિત્તાર સમજાવ્યું. ત્યારબાદ ભૂમિના વિરોધ માટે એક સભા નીમવામાં આવી, જેમાં ગ. બા. વિશ્વનાથ નારાયણ માંડલિક, ગેડ વરજીવનદાસ માધર, પંડિત ગુરૂલાલજી, જગજાનસાથ દેવજી વગેરે દત્તા.

આ દમિયાન મી. બી.બી. નગરકરે જેઓ બહુ સમાજ દત્તા. તેમણે ભૂમિની તરફથી એક સભા વિસ્તર કોલેજમાં બોલાવી, પણ તેમને ટેકા નહિ જેવો રહ્યો. ત્યારબાદ ૧-૧૦-૮૭ ના રોજ હિંદુ મહાજનની એક બીજી મોટી સભા મળી આ સભામાં એક વિરોધ અરજ તૈયાર કરી દબરો સહીઓ સાથે તે અરજ કોલેજમાં મોકલી આપી.

દવે કોલેજમાં આ કામ માટે ઉવટના નિકાલ માટે મળ મળી આ વખતે કનૈસ મેરી વેધરે ભૂમિ રાખસ કરવા માટે દરખાસ્ત કરી ને દરખાસ્તનો વિરોધ ગ. વિશ્વનાથ નારાયણ માંડલિકે કર્યો. તેમ તેમણે જણાવ્યું કે પંડિત દત્તા હિંદુ ગુરૂદરોની અરજ આ કાર્યના વિરોધ માટે આવી છે. તદુપરાંત એ • બી. દેવજીનાં દત્તાચારંજી, તથા પંડિતજી મુસાલજી તથા બીજા સહજોમાંએ આ કાર્યને નાપસંદ કર્યું છે. તદુપરાંત આ સહેરના મુખ્ય બીમતોએ પણ આ કામ માટે

વિરોધ દર્શાવતી અરજી મોકલી છે. માટે ભટ્ટી આ રીતે ન બનાવવી જોઈએ એમ જણાવ્યું વળી ભટ્ટીની તરફથી કરનારી જાણ માણુમેની અરજી હોય તેમ જણાય છે ત્યારબાદ આ દરખાસ્ત ઉપર એ તથા સુધારા આવ્યા ને કેટલીક ચર્ચા થઈ, ત્યારબાદ સભા બીજા દીવસ પર મુદતવી રહી.

બીજા કોર્પોરેશનની મીટીંગમાં ડૉ. બ્લેનીએ જણાવ્યું કે ગમે તેટલા લાભ કે કાયદો હોય પણ કોઈના ધર્મ સંબંધી લાગણી દુભવવી ન જોઈએ, પછી મત લેતાં ૧૭ વિરુદ્ધ ૧૨ મતે ભટ્ટીનો સલાહનો ભુક્કો થઈ ગયો. આમ પંડિતશ્રીએ ઉપાડેલી લડતનો સફળ અંત આવ્યો.

આ ભટ્ટીના ભુક્કાની લડતનો ખ્યાલ આપણા હાલના સત્યાગ્રહની લડતના જમાને ન આવે તે સ્વાભાવિક છે પણ તે કાલમાં મુખ્યત્વે ગોરા લોડાના મોટા સામે જોઈને મોટા ભાગના લોકો મતની આપ લે કરતા. વળી આપણો દેગવાયેલો તથા શ્રીમંત વર્ગ પણ તેમની આંખે જોતો. તેવા સમયે ગોરા લોડાની વાતનો વિરોધ કરી, આવડો મોટો વિરોધ પ્રજામાં જગવી, ટેકો મેળવવો એ કંઈ સહેલી વાત ન હતી. આમ પંડિતશ્રીએ ભટ્ટી વિરુદ્ધ ચળવળ કરી આપણી ધર્મભાવના સતેજ કરી, આપણા લોકોમાં ધર્માભિમાન પેદા કર્યું તે કાર્યનું મૂલ્ય જોણું નથી.

ગુજગતીકાર લખે છે. “ભટ્ટીનો ભુક્કો કરવાનું પહેલું માન અમે પંડિતવર્ગ ગૃહલાલજીને આપીશું. કેટલાક દેશી મેજરો કે જેઓના વિચાર કંઈપણ શાસ્ત્રાધાર વગરના છે ને તેઓ કોઈ પણ રીતે ધર્મ કે શાસ્ત્રમાં સત્તાવાળા ગણાતા નથી તેઓએ વગર વિચારે ગમે તેમ મતો લખી મોકલ્યા હતા. આ મતો પર વિચાર કરી કમીશનરે તો તમામ હિંદુ કેમ ભટ્ટી પસંદ કરશે એમ ધારી સર્વ જ્ઞાતિને તે બાબતમાં પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. આ પ્રશ્નો એટલા બધા

૧૭૦ :: બા મા. ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

કાંગા તે અવિરેડી હતા કે સર મંગલદાસ નયુબાર્ડએ પણ તેના અવિરેડીપણા સામા આ (મુજરાતી) પત્રમાં પોતાના વિચાર પ્રગટ કર્યા છે. પ્રજામાં કમાચનરના અવિરેક્ષિત પ્રશ્નો થી ખગલગાટ થાય, તે પ્રાચીન રીતરિવાજને માનનારી હિંદુ કોમ ગભરાય તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહોતું. પરંતુ પં. ગદુલાલજીએ પોતાના વિચારો આપી પછી ધણાક પ્રથમ વિચાર આપેલા હિંદુ મેમ્બરો પણ પાછા ફરી ગયા. પંડિતજી પર ધણિક રીતનો કટાક્ષ કમોરાનરે કર્યો હતો, તેમ જ એક સુધરેલા પારસી પત્રે ફાકટમાં લવલવાટ કરીને હિંદુઓની લાગણીને ફાગટમાં દુખારી છે. પણ આ બધા લવલવાટનો અંત આવ્યો છે. પં. ગદુલાલજીના વિચાર આગળ તેઓના વિચાર તદ્દન હુલ્લક જણાય છે. પંડિતજી પર દોષ મૂકવામાં આવ્યા છે તેમાં તેઓ તદ્દન ખોટા છે, તેના ધણા મજબૂત કારણો છે x x x x

પણ પંડિત ગદુલાલજી હતા તો આ પ્રમાણેનો એક ધર્મનો મોટો વિષય મળ્યો ને તે માટે આખા હિંદુ મંડળે તેમનો ઉપકાર માનવો જોઈએ, તથા રા. સા. મંડલોક, મુંબાર્ડ સમાચાર, જમજમશેદ, તથા ડા. લોલાધર જાદવની સેવાની કદર કરવી જોઈએ.

૨૬

વેદ

ભઠીના પ્રશ્ન દરમિયાન વેદ ઇશ્વરપ્રણીત છે એ વિષે ચર્ચા ઉભી થઈ શરૂઆત એવો રીતે થઈ કે પ્રો. શ્રી રંગજીથ જીનસીવાએ હેમંતોત્સવ વ્યાખ્યાન માળામા વેદ વિષે વ્યાખ્યાન આપતા જણાવ્યું કે સામાન્ય રીતે, વેદ ઇશ્વર પ્રણીત છે, એમ હિંદુઓની માન્યતા છે. પણ વસ્તુતઃ વેદ ઇશ્વરપ્રણીત નથી આ વ્યાખ્યાનના વિરોધમાં જણાતા, વિશિષ્ટાદ્વૈતી વૈષ્ણવ શાસ્ત્રી ગુણકોડજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રીએ વેદ ઇશ્વરપ્રણીત છે એમ એક લેખ વર્તમાન પત્રમાં છપાવ્યો. આમ ચર્ચાની પરપરા શરૂ થઈ તેથી કંઈ નિર્ણય ન થયો. આપણા ત્યાં વેદનું સ્થાન ઘણું મોટું છે. કાગળકે તેના ઉપર આપણા આર્યસ્થાનના સર્વ ધર્મોનો, શાસ્ત્રનો, પુરાણનો તત્ત્વજ્ઞાનનો, જાણનો અને ખરૂં કહીએ તો હિંદુઓના સર્વ પાત્રીન આચારવિચારનો આધાર રહ્યો છે. માટે આ સર્વાંગી વેદ વિષે નિર્ણાયક સ્વરૂપ સિદ્ધાંત જણાવવા સારૂ વર્તમાનપત્રોમા આવતી ચર્ચા પૂરતી ન હતી આ વખતે પડિનજી મુખાર્જીમાં ન હોવાથી, આ અગત્યની ચર્ચાનો યોગ્ય નીવેડો ન આવ્યો. પણ થોડા વખતમા પડિતજી મુખાર્જી આવ્યા. તેમને આ સબધી વાત કરવામા આવી આથી તેમણે વેદ વિષે પોતાના વિચાર જણાવવા માટે આર્યધર્મ સુરભેદ્ય સભામાં વ્યાખ્યાન આપવા શરૂ કર્યાં (૧) વેદ સાક્ષાત ઇશ્વરની વાણી અને શબ્દાત્મક ઇશ્વર સ્વરૂપ છે, (૨) તે સર્વ શબ્દવિધાનુ મૂળ કાગળ છે, તે (૩) તે પરમ પ્રમાણ છે આવા ત્રણ વ્યાખ્યાન આ સભામાં તેમણે આપ્યાં એટલામા ૬-૮-૮૭ ના રોજ આર્ય સમાજના ઉપદેશક સ્વામી બારકાગન દ સરસ્વતિએ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની પ્રાચીન

૧૯૨ : બા. મા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

અર્વાચીન સ્થિતિને નામની પત્રિકા પંડિતજીના લાવણ્ય વખતે વહેંચી. આ પત્રિકાનો ઉત્તર પંડિતજીએ એક હજાર શ્રોતા વચ્ચે મહુ સચોટ રીતે આપ્યો અને સ્વામીજીની પત્રિકામાંથી ઉભી થયેલી ગેરસમજ તથા કલ્પિત વાતોને સ્પષ્ટ રીતે ખુદ્દી પાડી આથી સ્વામીજી પંડિતજી ઉપર રોષે ભરાયા અને આર્વસમાજમાં પંડિતજીના વ્યાખ્યાનનું ખંડન કરવા વ્યાખ્યાન રાખ્યું અહીં સ્વામીજી વ્યાખ્યાન ખંડનને બદલે મદારાગ્ને ઉપર વ્યાખ્યાન આપવા મંડી પડ્યા. આથી જે વિદ્વાનો પંડિતજીના વ્યાખ્યાનનું ખંડન સાંભળવા ગયા હતા તે નિરાશ થયા. ત્યારબાદ પંડિતજીના શિષ્ય વ્યાસ મૂવશંકર રામજીએ સ્વામીજીના વ્યાખ્યાન ઉપર ચર્ચા કરી. તેના અંગે ખંડન મંડન ચર્ચા માટે આદ્વાન આપ્યું. તે સ્વામીજીએ સ્વીકાર્યું નહિ. પરંતુ આર્વસમાજના મંત્રી શ્રી સેવકલાલ કરસનદાસે શ્રી ગદુલાલજીને આ સબધમાં પત્રોમાં ચર્ચા કરવાનું તા. ૨૪-૮-૮૭ને રોજ જણાવ્યું. આ કિસ્સે લખતા શ્રી સેવકલાલ જણાવે છે કે ઉક્ત પંડિતજી (શ્રી ગદુલાલજી) જે સત્યની તલવાર લઈ બહાર પડશે તે આખા ભારત-વર્ષને લાભ થશે, તેથી મેં આ માગણી દેગોપકાર વાસ્તે કરી છે. 'યો તેઓ મને ક્ષમા કરશે પણ પંડિતજીને આવી આક્ષેપાત્મક ચર્ચા માટે સમય નહતો. એટલે તેમના શિષ્યો મૂવશંકર, જયજીવાદાનિ, શ્રી સ્વી દેવાશંકર તથા સ્વામીજી તે સેવકલાલ વચ્ચે ચર્ચાઓ કરી જે ચર્ચા અનુષ્ઠાણે પતિતો વદ્ધિઃ સ્વયમેવ પ્રજામ્યતિ એ ન્યાયે અધૂરી હી.

કાશીની યાત્રા

સં. ૧૯૪૩માં શ્રીનાથદ્વારાના તિલકાવત શ્રીગોવર્ધનલાલાજી મહાનગ પ્રયાગ કાશી વગેરે સ્થલે યાત્રા કરવા નીકળ્યા. તેમની સાથે બધા પંડિતો વિદ્વાનો અને શાસ્ત્રીઓ આ વખતે પ્રવાસમાં હતા. તે છતાં તેમણે પંડિતજીને અત્યંત આગ્રહ કરી. પોતાની સાથે કીધા. કાશી અસહ્યો વિદ્વાનું કેન્દ્ર છે વળી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનો શૈશવકાળ પણ કાશીમાં ગયો હતો. તેમણે વિદ્યાભ્યાસ પણ ત્યાં જ કર્યો હતો, તથા શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદનું પ્રતિપાદન પણ પ્રથમ ત્યાંથી શરૂ કર્યું હતું. વળી પત્રાવલંબન ગ્રંથ લખી શ્રીકાશીવિશ્વેશ્વરના મંદિરના દારે ચોટાડી માયવાદી પંડિતોને શુદ્ધાદૈત તત્ત્વજ્ઞાન સમગ્નવવા માટે આહ્વાન આપી કાશીમાં જ કેવલાદૈત તત્ત્વજ્ઞાનને દાર આપી હતી. અને આપત્રીએ આસુરબામોદલીલા પણ અહીં જ કરી હતી. આમ પરેલેયો હોયે સુખી કાશીમાં રહી, ધર્મસંસ્થાપનનું યુગપ્રવર્તક કાર્ય કર્યું કાઠએ પણ હોય તો એક શ્રીમદ્દાપ્રભુ વદ્વજ્ઞાત્યાર્થી છે. તેથી ભારત-જૂણ પંડિત શ્રી. મદનમોદન માલવીયાજી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને કાશીના પ્રથમ આચાર્ય તરીકેનું ઝિરદ આપે છે. વળી કાશીમાં પુષ્ટિ સંપ્રદાયનું એક મોટું મંદિર ગોપાલ મંદિર છે, તથા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની જેડડા છે. આમ પુષ્ટિ સંપ્રદાય સાથે કાશીનો સંબંધ મૂળનો છે. અને કાશીમાં વિજયયાત્રા કરવા માટે જવું એ કાર્ય અસાધારણ મળ્યાતું. આથી મહારાજશ્રીએ કાશીની યાત્રા માટે વિચાર કર્યો. તેમનો ઇરાદો વિજયતિલક કરાવવાનો ન હતો, પણ તેમની ઇચ્છા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની જેડડામાં જઈ, દર્શન કરવાનો હતો. છતાં સેએ

૧૭૬ : મા બા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પરાજિત કરે તો કાશીનું ગૌરવ ખંડિત થયું ગણાય. આમ મને તો પોતાનો આ ભૂતલ ઉપરનો જન્મ એગે ગયો ગણાય આથી કાશીના ગૌરવને સાચવવા માટે પોતાનો અતાર છે એમ તેઓ ગર્વથી વર્તે છે. અહીં ગો શ્રી ગોવર્ધનલાલજી તથા જીવનલાલજી સહામા સિદ્ધાસન ઉપર ખિરાળ્યા હતા. અનેક પંડિતો આ સહામા હાજર હતા, જેમાં શ્રી કેવાસચંદ્ર બટ્ટાચાર્ય, શિવકુમાર શાસ્ત્રી, ગંગાધર શાસ્ત્રી, દામોદર શાસ્ત્રીની મુખ્યતા હતી.

અહીં શ્રી ગદુલાલજી પાસે ચતાવધાનનો પ્રયોગ કરવાવામાં આવ્યો. આ પ્રયોગથી આખી પંડિત સભા પંડિતશ્રીની અદ્ભુત અમરણશક્તિથી આશ્ચર્ય પામી, ને તેમની ચતાવધાન શક્તિની અત્યંત પ્રશંસા કરી.

પછી દર્શનશાસ્ત્રમાં આત્મા-અનાત્મ વિચાર વિષે પંડિતોએ ચર્ચા ઉપાડી, જેનો ઉત્તર પંડિતજીએ બહુ કુશળતાથી આપ્યો. ત્યાં-ત્યાં વાદ કથા ઉપર ચર્ચા ચાલી તેમાં પંડિતજીએ કેટલાક પંડિતોને બે તણ કાઢીથી, કેટલાકને પાંચ, કેટલાક આઠ તો કેટલાકને દશ કાઢી પછી નિરૂત્તર કર્યા આમ ચર્ચાથી પંડિતોને લાગ્યું કે કાશીનું ગૌરવ ખંડિત થવા આવ્યું છે. આ વખતે સમયમુચકતા વાપરી પંડિતજી બોલ્યા કે, કાશી તો અજેય છે. તે અહીં તો જે ચર્ચા ચાલે છે તે આત્માનંદ ખાતર છે આમાં કંઈ મારી મોટાઈ બતાવવાની ઇચ્છા નથી. આવડા મોટા સૂમઢના પંડિતોમાં ખિગજર્ત સરસ્વતીના વિધવિધ રૂપનાં દર્શન કરી મને અતિ આદ્લાદ થાય છે. વળી મારો અહીં આવવાનો ઇરાદો ભગવદ્ દર્શન છે. વિજયપત્ર એ મારો ઇગદો હતો નહિ, ને કે પણ નહિ આમ કહી પંડિતજી ને પંડિતમંડળી વચ્ચે કાવ્યસાહિત્યની ચર્ચા ચાલી. ત્યાર બાદ મહારાજશ્રીએ દરેક પંડિતનું પૂજન કરી સુવર્ણ વસ્ત્ર તથા સો મો રૂપિયા દાન તરીકે આપ્યા. પછી પંડિતો મહારાજશ્રી તરફ સન્માન દર્શાવી, પંડિતશ્રીનાં વખાણ કરતા કરતા સૌ સૌના રથાને

ગમા, અહીંથી મદારાજશ્રી શ્રીનાથદાગ પધાર્યા અને પડિતજી શ્રીનાથદાગથી મુખાષ્ટ પધાર્યા.

સ. ૧૯૪૩માં અપ્પા શાસ્ત્રી વિદેહ પામ્યા આ અપ્પા શાસ્ત્રીનું આપુ નામ આત્મારામ નારાયણ છે તેમને પડિતશ્રી પોતાના મોટાભાઈ તરીકે ગણતા તેઓ કુશલ બુદ્ધિના હતા તથા ડૉ. બાંકરકરના શિષ્ય હતા તેમનો જન્મ સ. ૧૮૭૪માં થયો હતો આ પડિતશ્રીની કદર એ શ્રી છવલુલાલજી મદાગજી કરી, પોતાની પામે આજીવન રાખ્યા હતા આથી મદારાજશ્રીને પણ લાભ થયો હતો જોકે મદાગજીશ્રી વિદ્વાન હતા ને તેથી બાલકૃષ્ણ વગેરે કાવ્ય રચ્યાં છે, પણ તે કાવ્યો ઉપર અરુઢ નીકા કરી તેમનું ગૌરવ વધારનાર આ વેદજ્ઞ જસપન્ન શાસ્ત્રીજી હતા તેમણે પણ મદાગજીના ગમાયણ, યોગવાસિષ્ઠ વગેરે અથો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. પડિતશ્રીને આ શાસ્ત્રીજી વચ્ચે મીઠો નાતો હતો સુવર્ણ આથે મુમધનો કેમ મેળ ન જાતે? પણા કુટિલ પ્રશ્નોમાં તેઓ એક મીઠા વચ્ચે મદમાર મેળવતા. જો કે ઉમરમાં સારો તફાવત હતો, છતાં તેઓ એક મીઠાના બની રહેતા.

સ. ૧૯૪૪માં ગુજરાતી જ્ઞાન પ્રચારક મંડળીએ પડિતશ્રીને કવિતા એ વિષય ઉપયોગ બાબ્યાન આપવા આમ તણ આપ્યું? પડિતજીએ પહેલાં પણ આ સલામ બાબ્યાન કરેલાં, તેની કદર આ લખેલા ગણેલા પારસી બધુઓ તથા બીજાઓએ કરેલી, ને પડિતજીની શુદ્ધિશક્તિ માટે તે સૌ સદા સારો જ્ઞાન દેખાડતા તેમની કવિતાના બાબ્યાન ઉપર ચર્ચા કરતાં શ્રી ગુજરાતીકાજ જણાવે છે કે કવિતા એ એક એવી આદ્નાદજ્ઞનક વસ્તુ છે કે તે મમે તેને -મરીબ કે ધનિક, સુખી કે દુખી, આગસુ કે મહેનતુને, ગમગીની કે ખુશાલીવાગી રિયતિમાં સત્વર આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે માત્ર મોટા મનુષ્ય નહિ પણ નાનાં નાનાં જાગડોને તેમ જ તારુણ્યના મદમા ચકચૂર બનેલા યુવાનોને પણ તે આનંદ આપે છે કવિતા જેવા અગાધ અને ઉત્તમ વિષયને યોગ્ય ઈન્સાફ અર્થ વિના બીજા કોઈ આપી શકે

૧૭૮ :: ભા. મા. ગદ્યલાક્ષણિકા અવન અને સાહિત્ય

તે વાત અસંભવિત જ છે. વળી ગુજરાતી ભાષામાં સાહિત્ય માં જોઈએ તેવા યથોપાય નથી, કે તેને આધારે એ વિષય સારી રીતે ચર્ચા થકાય. માટે તેનું યથોપાય વિવેચન કરવા માટે તે ગુજરાત જનતાને ગીરવાણુ ગિરાનું જ સારી પેઠે જ્ઞાન ધરાવનાર તથા જોઈએ તેવો દલિત દલિતાનો છવ જે રસ તે સમજનાર પ્રેમીદલિત મનુષ્ય જ જોઈએ અને એટલી શક્તિ ધરાવનારને હાથે એ વિષય પરલો જોઈએ અને ઘણો આનંદ પામ્યા છીએ. ગુજરાતી જ નહીં પણ સંસ્કૃતમાં અત્યુત્તમ કાવ્યશક્તિ આ પંડિતશ્રી ધરાવે છે, એ શક્તિના અનુભવતો જોમણે એમની શીષ્યકવિતાના પ્રયોગો લક્ષ્યપૂર્વક જોયા હોય, કે એમની કવિતા - વાંચી સાંભળી હોય એવા સહુદયી સંસ્કારી વિદ્વાનોને જ તેનો આનંદ મળે તેમ છે. દ્વંદ્વમાં એટલું જ જણાવીએ છીએ કે એમના જોઈએ સંસ્કૃતમાં અને તે વળી શીષ્યમાં કવિતા કરનાર આજને સમયે આ ભારતખંડમાં પણ વિરલ દુર્લભ, તે અન્યખંડની તે વાત જ શી ?

જો કે મને તેવા કરકા અને ગંભીર વિષયને પણ તેઓ ધણે જ સરળ કરીને સમજાવી ચકે છે અને તેથી જ તેમના મુખે સંજ્ઞા ભાષણની છાપ શ્રોતાઓનાં હૃદયમાં અદ્ભુત પડે છે. વળી વધારે ચમત્કાર વ્યાખ્યાનમાં એ નજરે પળે કે તેમણે જે દોષ પદ કવિતાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું તેમાં જોઈતા ઉદાહરણો તેમણે પોતાની કૃતિનાં જ વાપર્વા કર્યાં, અને તે એટલાં તે કૃતિનાં તથા રચિત દર્શ, કે તે પ્રત્યેક ઉદાહરણની એકેક વાંચે લીધી બોલતાં તેની માધુર્યતા માટે શ્રોતાઓ તરફથી દર્શનાદની તાગીઓની મજાના વળી રહેલી દની. આ પંડિતશ્રીના આશ્રયની કૃતિ જોતાં જમને વ્યાપક પ્રાચીન પંડિતશ્રી જરજાવના ગ્રંથસંપત્તિના પરંપરા આનંદ, એક સ્તોત્ર વાદ આવે છે કે “કાવ્યનાં જોઈએ જોઈએ તેવાં નવાં ઉદાહરણો રચીને મેં આ અંકમાં કાવ્ય ૩૧” છે જોઈએ કાવ્યનાં જોઈએ લીધું નથી. કરકાને પેલા કરકાની કવિ

ધરાવનાર મૃગશુક પુષ્પોત્તો સુગંધ મનથી પણ સવે છે આ પોતાની ગર્વોક્તિ તેમણે પોતાના અંધમાં સત્ય કરી દેખાડી. તેથી તે ગર્વોક્તિના દોષથી મુક્ત થાય છે. પરંતુ આપણા અર્વાચીન પંડિતરાજ તે નિરજિમાન રહીને પોતાનો સ્વાશ્રય સિદ્ધ કરે છે, એ તેમનામાં વિશેષતા અમે નોંધીએ છીએ. તેમ આમ કરવાથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ એક ઉત્તમ પ્રતિભા વધારે થાય છે, એ કંઈ પંડીતજનો આપણા ઉપર જેવો તેવો ઉપકાર નથી.

વિવિધ પ્રસંગો

(૧) શ્રીકાટવડેકરનો મિત્રાપ

પડિતજીના શતાવધાન અને અસાધારણ સમગ્લુચક્તિના અનેક પ્રસંગો બની ચૂક્યા હતા, ને તે વાત હવે જાહેર બની ગઈ હતી તેમ જ્યાં જુદા જુદા વિદ્વાનો જુદા જુદા હેતુ સાથે પડિતજીને મળતા ને તેમની વિરમયજનક સમગ્લુચક્તિનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય તેની ઇચ્છા રાખતા મહારાષ્ટ્રમાં કાટવડેકર કરીને એક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન તે કાલમાં હતા સ. ૧૯૪૦ની આસપાસમાં તેઓ એક વખત પડિતજીને મળવા માટે આવ્યા, ત્યારે વાતમાં ને વાતમાં કહ્યું કે આપની સમગ્લુચક્તિ અસાધારણ છે એમ સાબિત્ય છે તો તે વિશે મને કંઈ પરિચય ન કરાવે! આપ કહે તો મારી પામે એક મરાઠી પુસ્તક છે તે આપની આગળ વાંચી જાઉં, ને તે આપના સમગ્લુમાં આવે તો આધોર્પાત મને સંજગાવવા કૃપા કરો ત્યાર પડિતજી હસીને કહેવા લાગ્યા, “જાણ હું કંઈ દેવ નથી, હું એક સાધારણ પ્લાસ્ટીક મનુષ્ય છું પણ તમારી ઇચ્છા છે તો જાને વાંચો ઈશ્વરકૃપા હશે તો આપ જે કંઈ વાંચશો તે હું મુખપાક કરીશ” પડિતજીનો આવે ઉત્તર સંજગતા શ્રીકાટવડેકરજી આનંદમાં આવી ગયા, ને ધડિયાળનો સમય ટાંકીને તેમણે મરાઠી પુસ્તકમાંથી વાંચવા માંડ્યું તે વાચન વગલગ સાડીત્રીસ મિનિટ ચાલ્યું. આ પછી પડિતજીએ તે મરાઠી ચોપડીના સળ્હે સળ્હતું અતિશ્રવણ કાટવડેકરજીને કરાવ્યું. વળી વચ્ચે કાંઈ માણસે છીક ખાધી હાથ તે, તથા ધડિયાળના ટોકારા જે પાનાના વાચન વખતે વાગ્યા હોય તે પણ પડિતજીએ કહ્યું ત્યારે મહારાષ્ટ્રના તે પરમ વિદ્વાન પડિતજીને નમન કરી ધન્યવાદ આપતા વિનાય થયા.

(૨) તત્ત્વચર્ચામાં મધ્યસ્થ

જાગતવર્ષમાં વાલ્મિકિ, મનુ યાગ્નવલ્કય, જૈમિની, પતંજલિ ગૌતમ, કણ્વાદ આ જુદા જુદા શાસ્ત્રોના રચના સમર્થ પડિતો

યઈ ગયા છે, તે આણુ કાવિદાસાદિ મહાકવિઓ તથા બીજા વિષયોના પ્રણેતા બીજા પણ મહાન પુરુષો થયા છે આ બધા સમર્થ પુરુષોની બુદ્ધિ-શક્તિનો નિરાસ પડિતજીમાં થયેલો હતો, તેમ કાંઈ કહે તો આજે પણ આપણને નવાઈ ઉત્પન્ન થાય પણ જ્યો એમના સાક્ષાત્ પરિચયમાં આવ્યા છે, તથા તેમના તે તે વિષયના પ્રૌઢ વ્યાખ્યાનઅર્થો, તથા લેખો વાંચ્યા છે તેમને તો એ વાતમાં નવાઈ નહિ લાગે સામાન્ય રીતે વેદાન્ત ન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર અને કાવ્ય એમાંથી એકાદ વિષયમાં પારગત હોય છે તે વિદ્વાન કહેવાય છે. પણ આપણા પડિતજી વેદાન્ત, ધર્મશાસ્ત્ર ને કાવ્ય દરેકમાં પૂર્ણ હતા, ને ન્યાયમાં મધ્યમ હતા આમ ત્રણે શાસ્ત્રોના અભ્યાસી પડિતો બધા જ થાડા હોય છે ત્રીજી પડિતજીએ ન્યય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ જાણીતા મહામહોપાધ્યાય પ્રે ફેરુર બીમાચાર્ય પાસે કર્યો હતો પોતે મહાન વિદ્વાન હોવા છતાં પોતાને જે વિષય અજ્ઞાત હોય તે જાણી લેવા માટે તેઓ હમેશ તત્પર રહેતા આમ તેમનામાં સરસ્વતી દેવીએ બધી ગીતે નિવાસ કર્યો હતો આથી પડિતજી વિદ્વાનો તેમ જ સામાન્ય માણસોની ‘રેફરન્સબુક’ બની ગયા હતા જે કાંઈ વસ્તુ ન સમજાય કે શાસ્ત્રમાં ન જડે તે વસ્તુના પૂર્વાપર સમંધ તથા રહસ્ય સમજવા માટે અનેક વિદ્વાનો તથા સામાન્ય માણસો પણ તેમની પાસે આવતા ત્રીજી વખતોવખત કેટલાક સમર્થ વિદ્વાનો તેમની સાથે તર્કવચર્ચા કરવા માટે માગણી કરતા આવો એક પ્રસંગ સવત ૧૯૩૧માં બન્યો હતો.

મુબાર્કમાં નારાયણવાડીમાં તાતાચાર્યજી નામે એક સુપ્રસિદ્ધ પડિત રહેતા તેઓ જાતે સમાનુજ પડિત હતા તેમણે એક વખતે વિતોદાયે શાસ્ત્રાર્ય કરવા માટે પડિતજી પાસે માગણી કરી તેમાં તાતાચાર્યજીએ શાકરમત લીધો ને પડિતજીએ શુદ્ધાદૈત મત લીધો આ તાદવિવાદ સરકૃત જાણમાં શરૂ થયો, ને તે પાંચ કનાક સુધી ચાલ્યો તેમાં પડિતજીએ શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંતનો ઉત્કર્ષ સારી રીતે

૧૮૨ :: બા. મા ગદ્દુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

સિદ્ધ કરી તાતાચાચજીને નિરુત્તર કર્યા હતા.

આવી રીતે પુનાની શ્રીયદુનાયજી મદારાજની પાઠશાળામાં કાચી નિવાસી શાલશાસ્ત્રી અને આલોચરના ધોંડશાસ્ત્રી વચ્ચે વ્યાકરણમાં મોટો શાસ્ત્રાચાર્ય થયો હતો. આ પ્રસંગે પંડિતજી મધ્યસ્થ નિમાયા હતા. એમાં પંડિતશ્રીએ મધ્યસ્થ તરીકેની જવાબદારી બહુ સારી ને નિષ્પક્ષ રીતે બજાવી હતી. આમ પંડિતજીને કેટલાક, ઠેકાણે શાસ્ત્રીય અર્થમાં પક્ષકાર તરીકે અથવા તો મધ્યસ્થ તરીકે કામ કરવું પડતું. આવા શાસ્ત્રાચાર્ય વર્ષમાં કેટલીક વખત ચતા. આવો એક શાસ્ત્રાચાર્ય માધવનામમાં તા. ૧૪-૧૨-૧૮૮૫ એટલે સં. ૧૯૪૧માં થયો હતો. તેમાં પંડિતજી મધ્યસ્થ નિમાયા હતા.

સં. ૧૯૪૧ના માગશર સુદ ૧૦ ને શનિવારે વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતવાળા પંડિત બાંકટાચાચજી તથા અદ્વૈત સિદ્ધાંતવાળા પંડિત નાનુરામ શર્મા એમની વચ્ચે રામાનુજ ને શાંકર સિદ્ધાંતને લગતો વાદ થવા માટે પ્રથમ સજા મળી. તે વખતે મધ્યસ્થ તરીકે પંડિત શ્રીગદ્દુલાલજી તથા પંડિત ભારકરાચાચજી નિમાયા હતા. પ્રારંભમાં પંડિત શ્રીગદ્દુલાલજીએ સભાજનોને જણાવ્યું, "વિશિષ્ટાદ્વૈત અને કેવલાદ્વૈત એ બન્ને મતના એટલા અર્થો છે કે તેમનું પારાયણ કરતાં ઘણો કાળ લાગે અને બન્ને મતમાં ધુરંધર પંડિતો ઘઈ ગયા છે, અને હાલ પણ છે. માટે આ વાદમાં જ્ય પરાજય વ્યક્તિનો સમજવો, પણ કોઈપણ મતનો ન સમજવો. આ શાસ્ત્રાચાર્ય એક દિવસમાં પૂર્ણ થઈ શકે તો ઠીક, નહિ તો બે દિવસમાં, તો અવશ્ય પૂરા કરવો; અને હાલ અમને બેને જ મધ્યસ્થ ઠેરવ્યા છે તેમ ન કરતા મધ્યસ્થની સંજ્ઞામાં બીજા ત્રણનો વધારો કરવો, કારણકે તેથી જે તરફ વિશેષ મત પડે તેનો જ્ય અને તેમ ન બને તેનો પરાજય થયો એમ ગણવું સુગમ પડે. વાદીપ્રતિવાદીએ આ વાદ માત્ર વિનોદાર્થે સમજવો, પણ તેમાં પરસ્પર દ્વેષશુદ્ધિ રાખવી નહિ. શુનિ અને સ્મૃતિ તથા તેને અવિરુદ્ધ તર્કથી શાસ્ત્રાચાર્ય કરવો, અને

બન્નમ્ પાતપાતાના મતનું રચાપન અને બીજા મતનું ખંડન કરવું.” આ પછી બીજા તથા મધ્યસ્થો તરીકે ગજરામ શાસ્ત્રી, ગિરધારી શાસ્ત્રી અને ગૌડવાચાર્યને નીમવામાં આવ્યા. આ પછી આ શાસ્ત્રાર્થ મામસર વદ ઠના દિવસે વાદી પ્રતિવાદી ને મધ્યસ્થો તથા શ્રોતાજનો સમક્ષ શરૂ થયો.

પ્રથમ પંડિત બ્યંકટાચાર્યે પૂર્વપક્ષ કર્યો કે, “અદ્વૈત મતમાં નિર્વિશેષત્વ, ચિન્માત્રત્વ અને જીવ-બ્રહ્મની એકતા ને કહેલી છે તે ક્યો રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે? કારણકે યઃ સર્વજ્ઞઃ સ તવાવત્ એ આદિ શ્રુતિયોએ સર્વજ્ઞત્વાદિ વિશેષ આત્માના કહેલા છે, માટે નિર્વિશેષત્વ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. કારણકે વિજ્ઞાતારમેવેન વિજ્ઞાનીયાત્ એ શ્રુતિએ જ્ઞાનનો આશ્રય આત્મા વધુવેલો છે, માટે ચિન્માત્રત્વ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. વળી દ્વા સુવર્ણ સયુજા સયાયા સમાન વૃક્ષં પરિષમ્વજાતે એ શ્રુતિએ જીવ-બ્રહ્મનો ભેદ પ્રતિપાદન કરેલો છે. માટે તે બેની એકતા થઈ શકે નહિ.”

આનો ઉત્તર પંડિત નાનુશર્માએ આપ્યો કે, “સવિશેષ બ્રહ્મવાદીના મતમાં વિશેષ શબ્દથી ગુણ લેવા, અવયવ લેવા કે ક્રિયા લેવી? ને આપ સગુણ બ્રહ્મ કહો તો તે ઠીક નથી, કારણકે સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણ્ય ઇત્યાદિ શ્રુતિયોએ બ્રહ્મના નિત્ય ગુણનો નિષેધ કરેલો છે. અવયવ અને ક્રિયા પણ આત્માના નિત્ય રહી શકતાં નથી. કારણકે નિષ્કલં નિષ્ક્રિયં શાતમ્ ઇત્યાદિ શ્રુતિયોએ અવયવ અને ક્રિયાનો નિષેધ કરેલો છે. માટે ત્રણે કદપ સવિશેષ કહી શકાતા નથી તેથી નિર્વિશેષ બ્રહ્મ સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનાશ્રયતાથી ચિન્માત્રત્વ ન માનવું એવો ને આપનો પક્ષ છે તે પણ ઘટે નહિ. કારણકે સત્યં જ્ઞાનમનંતંબ્રહ્મ, પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ ઇત્યાદિ શ્રુતિયોએ જ્ઞાનૈકરૂપ આત્માનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. માટે જ્ઞાનાશ્રય આત્મા નથી પણ ચિન્માત્ર રૂપ છે. જીવ બ્રહ્મનો ભેદ માનવાનો ને આપનો પક્ષ છે તે પણ ઘટે નહિ. કારણ કે, અમયં વૈ જનકઃ પ્રાતોસિ ચદ્વેદ બ્રહ્માહમસ્મિ તત્ત્વમસિ ઇત્યાદિ

૧૮૪ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

શ્રુતિયોએ અભેદ પ્રતિપાદન કાઢેલું છે. માટે ભેદપક્ષ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ.”

એવી રીતે ત્રણ પક્ષ ચાલેલા હતા. તે પર ક્રાંતિક્રમ થતાં યતાં શનિવાગ્નેા દિવસ ગયો. અને રવિવારને દિવસે પણ એકથી સડાચાર સુધી શાસ્ત્રાર્થ ચાલ્યો. પછી જ્યારે અઢી કાંટિ પંડિત વ્યંકટાચાર્યજી ઉપર રહી, અને અઢી કાંટિ પંડિત નાનુરામ શર્મા ઉપર રહી, ત્યારે મધ્યસ્થોએ શાસ્ત્રાર્થ બંધ કરાવ્યો, અને બીજા મધ્યસ્થોની સમંતિથી પંડિત શ્રીમદ્ગુલાલજીએ સર્વ સભાસદોને જણાવ્યું કે “આ વાદમાં બન્ને પક્ષ બરાબર ઉતર્યા છે, કાંઈનો જય પરાજય થયો નથી, કારણ કે બેઉના ઉપર સરખી કાંટિ રહેલી છે.” એમ કહી સભા વિસર્જન કરી.

૩ વાંદરાના વધનો ન્યાય

આજથી સીતેર, એંસી વર્ષ પૂર્વે આપણી જાતિ સંસ્થાઓ આત્મારના જેવી નિર્બળ ને નિષ્ક્રિય ન હતી. તેમની સત્તા કોઈ પણ સત્તાધીશ કરતાં પણ વધુ હતી. ગમે તેવો અક્કડ ને ટેકોલો માણસ હોય છતાં પણ સમગ્ર જાતિની નીતિ વિરુદ્ધ કોઈ પણ કાર્ય કરવા ક્ષમ્ને તે જાનિ તેના ઉપર પ્રત્યક્ષ ને પરોક્ષ રીતે દબાવ્ય લાવી શકતી, ને તેના અક્કડ વલણમાં સારી રીતે મને કે કમને તેણે કેન્દ્રાર કરવો પડતો. જો કે જાતિસંસ્થાના આ બેટુકમીલમાં વચસ્વના ભોમ કોઠ કોઠ વખત સાચા દિલના સુધારક ને પવિત્ર પુરુષો પણ બનતા અને હાલ પણ બને છે. પણ તેવું થયું આણું બનતું. વળી સમગ્ર રીતે જોતાં તે સંસ્થામાં વિવેક, ને દાલતી મર્યાદાનું શાણપણ હતું અને છે. વળી આવી સંસ્થાઓમાં જે કંઈ કાર્ય થાય છે તે થણ કરીને સર્વાનુમતિથી થાય છે. આવો એક નોંધપાત્ર પ્રસંગ મુબાઇમાં દયાવીશાસ્ત્રાઃ જાતિનો બનેલો તે નીચે આપું છું.

સંવત ૧૯૪૨ના ચૈત્ર સુદ ૮, દયવીશાસ્ત્રાઃ જાતિના શ્રેઃ ઉપર બે અરજ આવી. વિમત એવી હતી કે તા. ૧૧-૪-૮૬ના રોજ મન્દરપેટર

કાઢેડોએ ગોળી મારી એક નર નાનરને મારી નાખ્યો, તથા માદાને
ઢેરી મીઠું ખવડાવી મારી નાખી આ કાર્યમાં એર બેળવવા
પદાર્થ, ખરફ, કેળાં તથા મદુક એ સવળુ સહિત્ય મી દામોદરનાસ
નાનાભાઈ નામના લાક વાણિયાએ આણી આપ્યુ હતુ આ વિગતી
એક અરજી શ્રી ધનજી હીરાજી, તથા બીજી અરજી મેષી લાલજી
કરસન તથા જાતિજનોએ કરી હતી. આથી મે હમન માણસની
આ જાતિના શેક શ્રી નરોત્તમદાસ કરસનદાસે જાતિનુ પત્ર બોલાવ્યુ
પત્રે પડિતજીની સનાદ મુજબ આ વિષે ન્યાય કરવો તે નહીં ક્યુ,
અતે એક વિનંતિપત્ર પડિતશ્રી ઉપર નીચે મુજબ મોકલ્યુ

વેદશાસ્ત્રસંપન્ન પ્રસિદ્ધ પડિત ગૃહવાલજી ધનશ્યામજી
મહારાજ, તથા તેમની પસંદગીના બોગ વિદ્વાનોની પવિત્ર સેવામાં
મહારાજ,

મુબાઇવાસી લાક વીમા તથા દયાની ન્યાતિસજા ચેત્ર
સુદ ૧૦ને વાર મોમને દિને ન્યાતિના એક ગૃહસ્થ ઉપર વાદગ
ર, તેમાં એક નર અને એક માદા એ પ્રમાણે બે એ ગૃહસ્થની
સૂચના ઉપરથી ખૂન ઉપદ્રવ યવાના કારણથી પરહસ્તે માર્યા
ગયા, એવુ તપાસ કરતા સામિત થયુ તેન માટે ન્યાતિ તરફથી
તે ગૃહસ્થને શુ જાસન કરવુ તેને માટે ઠગવ કરવા જાતિ મગી હતી
જે બાગતમાં ન્યાતિસજાએ કીધેના ઠગવની રૂએ આપની પાસે
ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત મહાવો તે પ્રમાણે મજકુર ગૃહસ્થ
પાસે અમન કરાવવા ન્યાતિ સજાએ અમે નીચે સહી કરનારા જણ
બેને આપની સાન્નિદ્ય પ્રતિનિધિ દાખલ મોકલ્યા છે માટે કૃપા કરીને
આપ યોગ્ય લાગે તેવો રસ્તો કહાડી આપશે

ઉપર લખેલા બે પ્રાણીઓમાં નર બદુકની ગોળીએ તે માદા
ઝેરથી મારવામાં આવેના છ તે માદા ગર્ભણી ન હતી એ
બોલવવાનો પદાર્થ, બગ્ગી, કેળા તથા મદુકની મલ્લ આરોગીએ
આણી આપી હતી

૧૮૬ :: ભા. મા. ગદ્યસાવિત્રીનું જીવન અને સાહિત્ય.

(સહી) લાલભાઈ વલ્લભભાઈ

ત્રીભોવનદાસ દરીવસ્થભદાસ

આ વિનંતિ ઉપરથી પંડિતજીએ આ હાથમાં પાંચ પંડિતોની સંમતિથી નીચે પ્રમાણે સુકારો આપ્યો. આ પંડિતોમાં શ્રી. કાશીનાથ શાસ્ત્રી ગોળવેળકર, વિષ્ણુ શાસ્ત્રી મહાજન, ભાલચંદ્ર શાસ્ત્રી પાધ્યે, ઇન્દ્રાચંદ્ર શુક્લ તથા વિષ્ણુ શાસ્ત્રી હતા. વાનસ્ના વધનું પ્રાચિત્ત મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧૧ના શ્લોક ૩૫, યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિના ત્રીજા અધ્યાયના ઉપપાતક પ્રાચિત્ત પ્રકરણના શ્લોકમાં છે તથા પ્રાચિત્ત ઇંદુશેખરમાં પણ તેમ જ છે. આ ઉપરથી પંડિતજીએ નીચે મુજબ લેખિત સુકારો સંવત ૧૯૪૨ના ચૈત્ર વદ અને વાર બુધવારે શાનિને આપ્યો.

(૧) જે મજકૂર આરોપી દામોદરે પોતાની સક્તિ પ્રમાણે મોનાનાં ચિંમડાં, રૂપાની ખરી, મોતીનું પૂછડું અને તાંબાનો વસિંદાદિ સાહિત્ય સહિત બે ગાયો બાલિજોને દાનમાં આપવો.

(૨) ઉપરોક્ત પક્ષ ન બને તો એકેડી ગાયના મૂઘ તરીકે પોતાની સક્તિ પ્રમાણે ચાર તોલા, નદીં બને તો બે તોલા, નીકર ઉચ્ચે એક તોલા સોનું દાનમાં આપવું. સક્તિ તપાસવાનું હાથ ન્યાનિષા-ઓને પંડિતજી સેવે છે.

(૩) કોઈ પવિત્ર તલાવ ઉપર દાદીમજી મુંડાવી એક ઉપવાસ કરી ઉપસું પ્રાચિત્ત કરવું.

(૪) મંઝાજી બાગીચીમાં સ્નાન કરવું.

આમ આવા અનેક સામાજિક, રાજકીય, પ્રજાકીય, તેમ જ સાંપ્રદાયિક પ્રસંગોમાં પંડિતજીને મજબૂર, પક્ષદાર, સામાજિકનારે અમર ખીજી રીતે અમરબંધે હાથ લેવો પડતો. અને તો આવા અનેક પ્રસંગોમાંથી એકાદ દાખલો આપી સતોષ માનવો પડે છે. આ પ્રસંગ ઉપરથી તે વખતનું આપણું સામાજિક ને ધાર્મિક વાતાવરણ, નવાં લોકો તથા આપણા અમરબંધ નેતાઓનું વલણ તમે જોઈ શકો છો.

૪ દિવ્ય : અનુભવ

આપણે ઉપલા પ્રસંગોમાં પંડિતજીને દિવ્ય રમરણુશક્તિવાળા શાબ્દાર્થમાં મધ્યસ્થ, તથા ન્યાયાધીશ તરીકે પવિત્ર ફરજ અભવતા જોવા. આ પ્રસંગમાં તેમનું હૃદય કેવું પ્રેમાળ તથા પવિત્ર હતું, તથા તે જોના તે કુમળા હૃદયમાં પ્રભુના કેવા દિવ્ય અનુભવો ચત્ર તે વિષેનું દર્શન કરીશું.

સંવત ૧૯૩૬-૪૦માં પોતાના મામાના દિકરા ગોસ્વામીશ્રી ગોકુલેશજી જામનગર—ની મદનમોહનલાલ(શ્રીબાલુરાયજી મહારાજશ્રી)ની ગાદી ઉપર પધારવાના હતા. આથી શ્રી બાલુરાયજી મહારાજનાં પુત્રવધૂ શ્રીમાજી મહારાજે મુંબાર્ધથી પંડિતજીને જોલાવ્યા. આ વખતે મુંબાર્ધથી વઢવાણ સુધી રેલ્વે હતી, ને વઢવાણથી રાજકોટ સુધી સરકારી ટપાલ મારે ઘોડાના ટપ્પા ચાલતા હતા. પંડિતજી પોતાના શિષ્ય માધવજી ગોપાલજી વૈદ્ય શાસ્ત્રીને લઈ રેલ્વેમાં વઢવાણ ગયા, ને ત્યાંથી સરકારી ટપ્પામાં બેસી પરધરી ઉતર્યા. (અહીં જામ સાહેબનો મોટો મહેલ છે.) તે વખતે સવારના પાંચ વાગ્યા હતા. એટલામાં સખ્ત વરસાદ ને વાવાઝોડું થયું, પણ સહલાગ્યે એક કલાકમાં તે બધું શાંત પડ્યું. આ વખતે પંડિતજીએ માધવજી શાસ્ત્રીને નહીં ઉપર પોતાને લઈ જવાની સૂચના કરી. આથી શાસ્ત્રીજીએ પંડિતજીને નહીં ઉપર લઈ જઈ, પૂર્વ દિશા તરફ બેસાડ્યા. પંડિતજીએ સૂર્યોદય થયો છે કે નહિ તે પૂછ્યું, ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ અરુણોદય થયો છે એમ કહ્યું. આમ વાતચીત ચાલે છે, ત્યાં તે પંડિતજીનાં આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા માંડ્યા, તથા પંડિતજીએ ઉંચેથી શ્વોસોન્નવાસ લેવા માંડ્યા. આમ પંડિતજી ને રહતા જોઈ, શાસ્ત્રીજી મનમાં દુઃખી થવા લાગ્યા, અને વિચારવા લાગ્યા કે પંડિતજીને અણુજાણતા કંઈ વાચ્યું હશે, પણ હું વગરપેસાને નોકર એટલે હપકો હઈ શક્તા નથી. આમ વિચારતાં પોતે પંડિતજીને નમ્રતાથી વારંવાર પૂછવા લાગ્યા, કે આમ શા માટે રહો છો? આપને શું દુઃખ થયું તે જરા રેપજટ કરો તો ઠિકિ! પણ પંડિતજી તો

પોતાના આત્મામાં લીન હતા. એક બાબુ અશ્રુપ્રવાહ ચાલતો હતો, બીજી બાબુ મુખમાંથી શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ શ્રીકૃષ્ણ ગોવિન્દ હે દયારી વહિ મામ્ એવા સ્વરો નીકળતા હતા. હવે શાસ્ત્રીજી વધુ મૂંઝાવા લાગ્યા. પહેલાં તેમને લાગેલું કે કંઈ મારી ભૂતથી પડિતજીને લાગી આવ્યું છે, માટે રો છે; હવે એમ લાગવા માંડ્યું કે તેમને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં સાક્ષાત્ દર્શન થયાં હશે માટે ગુરુજી આમ કરે છે. આમ માધવજી શાસ્ત્રીની મૂંઝવણ વધવા માંડી.

આ તર્ફ પંડિતજી તો આર્તસ્વરો સાથે ભગવન્નામોચ્ચાર તથા અરે અરે એવા શબ્દોચ્ચાર કરે જતા હતા. આમ ધડીકમાં પંડિતજીને ભગવન્નામોચ્ચાર કરતા તથા ધડીકમાં અરે અરે શબ્દો બોલતા જોઈ, શાસ્ત્રીજી વધુ ગભરાવા લાગ્યા. તેઓ તો પંડિતજીના રડવાનું કારણ કંઈ સમજી શક્યા નહિ. તેથી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે શું તેમને પગમાં કચિ વાગ્યો છે, પેટમાં દુઃખ છે, માથામાં વેદના ઘાવ છે કે બીજી કંઈ આતર પીડા છે ! ને ગગનજો અવાજે પંડિતજીને વાગંવાર તેમના દુઃખનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. થોડીવાર પછી પંડિતજીએ પોતાની આતર સમાધિમાંથી જાગતાં શાસ્ત્રીજીનો ગગનજો અવાજ સાંભળ્યો. એટલે તેઓ બોલ્યા કે બેટા, કંઈ પણ વાચું નથી, તેમ કંઈ દેહની પીડા નથી ! એ તો મારો એવો સ્વભાવ છે ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ બહુ નમ્રભાવથી સાચી વાત જણાવવા જિજ્ઞાસા કરી. આથી પંડિતજીનું હૈયું પાછું ભરાઈ આવ્યું તે બોલવા લાગ્યું કે મમ્મત્ શ્રીકૃષ્ણ, અહો દેવાધિદેવ, દંતવ્યો મે વરુણઃ પછી થોડીવાર શાંત રહી, કહ્યું કે શ્રીધકુળ પાસેનાં સિંદાસન ઉપરનાં ઝારીજી ઢોળાઈ ગયાં છે ને સિંદાસન ઉપર જળ ઢોળાયું છે. માટે જગ દુઃખ મર્ષ આવ્યું. પંડિતજીના આ શબ્દો સાંભળ્યા એટલે તેમણે પંડિતજીને કહ્યું કે શ્રીધકુળ તો મુંઝાઈમાં જિરાજે છે અને આપણે તો પરધર્મમાં છીએ ! તો આપે તે શી રીતે જાણ્યું ? પણ પંડિતજીએ તેનો કંઈ ઉત્તર ના આપતાં પ્રભુનું નામસ્મરણ લજા વખત સુધી ચાલુ

રાખ્યું. આમ ને આમ એક એ ક્વાક ચાલ્યા ગયા પછી શાસ્ત્રીજીની વિનંતીથી પંડિતજી સ્નાનાદિ કરી મુકામ ઉપર પધાર્યા હવે શાસ્ત્રીજીને પંડિતજીની વાતમાં ચટપટી લાગી. અ.થો મુકામ ઉપર જતાં જ અગિયાર રૂપિયાનો અરજન્ટ તાર મુંબાઈ શેડ શ્રી ઈશ્વરલાલ ત્રિભોવન-દાસને પંડિતજીએ કહેલી ઠાકોરજી સંખર્ષી બધી ખીનાતો કરવામાં આવ્યો, ને મંઝલા થતા પહેલાં મંદિરમાં જઈ, મુખિયાજીને પૂછો, આ વાતના સમાચાર જામનગર આપવા જણાવ્યું શેડશ્રીને તાર મલતી મંદિરે ગયા. તે વખતે મુખિયાજી સ્નાન કરીને ઘંટાનાદ કરતા હતા. તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે અગાઉ દિવસે તારામગલ થયા પછી જળતી ઝારી ઢોળાઈ ગયેલી, ને સિંદાસન નીચે આવીને પડી હતી, તથા સિંદાસન ઉપર કેટલુંક જળ ઢોળાએલું હતું. આ ખીના શેડશ્રી તથા મુખિયાજીએ જોઈ તેથી તેઓ બહુ દિલગીર થયા.

હવે અહીં તાર ક્યાં પછી પંડિતજી તથા શાસ્ત્રીજી પ્રસાદ લેવા બેઠા. ત્યારે પંડિતજીએ દસનાં દસતાં કહ્યું કે, “માધવજી, આનંદમાં હો ને? તપાસ કરવાથી દુનિયામાં બધી વસ્તુઓ નક્કી થાય છે!” ત્યારપછી તેઓ રાતના મરકારી ટપ્પામાં બેસી બીજો દિવસે જામનગર ગયા. બીજો દિવસે શેડશ્રી ઈશ્વરલાલ બાઈનો પત્ર માધવજી શાસ્ત્રી ઉપર આવ્યો. તે આખો પત્ર શાસ્ત્રીજીએ પંડિતજી આગળ વાંચી જતાવ્યો. આ પત્ર વાંચતાં પાછા પંડિતજીને પૂર્વવત્ ભગવદ્ દર્શનની તીવ્ર આતિ થઈ આવી. પંડિતજીના જીવનમાં આવા કેટલાક પ્રસંગો બનતા જે વખતે ભગવદ્ વિરહમાં તેઓ યોધાર અત્યુ પાડતા. ખરેખર અદ્ભુતતા સાથે નમ્રતા, મોટાઈ સાથે દીનતા, શાસ્ત્ર-પારંગતતા સાથે ભગવદ્ વિરહાનુભવ કેમ વિરલા ભગવાનના કૃપાપાત્ર જનમાં હોય છે.

૫ એક શ્લોકનો સમ્બંધ

ભારતવર્ષના જુદાજુદા વિભાગના મોટા મોટા વિદ્વાનો પંડિતો અને દેશનેતાઓ જ્યારે જ્યારે મુંબાઈ પધારતા ત્યારે ત્યારે

૧૯૦ :: ભા. મા. મદ્દલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

તેઓ પંડિતજીને મદ્યા વિના જતા નહિ. વળી આ વિદ્વાનો કેટલીક વખત પોતાની શંકાઓ પંડિતજી પાસે રજુ કરી, તેનું સમાધાન મેળવવા માટે અપેક્ષા રાખતા. આવા વિદ્વાનોમાં પ્રો. દેવસેન, પંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી, કલકત્તા હાઈકોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ સર રમેશચંદ્ર મિત્ર વગેરે અનેક હતા. સર રમેશચંદ્ર મિત્રે પંડિતજીની એક વખતે દોઢ કલાક મુલાકાત લીધી. તે વખતે ધર્મ સંબંધી વાતચીત કર્યા પછી, તેમણે પૂરેલી શંકાઓનું પંડિતજીએ પૂર્ણ સમાધાન કર્યાં પંડિતજી માટે તેમણે આ પ્રમાણે લખ્યું હતું, “પશ્ચિમનો સુધારો અને પશ્ચિમની પ્રજા આવા પુરુષો કદી પણ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ. ધર્મ સંબંધી માગ હદયમાં જન્મતી શંકા ને તેથી ખૂંચતો કટિ નિર્મૂળ કરી, આપે જે મારા પર કૃપા દર્શાવી અને નિઃસંશય કીધો છે, તેમાં જ મારી મુંબાઈની સફરનું સાક્ષ્ય સમજી શકું.”

વળી સં. ૧૯૪૦માં આપણા જાણીતા તત્ત્વજ્ઞાની સાક્ષર કવિ શ્રી મણિ-ભાઈ નજુભાઈ સિદ્ધાંત-કૌમુદી બચુવા આવતા હતા. આ વખતે મદ્ય-રાખના જાણીતા વિદ્વાન ભાંડારકર પણ તે જ મંચ બચુવા માટે પંડિતજી પાસે આવતા. તેમણે “સંસ્કૃત માર્ગો પરિચય” તથા “મંદિરાન્તઃ પ્રવેશિકા” નામનાં બે પાઠ્ય-પુસ્તકો સંસ્કૃતભાષા શિખનાર વિદ્યાર્થીઓ માટે અત્રિજીર્મા લખેલાં છે. તેઓ પાછળથી યુનિવર્સિટીના એક મુખ્ય કાર્યકર, સંસ્કૃતના તજજ્ઞ તથા પુનાની ઓરિએન્ટલ સંસ્થાના મુખ્ય કાર્યકર્તા હતા. વળી તે સમયમાં મુંબાઈ હાઈકોર્ટના મોટા જજ રા. રા. તેલંગ, જે પ્રથમ બેરિસ્ટર હતા તેઓ પણ પંડિતજી પાસે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરતા હતા. ત્યારપછી કેટલાક વર્ષો બાદ તેઓથી હાઈકોર્ટના જજ થવા હતા. બેરિસ્ટર તેલંગને યાચીજી માધવજીનો અંગે પરિચય થયો. તેમણે યાચીજીને એક આર્પાના ક્ષેત્રનો અર્થ પૂછ્યો. આ આર્પા એક કુટુંબી ક્ષેત્રની બનેલી છે, ને તેનો અર્થ પણ પડ્યો. કામ છે. ત્યારે યાચીજીએ કહ્યું કે મને તેનો અર્થ નથી આવતો. ત્યારે યા. તેલંગે કહ્યું કે આપ પંડિતજીને તેનો અર્થ ના પૂછો! ત્યારે યાચીજીએ કહ્યું કે પૂછી તો શકાય. પણ અને તો

આપણે અત્રેના બીજા વિદ્વાનો તે પૂછીને પછી પંડિતજીને પૂછીએ. જ્યાં સુધી બીજા વિદ્વાનોથી આ કામ પતતું હોય ત્યાં સુધી પંડિતજીનો કિમતી સમય બચાવવો જોઈએ. ત્યારે રા. તેલંગે કહ્યું, મેં આ શ્લોકનો અર્થ સમજવા ઠીક ઠીક શ્રમ લીધો છે. જેમ કે મહામહોપાધ્યાય પં. રાજારામ શાસ્ત્રી બોડસ, મહામહોપાધ્યાય બીમાચાર્ય ઝલકીકર, શ્રી. કાશીનાથ શાસ્ત્રી ગોળવેલકર, મહામહોપાધ્યાય અપ્પા શાસ્ત્રી વગેરેને પૂછ્યું છે, પણ મારા મનનું સમાધાન નથી થયું. ત્યારે માધવજીભાઈએ પંડિતજીને તે શ્લોકનો અર્થ પૂછી લાવીશ તેમ કહ્યું. આથી એક દિવસે પંડિતજી સહજ આનંદમાં બેઠા હતા, ત્યારે માધવજીભાઈએ રા. તેલંગે પૂછેલા શ્લોકનો અર્થ પૂછ્યો.

અધુના મધુકરપતિના ગલિતોપ્યકાર વમ્પતી ચેન ।

ઘ્રાત સ પાલયે ત્વાં વિગત વિકારો વિનાયકો લક્ષ્મ્યાઃ ॥૨૥॥

આ શ્લોક સાંભળતાં પંડિતજી પ્રથમ વિચારમાં પડી ગયા, તે પૂછ્યું કે આ આર્યા તમે ક્યાથી લાવ્યા? ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ જણાવ્યું કે બેરિસ્ટર તેલંગ સાહેબે મને અર્થ પૂછવા આપી છે. તેમણે આપણા નગરમાં વસતા સારા વિદ્વાનોને તેનો અર્થ પૂછતા, કેઈ બરાબર સમાધાન કરી શકતા નથી તેથી આપશ્રીને પૂછવા માટે મને કહ્યું છે. આ આર્યાના અર્થ વિષે પંડિતજીને પણ ઠીકઠીક શ્રમ કરવો પડ્યો. પણ પાછળથી તેનો અર્થ રહ્યો. એટલે શાસ્ત્રીજીને બોલાવીને કહ્યું કે ભાઈ, આ આવાનો અર્થ આવો હોવો જોઈએ.

અધુના-એટલે હમણાં વળી અધુ મધુકરપતિના, ધુઅક્ષર વિનાનો મકરપતિ એટલે જૂઠા અથવા ગ્રાહ, તેના વડે ગળીજરાએલો અવકાર એટલે પઅક્ષર વિનાનો દમ્પતિ એટલે દંતી જે હાથી, જેનાથી રક્ષાયો છે તે વિકાર વિનાનો વિઅક્ષર વિનાનો લક્ષ્મીનો વિનાયક-નાયક એટલે લક્ષ્મીનો પતિ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન તમારી રક્ષા કરે.

(અ ધુના અ એટલે નથી ધુઅક્ષર જેમાં એટલે ધુઅક્ષર વિનાનો, અ એટલે નથી વકાર જેમાં એટલે વ વિનાનો.) આમ પંડિતજીએ તેનો અર્થ કહ્યો. આ અર્થ જ્યારે

૧૯૨ : જા. મા. ગયાદુવણનું જીવન અને સાહિત્ય.

શ્રી. તેલંગ ખેરીસ્ટરે સાંભળ્યો ત્યારે તેઓ પ્રસન્ન થયા તે પંડિતજી વિષે બહુમાન તો હતું, છતાં તે માનમાં વિશેષ વધારો થયો. આ સ્તોત્ર પાછળથી નિર્ણયસાગર પ્રેક્ષમાં ઉપાયેલા સુભાષિત રત્ન ભાડાંગાર નામના ગ્રંથમાં છે.

૩૦. અધિક માસની ચર્ચા

સંવત ૧૯૪૪માં અધિક માસ કયો એ વિષે ચર્ચા ચાલી. કટલાક જ્યોતિષીઓ એવું માસને અધિક કહેતા હતા, જ્યારે કટલાક ગુજરાત કાડિયાવાડના જ્યોતિષીઓ વૈશાખ માસને અધિક માસ કહેતા હતા. આ ચર્ચા વર્તમાનપત્રોમાં છટકી આવવા લાગી. બન્ને પક્ષો તરફથી ભરપૂર પ્રમાણે આપવામાં આવતાં, પણ ચર્ચાનો અંત આવતો નહિ. વળી ધણીખરા જ્યોતિષીઓ પંડિતજી ઉપર પણ લખી તેમનો યથાર્થ મત શો છે તે જણાવવા વિનંતિ કરવા લાગ્યા વર્તમાનપત્રો પણ આ વિષે પંડિતજી પોતાનો નિર્ણય જણાવે એ વિનંતી પોતાના તર્જીલેખોમાં કરવા લાગ્યા. આ વખતે પંડિતજી જોધપુર હતા. ત્યાં જાણીતા જ્યોતિષી વલ્લભરામ પુરુષોત્તમ અને જીવનરામ કુચારામ વગેરે પંડિતજી પાસે ગયા, અને અધિક માસ વિષેની આન્તિ ટાળવા વિનંતિ કરી, કારણકે સાચો અધિક માસ કયો તે શુભાશુભ કર્મ કયારે કરવું તેની ચોખવટ થવાની જરૂર હતી. આથી પંડિતજી જોધપુરથી મુંબઈ આવ્યા તે માધવચામમાં ૫. જ્યેષ્ઠાગમ મુકુંદજી તથા ચાલોજી સ્વામીજી વાલજીએ ૧૧. ૨૨-૨-૮૮ના દિને સમાની ગોઠવણો કરી તે સમાના અખંડ ત્યાંને બધા જ્યોતિષીઓ ને વિદ્વાનોના આમહુધી પંડિતજી ખિરાજવાડ વળી આ સમાએ મદામદોપાધ્યાય રાજરામ ચાત્રી મોડસ, ચાત્રી ભોમાચાર્યજી, બાલચંદ્ર ચાત્રી પાખે, તથા દગિરુખ્ત ઘાત્રીને અખરથ તરીકે નીમ્યા. આ સમામાં ગ. રા. ત્રીપાલ ધાત્રી, ચાત્રી ગુણદાસજી ત્રેપરજી, ચાત્રી મુરારજી, શ્રીકૃષ્ણ ઘાત્રી પાખે, જોગી મોતીગમ વગેરે પાંચમેા ચાત્રીઓએ ભાગ લીધો હતો, તે સમા એ દિવસ ચાલી હતો. વૈશાખ માસ અધિક છે, તે પ્રતિપાદન

કરવા માટે બહાર ગામથી ઉમરેદના જોષી ભવાનીશંકર, શુકલતીથંના જોષી ગણપતગમ તથા જોષી નરોત્તમશર્મા, જામનગરના જોષી શંભુ શિવશંકર અને ગોકળ મકનજી વગેરે જ્યોતિષીઓ આવ્યા હતા. ત્યારે ચૈત્ર માસ અધિક છે તે માટે ધ્રાગદ્રા, જામનગર, પેટલાદ, ભરૂચ, ખેડા વગેરેથી પત્રો આવ્યા હતા. તેથી વડોદરા સરકારી શાળાના જ્યોતિષશાસ્ત્રી રા. અમૃતલાલ નાગચને બોલાવ્યા હતા સહાની સરૂઆતમાં પડિણ્યે પ્રવચન કરતાં કહ્યું કે “આ રગડામાં પડવાનો મારી મિનકુલ ઇચ્છા ન હતી, તેના બે કારણો છે: (૧) ચૈત્ર કે વૈશાખ બે માસમાંથી એક અધિક માસ થાય અને તેથી ગમે તે એક પક્ષવાળાઓનું હૃદય ક્યવાય, જે કવવાની મારી મિનકુલ મરજી નથી (૨) આ વિષય જ્યોતિષશાસ્ત્રનો છે કે જે શાસ્ત્રના સર્વ ગ્રંથોનું મેં અધ્યયન કરેલું નથી. જે ગ્રંથો મેં જોયેલા છે તેનો અધ્યાપન વગેરે વ્યાસગ નથી એટલું જ નહિ, પણ આ બબ્બેમાં મુખ્ય કામ ગણિતનું છે અને તે ચક્ષુર્ગમ્ય છે, એટલે તે મારાથી બનવું અશક્ય છે.

ત્યારે એવી શંકા ઉત્પાતો સભ્ય છે કે તમે આ બાબતમાં પડ્યા શા માટે? તેનો ખુલાસો એટલો જ કે મારા ઉપર બાહ્યો ધણી જ પ્રીતિ રાખે છે તથા આ બાબતમાં મારો વિચાર મુબાઇના લોકોએ અને બહારગામવાળા ધણી લોકોએ પત્રદ્વારા જાણવાની માંગણી કરી છે, માટે તેઓને મારો જે વિચાર હોય તે જણાવવો મને આશ્રય છે એટલું જ નહિ પણ, વતમાનપત્રોમાં જે બંને પક્ષો તરફના પત્રો છપાયા છે તેમાં પણ કેટલાકોએ એ બાબતનો મારા તરફથી ખુલાસો મેળવવા ઇચ્છા અને આમદ બતાવ્યો છે. આટલું જણું છતાં જો તે પર કંઈ પણ લક્ષ આપવામાં ન આવે તો એક રીતે મારા તરફથી અસિમાન પૂર્વક અવિનય ધર્યો ગણાય આથી આ સજા ભાષ જ્યેઠારામને સારીજી રથામજી તરફથી ચોખ્ખું છે.

કોઈપણ વિષય સંપૂર્ણ સમજવો અને તેના બગાડોટાપણાનું

૧૯૪ :: ભા. મા. ગદ્યસાવજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

વિવેચન કરવું આ વાત ઈશ્વર જ નહોતું. તથાપિ મનુષ્યની સુદ્ધિમાં જે જે યોગ્ય લાગે તે પણ કહેવું ને કરવું જોઈએ. માટે આ વિષયમાં મારી સુદ્ધિ અનુસાર જે કહેવામાં આવે તે ઉપરથી કોઈએ પણ પોતાના મનમાં માહું લગાડવું જોઈએ નહિ, એવી સર્વેને પ્રાર્થના છે, કારણ હું ફરીથી જણાવું છું, કોઈનું પણ હૃદય દુઃખવવાની મારી અંતઃકરણ પૂર્વક ઇચ્છા નથી "

ત્યારબાદ પંડિતજીએ અધિક માસ ઉપર પોતાનો મત વિસ્તાર પૂર્વક દાખલા દલીલોથી સમજાવ્યો અને જણાવ્યું કે સાર્વદેશિક સદાચાર પ્રમાણે આવતો ચૈત્ર અધિક થશે. ત્યારબાદ વૈશાખ-વાદીઓએ આ બાબતમાં સારો શ્રમ કર્યો છે. તેઓ જ્યોતિષમાં સારા પ્રામાણિક અને દિમ્ભતવાન છે, નહિ તો આટલું દેશાંતર સેવીને આટલો શ્રમ ઉઠાવવાનું શીર્ષ હોય નહિ, મતભેદ તો આપણા આર્થસ્થાનમાં પરંપરાથી આવ્યો આવ્યો છે શૈવ વૈષ્ણવમાં પરસ્પર મતભેદ વગેરે.

પંડિતજીના ચૈત્ર અધિકમાં માધ્યમથી મળતા થયા ત્યારે સૌનું પૂજન વગેરે કરી, યોગ્ય દક્ષિણા આપી, આ સભાનો અર્થ શાસ્ત્રીશ્રી વસનજી હીરજીએ ઉઠાવ્યો હતો. વળી અધિક માસમાં શું કરવું એ વિષે પંડિતજીએ આખ્યાન અહીં આપ્યું હતું.

આર્થ સમુદય માસિકનું પુનઃ પ્રકાશન

પંડિતજીએ મુંબાઈમાં તા. ૯-૭-૮૮ના રોજ આર્થ સુધર્મોદય સભામાં સોમવારે બ્રહ્મસંબંધ વિષે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે વખતે ગો. શ્રી. દેવકીનંદનાચાર્યજીની તબિયત સારી ન હતી. તેથી તેઓશ્રી હાજર ન રહી શક્યા. પણ તે બાપણના બીજા ભાગ વખતે મહારાજશ્રી તથા ગો. શ્રી. રમણુલાલજી મથુરાવાલા તે વ્યાખ્યાનમાં પધાર્યા હતા. આ સભામાં ધણા વિદ્વાનો, સદ્ગૃહસ્થો તથા સંભાવિતો આવ્યા હતા. શરૂઆતમાં ગો. શ્રી રમણુલાલજીએ બ્રહ્મસંબંધનો અર્થ ને ગુરુનાં લક્ષણ ઉપર છટાદાર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે વ્યાખ્યાન પૂરું થયા બાદ ગો. શ્રી. દેવકીનંદનાચાર્યજીએ ગો. શ્રી રમણુલાલજી મહારાજશ્રીને પૂછ્યું કે “પંડિતજીનું વ્યાખ્યાન કેવું હતું, તે સદ્ધર્મથી કહી દેશો.” ત્યારે પૂ. રમણુલાલજી મહારાજશ્રીએ ભર સભામાં પંડિતજીના નિર્મલ અને નિર્મલસર ધર્મોપદેશ ઉપર શંકા રાખનારને ધૂતકારી કાઢતાં કહ્યું કે પંડિતજીનું વ્યાખ્યાન યથાર્થ શાસ્ત્રોક્ત અને સપ્રમાણ છે, એમના જેવા ધાર્મિક પુરુષ આજને સમયે મળવા અત્યંત દુર્લભ છે.

ત્યાર પછી પંડિતજીને ડોકાએ પૂછ્યું કે “મનુષ્ય જીવંતો મોટો ભાગ તત્ત્વજ્ઞાન ન મેળવતાં વ્યર્થ ગયો હોય એવો ધગડો માણસ તે જ્ઞાન મેળવી શકે કે નહિ? અને મેળવે તો શી રીતે? તેનો ઉત્તર આપતાં પંડિતજીએ કહ્યું કે “જ્ઞાન તો માણસે નાનપણથી જ મેળવવું જોઈએ. કદાચિત તેમ ન બને તો પણ જ્યારથી બૂલ સમજાય ત્યારથી તેને સુધારી લેવી જોઈએ. એ જ્ઞાન સરત્યજ હરિ મજ એમ કરીને મેળવવા ધારે તો ગમે તેટલા દૂર સમયમાં તે મેળવી શકાય એમ છે. પરીક્ષિતે સાત દિવસમાં અને ખટવાંગે બે ઘડીમાં તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી મોક્ષ મેળવવાની વાત ભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તેમ ન કરે તો સો વર્ષ પણ તેના માટે પૂરતાં નથી. તે મેળવવાના

૧૯૬ : ભા. મા ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

સાધન સત્પુરુષોનો સંગ તથા વેદ, વ્યાસસૂત્ર, ગીતા, ભાગવત વગેરે સત્શાસ્ત્રોનું શ્રવણ મનનને નિદિધ્યાસન એ છે આજે તેવા સત્પુરુષો દુર્લભ છે” આ પ્રશ્નોત્તર પછી એક નીચેની સમસ્યા પૂછવામાં આવી

કોડી કુન્નર કાખમાં લઈ કરી આકાશ પથે ઉડી.
તેનો ઉત્તર પડિતજીએ નીચે મુજબ શાદૂલવિકીડિત છદ્મમાં આપ્યો.

બોળામાં શિશુ ભૂગિભાર ભરણે, પામી પ્રવીણ સદી
ભૂમિમા જ મૂડી જગત અગી, માતા યશોદા રહી
ચોર્યા તેમ જ વાયુરૂપ રિપુએ, દેવો તણી નૌ છુડી
કોડી કુન્નર કાખમાં લઈ કરી, આકાશ પથે ઉડી

તા ૭-૧૦-૮૮ના રોજ આર્ચ સુધર્મોદય અમામાં પડિતજીએ કાવ્ય વિષે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ત્યારે પડિતજીના વિદ્વાન કવિ શિષ્ય શાસ્ત્રીજી નદકિશોર તથા શાસ્ત્રીજી સ્વામીજીને સહા તરફથી શીખવિની પદવી આપવામાં આવી હતી આ વખતે પડિતજીએ કહ્યું હતું, “આ બન્ને મારા શિષ્ય છે નાટે આ પદવી આપવામાં આવતી નથી, પણ પિતા અને ગુરુજીએ (ધનસ્વામ જટજીએ) સ્થાપેલી વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળા તરફથી તેમની પરીક્ષા અનેક વખત લેવાઈ છે તેમાં મોઝાતા જણાતા આજે પદવીદાન કરવામાં આજું છે.”

સવન ૧૯૭૨માં પડિતજીએ આર્ચ અમુદાય માસિક સનાતન ધર્મનું રહસ્ય સમજાવવા માટે કહ્યું હતું, તે અમુક વર્ષોથી બંધ થયું હતું પડિતજીએ તે કરીથી પાશુ આશુ કયું. આ પત્ર પ્રમટ્ટ કરવામાં તેમની મેવાગતિ જ હતી આપણે પ્રાચીન સાહિત્ય કેટલું બધું મૂલ્યવાન છે તેનો ખ્યાલ આપવા માટે તેમણે તે યશ કયું હતું. જો કે તેમની આર્થિક સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન નબળો પડતી હતી વળી તેમનો હાલતમા સ્વભાવ હોવાથી જે કંઈ કંઈ આવતું તે અનેક પ્રકારની સેવાસેવામાં વપરાઈ જતું હોવામાં પણ તેમની આર્થિક સ્થિતિ માટે બદ્ધ સારો ખ્યાલ જાગી આવેતો, એટલે ફર દૂના બાબજી તેમની પાસે સીધી કે આશ્વરી રીતે આર્થિક

સદાયતા ઇચ્છતા. પંડિતજી પણ સ્વભાવે દુષ્ટા હતા. તેથી જે કંઈ હોય તે આપી પોતે પ્રસન્ન રહેતા. પણ તેમની ખરી આર્થિક સ્થિતિ કેવી હતી તેનો ખ્યાલ ગુજરાતી પત્ર તેનો તા. ૧૧-૧૧-૮૮ ના અંકમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે “પંડિતજીની દ્રવ્ય સંબંધી દરિદ્રતા કેવી છે તે દરેક પ્રેક્ષકને અત્યક્ષ છે. કદાપિ મદધો ને ધનધોતે તે નદિ દેખાતી હોય તો ભણે. કેમકે તેઓ દેખે તો આવા ઉપયોગી અનાશ્રિત મહાત્માનું દળદર ક્ષણમાં દૂર કાં ન થઈ શકે? XXX દરિદ્રતાનું દુઃખ એવું તો અસહ્ય છે કે જે વેળા ઘાવા નાસ્તિ તૈલં ન ચ લવણં નો પોકાર પડે તે વેળાએ મમે તેવી મદદતા, વિદ્વતા, સહનશીલતા કે પડિતાઈ સર્વે પોતાની મેળે પલાયનતા પામે છે. આ પંડિત પૂરી રીતે પરતંત્ર તેમાં વળી દરિદ્રતાનું દુઃખ XXX”

આ ટીકા ગુજરાતી પત્રે તેમણે આર્થ સમુદય સં. ૧૯૪૪ માં ફરી પ્રગટ કર્યું” તે વખતે કરી હતી. આમ છતાં પંડિતજીએ આર્થ-સમુદય પત્રના નવા નવા અંકો દર માસે પ્રગટ કરવા માંડ્યા, ને સામાજિક, ધાર્મિક ને રાજનીતિ અંગેના લેખો તેમાં પ્રગટ થવા માંડ્યા, અને જુનું પ્રાચીન સંસ્કૃત તેમ જ થોડુંક ગુજરાતી સાહિત્ય તેમાં તેમણે પ્રગટ કર્યું. તા. ૧૭-૩-૮૯ માં વ્યાકરણાચાર્ય પાણિનિ ઉપર એક વિદ્વતા ભર્યો લેખ તે વર્ષના ગુજરાતી માં ૨૬૭ માં પ્રગટ કર્યો.

તિલકાયતશ્રીનું મુંબઈમાં આગમન.

તા. ૨-૪-૮૯ ના રોજ શ્રીનાથદારાના મહારાજશ્રી તિલકાયત શ્રી. ગોવર્ધનલાલજી મુખાષ્ટ પધાર્યા તે વખતે મુંબઈની આમ ગ્રજાએ આપશ્રીને બારે માન આપ્યું. આવું માન બલબલ રાખ્યો, દેશ-નેતાઓ તથા અન્ય ધાર્મિક પુરુષો તે કાલે બાગ્યે જ પામ્યા હશે! આપશ્રીને સત્કારવા મારે ઠેક કાવસજી પટેલના તળાવથી ચંદ્રામહતી વાડી સુધી પુષ્કળ મનુષ્યો આવ્યા હતાં. આપશ્રીએ મુંબાઈ પધારતાં પ્રથમ પંક્તિજીને યાદ કર્યા, અને આયસુધર્મોદય સમારિયે ખજર પૂજી. વળી આયસુધર્મોદય સમાજે બાળકોને યાન આપનારી એક શાળા સ્થાપી હતી. તેમાં ચાતુ બજુનર સાથે સદાચાર ને સામાન્ય ધર્મનું યાન આપવામાં આવતું હતું. ઉપરાંત દર રવિવારે બાળકોની સભા બરી, ધર્મનું રહસ્ય સમજાવ્ય તેવો ઉપદેશ આપવામાં આવતો, ને તેમને ધાર્મિક ચોપડીઓ બેટ તરીકે આપવામાં આવતી. આ પ્રવૃત્તિ ઉપાધવાનું કારણ એ હતું કે સરકારી શાળાઓમાં ધર્મનું સામાન્યજ્ઞાન અપાત્તું નહિ. મહારાજશ્રીના સંદેશમાં કહીએ તો—“દિંદુઓના ઊકારાઓને ધર્મોપદેશ તદ્દન થતો નથી એવી ચોતરફથી ચર્ચા શરૂ થઈ આ આયસુધર્મોદય સમાજની અધિકારી મંડળાએ આ શાળા સ્થાપી છે, ને સારા વિદ્વાનો પાસે બ્યાખ્યાનરૂપે ઉપદેશ કરાવવા અજમાવશ તરીકે રવિવારના બ્યાખ્યાનનો પ્રયોગ ચાલુ થયો છે.”

શ્રીનાથદારા દિંદુધર્મ ને તેમાં વળી પુટિમંપ્રાદવમાં એક મહત્ત્વનું તીર્થમામ છે. તેના વડા શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રજુજ્ઞના વંશજ હોય છે. ગો. શ્રી. ગોવર્ધનલાલજી આ મહારથાનના સારા ને વિચારસિદ્ધ વડા ધર્મગુરુ હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૮૧૭ ના આવજી વડ ૧ના થયો હતો. સં. ૧૮૭૨માં આપશ્રીના પિતાજી શ્રીનાથજીની મારી ઉપરથી પદમજ્જ કરાવી આપશ્રી તેમની ઉપર પધાર્યા, ને તિલકાયત તરીકે

રાજ્ય ફરજ અનુવવા માંડી. પોતે વિદ્યારસિક હતા, તેથી સદ્ગુણી માસિક શાસ્ત્રીજી નંદકિશોર ને શ્યામજી પાસે પ્રગટ કરાવતા. તે માસિકમાં ધોડશબ્દનું વિવેચન કરી લોડો સમજે તેમ પ્રગટ કરાતું, વળી સુદર્શન પ્રેસ દ્વારા મંદિર અને સંપ્રદાયના સાહિત્યનું પ્રકાશન ચાલુ કર્યું હતું; તદ્વપરાંત એક વિશાળ પુસ્તકાલય, સંસ્કૃત પાઠશાળા, હિંદી પાઠશાળા, આયુર્વેદિક ઔષધાલય વગેરે સ્થાપ્યા હતાં. આપશ્રીએ બોહુના મંદિર તથા વૈષ્ણવ યાત્રાળુઓ માટે બહુ સારી વ્યવસ્થા કરી, તથા વૈષ્ણવ યાત્રાળુઓને ડોઈ જાતની કનકગત ન ચાપ તે માટે નજર રાખવા માંડી. વળી પંડિતજીને તેડાવી વારંવાર વ્યાખ્યાન અપાવતા, તથા પંડિતજીના શિષ્યોને ચોતાની પાસે શાસ્ત્રો તરીકે રાખ્યા હતા.

હવે આ વિદ્યાપ્રેમી મહારાજશ્રીએ આ નગરમાં પધારી વિદ્યાસ્થલો ને વિકાસોની કદર કરવા માંડી. ૧૫-૪-૮૯ના રોજ વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને મેલાવડો રાખ્યો હતો. તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પચાસની હતી. આ મેલાવડામાં આપશ્રી પ્રમુખ થવા ને વિદ્યા સંબંધી એક સરસ વ્યાખ્યાન આપ્યું. તે ભાષણના અંતમાં આપશ્રીએ જણાવ્યું કે, “મુંબઈ જેવા નગરમાં આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે ને તેનું ઉપરીપદ ગદુલાલજી જેવા પંડિતજીના હાથમાં છે, તેથી આ નગર કઈક રીતે કાશીનો ઝાકો બતાવે છે” ત્યારબાદ દોઢસો રૂપિયાના સંસ્કૃત પુસ્તકો માંડવી બંદરના માવજી માધવજી તરફથી આ મેલાવડામાં વિદ્યાર્થીઓને ભેટ આપ્યા હતા.

વળી ૨૫-૫-૮૯ના રોજ મહારાજશ્રીએ નગરના પંડિતોની એક સભા બોલાવી, તેમાં પંડિત ગદુલાલજી, મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રીજી રાજરામ બોડસ, કૃષ્ણા શાસ્ત્રી મહાબલ, તથા પં. શ્યામજી કૃષ્ણ વગેરે દોઢસો શાસ્ત્રી, પુરાણી, વ્યાસ પંડિત હાજર હતા. તે વખતે વ્યાકરણ અને વેદાંત વિષે સંસ્કૃતમાં ચર્ચા ચાલી. ત્યારબાદ પંડિતજીએ આચાર્યોનું કર્તવ્ય એ વિષે એક મનોરમ વ્યાખ્યાન આપ્યું. પછી સર્વ પંડિતોને બક્ષિસ ને ફલાહાર થવા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

આ સમય દરમિયાન (સં. ૧૯૪૪) - શેડ મુલજી જેઠા કાપડ મારપીટમાં વૈષ્ણવોની એક મોટી સભા યોજાઈ. તે વખતે મહારાજશ્રીએ પંડિતજીને વેદાન્તમટ્ટાચાર્ય પદથી એનાયત કરી. ત્યારબાદ આપશ્રીએ વૈષ્ણવોને કીમતી બોધ આપ્યો. તેમાં પંડિતજીને બે પત્રો લખીને એક ખલીયામાં આપ્યા. તે પત્રો નીચે મુજબ છે. આ બન્ને પત્રો ઉપરથી આપશ્રીનો પંડિતજી ઉપરનો પ્રેમ જણાઈ આવે છે. મહારાજશ્રીએ વૈષ્ણવોપદેશ^૧ કરતાં જણાવ્યું કે "જો અનાદિ નદિ, તે સંપ્રદાય પણ નદિ તે તો પંથ જણવા. આજ કાલ કલિના પ્રભાવથી પંથો ધણા યથા છે, તથા યતા જાય છે. જેમ ચોમાસામાં ઠેકઠેકાણે પાણીના પલ્લવ બને છે તથા છૂટા પડે છે, તે પ્રમાણે તેનું ફળ પણ સાદિ અને સાંત છે, ટાંછતું અનાદિ કે અનંત નથી. પંથોમાં પ્રમાણ વહેરેલી ચોખ્ખી વ્યવસ્થા કંઈ હોતી નથી. અને સંપ્રદાયમાં એ વ્યવસ્થા જરૂર હોય જ છે. આપણા સંપ્રદાયમાં પણ પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન અને ફલની વ્યવસ્થા આચાર્યશ્રી મહારજ વલ્લભાચાર્યજીએ "તત્ત્વદીપ નિષ્પંધ," વ્યાસસૂત્ર પર "અણુભાષ્ય," તથા ભાગવત પર "સુષોધિની" ટીકા વગેરે ગ્રંથમાં ઘણી સારી રીતે કહેલી છે. પરંતુ આજકાલ વૈષ્ણવોમાં પઠનપાઠન પદ્ધતિ હુમ્મણ થઈ ગઈ છે, તેથી ધણા લોકો તે જાણી શકતા નથી. આટલા વૈષ્ણવો બેઠેલા છે તેમને પૂછીએ તો એટલું પણ નદિ કહી શકે કે શ્રીઆચાર્યજીએ રચેલા આટલા ગ્રંથો છે. વૈષ્ણવો આચાર્યજીના ગ્રંથોનાં નામ માત્ર પણ ન જાણે એ અત્યંત બેદની વાત છે. અમારા (મહારાજોના) વર્ગમાં પણ ઘણે ભાગે એવી જ દાલત છે. પઠનપાઠનનો વ્યવહાર તો ઘણે ઠેકાણેથી વિદાય થઈ ગયો છે. કહો, નૈષ્ઠુર વિદ્વાનો પણ આજકાલ ક્યાં છે? અને પ્રભુની કૃપાથી કવચિત્ કાંઈક છે તો તેમની પણ વૈષ્ણવો તૃપ્ત થઈ ઉઠાવે છે.

૧ મૂળ વ્યાખ્યાન વળ્લભાચાર્યમાં છે તેમાંથી થોડાક ઉપયોગી ભાગ અત્રે લીધા છે.

અને અમારા (મહારાજ) વર્ગ તરફથી પણ કંઈ ઉત્તેજન તેમને મળતું નથી. અને કેટલાક હમાગ (મહારાજ) વર્ગનું લેતા પણ નથી, અને બીજા વૈષ્ણવો તેમને દેતા પણ નથી. કદાચિત કોઈ આપવા તૈયાર થાય તો હમારા (મહારાજ) વર્ગ તરફથી તેમને મના કરવામાં આવે છે. કહો, એવી ઘડબાંધમાં સંપ્રદાયની ઉન્નતિ કેમ થાય? પરંતુ એ વાત ધણી જ અનુચિત છે. એથી સંપ્રદાયમાં ધણી મોટી હાનિ થઈ રહી છે, તથા થવાનો પણ સ્પષ્ટ સંભવ છે. એટલા માટે સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોને વૈષ્ણવોએ અવશ્ય ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. મેં તો એનો વિચાર કર્યો છે કે, દેશ વિદેશ વૈષ્ણવોને ઉપદેશની સુલભતા થવા માટે ઉપદેશકોને પણ મોકલવા. જેઓ ત્યાં જઈ, ઉપદેશ કરે. એ વાત મોલવાની એમના ગુણો મને ફરજ પાડે છે કે પાંડતશ્રી ગદુલાલજીની વિદ્યા તથા અવધારણુશક્તિ અત્યુત્તમ છે. આ સમયમાં આપણા સંપ્રદાય-અધિષ્ઠાતા પારપરિક અધ્યયનપૂર્વક જે જ્ઞાન કોઈપણ ઠેકાણે હોય તો તે એમનામાં જ છે. એમના સમક્ષ આ કહેવું ઉચિત નથી, પરંતુ એમના જેવા વિદ્વાન આપણા સંપ્રદાયમાં બીજા નથી. પ્રભુ એમને દીર્ઘાયુ કરે. મેં એમને એક પત્ર આપ્યો છે.

॥ શ્રીહરિઃ ॥

॥ શ્રીમત્પ્રમૂણામયસ્મરામ ॥

સ્વસ્તિ શ્રીમત્સકલગુણગણ્યાલંકૃત સૌજન્યસાગર પંચનદી
 ૩ ગદુલાલજીને ગોસ્વામિ ગોવર્ધનલાલના નમસ્કાર. શમત્ર તત્રાસ્તુ.
 અપરંચ, સમાચાર એ'છે જે આપ પરદેશમાં ફરીને અમારી આદ્યાર્થી
 દુર્મતોના ખડન પૂર્વક સ્વમાર્ગ વિષયક બોધ કરો. અને આજ
 કાલ ચાલતા જુદા જુદા પાખંડ મતોના પ્રચારવિશેષથી ધણાખરા
 વૈષ્ણવજનો ભ્રાંત થઈ રહ્યા છે, તેઓનો સદેહ દૂર કરી, સ્વમાર્ગમાં
 પ્રવૃત્ત થવાને ઉપદેશ કરો. એટલા માટે આપણા સંપ્રદાયનાં સર્વ-

૨૦૨ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

દેશીય સર્વ વૈષ્ણવોના નામથી એક ભલામણપત્ર પણ, આ પત્રની સાથે મોકલ્યો છે. તેમાં અહીંથી કંઈ પણ દ્રવ્ય નહિ લેવું એવો આપનો અભ્યાગ્રહ છે મારે આપની સહાયતાને આરૂં તેઓને ભલામણ પણ લખી છે. તે પત્ર પ્રસંગાનુસાર સર્વ વૈષ્ણવોને દેખડાવશે. જેથી સ્વમાર્ગના અંતઃયત્નના કહેવાથી તે વૈષ્ણવોને આપતા વિષયમાં કોઈ રીતનો ભ્રમ હશે, તે આ પત્ર જોતાં સહજ દૂર થશે, એમ જાણશે. આપનો સ્નેહ ક્ષણ પણ જૂનતા નથી. સ્નેહ પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન ગણશે. કુશલપત્ર લખશે કિમધિકમ્ મિતિ માધ શુદ્ધ-૫ સં. ૧૯૪૪

સમસ્ત વૈષ્ણવોને પત્ર.

શ્રીહરિ:

શ્રીજી પામે શુદ્ધિ કરીએ છીએ.

શ્રીકૃષ્ણ:

શ્રીવિકૃતો જયતિ.

સ્વન્તિ શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી ગોવર્ધનલાલજી મદારાજ શર્માનાં સ્વકીય પરમ વૈષ્ણવો એવા, શ્રી ગૂજરાત વગેરે પ્રાન્ત નિવાસી સમસ્ત વૈષ્ણવોને સપરિવાર શુભાશિષ. શ્રી સદા સેવ્યઃ અને સ્મર્તૃભ્યઃ અપર ચ દાલ પંચનદી પંડિત શ્રી. ગદ્યલાલજી આપણા સંપ્રદાયમાં અદ્વિતીય વિદ્વાન છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં પણ એવા દુર્વલ છે. અને આપણા સંપ્રદાયમાં વર્તમાન અમયમાં સૂર્ય છે આ સમયમાં ક્ષણ પ્રભાવથી મુધારાવાળા તથા દયાનદી વગેરેના અનેક ઉપદ્રવો જોડે છે. પરંતુ એમણે સાચી રીતિથી એ સર્વંતું મુખ જાંધે કરી સંપ્રદાયનું અરક્ષણ કર્યું છે, અને હજી પણ સંપ્રદાયના સરક્ષણમાં એમનો પરિપૂર્ણ આગ્રહ છે. પરંતુ નિર્મિતતા વિના કોઈપણ કાર્ય જની શક્ય નથી, અને અમારા તરફથી તે કંઈપણ સર્વંથ ન લેવું એવો એમનો અભ્યાગ્રહ છે, તેથી જે જની થોડે તે એમની સહાયતા કરવી, એ વૈષ્ણવ માત્રને આવશ્યક છે. અને એઓ ત્યારે ત્યારે તમારા તરફ આવે ત્યારે ત્યારે એમના મુખથી સ્વધર્મ સિદ્ધાંત આગ્રહ રાખીને જરૂર સંજોગો. આ કાલમાં આપણા પ્રધાનના યાત્રા અને વક્તા એમના જેવા બીજા કોઈ નથી. મારે જે

કંઈ સંપ્રદાય સંબધી સરેહ હોય તે એમને પૂછીને નિશ્ચય કરી લેશે. પરદેશ ફરવામાં એમના મનનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે, સર્વ પ્રાંતોમાં ચોતરફ સંપ્રદાયનો ઉદય થાય તથા પાપાંડુનું ખંડન થાય. એઓ પરંપરાથી સિંહાડ ઢાંકરોલીના છે તેથી અમે એઓને એ જ આજ્ઞા કરી છે કે આપ સર્વ પ્રાંતોમાં ફરી, આપણા પ્રાચીન સિદ્ધાંતોનો ઉદય કરો. મારે એઓ તમારા પ્રાંતમાં આવે ત્યારે એમને મુખે સ્વધર્મસિદ્ધાંત અવશ્ય શ્રવણ કરશે, એવી અમારી આજ્ઞા છે. અને કોઈ પણ વૈષ્ણવ એમનો જે કંઈ યથાશક્તિ સત્કાર કરશે તે ફેવલ એમનો જ નહિ થાય, પરંતુ સંપૂર્ણ સ્વસંપ્રદાયના વૃક્ષના મૂળમાં સિંચન કરવા જેવું થશે. અને સ્વધર્મનું ઉત્તેજન કરવું એ તો મનુષ્ય માત્રને આવશ્યક છે. તેથી વધારે લખવાની જરૂર નથી.

કોઈ કોઈ લોક મત્સરાદિકથી એમનો વિદેશ કરે છે. પરંતુ એઓ તો અંત કરણ પૂર્વક સ્વસંપ્રદાયના અભ્યુદયમાં જ ઉત્સુક છે. એઓ દેહલોક વખત અમારી સાથે રહ્યા છે, તેથી અમને એમનો પૂર્ણ અનુભવ છે એમ જાણીશો. આ સમયમાં તમે સર્વ વૈષ્ણવોએ સ્વધર્મનો આગ્રહ પૂર્વક ઉદય કરવો એ આવશ્યક છે. વિશેષ થું લખીએ. તમારી સેવા ક્ષણ પણ ભૂલતા નથી અને સેવામાં ચિત્ત જેવું રાખો છો તેવું જ રાખશો. મિતિ માધ શુદ્ધ-૫ સં. ૧૯૪૮ના.

આ પત્રો આપીને એમને મેં કહ્યું છે તથા ફરી પણ કહું છું કે, આપણો સંપ્રદાય અનાદિ સિદ્ધ છે અને શ્રીમદ્દામ્રજુજી(શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી)એ પરમ પરિશ્રમથી એનું પુનરુન્નિવન કીધું છે. તે આજકાલ વૈષ્ણવોના પ્રમાદથી તથા હમારા (મહારાજ) વર્ગના આજસથી તથા કળિકાળના પ્રભાવથી વિદ્યાવિષયમાં શિથિલીભૂત થતો દેખાય છે. મારે પઠનપાઠનદ્વારા, ઉપયુક્ત ગ્રંથોદ્વારા તથા દેશપરદેશ ઉપદેશ દ્વારા આપ શ્રમ લઈને તેને પુનરુત્તેજિત કરો. સંપ્રદાયનો વિદ્યાદારે સેવા એ પણ શ્રીની એક મુખ્ય સેવા છે, તથા શ્રીમદ્દામ્રજુજીની સેવા પણ એ જ છે.

૨૦૪ :: ભા. મા. ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

અને સાર્વત્રિક સર્વ વૈષ્ણવોને પણ મારી એ જ આગ છે જે જેમ બને તેમ સંપ્રદાયની વિદ્યાવૃદ્ધિના ઉપાય તથા સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનને ઉત્તેજન કરતા ગ્રહો. અને પંડિત શ્રી. ગદુલાલજી જે અમારી આગાથી ઉપદેશ આપે છે તે યથાર્થ સમજો. અને મારો તો સંપૂર્ણ ભરોસો છે કે, એમના ઉપદેશમાં શ્રીઆચાર્યજીના સિદ્ધાંતથી અણુમાત્ર પણ ફેર આવે એમ નથી. વગો સુજનોએ તો હંસ જેવો સ્વભાવ રાખવો, માખી. જેવો ન રાખવો. દુર્જનનો સ્વભાવ તો માખી જેવો જ હોય છે. એટલે સિદ્ધ વાત છે કે ઈશ્વર વિના સર્વશ પીળો કાઠ નથી. કાલ જગતનું ભક્ષણ કરે છે. દેહનો કંઈ ભરોસો નથી. માટે જે સારું કામ બની શકે તે જરૂર જલદી કરી લેવું.

ત્યાર પછી પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન, ભક્તિના પ્રકાર યરણાગતિ, અલસંબંધ વિષે મહારાજશ્રીએ પોતાના પ્રવચનમાં સમજણ આપી, વૈદિક આચરણ વિષે બોલતાં કહ્યું કે, “પ્રસંગોપાત એ પણ કહેવું જોઈએ કે, ગાયત્રીમંત્ર પણ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નિરૂપક છે. તેથી આપણા સંપ્રદાયમાં પણ વેદાધિકારી વૈષ્ણવોને ગાયત્રીનો જપ પણ અત્યાવશ્યક છે. અને વૈષ્ણવ થયા એટલે વર્ણાશ્રમ ધર્મને તિલાંજલિ આપે, એમ થતું હોય તો તે તો બહુ જ છુરી વાત બન્યો. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાનો એવો સિદ્ધાંત જ નથી કે, વૈદિક ધર્મનો ત્યાગ કરવો. (પંડિતજીને સંબોધીને) “કમ લાલાજી આપ જ કહો.”

પંડિત ગદુલાલજી— “શ્રીમદ્ આચાર્યચરણને તો વેદનો અને વૈદિક ધર્મનો અત્યંત આગ્રહ છે. બાબ્બ વગેરે આકર ઋષીમાં આપશ્રી આગા કરે છે કે વેદમાં અણુ માત્ર પણ-અક્ષર માત્ર પણ અન્યથા સર્વથા નથી. અને નિબંધ વગેરે ઋષીમાં વૈદિક ધર્મ પાળનાનો અત્યંત આગ્રહ છે. અને કર્મમાર્ગપ્રવર્તક એવું આપનું નામ છે. પ્રકરણ ઋંથમાં પણ

સ્વધર્મમનુતિષ્ઠિર્ વૈ માર્દ્દગુણ્યમન્યથા ।

સ્વધર્મનું અનુકૂળન ઉત્તમ, તે નહિ થાય તો ત્રિગુણનાનો

ભારજ છે. દત્તાદિ રથોમાં સ્વયંભાગ્યરથની આવશ્યકતા બતાવી છે.” આ પછી માલા, તિલક, આંતરધર્મ, સેવાના પ્રકાર, સેવ્ય વિચાર અને કૃષ્ણ વિષે પ્રવચન કરી, ઉપસંહાર કરતાં મહારાજશ્રીએ કહ્યું હતું કે “અહીંના વૈષ્ણવોની ધર્મનિષ્ઠા જોઈને ચિત્ત ઘણું પ્રસન્ન થયું છે. હવે એ જ કહેવું છે કે જેવી ધર્મમાં પ્રીતિ છે તેવી જ ઉત્તરોત્તર વધતી જાય અને શ્રીમદ્ધર્માણના પ્રયોગનું ગદસ્ય સમજીને, પ્રભુની સેવા કરે, અને પ્રભુ દીનતા, અનન્યતા જોઈને સેવા સ્વીકારે અને સદા સેવામાં ચિત્ત રહ્યા કરે, અને આપણા સાંપ્રદાયની વૃદ્ધિ થાય; ને વિદ્યાને માટે પાઠશાળા પુસ્તકશાળા, પુસ્તક પ્રચાર માટે મુદ્રણ શાળા, ઉપદેશને માટે સલા સમાજ યોગ્ય મંડળી સત્સંગ વગેરે થયા કરે. પાઠશાળાની અત્યાવશ્યકતા છે. તેમાં માત્ર પંડિતજી શ્રી મદુલાલજીની વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળા સદજ દેખાય છે, પરંતુ તેને પણ દૃઢ આશ્રય નથી.” આમ કે નેક પ્રકારની સૂચનાઓ કરી છેવટે પ્રભુપ્રાર્થનાદ્વારા પ્રવચન પૂરું કર્યું હતું.

આ સાલમાં પંડિતજી તરફથી સાંપ્રદાયિક વર્ષોત્સવની દીપણી બહાર પડી. આ દીપણીમાં જન્મદિવસી રામનવમી શ્રાદ્ધ પક્ષ વગેરે તિથિઓ સંમંધી ચર્યા નિત્યલાક્ષીરથ ગો. શ્રી નૃસિંહલાલજી તથા ગો. વા. શાસ્ત્રીજી હનનલાલ અમરજી શાસ્ત્રી તરફથી તથા બીજાઓ તરફથી યવા માંડી. આ ચર્યા કેટલીક વખત બહુ ચાલતી ને પંડિતજીને મોટા શિષ્યવર્ગ તેમાં ભાગ લેતો. આ બધી ચર્યા નૂબાઈ સમાચાર. મુંબાઈ ગુજરાતી સાપ્તાહિકમાં ચાલતી. કેટલીકવાર આક્ષેપ પ્રતિ આક્ષેપ થતાં વિષયાંતર ચર્યા થતો. પણ આ ચર્યામાં પંડિતજીએ કોઈ દિવસ પોતાની સાત્ત્વિક પ્રકૃતિને અસ્વસ્થ બનાવી નથી, તેમ જ સામા પક્ષે તરફથી ગમે તેવા આક્ષેપો થવા છતાં કોઈ દિવસે તેમણે સામા પક્ષ સામે પ્રતિ-આક્ષેપ કર્યો નથી. પણ પોતે જે માનતા તેના પ્રમાણુર્ના વાક્યો મૂકી પોતાની વાતની પુષ્ટિ કરતા. ત્યારથી શરૂ થયેલો દીપણી આજે પણ ૫૬ વર્ષથી પંડિતજીની સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થાય છે.

આ સાલમાં એટલે સં. ૧૯૪૪-૪૫માં એક વખતે પંડિતજીના શિષ્ય માધવજી વૈદ્ય શાસ્ત્રીએ પંડિતજીને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો, કે એકાદશીના માહાત્મ્યમાં એમ લખવામાં આવ્યું છે કે એકાદશીનું વ્રત કરનારને રાજસૂય યજ્ઞ, અશ્વમેધ યજ્ઞ, વાજપેય યજ્ઞ વગેરે યજ્ઞોદિતું પુણ્ય થાય છે. શું આ લખાણ અતિશયોક્તિરાળું નથી લાગતું? તે સાંભળી પંડિતજીએ ઉત્તર આપ્યો કે અરે બાઈ, આપણા શાસ્ત્રોમાં કોઈ ઠેકાણે વેદવ્યાસજી જે ભગવદ્વતાર છે તેમના મુખથી ખોટા શબ્દો અથવા જેને તમે અતિશયોક્તિ કહો છો તેવા શબ્દો બોલાયા કે લખાયા નથી, તમે રાજસૂય વગેરે યજ્ઞોને એકાદશીના વ્રત કરતાં મોટા ફલપાળા સમજો છો એ જરાખર નથી. એકાદશીનું વ્રત જે કરે છે તે વ્રત એટલું જાણું પવિત્ર છે કે રજસ્વલા બાઈ કે પ્રસૂતા બાઈ પણ પોતાના અપવિત્ર દિવસોમાં પણ એકાદશી વ્રત કરવાનું જરૂર નથી. એકાદશીનું વ્રત કરવાનો મુખ્ય હેતુ મોક્ષપ્રાપ્તિનો છે. મોક્ષ એટલે કર્મ બંધનમાંથી મુક્તિ જવું છૂટી જવું. કર્મ બે પ્રકારનાં છે: (૧) શુભ (૨) અશુભ. શુભ કર્મ સુવર્ણમેડી છે જ્યારે અશુભ કર્મ લોહમેડી છે એ બન્ને બેડીઓથી જીવને પ્રાણુઅંત કબ્જ થઈ શકે. માટે શુભાશુભ કર્મનો નાશ થાય ત્યારે જ મોક્ષ થઈ શકે એકાદશીનું વ્રત કર્મબંધનમાંથી મુક્ત કરે છે, તે મોક્ષ અપાવે છે રાજસૂયાદિ યજ્ઞ કરવાથી મોક્ષ મલતો નથી. માટે એકાદશી કરતાં ન્યૂન શક્તિ વાળા તે યજ્ઞો છે. માટે એકાદશીનું વ્રત કરવા માટે જે કંઈ રાજસૂય યજ્ઞ પુણ્ય વગેરે લખ્યું છે તે લખાણ ખણું ઓછું છે.

સં. ૧૯૪૫માં આર્યસુધર્મોદય સમાની વર્ષગાઠના દિવસે પંડિતજીએ સભામાં નીચેનાં બે કાવ્યો ગાયા હતાં.

ઈશ્વર પ્રાર્થના-રાગ ખીલુ ખરવો.

સહુમન સુખી રાખો હગિરાય,

તનથી મનથી ધનથી જનથી, દુષ્કિત કાઈ ન થાય. (૧) સહુ નરમ નરમને પરમ ધરમનું કરમ જ વરમ ધરાય.

આર્થસુધર્મેદ્યનો દિન દિન, અધિક સુખશ પ્રસરાય. (૨) સહુ
 દ્રુતિસંગત મંગળ ઉપદેશ, કુપય સંગ વિસરાય.
 કાલ વિશાળ નિર્થ ન ખોતાં, અર્થ સમર્થ ભરાય. (૩) સહુ
 ચાય વિગમ નિકામ કામનો, કુશળ જ કામ કરાય
 ગોવર્ધન પ્રભુ આપ કૃપાથી, ભક્તિદ મુક્તિ વરાય. (૪) સહુ

આર્યોને આશોર્વાદ

(જંદ ત્રોટક સાથે લેતાં સવૈયા-ગગ-જંગલો સુર-પડદો)
 નિજ કર્મ સુકર્મ સદા કરજો, બહુ તાપદ પાપ ન આચરજો,
 દહ આશ્રય ઇશ્વરનો ધરજો, નહિ તુચ્છ તણી ધગવી ગરજો. (૧)
 રહિ દૂર કુસંગ થકી ડરજો, ખલવાદ કદાપિ ન આદરજો,
 નહિ વેદ વિરુદ્ધ પથે ગરજો, બહુ ગરત વિષે ન ફરી ફરજો. (૨)
 પ્રભુના પદદાસ સદા ઠરજો, દહ ભક્તિ ખરી કરી ઉદ્ધરજો,
 સુખથી હરિના ગુણ ઉચ્ચરજો, સુખથી ભવસાગર તરજો. (૩)
 શુભ કીર્તિ સતી વનિતા વરજો, થઈ દીન દયાળ દુઃખો હરજો,
 સ્થિર સંપદ સંપ તણી ભરજો, ધનશ્યામ સુતોક્તિ ન વીસરજો. (૪)

દોહરો

ભયભવભંજન મુજન મન, રંજન ભગન જ નાથ
 કરે રસિક વદનભ સદા, તે હરિ ભગન વખાણ.

ઉમરેઠનો પ્રવાસ.

સં. ૧૯૪૬ માં ૨૩-૧૨-૮૯ ના દિને પંડિતજી પોતાનાં ધર્મપત્ની સાથે મુંબાઈથી કાંકર પધાર્યા. પ્રાતઃકર્મ કરી શ્રીરમ-છાંદસનાં દર્શન ચરણપર્ચાદિ કરી ૨૪-૧૨-૮૯ના સંજે પંડિતજી ઉમરેઠ પધારવાના હતા. આથી ત્યાંના પ્રખ્યાત સાસ્ત્રીજી ગુરુરામભાઈ ગાડી, રથ, ઘોડેસ્વાર વગેરે સાધન લઈ તેડવા આવ્યા. વળી પંડિતજી પધારવાના છે. તેની જાહેર ખબરો આજુમાજુનાં ગામડાંમાં વહે ચડાવી હતી. આથી અનેક લોકો પંડિતજી પાસે શંકાસમાધાન માટે આવવા લાગ્યા. પંડિતજી પણ ઉમરેઠ આવી નિમંત્રે ઉપર વ્યાખ્યાન આપવા લાગ્યા. તે દરમિયાન તા. ૨૯-૧૨-૮૯ના દિને પંડિતજીના ત્યાં પુત્રી અવતરી, પણ તે તરત જ પંચત્વ પામી. આથી ગામમાં સર્વ લોકોનાં મન ગમગીન થયાં. તેમણે ધાધુ' કે પંડિતજી તરફથી મળતો લાભ થોડા દિવસ જરૂર બંધ રહેશે. પણ પંડિતજીએ તેઓની પારથા ઓઢી પાડી. જો કે તેમની પ્રથમ પત્નીને કંઈ સંતાન ન હતું. વળી બીજી પત્નીની આ પ્રથમ સતતિ હતી. છતાં, તેમણે આ ત્રિવે ભગવાનની અક્ષય લીલા માની પોતાનું મન સદજ આનંદિત રાખ્યું. તે દર્મેય પ્રમાણે વ્યાખ્યાનાદિ ચાલુ રાખ્યાં. બામ ગીતાજીમાં મ્હાસૂનગતાગૃંધ નાનુગોચંતિ પઠિતાઃ કહેલા વાક્ય પ્રમાણે પોતાનું જીવન આચરી જતાબુ' એટલું જ નહિ, પોતાની નિખાલસ પંડિતાઈનો અને નિરંજિમાનો વૃત્તિનો પણ સર્વને અનુભવ કરાવ્યો.

ઉમરેઠમાં પંડિતજી નિત્ય મંદિરમાં સમા કરતા. અહીં વિદ્યા-વિદ્યાસી અને ધર્મજિજ્ઞાસુઓને પંડિતજીની હાજરી આનંદ ઉત્સવ જેવો થઈ રહી હતો, તે મંદિરમાં ધણ જ સંભાવિત સજ્જનો આવવાથી જન્મ નાની પડવા લાગી. આથી સાસ્ત્રીજી ગુરુરામભાઈ સાત રવરપની હવેથી પાસે એક મોટો મંડપ સમારવાન માટે

બંધાવ્યો, તે ત્યાં આગળ સભા બરાબ લાગી. અહીં શતાવધાનના પ્રયોગ માટે એક સભા નિશાળમાં રાખી હતી. તે વખતે પ્રમુખ-સ્થાને અહીંના મુન્સફ રાવ સાહેબ ઝંઝેરીવાલ મિરાજ્યા હતા. અવધાન પ્રયોગમાં અરબી, સિંધી, તૈલંગી, સંસ્કૃત, ફારસી, ગુજરાતી, મરાઠી, અંગ્રેજી એ આઠ ભાષાનાં ૫ થી ૧૬ શબ્દો સુધીનાં વાક્યો રાખ્યાં હતાં. તેમાંના શબ્દો ગમે તેવા વ્યતિક્રમથી લોકો કહેતા હતા. તે વાક્યની તે પ્રયોગની સમાપ્તિમાં પડિતજી તેને યથાક્રમ ગોઠવો બરાબર કહી બતાવતા, તથા નષ્ટ હિદ્દિષ્ટ રીતે પણ તેના ઉત્તરો આપતા. વચ્ચે પ્રશ્નોત્તર, શીઘ્ર કવિતા કહી, પૂછનારની ઈચ્છા પૂરી પાડતા. વગી સાત વખત ઘટના અને ૨૩ વખત બીજા દોકોરા પણ થતા, તે સર્વ યથાર્થ પડિતજી કહેતા. આ શક્તિ જોઈને પ્રમુખશ્રીએ પડિતજીને ઈશ્વરની વિભૂતિ જણાવી, સદ્ભંને લાલ લેવા સૌને વિનંતી કરી હતી. ત્યારે પડિતજીએ તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે, “આ પ્રયોગ નાટક-તમાસારૂપ નથી, પણ આ પ્રમાણે મનને ડગવતાં એક કાલમાં ઘણાં કામ થઈ શકે તથા લોકો ધર્મોપદેશ લેવા કેળવાય એ હેતુ છે. જેમ વૈદ્ય ખાડ સાકરની સાહચર્ય લે છે, તેમ હું આ પ્રયોગની સહાયતા લઈ, ધર્મોપદેશ કરું છું.” આ પછી સભામાં મળેલા સાહિત્ય-રસિકોએ પડિતજીને જુદા જુદા વિષય ઉપર કાવ્ય રચી આપવા માટે વિનંતી કરી. તે સભામાંથી એક બાઈએ લોકોએ સભામાં કેમ વર્તેલું તે વિષે શાદ્દલવિકીડિત વૃત્તમાં વર્ણન માગ્યું. આથી પડિતજીએ પોતાની શીઘ્ર કાવ્યશક્તિથી ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે :

- (૧) જાણે સજ્જનના ગુણો શ્રવણમાં, લોકો જ ધીંગ ગ્દી,
વાર્તાલાપ વિશેષતા ફરિ કરે, સાચુ વિચારે લહી,
સત્યાસત્ય વિવેચને જન મને, યાનાર આરમ (આરામ!) છે,
લોકોને નિવરો વિષે જ ધરવા, સખ્યો તણું કામ છે.
બીજો પ્રશ્ન એ હતો કે દેવ તે મનુષ્યમાં હિતમ કેણુ ?

પડિતજી— કેટલીક દિવ્ય શક્તિ દેવતામાં રહેલી છે, તેપણુ

૨૧૦ :: જા મા ગદ્યુદાસજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

તેવા દેવતાઓના મસ્તક ઉપર પણ દર્પ મુક્તિપદે જઈ શકાય એવો યોગ્યતા આ મનુષ્ય દેહમાં રહેતો છે, એટલો ઉત્તમતા મનુષ્યમાં છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન એ હતો કે “સભાએ ધણો ધોર આરંભ્યો છે એ જીજ્ઞાસી વૃત્તમાં વર્ણન કરો.

પંડિતજી-જનોએ મનોનાં ધરીને વિચારે, ખરો રાખવો બુદ્ધિ કેરો સુધારે,

મળ્યા આજ તો કેટલા દંભિયો છે, સભાએ ધણો ધોર આરંભ્યો છે.
ચોથો પ્રશ્ન:-“ઈશ્વર કેમ મળે એ શિખરિણી વૃત્તમાં કહેા.”

પંડિતજી— સદા સાચે જાવે, પદ્યગ્ન્ય આવે સુ દિન જે,
કદા તેને પોતે, સદય મતિ જો તે નહિ તજે,
સમસ્તોનો કર્તા, સકલ ભયદર્તા હરિ ભજે,
મળે મોક્ષોદ્યોગે, વિવિધ પથ યોગે મન સજે.

પાંચમો પ્રશ્ન:- “ગણપતિનું કવિરૂપે સંસ્કૃત આર્યામાં વર્ણન કરો.”

પંડિતજી— પાસંડપંડમંડનપંડિતશુંડાલ્યદંડમંડન ।

લસદલિમંડલગંડો ગણેશ્વરઃ શુભકૃતોભૂત્ કવિર્જયતિ ॥

અર્થ— પાખંડ સમૂહના ખંડનમાં પંડિત એવો જે શુંડાદંડ તેના ઉપર સિંદૂર આદિનું મંડન ધારણ કરનાર શુભકૃતિ કવિ ગણેશ્વરનો વિજય થાઓ.

છઠ્ઠો પ્રશ્ન— સાધુ અસાધુનાં લક્ષણ નાગચ છંદમાં વર્ણવો.

જનો તણા ગુણો ધણા, મને ધરે સ્વભાવથી,
કરે હરેક રીતના વિચાર સાર ભાવથી,
સદાપ સાધુ જાણવા, સ્વધર્મથી પ્રમાણવા
વિરુદ્ધ તે થકી રહે અસજ્જનો, વખાણવા.

આત્મો પ્રશ્ન— જેમાં બધા જ લોકો હોય એવો દોહરો આપો.

પંડિતજી— આ પ્રશ્ન સીધા દવિતાના નિયમ બદારનો છે.
એકાદશી શ્લોકો સાગ કવિઓ પણ બધમે ત્રણ ત્રણ દિવસે વિચાર
કરી, ગોડવો ચક્રે છે. માધ જેવા દવિઓના મોટા મોટા કામ્યપ્રયોગો

આવો એકાદસરી સ્લોક એકેકો જ ગણ્યોગઠો મળે છે, તથાપિ હાલ તો એક તરફથી ઘટના ટકોગ થાય છે તેની ગણતરી સાથે પણ દોઢ મિનિટમા કરી અપુ છુ. પરંતુ દવે કાંઈએ પણ શીઘ્ર કરિતામાં એકાદસરી સ્લોકની માગણી કરવી નહિ

લે લે લે લે લાન લે, લાલો લાલા લાલ.

લાની લીલા લીન લે, લાવ લોલ લે લાલ

અન્યથા—રે સખી! લે, લે, લેને (ઉતાવળમાં વધારેવાર ખોવાઈ જાય છે) લાવને (પુત્રને) લે, કેમકે લાલો (પુત્ર) લાળવાળો અને લાલ (રડવાથી લાવ)ચોળ થયો ને. માટે લાલી (પુત્રની) લીલા (રમતને) લીલ સમજી હે લોન (સ્ત્રી) આ ચચલ લાવને લે, અથવા (લાવ ક્રિયાપદ ગણીને) તેતુ લાવન કર માતા પોતાની પુત્રીને લેવાનું કહે છે.

આ પછી સરકૃતમા સમસ્યા પૂર્તિ થઈ હતી ત્યાંથી પડિતજી પાછા મુખાઈ પધાર્યા અહીં તેઓ સખત માંદા પડી ગયા તાવ ને ઉધરસ સારી રાતે સતાપતા હોવા છતા, તેઓ હમેશતુ પોતાનું નિત્યકર્તવ્ય સાધ્યાસેવાદિ મિલકુલ ઓડતા નહિ અને ધર્મોપદેશ પણ આપતા હતા આ વખતે ડોક્ટર જાનચંદ્ર કૃષ્ણ જાટવડેકર મુમાઈમાં પ્રખ્યાત ડોક્ટર હતા. તેઓ અનેક ગર્ભીર દરદીઓની પ્રેમ પૂર્વક સારવાર ને ચિકિત્સા કરતા, ને કેટલીક વખત મોટા મોટા યુરોપિયન ચિકિત્સકો તથા સર્જનો જે કાંઈ ન કરી શકતા તેવા ગર્ભીર દર્દી તેઓ પોતાની કુદરતી સુદ્ધિશક્તિથી મટાડતા એક પ્રસૂતા સ્ત્રીને પ્રસૂતિ સમયે તેના ગર્ભના બાળકે પ્રથમ હાથ બહાર કાઢ્યો આથી પ્રસૂતિ થવામા અડચણ ઊભી થઈ આ હાથ કેવી રીતે પાછો અંદર જાય ને માળક તથા માતાને તુકચાન ન થાય, તે માટે મુખાઈના સારા સાગ ડોક્ટરોને બોલાવ્યા પણ કંઈ ગરતો ન જડ્યો, પછી ડૉ. શ્રી લલચંદ્રજીએ બોલાવતાં તેમણે સ્ટરિનાઈઝડ ૧૦૦ મેગ તે બાળકના હસ્તને અડાડતાં બાળકે હાથ પાડો ખેંચી

૨૧૨ :: બા. મા. ગદુદાસજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

ગર્ભાશયમાં મૃગ સ્થિતિએ ગોડવી દીધો. ત્યાર પછી કુદરતી રીતે પ્રસૂતિ થઈ. આવા આવા પ્રસંગોથી તથા સમાજ ઉપયોગી નિસ્વાર્થ સેવાથી ડૉ. બાલચંદ્રભાઈનું નામ મુંબઈમાં સારી રીતે તે દાણે જાણીતું થયેલું હતું. તેમણે પંડિતજી માંદા છે એવું સાંભળ્યું એટલે જાતે આવીને પંડિતજીનું શરીર તપાસ્યું તે દવા આપવી શરૂ કરી. આથી પંડિતજીને ઠીક થવા માંડ્યું. આ વિષે ગુજરાતી પત્ર ૯-૨-૯૦માં નોંધ લે છે કે “આ ભણા હૃદયના અને સમર્થ ચિકિત્સકે ઘણી જ ચીવટ રાખી પંડિતજીની ઇચ્છા મુજબ દવા આપી. વળી તેમની દવા કરવામાં આ ડોક્ટર ઘણી ખામોશી રાખતા હતા, અને અનેક અગવડો વેડના હતા. કારણકે ધર્મચુરત, આમડી, સેવાપૂજ્યપ્રેમી પંડિતજીને યોગ્ય ઔષધ-રુચિ, લાભકારક તે ધર્મને શરણ રહી ને આપવું તે થોડું મુશ્કેલ ન હતું. પંડિતજીને સારૂ થતાં મુંબાઈના ધર્મપ્રેમી સમાજે ડોક્ટર શ્રી. બાલચંદ્રભાઈનો ઉપકાર માન્યો હતો.

ઉપનયન તથા કલકતાનું માનપત્ર

આપણે ગયા પ્રકરણમાં ડૉ. શ્રી ભાદર્યંદ્ર કૃષ્ણ ભાટવડેકરની પ્રમુખીય સાચા ડૉક્ટર તરીકે સેવાભાવના જોઈ ગયા. તદુપરાંત તેઓ સંસ્કૃતના સારા યાતા ને વિદ્વાન હતા. વળી વિનય અને વિવેકસંપન્ન હતા. તેમના ત્યાં તથા તેમની મોટાભાઈ ગમ્મનન કૃષ્ણ ભાટવડેકરના ત્યાં ઉપનયન સંસ્કાર હતા. ગમ્મનનભાઈ વડોદરામાં મોટા ઓફિસર હતા. આ ઉત્સવમાં તેમના બે બહુક ઉપરાંત એક ગરીબ બ્રાહ્મણના બહુકને પણ ઉપવિન દેવાનું હતું. આ પ્રસંગે ધણા મોટા માણસો આવેલા તથા પંડિતજીને પણ ખાસ વિનંતો કરીને પધરાવ્યા હતા. આ વખતે બહુકને બોલાવી, થોડાક ઉપદેશ કરી, ઉચિત શિક્ષા દઈ, નીચે પ્રમાણે પંડિતજીએ તે બહુકને આશીર્વાદ આપ્યા હતા.

હૃદયનવ્યવિધ્યાવિદ્યોતિતવપુ સ્તવિગુણરાગી ।

સજ્જનસૌહૃદભાગી યો ભાટવડેકરોપહ્વઃ ॥

આયુર્વેદસ્યાગાદુરુતઃ પુરુષત્ત્વમુરૂપરિશ્રમતઃ ।

આસીત્સ કૃષ્ણશર્મા ધર્માર્ચિતગણપતિભક્તિકૃતવર્મા ॥

તસ્યાથ પુત્રપૌત્રાણુપનીતૌ વીદ્ય કૃતકલાલાપૌ ।

હંસાવિવ શુચિપક્ષૌ સમેતિ મમ માનસૌ મહોલ્લાસમ્ ॥

સદૈવ સંપત્થાલી ભાલચંદ્રો ગજાનનઃ ।

સંપોષ્ય સત્ક્રિયાતસ્તૌ ક્રિયાદ્વિશ્વા વિરાજિતૌ ॥-

અત્યંત મનોહર, નિર્દોષ વિદ્યા વડે પ્રકાશિત વપુ, પારકા શુણ્ણ ઉપર પ્રીતિ રાખાનર, સર્વ સજ્જનોના સખા, પૂરા પરિશ્રમથી શુરુ પાસેથી આયુર્વેદનું તત્ત્વ બાણુનાર એવા, જેને સ્વધર્મથી પૂજા કરી, પ્રસન્ન કરેલા ગણપતિની ભક્તિ સર્વ ઠેકાણે રક્ષા કરવાને કવચ જેવી યદ્ય હતી, તે ભાટવડેકર ઉપનામ વાળા કૃષ્ણ શાસ્ત્રીના

૨૧૪ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પુત્ર અને પૌત્ર હંસની પેઠે કૃતલકલાપ (વિદ્યા કલા શીખવાનો આરંભ કરતા, હંસ પક્ષે મધુર આલાપ કરતા), શુચિપક્ષ (પવિત્ર સંબંધી) એ બન્ને ઉપવિત જોઇ, જેમ હંસને ઉપતમ એટલે પાસે આવેલા જોઇ, માનસ સરોવર ઉદ્ભાસ પામે તેમ માઈ માનસ મોટો ઉદ્ભાસ પામે છે. દેવતાઈ સંપત્તિથી શોભનાર ભાલચંદ્ર ગંગનન તથા સદૈવ અખંડ મોક્ષસમૃદ્ધિને પામી, શોભનાર ભાલચંદ્ર અને ગંગનન એ નામના કૃષ્ણ શાસ્ત્રીના પુત્રો આ બન્ને બાળકોને-સારી રીતે પોષણ આપી, સત્કર્મ અને સત્કાર્યો-વિદ્યાવિરાજીત કરે.

તા. ૨૩-૫-૬૦ના શુક્રવારે વીસથી પચ્ચીસ માણસો સાથે પંડિતજી શ્રી જગન્નાથરાયજીની યાત્રાએ પધાર્યા. આપણા ગુજરાત-માં કાટોગ, દ્વારિકા અને દક્ષિણમાં નાસિક, પંઢરપુરની યાત્રાનું જેતું મહત્ત્વ છે તેવું જ જગન્નાથરાયજીની યાત્રાનું મહત્ત્વ સમગ્ર ભારતીયોના મનને છે. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીવિકૃદ્દેશ પ્રભુચરણ અનેક વખત શ્રી જગન્નાથપુરી પધારેલા. ત્યાં આપશ્રીની બેઠકો પણ છે. આ વખતે પંડિતજીને રેશને વળાવવા અનેક સંભાવિત શાસ્ત્રીઓ, પંડિતો, વિદ્વાનો વગેરે રેશન ઉપર સવારે આવ્યા હતા. મુંબાઈથી પંડિતજી શ્રીજગન્નાથજીનાં દર્શન કરી, પાછા વળતે કલકત્તા પધાર્યા અહીં અનેક દેશી અંગ્રેજી પત્રકારો પંડિતજીના પરિચયમાં આવ્યા. તેઓ પંડિતજીની અત્યૌચ્છ શક્તિથી આશ્ચર્ય પામ્યા ને પોતાનાં પત્રોમાં પંડિતજીની શક્તિનાં બહુ બારે વખાણ કરવા લાગ્યા. જાણીતું રેટસમેન પત્ર લખે છે કે, “પંડિતજી જેવા વિદ્વાન અને તે સાથે તત્ત્વચાતુર્યમાં કુચળ એવા પુરુષો આ દેશમાં એટલા-તો યોગ્ય જુદાં તેને સર્વ પ્રકારે આર્થ લોકો દેવતાઈ મળે છે.” જ્યારે ઇંગ્લિશ-મેન નામનું પત્ર લખે છે કે, “યુરોપમાં આવા પુરુષો જન્મને જ મહી આવશે ને મળશે તો તેના પર ત્યાંના લોકો અત્યંત ફિદા ફિદા થઈ જશે.” આથી પંડિતજીનો સારી રીતે સત્કાર થવા માંડ્યો. પંડિતશ્રીના માનમાં એક સજા (મેગારડો) સર સગ્ન રાધાકાન્ત દેવ બહાદુરના

નિત્ય મદિરમાં થઈ ત્યાં આગળ પડિતશ્રીએ સંસ્કૃત વિદ્યા અને ભાષાની મહત્તા ઉપર આજ્ઞાન કર્યું હતું. પછી અવધાન પ્રયોગો કર્યા હતા બીજી સભા ટાઉન હોલમાં મળી હતી. તેમાં યુરોપિયનો, જિજ્ઞાસુઓ, વિદ્વાનો બધા જ હાજર હતા. અહીં આગળ પડિતશ્રીના ચત્રાવધાનના પ્રયોગ થયા ત્યારે સર્વે સભાજનોને આ પ્રયોગો અદ્ભુત અમલકારરૂપ લાગ્યા. આથી સૌએ પડિતશ્રીને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી નવકાવો દીધા. વળી પડિતશ્રીની લોકોત્તર શક્તિ દેખી ત્યાંના ધર્મપ્રેમી સભાએ શ્રીમદ્ ભાગવત અદ્યોત્તરશ્લોક પંચપથ્ય કથા પડિતશ્રીના નેતૃત્વ નીચે મેસાડી આવી ૧૦૮ શ્રીભાગવતશ્રીની સમાહ કલકતામાં આ પ્રથમ બેઠી હતી વળી આ સમય દરમિયાન એક ધર્મસલા સ્થાપનામાં આવી સવન ૧૯૪૬ના આમે સુદિ ૧૪ ના દિને પડિતશ્રીને કલકતાનગરી તરફથી બહુમાન કરતું એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું, તેમાં એક હજાર વિદ્વાનો, ગામઓ, સી એસ આઈઓ, ઇન્સુએટો, બાકરશ્વ ને ન્યાયશાસ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો હતો તે માનપત્ર નીચે મુજબ છે

કલકતાનું માનપત્ર

સધગા મનુષ્યો જેની પ્રસિદ્ધ સુગુણતા, ઉદાત્તા આદિ ગુણ ગત્તના રત્નાકરની પ્રશંસા કરો છે એવા, તથા બિજાબિજા દેશના માણુઓ વાગવાર જેના યશઃપુષ્કનું ગાન કરે છે એવા, શ્રીમદ્વેદન-ભાષ્યાર્થે પ્રવર્તાએલા આચાર વિચારની ચતુરતામાં અગ્રેસર એવા, આર્થગુણના હૃદયકમળને પ્રફુલ્લ કરવામાં સુખે વેદાંતભટ્ટાચાર્ય, શીધકવીશ્વર ઇત્યાદિક અનેક પદવીથી અલકૃત, પડિતપણાના ગુણ ગણથી ગુણાવેશ, નિજ નિવાસથી ઉત્તમ એવી મુનાઈપુરોની રોજા-રૂપ એવા આપ શ્રીમાન પચનદી શ્રીગદ્ધાનાછ મહોદય શ્રીજગતા-ચક્રની યાત્રા પ્રસંગે આ (કલકતા) નગરીમાં પધાર્યા અત્રે આપે અસાધારણ સ્મરણશક્તિઓનો વર્ગિચય કરાવીને, અપરિચિત એવી અનેક ભાષાઓનો જાત જાતના અવધાનો બતાવીને, માગેદીથી જેના

૨૧૬ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

(સમીક્ષક) મનુષ્યોના ઇચ્છિત વિષયો પ્રમાણે સમસ્યા પૂર્તિનું પાંડિત્યપણું બતાવીને, પંદર પગની અંદર જ પચીસ શ્લોકો રચવાની નિપુણતા વડે, છ અંગ સહિત વેદ શાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર વ્યાકરણ આદિ વિવિધ વિદ્યાની વિવેચક શક્તિ સંપન્નપણાથી, વિવિધ અલંકારોથી અલંકૃત એવી દાખ્યરચનાઓથી અને વિનયાદિ ગુણગણની મહત્તાથી પોતાના શતાવધાનપણાને યથાર્થ કરી આપી, આપે આ નગરોના સંભાવિત ગૃહસ્થોને અને પાંડિત પુરુષોને અત્યંત સંતોષ પમાડ્યા છે. અને વિશેષમાં તમે બાલ્યાવસ્થાથી અંધ હો તેમની આવી અદ્ભુત શક્તિ અમને અત્યંત વિસ્મય કરે છે, અને કોતુહલ ઉપજાવે છે. તે સર્વ કારણને લઈને અમે ધણા જ માન સહિત આપતું અભિયાન ધરાવનારૂં આ માનપત્ર આપને સમર્પણ કરીએ છીએ. શુભમ્ સં. ૧૯૪૭ સૌરાષ્ટ્રિન માસની ચૌવીસમી તિથિ કલકલ રાજધાની

મહામહોપાધ્યાય વિદ્યારત્ન શ્રીશુવ્રતમોહન શર્મા

,, ન્યાયરત્ન શ્રીરાખાલદાસ દત્તે શર્મા

તર્કવાગીશ શ્રી. કામાખ્યાનાથ શર્મા

સ્મૃતિરત્ન શ્રી. મધુસૂદન શર્મા

ગોસ્વામી શ્રી. ઉપેન્દ્રમોહન શર્મા

મહામહોપાધ્યાય શ્રી. દીનગન્ધુ દેવ શર્મા

મહામહોપાધ્યાય ન્યાયરત્ન શ્રી. મહેશચંદ્ર શર્મા. (સી. આય. ઇ.)

શ્રી. ગોવિન્દ શાસ્ત્રી; શ્રી. ચંદ્રકાન્ત શર્મા; શ્રી. સદાનંદ શર્મા.

શ્રી. રામેન્દ્ર ન્યાયવાગીશ બદ્ધ પશ્વિનિવાસી

મહારાજ બહાદુર ઠાકુર શ્રી. યતીન્દ્રમોહન શર્મા (કે. સી. એસ. ઇ.)

રાજ શ્રી. ખારી મોહનમુખ (સી. એસ. આઈ.)

રાજ સર શ્રી. સૌરીન્દ્ર મોહન ઠાકુર (સી. આઈ. ઇ.)

મુખોપાધ્યાય શ્રી. શિવનારાયણ શર્મા

શ્રી વિદુશ્રી મુખોપાધ્યાય શ્રી. ગમવિહારી શર્મા

સ્મૃતિરત્ન શ્રી. મધુસૂદન શર્મા પશ્વિનિવાસી

શ્રી હપીકેશ શાસ્ત્રી;

વિષારત્ન જો. શ્રી મહેન્દ્રનાથ શર્મા

ન્યાયરત્ન શ્રીરાજકુમાર શર્મા

શ્રી. બાબુ શ્રી. દામોદરદાસ વર્મા

રાજા શ્રી. રાજેન્દ્ર નારાયણ દેવ બહાદુર

રાજા શ્રી. રાજેન્દ્ર લાલમિત્ર સી. આર્થ. ઇ. એસ; એલ. એલ. ડી.

બાબુ શ્રી. ગિરીન્દ્ર ધોષ; બાબુ શ્રી. ગિરીન્દ્રદાસ રાવ બહાદુર

બાબુ શ્રી. રામનાથ ધોષ; બાબુ શ્રી. નંદલાલ બસુ.

આચાર્ય પરંપરા

ત્યાંથી પંડિતજી મથુરામાં પધાર્યા. આ વખતે અહીં પુષ્ટિ-
માર્ગની આચાર્ય પરંપરા માટે ભારે ખળબળાટ થઈ રહ્યો હતો.
આ પરંપરામાં ‘શ્રી શિવજી પુષ્ટિમાર્ગના પ્રથમ આચાર્ય છે,’ એ
વિષેની ચર્ચા મુખ્ય હતી. પંડિતશ્રી આ મતના હતા, તે તેમણે આ
મત ધણા જોરે શોરથી પોતાના ગ્રંથોમાં જેવા કે સત્સિદ્ધાંતમાર્તંડ
વગેરેમાં પ્રતિપાદન કર્યો. તેઓ એમ માનતા કે “અનાદિ સિદ્ધ”
એવા વેદોક્ત સંપ્રદાયો અનાદિ છે. તેથી અમુક કાલનો મર્વાદા
સંપ્રદાયને લાગતો નથી. વળી સંપ્રદાયો હરિની ઇચ્છાથી જગત સાથે
પ્રવર્તે છે, તે જગતનો ભગવત્સ્વરૂપમાં કલ ધાવ ત્યારે તે પણ
તિરોહિત થાય છે. તેઓ એમ પણ કહેતા કે તે વિષેનો પરંપરા
સંપ્રદાય શ્લોક નીચે મુજબ છે.

(૧) આદૌ થીપુરુષોત્તમં પુરુષરં શ્રીનારદાચ્યં મુનિ
કૃષ્ણં વ્યાસગુરુ શુકં તદનુ વિષ્ણુસ્વામિનં દ્વાવિઢમ્ ।
તચ્છિષ્યં કિલ વિલ્વમદ્ગ્લમહં વન્દે મહાયોગિનં
શ્રીમદ્બ્રહ્મનામ ધામ ચ મજેઽસ્મત્સમ્પ્રદાયાધિપમ્ ॥

સરસ્વાતમાં શ્રીપુરુષોત્તમ (૨) મહાદેવજી (૩) શ્રીનારદમુનિ
(૪) કૃષ્ણ (૫) વ્યાસ ગુરુ (૬) શુકદેવજી, (૭) દ્વાવિઢ દેશના વિષ્ણુ
સ્વામી (૮) તેમના શિષ્ય મહાયોગી નિલ્વમંદલ અને (૯) શ્રી
મહાવલ્લભાચાર્યજી જે અમારા સંપ્રદાયાધિપ છે તેમને હું જાણું છું
આ પરંપરા શાકિય સંદિનાના ભક્તિખંડના પાંચમા અધ્યાયમાં
સ્પષ્ટ આપી છે. (સત્સિદ્ધાંત માર્તંડમાં પા. ૧૨૩માં મૂળશ્લોક
આપાય છે.) ત્યારબાદ શિવજી પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય છે, તે વિષે
અમ્બકં વગમહે સુગન્ધિ પુષ્ટિવર્દનમ્ વગેરે મુનિ, ઉપનિષદ તથા
ભાગવતના શ્લોક સખ્યા છે. તેવી રીતે નારદજી પુષ્ટિમાર્ગના
આચાર્ય છે તેમ પ્રતિપાદન કરતાં શ્રીભાગવત પ્રથમ સર્ગ,

પંચરાત્રના પ્રથમ રાત્રના શ્લોક આપ્યા છે. વળી આ પરંપરાની પુષ્ટિના નીચેના બીજાં કારણો પણ આપવામાં આવતાં.

(૨) શ્રીમદ્દત્તમેહનજીનું સ્વરૂપ શ્રીયજ્ઞનારાયણ ભટ્ટના સમયનું છે. તે સ્વરૂપ શ્રીગુણાંજલિએ સમમ પુત્ર શ્રીચનરયામજીને માથે પધરાવ્યું. આ સ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યશ્રીવી સેવાગેહું છે. આ ગોપાલજીનું સ્વરૂપ છે. તે શ્રીઅંગ હિપર હિપનયન તથા શ્રીપાદુકા પણ છે. આથી વૈદિક તથા તાંત્રિક પદ્ધતિથી આ સ્વરૂપ શ્રીયજ્ઞનારાયણ ભટ્ટથી શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટ સુધી પૂર્ણાયેલ છે. આ પ્રકાર શ્રીવિષ્ણુ સ્વામીનો છે.

(૩) શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ ગ્વેલી શ્રીસુભોધિનીજીના મંગલાચરણ હિપર શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શ્રીગોપીપતિવન્દિતે એ શ્લોકમાંના શબ્દ હિપર દીકા લખી છે કે અત્ર શ્રીગોપીપતિવન્દિત इत्यनेन परंपरया विष्णुस्वामिसत्तासुचति गोपालोपासकता सूचिता આપર્શનો પ્રાદુર્ભાવ સં. ૧૭૨૪માં છે.

(૪) સંપ્રદાયપ્રદીપ, ચરિત્રચિન્તામણિ, ચદુનાથ દ્વિવિજય, ભગવદ્ તત્ત્વદીપિકા વગેરેમાં શ્રીવિષ્ણુસ્વામીનો મત શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને સંમત છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

(૫) નાભાજી વગેરે પરસ પ્રદાયના ભક્તો આચાર્યશ્રીને વિષ્ણુ સ્વામીના મતના માને છે.

(૬) વિષ્ણુનાસ, હરજીવનદાસ વગેરે ભક્ત કવિઓ કીર્તનોમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી વિષ્ણુ સ્વામીના સંપ્રદાયના છે એમ જણાવે છે.

(૭) યોગી ગોપેશ્વરજી રશ્મિજીમાં નિબંધમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને અધ્યત્મિક માને છે અને કારણ તરીકે વિષ્ણુસ્વામી મતાનુવર્તી એમ છતિશ્રી લખતી વખતે શ્રીમદ્દાપ્રભુજી નિબંધ વગેરેમાં જણાવે છે. આ યોગી ગોપેશ્વરજીનો જન્મ સ. ૧૮૩૬માં છે.

(૮) વૈષ્ણવોનાં યથા શ્રમ્ભુઃ આ વાક્યથી શ્રીશિવજી પુષ્ટિમાગીંય પરંપરાના પ્રાચીન આચાર્ય છે એમ ગણવામાં આવે છે.

હિપર જણાવ્યા મુજબ શિવજી વગેરેને પુષ્ટિમાગીંય આચાર્ય પરંપરામાં સ્થાન આપનારા ગોરવામો બાળકો, પંડિતજી, તથા બીજા વિદ્વાનો ને સાચીઓ દલીલો કરતા. જ્યારે આ પરંપરા વિરુદ્ધતા

૨૨૨ :: ભા મા. ગદ્દલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

કેટલાક ગોસ્વામી બાલકો તથા શ્રી. જગનનાથ અમજી શાસ્ત્રી ને બીજા વિદ્વાનો ને શાસ્ત્રીઓ પોતાનું દષ્ટિબિંદુ નીચે મુજબ રજૂ કરતા.

(૧) ભારી શ્રીપુરુષોત્તમ પુરહરં એ શ્લોકનો મૂળ કર્તા કેણ, અને તે પરંપરા કેણે લખી? શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના રચેલા કેઈ પણ ગ્રંથમાં આ પરંપરા સ્વીકારતા નથી, તથા આ પરંપરા અમારી છે એવું જણાવતા નથી, તેા તમે તે પરંપરા માનવા કેમ લલચ્યાઓ છો?

(૨) શું તમે એમ માનેા છો કે જલસંબધ મંત્ર અને અષ્ટાક્ષર મંત્ર પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલા છે? એટલે વિષ્ણુસ્વામીની પરંપરા માનનાર બિદ્વમંગજીદ્વારા શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રાપ્ત થયા છે?

(૩) “એવો માર્ગ શ્રીવદ્નલવરનો, જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો.” શ્રીગોપાલદાસભાઈ શ્રીવદ્નભાખ્યાનમાં શ્રીવદ્નભાચાર્યજીના માર્ગમાં શિવજીનો પ્રવેશ નથી એમ લખે છે. તેા આચાર્ય પરંપરામાં શિવજીને કેવી રીતે સ્થાન અપાય?

(૪) જો શિવજી પુષ્ટિમાર્ગીય પરંપરાના આચાર્ય હોય તેા તેમનું મત જપ કરવામાં અન્યાય થાય કે નહિ? શ્રીમહાપ્રભુજીએ શિવજીનું મત કરવાની મના કરી છે, તથા તેમના સ્થાનમાં સ્વર્ગચાથી કે કાષ્ઠની પ્રેરણાથી પણ ન જવું એમ લખ્યું છે તેનું શું?

(૫) તૃતીય સ્કંધ શ્રીમુખોદિનીજીમાં રામાનુજનો માર્ગ સાર્વિક, માખ્વનો રાજસ, વિષ્ણુસ્વામીનો તામસ ને અમારો ત્રિશુલ એમ માર્ગત્રિવિધતા બતાવી છે તેનું શું? ઉવટમાં આ પદ્ધતિના પરંપરાની બાબતમાં નીચે મુજબ પોતાનો મત સૂચવતો શ્લોક આપતા.

પુરુષોત્તમસન્મૂલાં ઔવૈશ્વાનરમધ્યમામ્

અસ્મદાચાર્યપર્યમાં ઘન્દે ગુરુપરંપરામ્

ગુરુપરંપરામાં આનાદિ શ્રીપુરુષોત્તમ છે, મધ્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી છે, ને અમારા આગ્રુ આચાર્યને હું નમું છું. આ શ્લોક

ઉપરની ટીકામાં જણાવ્યું છે શ્રાવણસ્યામલે પક્ષે એ વાક્યથી સન્નિવેદન દ-
ધન પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે આ માર્ગના મૂલ્ય છે, તેથી આ માર્ગ
આધુનિક કહેવામાં બુદ્ધિની જડતા છે. વળી બ્રહ્માણના સો વર્ષ તે
શિવજીનો એક દિવસ, શિવજીનાં સો વર્ષ તે વિષ્ણુનો એક નિમિષ,
આમ હોવાથી ભગવાન આગળ શિવ વગેરે આધુનિક ગણાય. વળી
શિવજી ગુણાવતાર ને આવેશાવતાર છે જ્યારે ભગવાન જ્ઞાનશક્તિ ને
ક્રિયાશક્તિ યુક્ત પૂર્ણાવતાર છે વળી ભગવાન જેવા પૂર્ણાવતાર છે
તેવા જ શ્રીમહાપ્રભુજી પણ પૂર્ણ ભગવદવતાર છે, ને તેનું પ્રમાણ
શ્રીગુસાર્જી શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં વસ્તુતઃ કૃષ્ણ એવ એમ કહી આપે છે
માટે શિવજી ને વિષ્ણુસ્વામી પરંપરા ન માનતાં આ પરંપરા
પુષ્ટિમાર્ગીય છે, ને તે સર્વે માનવી.

આમ બન્ને પક્ષો સામા સામી દલીલો કરતા અને એક
બીજાના લખાણના ખડનમંડન ચાલવા લાગ્યાં. પડિતજી આદી
શ્રીપુરુષોત્તમ વાળી પરંપરામાં માનતા હતા, ને તે સ્લોક મૂળથી ચાલ્યો
આવે છે, એમ કહેવામાં આવતું. વળી શ્રીસુખોદિનીજી વગેરેની
ઇતિશ્રીમાં શ્રીમહાપ્રભુજી વિષ્ણુસ્વામીમતાનુવર્તી લખે છે તે પ્રમાણ
તરીકે કહેવામાં આવતું. જ્યારે બીજી તરફથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ મંગલા-
ચરણ કે અંચ સરસ્વતમાં કોઈને પણ પોતાના ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા
નથી, વળી વિષ્ણુસ્વામીનો મત તામસ છે એમ સુખોદિનીજીમાં
સ્પષ્ટ લખાણ છે, તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીને આ પરંપરા માન્ય નથી,
એમ કહેવામાં આવતું. વળી આ પક્ષ એમ પણ કહેતો કે આદી
શ્રીપુરુષોત્તમ વાળો સ્લોક પુષ્ટિમાર્ગ અર્વાચીન છે એમ ન મનાય તે માટે
કોઈકે બનાવ્યો છે. આ ઉપર ચર્ચામાં પડિતજી ઉપર ધણા આક્ષેપો કરવામાં
આવતા, છતાં તેઓ તો મૂળથી ક્ષમા ને વિનમ્રતાની મૂર્તિ હતા તેમના
ઉપર ગમે તે આક્ષેપ કરો પણ સત્ય પરતું જણાવવા સિવાય પોતા
ઉપર થતા નકામા આક્ષેપનો પગિહાર ભાગ્યે જ કરતા. તેમનો
સ્વભાવ મૂળનો પ્રાચીન પ્રણામિકાના સંરક્ષણ તરફ હતો ને બુદ્ધિ
અંચોમાં આ મત જણાતાં તેઓ તેના પક્ષકાર બન્યા હતા.

૨૨૬ :: ભા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય

સને ૧૮૯૦ માં આ વિષય ઉપર ઉગ્ર ચર્ચા ચાલી. તેમ
ભગવાન પછી શિવજી પ્રથમ આચાર્ય છે. તે વિષય હતો. અ
ચર્ચામાં ગો. શ્રી. દેવકીનંદનાચાર્યજી પડિતજીના પક્ષમાં રહી, તેમનું
પરંપરા સત્ય છે, એમ જણાવવા લાગ્યા. પણ તેમની વિરુદ્ધ શાસ્ત્રીજી
જનકલાલ અમરજી, દયાળજી મૂળજી ઠક્કર રતનશી લાલજી, જી
વહસમદાસ તથા વિહલદાસ ગમદાસ વગેરેએ ચર્ચાપત્રો લખ્યાં. આમાં
પણ “પડિતજીની ઈચ્છા આચાર્ય થવાની છે”, તેવા દંગધા વચગાળા
આણેલા થતા. વળી આ બાજતમાં ગો. શ્રી. વિદ્યેશરાયજીની જોડે
પત્રવ્યવહાર કરતાં શિવજી પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય નથી અને શિવ-
જીનું પૂજન કરીનેથી અન્યાય થયે છે, એ જણાવ્યું. આ
વખતે પડિતજી તરફથી શાસ્ત્રીજી પ્રાણજીવન દરિદર વગેરે હિતર
આપવા લાગ્યા.

આ પ્રશ્નનું નિગૂઢરણ કરવા મયુગમાં એક મોટી સભા બેઠી
કરવામાં આવી. આમાં શ્રીનાથદાગધીય તિલકાચત્ર શ્રીગોવર્ધન-
લાલજી, કાંકરોલીવાળા શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી, તે ગો. શ્રી દેવકીનંદના-
ચાર્યજી આ પરંપરાના પોષક તરીકે પધાર્યા. આ નિર્ણય અંગે
પડિતશ્રી ગદ્યસાહિત્યએ પણ પધારી સારો ભાગ લેવા માંડ્યો. જ્યારે
સામી બાજુ મુંબાઈના ગો. શ્રી. નૃસિંહલાલજી, કાટાવાળા શ્રી
કર્નલાલાજીએ આ પરંપરા માન્ય ન દરી.

આ નિર્ણય મારે એક મોટો મંડપ ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજીએ
શ્રીગોકુલમાં બંધાવ્યો. તે પ્રતિવાદીઓને આ પરંપરા સત્ય નથી
તે સાબિત કરવા આદાન આપવામાં આવ્યાં. ભરતપુરનરેણે આ મંડપ
બંધાવીને તેની બરચા જાગરવા ઉપરાંત આ ચર્ચામાં અપૂર્વક
આમ લેવા માંડ્યો. જ્યાં આ પરંપરાનો પ્રશ્ન ચાલતો હતો, ત્યાં
કેટલાક આપસમાંજ બાઈઓ શ્રીગદ્યસાહિત્ય ઉપર મયુગમાં આણેલ
કરવા લાગ્યા. તે આણેપોનો પરિહાર કરવા ગો. શ્રી દેવકીનંદના-
ચાર્યજીએ આપસમાંજનોને જાહેર રીતે પડિતજી સાથે ટાંચાઈ
કરવા આદાન કર્યું. તેમાં શ્રી મુરદાનાચાર્ય, મદામદોપરેટક મધુ-

સદન. કુંડલાચાર્યજી, નંદજી પંડિત, ચોખાના ગુરુ, જોશીલાલજી, રઘુનાથભટ્ટ મહારાષ્ટ્રી, વાસુદેવજી ચતુર્વેદી, દામોદર શાસ્ત્રી ચતુર્વેદી, મુક્તિનાથ ઓઝા વગેરે અહીંસે પંડિતો સભામાં હાજર થયા, તે આચાર્યસમાજના સિદ્ધિતોનો સમીક્ષા કરવામાં આવી.

આમ આચાર્યસમાજ ઉપર થોડી ચર્ચા આપ્યા પછી મૂળ પરંપરાની વાતની ચર્ચા ચલાવવા માડો. આ સભામાં મહારાજશ્રી- (ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી)ના મહામંત્રી ભોગીલાલે વિદ્યા ઉપર ભાષણ આપ્યું. તેમાં ભાષાના ગ્રંથો ઉપર ટીકા કરી. આ ટીકા એક પ્રેમજીભાઈ ભટ્ટ કરીને વૈષ્ણવ હતા તેમને ન ગમી. આથી તેમણે આ ભાષણ અંગે અનેક ઠેકાણે ટીકા કરી. તેથી મહારાજશ્રીએ પ્રેમજીભાઈને બોલાવી આ સંબંધી ભોગીલાલ સાથે ચર્ચા કરી, નિર્ણય લાવવા માટે કહ્યું. આ વાર્તાલાપમાં પ્રેમજીભાઈ ગરામર ઉત્તર આપી શક્યા નહિ.

પણ આ સમયમાં કૃષ્ણમઢમાં જાપન ભોગ થયો. તે વખતે કોટાવાળા મહારાજશ્રી ત્યાં પધાર્યા હતા. તેમના આગમ આ પ્રેમજીભાઈ ભટ્ટે બધી વાત કરી મહારાજશ્રીને આ વૈષ્ણવની વાતમાં તથા જથ્થાતાં તેમણે તેમની વાતની પુષ્ટિ આપતો એક પત્ર લખી આપ્યો. આ પત્ર લઈ આ વૈષ્ણવ શ્રીગોકુલમથુરાના વૈષ્ણવોને વંચાવવા લાગ્યા, તે મહારાજશ્રીના મંત્રી ભોગીલાલનું વ્યાખ્યાન સંપ્રદાય વિરુદ્ધ છે, એમ પ્રચાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં મુંબાઈથી ગો. શ્રી. નૃસિંહજી મહારાજશ્રી ગોકુલ પધાર્યા. આ મહારાજશ્રી પણ કોટાવાળા મહારાજશ્રીના પક્ષકાર હતા. આ બન્ને મહારાજશ્રી-ઓએ પરંપરા માટે એક સભા બોલાવી તેમાં કંઈ નિર્ણય ન થતાં જેમ બધે પંડિતોની સભામાં થાય છે, તેમ કોઈ જાતના નિર્ણય વગર સભા ઉઠી ગઈ. આ સભામાં ત્રણમે પંડિતોએ ભાગ લીધો હતો.

ત્યારબાદ જેઠા સુદી ૪ ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજીએ વિષ્ણુ-સ્વામીનો ત્રિદંડનો એક ગંજવર વરધોડો કાઢ્યો. તે વરધોડો ફરતા

૨૨૬ : બા. મા ગદુવાવજીનું જીવન અને માહિત્ય ।

ફગતાં શેઠ લક્ષ્મણલાલજીના વાડામાં ગયો. ત્યાં પ્રથમ કરી રાખેલી વેફિકાના ઉપર વિજયદાસની પધરામણી કરી. તે વખતે ગો. શ્રી-બાવજીભુવાવજી, શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી, શ્રીગોપાલલાલજી, શ્રી ગિરધરલાલજી મથુરાવાળા હાજર હતા તદુપગત પડિત ગદુવાલજી, તિથરા શ્રીકૃષ્ણલાલજી, શ્રીદામોદરલાલજી વગેરે અનેક ભટ્ટો, વૃન્દાવન વાળા શ્રીનુદ્દર્શનાચાર્યજી, ગો. શ્રીમધુસૂદનલાલજી વગેરે અનેક પડિતો, અને રાયકેશનકિશોર સાહેબ, રાજા ઉદિત નારાયણ સાહેબ, વગેરે અનેક સદ્ગૃહસ્થો હાજર હતા. સભામાં પદરસોથી બે હજાર માણસ હતાં. અહીં ગો. શ્રીનૃસિંહલાલજીને તેડવા જતાં તેઓશ્રી ન પધાર્યાં. આ વખતે ડૉ. પીટરમનના અધ્યાપક શાસ્ત્રીજી શ્યામજીએ સંસ્કૃતમાં શિવજી પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય છે, એ તરફેણમાં સુંદર ભાષણ આપ્યું. ત્યારબાદ પડિતજીએ રવમાર્ગીય ધર્મોમાંથી શિવજી પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્ય છે એમ સાબિત કર્યું. આ બ્યાખ્યાન સાંભળી આખી સભાએ આ મતને સંમતિ આપી હેવટે ગો. શ્રીદેવકીનંદના ચાર્યજીએ ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું કે “પડિત ગદુવાલજી અમારા સપ્રદાયના મહાન વિદ્વાન છે, માટે જેને સદેહ હોય તેણે ખુશીથી પોતાના મનનું સમાધાન કરી લેવું”.

ત્યાર પછી જેઠ સુદી ૭ ગો શ્રીનૃસિંહલાલજીએ મથુરામાં રેશનગજમાં સભા ભરીને પરપરા વિષે પોતાનો મત પ્રદર્શિત કર્યો આ સભા સુદી ૪ ની સમાના પ્રમાણમાં નાની હતી. આ સભામાં ગોકુલવાળા ગો. શ્રીકૃત્યાલાલજી પધાર્યા હતા. જ્યારે આ જ દિવસે ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજીએ શેઠજીના વાડામાં એક સભા ભરી હતી. અહીં એક શૈવપંડિત આવ્યો. તેણે કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગ પદંપગમાં પિથાગ ને જ શિવમક્ત હરાવ્યા છે, તે વાત સાચી છે? તેનો ઉત્તર પડિતજીએ આપતાં જણાવ્યું કે “ પુષ્ટિમાર્ગમાં ક્યાંય પણ શિવજીની નિંદા કદી જ નથી કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમાં નિંદા વળ્યું છે. ખરો વૈષ્ણવ હશે તે નિંદા કરશે નહિ. અથવા સાંભળશે નહિ. પણ શિવ જગત-

ચુરુ છે તેમણે તો પુષ્ટિમાર્ગ ચલાવ્યો છે માટે તેમની નિદા કરવી ઉચિત નથી જોયો શિગસા વહતીય શિરની નિદા કરે છે તે તે પ્રમાણે શિવ માટે લખે છે તેઓ પુષ્ટિમાર્ગના રહસ્યથી તદ્દન અજાણ્યા છે. તેમ જ શ્રીવત્સજીવણ કૃત નિમધાદિ અથો તેમના વાચનામા આ યા નથી, તેને લીધે તેઓ વગર સમજે નિદા કરે છે, એમ સમજવું માટે તમારે તેના એક તર્કથી અથો ઉપર રોષ કરવો ઉચિત નથી ” આમ તે કાળમા પુષ્ટિમાર્ગીય પરપરા માટે વાદી પ્રતિવાદીઓની સજ્જાઓ સામાસામો ચતી પણ હાન તો એ ચર્ચાઓ નિર્મલરૂપે મિરાજે છે પડિતજી તો આ ચર્ચાઓ દત્તમિયાન શ્રીનાથ દ્વારા દત્તા પણ તેમનું વિરતૂત શિષ્યમડા તથા પ્રશ્નસંગ્રહ આ ચર્ચામાં રસ લેતા તે સામાસામી પ્રશ્નોત્તર ચત્તા પડિતજી તર્કથી ત્રિષ્ણુઆચાર્ય વળે, રામજી શાસ્ત્રી, મણેકનાલ દવ શેઠ ખાનમહમદ હમીનભાઈ એ વ રહૂનના મુખ્ય અધ્યાપક શાસ્ત્રીજી રામચદ્ર વાસુદેવ, પડિત રામકર્ણ શાસ્ત્રી-જોતપુર, પ રામચદ્ર દેવમીનદન, શાસ્ત્રી અબાલાલ કલ્યાણજી, શાસ્ત્રી મણિરામ પ્રાણગકર, શાસ્ત્રી નરવશ્વર ધનંજી, વેણીરામ બેચર વગેરે અનેક દત્તા, જ્યાં સમા ખમ્મમાં શાસ્ત્રીજી છગનનાથ વગેરે ઘોડા દત્તા. શાસ્ત્રીજી છગનનાથ મુનાઈ સમાચારમા પોતાનો મન પ્રદર્શિત કરતા. જ્યારે આ બધા મુનાઈ ગુજરાતીમા લખતા આ ચર્ચા મહા દુલેષમય તે આરોપાત્મક સામાસામી મની ગર્ષ હતી.

વગી જેવી રીતે પરપરા સમધમા પડિતજીને ગો શ્રી નૃસિંહનાલજીના સાથે મતમેલો હતો, તેવી જ રીતે એકાદશી તમા ઉત્સવો અને વ્રતોના નિનિર્ણય અંગે પણ જમરો મતમેલો હતો પડિતજીની દીપણી નીકળતી હતી તેના વિરોધમા ગો ની નૃસિંહ લાનજીની મીપણી પણ નીકળતી તે મને મીપણીઓમા જમરો તે એકાદશી નતમાં કોકમા ફેર માલૂમ પડતો તેથી આ વિષે વે ધવામા તથા સનાતનીઓમા જમરો હતાપોદ થતો.

માનપત્રો

(૧) છુદીના રાજ તરફથી મહામાન

કવકતા, દિંદો, પટચા, મથુરા, બનારસ વગેરે સ્થળની યાત્રા કરતા કરતા પડિતજી ૧-૧૨-૬૨ના દિવસે રાજપૂતાનામાં આવેલા છુદી શહેરમાં ત્યાંના રાજસાહેબના આગ્રહથી પધાર્યા. અહીંના મહારાજા જાતે વિદ્વાન હતા, તે વિદ્વાનોની પરીક્ષા કરી સારો સત્કાર કરતા હતા વળી તે ગાળની સહા વિદ્વાનોથી ભરપૂર હતી અહીં ભાગ્યમાર્તેડના શતવધાનના પ્રયોગ થતાં સૌ તેમના ઉપર મુગ્ધ થી ગયા ત્યારપછી રાજ્યના પડિતોની એક સહા ભગવામા આવી તેમાં પડિતજી પાસે જ શાસ્ત્રના મત પ્રમણે જીવ, ઈશ્વર, મધ, મોક્ષ, સૃષ્ટિ અને અન્ય વિશે વ્યાખ્યાન આપવા વિનંતિ થઈ આથી આ વિષયો ઉપર પડિતજી ત્રણ દિવસ લાગણમાટ બેસ્યા, જે સાંભળીને સહાના વિદ્વાનો હક ધઈ ગયા પછી મહારાજાની આગ્રાથી પડિતજીએ ૬ મિનીટમાં ૨૫ શ્લોક બોલાવ્યા હતા, જે ધણી રસિક, ચમત્કૃતિવાળા, દ્વિઅર્થી, રમાવમાર યુક્ત હતા આમ ચનાવધાની, જ શાસ્ત્રોના અમાધારણ અબ્બાસી તે સરકૂતના મર્વોતમ, શીઘ્રમ્વિ, એવા પડિતજીના દર્શન છુદીના રાજ સાહેબને થતાં, તેઓ અતિ દર્શમાં આવી ગયા અને પડિતજીની કદર કરતાં એક દળરૂપિણીની જરીની યાત્રા, પોતી જોડા, તે એક રૂપાની જડી પોતાના માણસ સાથે અર્પણ કરી આ માણસ પડિતજી સાથે દમેશાં રૂપાની જડી લઈને તેમની આગામાં રહેતો. તે માણસનો રગાર તથા બોલો અર્થ પડિતજી વિષમાન રહ્યા ત્યાં સુધી મહારાજા પોતે આપના વળી પડિતજી સાથેના મજામેનો પણ ગાળ

સાહેબે સારો સત્કાર કર્યો હતો. આ વખતે સંસ્કૃત ભાષામાં પંડિતજીને માનપત્ર આપવામાં. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર નીચે મુજબ છે.

(પંડિત શ્રીગદ્દલાલજીને બંદીશ્વરે આપેલું માનપત્ર)

શ્રાદ્ધરિઃ

શ્રીમદ્દારાગ્નધિરાજ મહાગવ રાજ વગેરે પદવીથી શોભતા બુંદીશ્વર શ્રી ૧૦૮ શ્રી રઘુવીરસિંહથી અપાયેલું અભિનંદનપત્ર.

શ્રી રમેશચરણાજીમાં ચંચરીકૃતચિત્ત મહાગાગડધિરાજ મહારાવ રાજાજી શ્રીગદ્દલાલસિંહરા મુદ્રા, સં. ૧૯૪૨.

આ પંચનદી ઉપનામવાળા, ભારતમાતૃંડ અને વેદાન્ત-લટ્ટાચાર્ય એવી બે માનનીય પદવીઓ સમાજ તરફથી મેળવનાર ગોવર્ધન રામા જે ગદ્દલાલ નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમનું આ દેશના સૌભાગ્યને લીધે, ડોઈ કાર્વ પ્રસંગે અહીંના આગમન થયું. આપનું યશ્વંત્ર પરાક્રમ બુંદીની આમ પ્રજાને કર્ણગોચર થયું હતું અને અમારા રાજ સંસ્થાના મુખથી આપની પ્રશસા અમે સાંભળતાં ચતાવધાનાદિ વિજયથી અમત્કારો પ્રત્યક્ષ જોવાની અમારા મનને ઉત્તુકતા થઈ. જ્યારે આપ ડોટા નગરથી આપના સ્વદેશ તરફ જતા આ નગરને શોભાવીને અમારી સજામાં આવ્યા, ત્યારે જે બુદ્ધિકૌશલ પહેલાં સાંભળ્યું હતું તેથી વિશેષ અમત્કાર અમે દેખ્યો. સભાના સમગ્ર સભાસદો એકાગ્ર ચિત્તથી આપની વાણી સાંભળવા લાગ્યા. આપે સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દી અરબી આદિ ઘણી ભાષાઓમાં વિષય લઈ, સૌ કરતાં વધારે અવધાન કર્યા છે પ્રશ્ન પૂછનારે નણ અસંબંધ અગ્નો પૂછ્યાં છતાં, તેની ઇચ્છાનુસાર આપે બહુ જલદીથી એક ચરણ રચી સમસ્યાપૂર્તિ કરી, ૧૫ પદમાં પચ્ચીસ નવા શ્લોક બનાવ્યા, થોડા સમયમાં દ્વિઅર્થો પાંચ શ્લોકની રચના કરી, તરત જ પૂછવામાં

૨૩૦ :: ભા. મા. મદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

આવતાં મેધનાદ અને કંસવધની કથાઓનો શ્લેષ કરીને રચના કરી, વૃદ્ધચંન શાસ્ત્રીના મતની સ્પષ્ટ રીતે સમજણ આપી, વગેરે વિષયોમાં આપે બહુ કુશલતા બતાવી છે. વળી આટલી વિદ્વાતા છતાં આપની લોકોત્તર નમ્રતાથી અમે બહુ પ્રસન્ન થયા છીએ. વળી નાનપણથી બાહ્ય દષ્ટિ ન હોવા છતાં, આવી લોકોત્તર અર્તદષ્ટિ જોઈને અતિ વિસ્મય અને આનંદ અમારા મનમાં થાય છે. તેથી ગૌરવાભિષિત થઈ અમે આ અભિનંદનપત્ર અને ચાંદીની છડી આપને આપીએ છીએ. કારતક વદ ૭ મંગલ સં. ૧૯૫૦.

વળી પંડિતજીને શાહપુરનિવાસી લોકોએ જે માનપત્ર આપ્યું છે, તે નીચે મુજબ દિન્દીમાંથી ગુજરાતી કરી આપ્યું છે.

(૨) શાહપુરસ્ય માનપત્રમ્

શ્રીરામજી

શ્રીમાન ભારતમાર્તંડ, ધર્મપ્રભાકર, વેદાન્તજ્ઞાચાર્ય,
આશુકવીર્ય, ભટ્ટ મહારાજશ્રી પ થી. પંચનદી શ્રીમદુલાલજી
મદાગમની સેવામાં.

અમે સર્વ સત્તાતન ધર્માવધમ્મી શાહપુર નિવાસી અત્યંત
દર્શને વિનય પૂર્વક આપ શ્રીમાનનો ધન્યવાદ માનીએ છીએ, અને
અમારા મનની વાત પ્રગટ કરીએ છીએ કે, આપ શ્રીમાને અહીં
પધારીને અમને બધાને ધર્મોપદેશ કર્યો તેથી અમને ધર્મ બાજતમાં
આપ તરફથી જે આનંદ ઉપકાર થયો છે, તે માટે આપને નેટલો
ધન્યવાદ તથા પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે. ખાસ કરીને અમે
આપનો વિશેષ ધન્યવાદ એટલા માટે માનીએ છીએ કે આ કલિયુગમાં
અન્ય ધર્મોથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેષ્ઠાઓની આપે રક્ષા કરી છે. અને નવ
પ્રચલિત ધર્મોથી અમારા લોકોના મનમાં થોડા સમયથી જે સંઘર્ષો
પ્રાપ્ત થયા હતા તે બધા આપે મિટાવ્યા છે અને એવું માનીએ

છીએ કે હમારી ફૂલતી ધર્મનૌકાને આપે તારી છે. આ જલ્દમાં
સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપી, પટપટ અંતર્ધામી શ્રીગોવર્ધન-
ધારીને આપ શ્રીમાનને યાદે અમે સાચી ભક્તિ ને પ્રેમ સાથે પ્રાર્થના
કરીએ છીએ કે, આપ શ્રીમાન મહાત્મા આ સંસારમાં હાથે વખત
ખિરાળે, અને ધર્મ વિષયમાં આપ શ્રીમાન દ્વિગ્વિજ્ય કરો, જેથી
સત્તાતન ધર્મની પ્રતિદિન ઉન્નતિ યાપ. સં. ૧૯૪૬ના પૌષ વદી ૩.
ભોલાનાથ દીવાનાટચારત શાહપુરા વગેરેની સહી.

કેટલાક પ્રસંગો

(૧) પાદપૂર્તિ ને સમરથાઓ.

સં. ૧૯૪૯ ના કારતક સુદ ૧ બેસતા વર્ષે તા. ૧૧-૧૦
૯૩ ના રોજ શેક લખમીદાસ ખીમજી કાપડ ચળરમાં શ્રી નગીન-
દાસ દાનદાસના ત્યાં પંડિતજીની પધરામણી થઈ હતી. તે વખતે
વશુ સદ્ગૃહસ્થો ત્યાં હાજર હતા. અહીં અવધાન પ્રસંગમાં જુદીજુદી
ભાષાના શબ્દો ટોકાગ વગેરેનું વર્ણન પંડિતજી પાસેથી આંખાળી
શ્રોતાવર્ગ પ્રસન્ન થયો હતો. તે વખતે નીચેની પાદપૂર્તિ ને સમરથા-
પૂર્તિ થઈ હતી.

(૧) “પુત્ર વર્ષ પાંચનો ને બાપ બાર માસના.”

મનહર છંદ:-

તપ મત ધર્માચાર, સર્વ પુણ્ય તણે સાર,
ચરિત વિચાર નેનો, સાર વેદ આગેનો.
કાળ લહે ના વિકાર, સર્વ કળ દે ઉતાર;
કાષ્ટ નદિ પામે પાર, અમિત વિહારનો.
અશ્લુત આકાર આર, હીકે બને વારંવાર
સર્વ શોખનો આગાર, મશ્તિ રૂમા દારનો.
એમ રતુનિ ટરે ધાત, વિપ્રભૂતા રૂપ ધાત.
પુત્ર વર્ષ વીસનો ને, બાપ બાર માસનો.

કાવ સવનો ઉત્પાદક પિતા છે. તે કાલ એટલે એક વર્ષ.
દરમિયાન યુવાન આનંદનું સ્વરૂપ છે, તે તપ વગેરેનું આચરણ
અત્યંત કરે તો કાલ સ્વરૂપ નારાયણ અમરના પ્રસન્ન થાય.

(૨) ધર્મની કેળવણી વિના એકલું અગ્રેજી ભણનારની સ્થીતિ વર્ણવે.

શાદ્દલ વિદીહિત છંદ:-

જાણે ધર્મ અધર્મ બેઉ ગયિયા, એ પાડતો એ હશે,
આ જોયો ભય પામતા જ દુનિયા, ના ન્યાયમાંથી ખમે,
કાલેથી બહુ ફેરફાર કરવા, તેમાં વિચારે કરી,
વિદ્યા કેવળ નૂતન જે જણ્યુ બણે, આ શુદ્ધિ તેણે કરી

ધર્મ આચરવાથી પુણ્ય ને અધર્મ આચરવાથી પાપ મને છે
તેથી દુનિયા ધર્મ અધર્મના પામતમાં ભય રાખે છ ને અધર્મ
તરફ જતા નથી પણ જેમને ધર્મ ને અધર્મના સ્વરૂપની ખબર નથી
પણ એકની અગ્રેજી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે, તેઓ ધર્મના મૂળગત
સિદ્ધિમાં ફેરફાર કરવા છનટે છે

(૩) શાનિના કવિ બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુજી, પ્યારા મદુનાલ છે

આ પાદપૂર્તિમાં પોતાની પ્રસશા આવતી હોવાથી પડિતજીએ
તે કરવા ના પાડી, પણ શ્રોતાઓના ઘણા આગ્રહને વશ થઈ નીચે
અમાણે પાદપૂર્તિ કરી

લેડો સર્વ સલાસદો અહિં તમે, ધર્મો તથા પાળ છે,
સારાસાર વિચાર કારણ તણી લેનાર સાભળ છે,
સ્નેહથી જન કોપને પણ કહો, આવુ ધરી વ્હાલ છે,
શાનિના કવિ બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુજી, પ્યારા મદુનાલ છે

(૪) તે પછી એક ગૃહસ્થે કહ્યું કે બ્રાહ્મણને આપણે અગ્નિમાં
કે ધૂળમાં નાખ્યા બરાબર છે તેવી સમસ્યા કરો ત્યારે સમ્બરા વૃત્તમાં મ્હુ,
જે બ્રાહ્મણ પોતાના કર્મકાંડમાં કુચળ નથી, તે અતિ કર્કશવૃત્તિનો
હો તેને આપણે ધૂળમાં નાખી દીધા બરાબર છે, તે જે બ્રહ્મનિષ્ઠ હો તેને

શંકા સમાધાન

(૧) શાપાનુગ્રહ શક્તિ

આર્યસુધર્મેદિય સમાધારા અનેક સુત જિતામુ ધર્મપ્રેમીએ પડિતજીને શાસ્ત્રમાની શંકાએ પૂછા. એક વખત સુંવાઈના એક અગ્રગણ્ય નાગરિક ગેકથી વરજીવનનાસ તાપીદામ બી. એ. જે એક સમાના પ્રમુખ હતા તેમણે પડિતજીને પૂછ્યું કે શાસ્ત્રમાં શાપાનુગ્રહ શક્તિનું વર્ણન આવે છે, તે વિશે સ્પષ્ટ સમજણ પડતી નથી, તો તે વિશે સમજાવો તો હીક. ત્યારે પડિતજીએ તે સમજાવતાં કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં શાપાનુગ્રહ શક્તિનું વર્ણન છે તે ખગબર છે. પહેનાના સમજના માનવીએ અસત્ય ભાષણ કરતા ન હતા. ને અસત્ય ભાષણ કરનાર સમાજમાં નિંદાતો હતો. ધણા ભાગે પશુ પક્ષ અસદાયરણ કરતું હોતું નથી, તો મનુષ્ય જાતિ અસદાયરણ કે અસત્ય ભાષણ કરે તે પૂરું કાગમાં માનવામાં આવતું નહિ. વગી સામાન્ય એવો માન્યતા છે કે ખોટું બોલવાથી એક દિવસનું કે એક માસનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે. અને હાલ પણ એમ મનાય છે કે ખોટું બોલનાર માણસની જે વખતે ખગબર પડે છે કે આ માણસને ખોટું બોલવાની ટેવ છે, ત્યારે અસામાન્ય પ્રસંગોમાં લોકો તેવા માણસનો વિશ્વાસ કરતા નથી. વગી તે પેસાવાળો કે વિદ્વાન હોય તોપણ તેનો કંઈ પણ પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી. ઉપરાંત શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે નાટ્યગર વર વાકું પરત્વ અસત્યથી બીજું ખોટું કંઈ પાપ નથી. મત્તથી પગમેશ્વર આ જગતને ચલાવે છે, સત્યના જગથી તે જગતની રચા કરે છે, અને જગતનો સંદાર પણ આ સત્યના જગથી કરે છે, તે જેને પણ

પંથ તથા કેટલાક ગુજરાતી સરકૂન સંપ્રદાય ગ્રંથો સારી રીતે સંશોધીને છપાવ્યા હતા. આ અર્થે કાવ્ય નડીબાદશી પ્રગટ થતા કૃષ્ણ મહોદય જેના તંત્રી જાણીતા મસ્તકવિ શ્રી. બાલાશંકર હતા તેમણે પ્રગટ કર્યું છે. એમાંની કેટલીક પંક્તિયો નીચે છે.

કવિફુલભૂષણ જનમિયો, ભરતખંડની મહિ,
ધન્ય થયા તેથી સકલ, કવિજન આ જગ માહે.

પછી આ જાણીયા કવિ લખે છે કે ભાગ્યશાળી ભરતખંડમાં પરાક્રમી, યશસ્વી, ભોજરાજ દાન દેવામાં અગ્રણી હોતા તેની સભામાં મહાધુરિણ પંડિતોની ગણતરી અનામિકાથી થતી. તે દિવસે અનામિકા આંગળા કાલિદાસ વગેરે સમર્થ પંડિતોને દેખાડવાથી સાર્યક હતી. ત્યાર પછી ભારતભૂમિને શોભા આપે તેવો કાંઈ કવિ થયો નથી, પણ કેટલાય સૈકા બાદ પંડિતશ્રી જન્મ્યા છે પાંચ લખે છે કે :

શિખરિણી છંદ :

અહા એવી વાણી, શ્રવણ કરતા કણ્ઠપુટથી,
અભિમાને કે'તા, નથી જ કવિ તુલ્ય હડથી,
પરંતુ આ ભૂતા, પરમ શુભ ભાગ્યે જનમિયો,
ગુરુ આ શ્રીગોવર્ધન સુભગ નામે પ્રગટિયો.

આમ ૩૦ કડીમાં આ કાવ્યમાં પંડિતજીની અનેક પ્રશંસા લખી છે.

શંકા સમાધાન

(૧) શાપાનુગ્રહ શક્તિ

આર્યભુષર્મોદય સમાધારા અનેક સુત જિજ્ઞાસુ ધર્મપ્રેમીઓ પંડિતજીને શાસ્ત્રમાંની શંકાઓ પૂછતા. એક વખત મુંબાઈના એક અગ્રગણ્ય નાગરિક શેઠશ્રી વરજીવનદાસ તાપીદામ બી. એ. જે એક સમાના પ્રમુખ હતા તેમણે પંડિતજીને પૂછ્યું કે શાસ્ત્રમાં શાપાનુગ્રહ શક્તિનું વર્ણન આવે છે, તે વિશે સ્પષ્ટ સમજણ પડતી નથી, તો તે વિશે સમજાવો તો કીક. ત્યારે પંડિતજીએ તે સમજાવતાં કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં શાપાનુગ્રહ શક્તિનું વર્ણન છે તે બરાબર છે. પહેલાંના સમયના માનવીઓ અસંખ્ય ભાષણ કરતા ન હતા. તે અસત્ય ભાષણ કરનાર સમાજમાં નિંદાતો હતો. ઘણા ભાગે પશુ પણ અસદાચરણ કરતું હોતું નથી, તો મનુષ્ય જાતિ અસદાચરણ કે અસત્ય ભાષણ કરે તે પૂર્વ કાળમાં માનવામાં આવતું નહિ. વગી સામાન્ય ઝેરો માન્યતા છે કે ખોટું બોલવાથી એક દિવસનું કે એક માસનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે. અને હાલ પણ એમ મનાય છે કે ખોટું બોલનાર માણસની જે વખતે ખબર પડે છે કે આ માણસને ખોટું બોલવાની ટેવ છે, ત્યારે અસામાન્ય પ્રસંગોમાં લોકો તેવા માણસનો વિશ્વાસ કરતા નથી. વગી તે પૈસાવાળો કે વિદ્વાન હોય તોપણ તેની કંઈ પણ પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી. ઉપરાંત શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે નાનુનાદ વરં વારકં પરમ અસત્યથી બીજું ખોટું કંઈ પણ નથી. મત્યથી પરમેશ્વર આ જગતને ચલાવે છે, સત્યના બળથી તે જગતની રક્ષા કરે છે, અને જગતનો સંહાર પણ આ સત્યના બળથી કરે છે, તે પોતે પણ

તે સત્ય સ્વરૂપ છે સત્યવાદીને સ્વર્ણ તરીકે ઓળખાવાય છે. સ્વર્ણ શબ્દનો અર્થ પણ એવો થાય છે સ્વર્ણ શબ્દ વચ્ચે એટલે સત્યના મોનનાગ, જે સત્ય મોલતા નથી તે સ્વર્ણ કહેવાતા નથી હમેશા સત્ય મોનનારને પરમેશ્વરની દયાથી ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય પ્રાપ્ત એટલે ત્રિકાનતુ જ્ઞાન થાય છે વળી સત્ય વ્યવહાર કરનાર માણસ જે કંઈ બોલે મોનનો નથી, તે માણસ જે કંઈ કોઈને કોપને અગે કંઈ બોલે તેણે કહે જેને શાપ એમ કહેવામાં આવે છે તો તેની વાણી શાપ રૂપે પ્રગટ થાય છે અથવા પ્રસન્નતા પૂર્વક આશીર્વાદ વચન તે કોઈને આપે તો તે સત્યના પ્રતાપે આશીર્વાદ વચન ફરીમૂત થાય છે સત્યપાનથી જીભામા એવી તરેલની કોઈ અલૌકિક શક્તિ ઉપન્ન થાય છે કે જેની શક્તિ રોએ એતે શાપાનુશ્રદ્ધ શક્તિ વર્ણવી છે આવા ભવકર દર્શિયુગમા સત્યસ્વરૂપ હક્કમોતારાયણ સમક્ષ તણુ વર્ષ સુધી હુ બોલે બોલીશ નહિ અને મનસા વાચા કર્મણા અસત્ય આચરણ નહિ કરે એવી પ્રતિજ્ઞા લે, ને તે પ્રમાણે આચરણ કરતો માણસ તણુ વર્ષ પછી જે કોઈને યોગ્યાયોગ્ય શબ્દ કહે, તોતે પ્રમાણે તેની વાણી ફળે છે આજે પણ સત્યપાલન કરનારને શાસ્ત્રમા નખેલી શાપાનુશ્રદ્ધ શક્તિનો અનુભવ જરૂર થશે.

(૨) સર્પમંત્ર

બાળીતા વૈદ્ય શસ્ત્રી માધવજી ગોપાલજી જેઓ પડિતજીના શિષ્ય છે તે વાત આપણે આ પ્રથમાં ધણે ઠેકાણે જોઈ ગયા છીએ તે શાસ્ત્રીજીને પડિતજીએ સર્પમંત્ર શીખવ્યો હતો. એક વખત સ ૧૮૫૨ના અરસામાં શાસ્ત્રીજી ભાવનગર ગયેલા, ત્યાં પ્રજોરા બ્રાહ્મણ શ્રી ત્રિભોવનદાસ ઈશ્વર સોનીસીટ વડેન જે એજન્સી પાસ હતા, તેમને મળ્યા તે વખતે માડેમે પડિતજીના કુશળ સમાચાર પૂછીને કહ્યું તમે પડિતજીના શિષ્ય છો, તો મારે એક કષ્ટ ન કાપે કે ત્યારે માધવજીઆઈએ કહ્યું કે ઈશ્વરની દયાથી આજે તેવો નસલ કરીશ

૨૪૦ :: જા. મા ગદુવાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

પંડી તેમણે જીનમાં બેઠેવો સર્પ બનાવ્યો, તે પંડી કહ્યું કે હંમે તેની ચિંતા રહે છે. શાસ્ત્રીજીએ વકીલ સાહેબની વાત સંભળી ત્યારે પડિતજીનો આપેલો સર્પમંત્ર યાદ આવ્યો. તે મંત્ર રવિ મંગલે જપવાનો હોય છે. સદભાગ્યે તે દિવસે મંગળવાર હતો, સવારનો સમય હતો. તેથી વકીલ સાહેબ અને તેના પત્નીને મંત્રનો ઉપદેશ તેમણે સર્પની સામે જ કર્યો અને કહ્યું કે ધર્મ આવતાં કે બહાર જતાં સર્પની સામે તે મંત્ર બોલવો, તથા ઘીનો દીવો કરવો. એક અંદારાત્રિમાં સર્પ આ સ્થળ છોડી જશે. પંડી શાસ્ત્રીજી પોતાના મુકામે ગયા, તેમના ગયા પંડી તે દંપતીએ મંત્રનો જપ તથા ઘીનો દીવો ચાલુ રાખ્યો. બીજે જ દિવસે બુધવારે સર્પ પોતાનું સ્થળ છોડી ચાલ્યો ગયો. જ્યારે બીજે દિવસે બુધવારે શાસ્ત્રીજી વકીલ સાહેબને મળવા ઓગલ ત્યારે તે બંને જણ પ્રસન્નતા પૂરક દાઢ બોલી પત્રગણિનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. આ પંડી એ મંત્રનું મૂળ મહામાત્રના બાકિ પર્વમાં જનમેજય રાત્રે પોતાના પિતાના મૃત્યુ અંગે ગોકાન્તિના ધર્મ સર્પવદ કર્યો હતો તેમાં આ મંત્ર (ચારિતકનો) પ્રસિદ્ધ છે, એમ તેમણે જણાવ્યું.

(૩) શ્રી. દ્વારિકાધીશ પ્રભુનાં દર્શન.

એક વૈષ્ણવ જે તૃતીય ધરતો સેવક હતો, તેણે પડિતજીને પૂછ્યું કે આવા બધા કર કળિપુમમાં અમારા છાંદેવ સાક્ષાત્ દર્શન આપે તે માટે અમારે શું કરવું જોઈએ ? તેના જવાબ આપતાં પડિતજી બોલ્યા કે પ્રભુનાં દર્શન શીય ધરમાં અનુભવના જોઈએ. વળી જમવાનની પ્રાપ્તિ માટે જલકિનમર્ગ સર્વ માર્ગ કરતાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે. નિરોધપ્રજ્જ્વળા પ્રથમ સ્તોત્રમાં પ્રભુનાં ચિરોત્કૃષ્ટં દુઃખ વર્જ્યં છે, તેવું દુઃખ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય તો પ્રભુ આજે જ દર્શન દે, તે તમે નિશ્ચય સમજાવો.

(૪) સપશુક શ્રોતયાગ

મહાનુભાવી પરમ ભાગવત વૈષ્ણવશિરોગણિ મહારાજશ્રી ચાર્દ-
'લસિંદણ પ્રીશનગઢની ગાદી ઉપર વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં હતા.
તેમના બાઈ જવાનસિંદણએ પુત્રકામનાથી એક યજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞ
સકામ હતો અને પુત્રકામનાવાળો કરવાનો હતો. આ કાર્યમાં પશુ-
વધની આવશ્યકતા હતી. મહારાજ પોતે પરમ વૈષ્ણવ ને શ્રીવદ્સલ-
વંશજોમાં પરમ આસ્થાવાળા હતા. તેથી આવી જાતનો યજ્ઞ વૈષ્ણુ-
વધી થઈ શકે કે કેમ તે પ્રશ્ન તે કાલે સમાજમાં ચર્ચાવા લાગ્યો. આ
માટે પંડિતજીને બોલાવવામાં આવ્યા તે તેમની સલાહ લેવામાં આવી.
પંડિતજીને વેદ વાક્યોમાં પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા હતી. વળી વૈદિક દિંસા એ દિંસા
નથી, કારણ કે તે દિંસાથી પ્રત્યક્ષ ફલનો અનુભવ થાય છે, એમ
તેમની ખાતરી હતી. છતાં પણ વૈષ્ણવ ધર્મ ને તેમાં પુષ્ટિમાર્ગ સકામ
કર્મ કરવાની મના કરતો હોવાથી તેમણે રાજ્યજીને પ્રથમ કથું કે
પશુના રથાને પિંટ? પશુવધ કરવો ફીક છે. તે વખતે કાશીના સુપ્રસિદ્ધ
કર્મકાણ્ડી વિદ્વાન શ્રી. વામનાચાર્યે પશુવધ મતથી પુત્ર પ્રાપ્તિ આવ
તેણું જણાવ્યું, ત્યારે પંડિતજીએ તે વાતની પુષ્ટિ આપી ને તે યજ્ઞ
કરવામાં આવ્યો. તેના પરિણામે સં ૧૯૫૩માં મહારાજના ત્યાં
પુત્ર અવતર્યો જેનું નામ શ્રીપદનારાયણસિંદણ રાખવામાં આવ્યું.
પંડિતજી આવા સકામ યજ્ઞો, કરવાની પ્રેરણા ભાગ્યે જ કાઢીને
કરતા, પણ સામા માણસનો આગ્રહ હોય તો પછી તેના
સકામ કર્મો વેદોક્ત પદ્ધતિએ કરાવતા.

(૫) મોટા મંદિરના અધિષ્ઠાતાની નિમજ્જૂક.

સંવત ૧૯૧૧ ને ત્યાર પછી પંડિતજી મુંબઈમાં રથાથી
થયા ત્યારથી મોટા મંદિરના ગોરવામી મહારાજ શ્રીજીવલ્લભજીનો
તેમને સહારો હતો. મહારાજશ્રી પોતે વિદ્વાન અને વિદ્વત-

૧ સાચા પશુ બહલે લોટ વડે બનાવેલા પશુનો આકાર.

પ્રિય હતા. તેમાં પંડિતજીના સમાગમથી મહારાજશ્રીની વિદ્યાવાડી સારી વિકાસ પામી હતી. આ મહારાજશ્રી સં. ૧૯૩૬માં લોધામાં પધાર્યા. ત્યાર પછી આપશ્રીનાં વહુજી મોટામંદિરનો વહીવટ કરવા ધાગ્યા. તે તેમને મંદિરના કામકાજમાં તેમના જાઈ પદનાજાણસ સદાય કરતા હતા. સંવત ૧૯૫૨માં વહુજી મહારાજની તબિયત નરમ રહેવા લાગી. આથી તેમણે પંડિતજીને પોતાની પાસે બોલાવી, દત્તક પુત્ર લેવાની વાત કરી. ત્યારે પંડિતજીએ ચાંપાસેની વાળા ગો. શ્રી-દામોદરલાલજી મહારાજશ્રી શ્રીગોવિંદજી (પાછળથી શ્રીગોકુલનાથજી) મહારાજને દત્તક લેવા સૂચવ્યું. શ્રીવહુજી મહારાજે પંડિતજીની વાત માની, તે મહારાજશ્રીને વૈશાખ માસમાં દત્તક લીધા. ત્યાર બાદ પંડિતજીની ઇચ્છા મુજબ વહુજી મહારાજે પોતાની છેલ્લી માંદગી વખતે અનેક ધર્મકાર્ય કરાવ્યાં તે ઉપર પોતાની અવિદ્યમાન સ્થિતિમાં સર્વ વૈદિક વિધિવત ઉત્તરક્રિયા કરવાની પંડિતજીને આગ્રહ કરી, જે આગ્રહ પ્રમાણે પંડિતજીએ તેમને પોતાની માતા સમાન મણીને સર્વ વિધિ જગજર યથારીતે કરાવી હતી.

૬ પાઠશાળાનો ઉત્સવ

વિદ્યાવ્રદ્ધમી પાઠશાળા જે સં ૧૯૩૪માં સ્થપાય હતી તેનો મેળાવડો સં. ૧૯૫૨માં ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજીના પ્રમુખપદે ચંદ્રઆગમાં થયો હતો. તે વખતે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૯૦ હતી. આ વખતે પંડિતજીએ પોતાના પ્રિય શિષ્ય સ્વામીજીના વેકુંઠરાસ થયાની વાત દિલ્લીગીરી સાથે કરી હતી. આ વખતે શેડ માધવજીએ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન કર્યું હતું. વળી આ જ વર્ષમાં વે. સા. સં. મદામહોપાધ્યાય રાજરામ શાસ્ત્રી વિદેહ થયા, જે પંડિતજીના મિત્ર ને ઉત્તમ પ્રશરતા વિદ્વાન હતા.

(૭) ભારતધર્મમહાપરિષદ

સંવત ૧૯૫૨માં ભારતધર્મમહાપરિષદ પંડિતજીના પ્રમુખ પદે ઉદ્ભવતું નક્કી થયું. પણ અણધાર્યા કારણસર તેને લીધે તેનો

- આવી શક્યા નહિ. પંડિતજી આવી પરિષદોના પ્રાણુ હતા, તે તે આપણે પૂર્વે જોઈ ગયા છીએ. વળી પંડિતજીની હાજરીથી પરિષદોમાં નવો ચેતન પ્રવાહ છૂટતો, તે સમાસદો એક જાતની મીઠી ગરમી અનુભવતા. આ વખતે પંડિતજી તે પરિષદમાં હાજરી ન આપી શકવાથી તે પરિષદ વિષે શુભરાતીકાર લખે છે કે “તેઓ પધાર્યા હોત તો સનાતનધર્મ તે શું અને તેનું નિરૂપણ કરવાની કાની યોગ્યતા છે, તથા તે કેવી મહત્તા ધરાવે છે, તે સઘળી જાણતરૂં ઉત્તમ પ્રકારનું વિવેચન થયા વિના ન રહેત. વેદશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર આરિયક લોકોને તેમનું જાણવું ધણે અંશે રુચિ કર તથા ઉપયોગી થઈ પડતે તેમાં સંશય નથી” આ પરિષદમાં ગો. શ્રી-દેવકીનંદનાચાર્યજી ગિરાજયા હતા. પોરબંદરવાસી શ્રી. જીવજી-લાલજી મહારાજ, મણિભાઈ જશભાઈ તથા મણિભાઈ નબુભાઈ વગેરેએ ધર્મવૃદ્ધિ માટે આ સભામાં સારો પ્રયાસ કર્યો હતો.

(૮) શાસ્ત્રીજી નંદકિશોરની ગુરુસ્તુતિ

શાસ્ત્રીજી નંદકિશોરની બુદ્ધિ શક્તિ અજ્ઞયની પમાડે તેની હતી. તે કાલમાં એમ કહેવાતું કે “કવિ નંદકિશોર સરખી ઉત્તમ અને જાણી કવિતા કરનાર એક તેમના ગુરુ સિવાય બીજા કાઈ મુજબ હજારીમાં જોવામાં આવતો નથી.” આ કવિએ સં. ૧૯૫૨ના અષાઠ કુદ ૧૫ ગુરુપૂર્ણિમાએ એક સ્તોત્ર રચીને સભામાં ગાયું હતું. તે સ્તોત્ર એક ઉચ્ચ પ્રકારનું કાવ્ય છે, તેથી નીચે આપ્યું છે.

સંદર્શયન્ત્યો નિગમાગમાતાં, ભાવં નિકામં હૃદયં હરન્ત્યઃ ।
 પીયૂષપૂરાનિવ સંકિરન્ત્યો ધારા, ગુરૂણાં વચસાં જયન્તિ ॥ (૧)

વેદશાસ્ત્રના મર્મને દર્શાવનારી, હૃદયને ખેંચનારી અને અમૃતના પૂરને વરસાવતી હોય તેવી અમારા ગુરુજીના વચનોની ધારા વિજય પામે (૧)

૧૮૮ :: જા. મલ ગૃહસાલભરુ ઇવન અનુ સાહિત્ય.

औदार्यं परमाद्भुतं सुजनतासौशील्ययोर्वैभवम्
 मानातीतमतीत्य वाचमुदयो दाक्षिण्यकारुण्ययोः ।
 येषां धैर्यमपारमाप्तगरिमोद्रेको विवेकोऽस्तितान-
 नग्रण्यान् सकलश्रुतिस्मृतिविदां गोवर्धनार्यान्नुमः ॥ (२)

અદ્ભુત ઉદારતા, સુજનતા સુધીક્ષતા, ચતુરતા, દયાહુતા, ધીરતા, અને વિવેક આદિ જેમના અનેક ગુણો પાર નથી. અને જેઓ સવળા વેદ શાસ્ત્ર જાણનારાઓમાં અમુલ્ય છે. એવા ગોવર્ધન ગુરુની અમો પ્રતાપ કરીએ છીએ.

वेदज्ञेषु प्रथमगणिताः पाणिनीयेषु पूज्याः
काण्वेषु प्रथितयशसो, भौत्तमीयेषु गेयाः
मीमांसासु प्रष्टमरथचः प्रक्रमा सांख्यविज्ञा-
स्ते जीयासु सुकविगुरवस्सूतगोवर्द्धनार्याः (३)

વેદ, વ્યાકરણ, ન્યાયશાસ્ત્ર, વૈશેષિક, પૂર્વ હિતરમીમાંથી સંખ્ય અને કાવ્ય-સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશલતા ધરાવનાર ગોવર્દન ગુરુ વિજય પામે.

सच्छास्त्रेषु कृतोऽस्ति यः श्रमभरो युष्माभिरल्पेतरः
 स स्वो धर्म इति स्तुतेर्न पदवी मुच्चैस्तरां नीयते
 तद्वाचामधिवेताऽविभवतां जिह्वाग्ररंगस्थली
 लीलानर्तनकौशलं वितनुते तच्छ्लाघनीयं मुहुः ।

હે શુરુવર્ધ, આપે સત્યાઓના અભ્યાસમાં ધણો શ્રમ કર્યો છે તે પેતાનો ધર્મ છે માટે તેમાં નરાધ નથી, પણ વાણીદેવી આપની શબ્દના અગ્ર ભાગમાં નૃત્ય કુશલતા બતાવ્યા કરે છે તે પારંવાર વખાણુરા જેવી વાત છે.

द्यौः शून्यात्मा शिशिरकिरणः क्षीयते कृष्णपक्षे
भानोर्भा नो भवति रजनी विश्वरूपनाभिजातः

ન ધીકંઠો ભવતિ સમદગ્ વૃત્તદ્વા ગોત્રશત્રુ-

સ્તત્કેનાસ્મદ્ગુરુપરિવૃટ્તાસ્સન્તુ વક્તોપમાનાઃ (૬)

અમારા ગુરુજીને ડાની ઉપમા આપવી એ વાતની અમને સૂઝ પડતી નથી. જાહાશની આપીએ તો તે ધન્ય છે મારે ન અપાય. અંદની આપીએ તો અધારિયામાં તે ક્ષય પામે છે અને અમારા ગુરુ તો કૃષ્ણપક્ષના એટલે શ્રીકૃષ્ણાવતારના પક્ષમાં વૃદ્ધિ પામે છે. મૂર્ખની ઉપમા આપતાં રાત્રિમાં તેની કાંતિ હોતી નથી એ દુઃખ છે. બ્રહ્મા સાથે સરખાવતા તે નાભિયત્રી ઉત્પન્ન થનાર અથવા અકુત્રીન છે મારે યોગ્ય ન ગણાય. મહાદેવજીની ઉપમા આપતાં તે ત્રિનેત્ર હોવાથી વિષમ દષ્ટિવાળા ગણાય છે તે ગુરુવર્ય સમદષ્ટિવાળા છે. ઇંદ્ર ગોત્રનો (પર્વતનો) શત્રુ છે મારે તેની ઉપમા બેસતી નથી, કારણ કે અમારા ગુરુ તો વાઘૂત્ત નામના ગોત્રની વૃદ્ધિ કરનારા છે. (૫)

(૯) નસોરાબાદનું માનપત્ર

નસોરાબાદ નગર રાજપૂતાનામાં આવેલું છે. ત્યાંની પ્રજા ધર્મ-પ્રત્યે લાગણીવાળી હોવાથી સં. ૧૯૫૨માં પંડિતજીને મુંબઈથી માન-પુરઃસ્કર બોલાવી ધણા સન્માન સાથે શ્રીવિહારીજીના મંદિરમાં ઉતારા આપ્યો. અહીં મંદિર તથા જાહેર સ્થાનોમાં પંડિતજીનાં અવધાન તથા વ્યાખ્યાનો થયાં. તેમાં મોટા મોટા અંગ્રેજ અમલદારો, જનરલ, કરનલ, કેપ્ટન, સેફ્ટેનન્ટ, મોલવી મુસલમાન તથા નામધારી આદિ-સમાજજો તથા ગામના ખૂન પ્રતિષ્ઠિત બાઈઓ આવ્યા હતા. અવ-ધાનના પ્રયોગો ચર્તા અંગ્રેજ અમલદારો તથા બીજાઓ તાલી પાડતાં પાડતાં ચાકી ગયા. પછી પંડિતજીએ મૂર્તિ મણ્ડન, શાદ, તર્પણ તથા તીર્થસ્થાન ઉપર બહુ અદ્ભુત વ્યાખ્યાન આપ્યાં, જે ત્યાંની પ્રજાને અમૃતની વર્ષા સમા લાગ્યાં હતાં. પંડિતજીનું આલિંગન હર્ષ જોઈને પણ આશ્ચર્ય પામતાં. લોકોએ તથા અનેક મોટા અમલદારોએ પંડિતજીની ઠંઠર સાથે માનપત્રો આપ્યાં, તેમાં જણાવ્યું હતું કે અમે

૨૪૬ :: જા. મા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

આજ સુધી આવાં અપૂર્વ આખ્યાનો સાંભળ્યાં નથી, તથા આવી રમણશક્તિ દેખી નથી. કલિકાલમાં આપ ધર્મના મોટા રક્ષક છે એમ અનેક પ્રથ સા તેમાં કરી હતી

(૧૦) શેઠશ્રી હરજીવનદાસ તંરકની ભેટ

શેઠ હરજીવનદાસ વસનજી મણિયાર સં. ૧૯૫૨માં સખ્ત માંદા હતા. તે વખતે તેમની ઇચ્છાથી તેમનાં પત્ની રાધાબાઈ, જેઓ જામનગરના દિવાનનાં પુત્રી હતાં, તેમણે પંડિતજીને બોલાવ્યા તે શ્રીનાથજીની છત્રી, વેદ, ચિંચણ તારાપેરવાણી વાડીને લાંતું મંદિર પંડિતજીને ભેટ ક્યું. તે આપતી વખતે શેઠશ્રીની એવી અભિલાષા હતી કે પંડિતજી વિદ્વાન હોઈ, વિદ્યાવૃદ્ધિમાં વિશેષ શ્રમ લે છે, તેથી પોતે આ તેમને ભેટ કરે છે. પંડિતજીને પામે બોલાવી શેઠે ક્યું કે “પુણિમાર્ગ”માં મને શ્રદ્ધા છે, તેમાં પણ આપ ઉત્તમ વિદ્વાતા ધરાવનાર છો, માટે આપમાં મને વધારે શ્રદ્ધા ભક્તિ છે. ત્રીચણમાં આવેલું મારું મંદિર તથા વાડી હું આપને અર્પણ કરું છું” તે વખતે ત્યાં અનેક વિદ્વાનો તથા સંભાવિત ગૃહસ્થો હાજર હતા. તેમણે શેઠશ્રીના આ કાર્યને અત્યુમતિ આપી ધન્યવાદ આપ્યો હતો. પછી શેઠશ્રી પાંચમા દિવસે વિદેહ પામ્યા. પાછળથી આખીએ વાતમાં કંઈ પ્રપંચ રમાઈ ગયો તે પંડિતજીને આપેલાં સર્વ ભેટની વાત ઉડાવી દેવામાં આવી. આ પછી પંડિતજી ૩૦-૮-૬૬ના રોજ શ્રીગોકુનેશજી મહારાજ માંદા હોવાથી જુનાગઢ પધાર્યા. તે વખતે ગો. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી તથા કેટલાક સંભાવિત સન્નજનો પંડિતજીને વળાવવા માટે આવ્યા હતા. ત્યાં જઈ પણે ધર્મપ્રેમી સમાજમાં સારો ધર્મમોઘ કર્યો હતો. આ વખતે રાજશ્રી લીલામાં પધાર્યા. ત્યારબાદ નિ. લી. સ્થ મહાગજશ્રીના ૬૦ સત્યજામા દાઝી ગયાં. તેથી પંડિતજીને જુનાગઢ આવવું પડ્યું. અહીં વડુજી ૪-૨-૬૭ના રોજ બાર વાગે લીલામાં પધાર્યા. તેમની દિવા પણ પંડિતજીએ કરી હતી.

હીરકમહોત્સવ

જુનાગઢથી આવ્યા પછી પંડિતજીએ દઢતા ને વિવેક, વૈશ્ય-કલ્યાણ, શ્રીવલ્લભાચાર્યનું જીવન એ વિષેનાં વિવિધ વ્યાખ્યાનો આર્ય સુધર્મોદય સભાના આશ્રયે જુદા જુદા સમયે આપવા માંડ્યાં. તે દરમિયાન લખ-તરનરેશે ધણી આગ્રહથી પંડિતજીને લખતર તોડાવ્યા. મહારાણા કરજી-સિંહજી બહુ ભાવિક અને મર્મિત સંપ્રદાયી હતા. તેમણે શ્રીજીની વચન ચઢાવવાનો મોટો મનોરથ જેક વદ ૧૨ના શુક્રવારથી આરંભી ચાર દિવસ સુધી કર્યો. પંડિતજી રાજાજીના અત્યંત આગ્રહને વશ થઈ લખતર પધાર્યા. તે વખતે સ્ટેશન ઉપર પાટવીકુંવર, બીજા રાજકુમારો તથા સંભાવિત ગૃહસ્થોએ વાજિત્ર અને કળશ સાથે સામૈયું કરી, પંડિતજીનો ભારે સત્કાર કર્યો. પંડિતજીએ પણ આ ઉત્સવમાં હળરો વેળુવો તથા રાજકુટુંબના માણસોને સારો ધર્મબોધ આપ્યો.

ઓગણીસમા સૈકામાં ભારતવર્ષમાં અત્યંત અશાંતિ હતી. અંગ્રેજો કાવાદાવાથી મરાઠા, મોગલ, રજપૂતો તથા બીજાઓને પરાજિત કરી, ભારતવર્ષના ધણી થઈ પડ્યા હતા. વળી તેઓમાં ધર્મદ્વેષ હોવાથી ભારતીય પ્રજાને બહું સોસલું પડ્યું હતું. આ અસંતોષથી સને ૧૯૫૭માં અંગ્રેજ કંપની સામે મોટો બળવો પ્રજાના અમુક ભાગે કર્યો. આ બળવો કંપની સરકારે બહુ મુશ્કેલીથી દબાવ્યો. ત્યારથી કંપની સરકારનું રાજ ગયું ને ઇંગ્લેન્ડના રાજા ભારતવર્ષના શહેનશાહ ગણાવા લાગ્યા. આ વખતે ઇંગ્લેન્ડનો ગાદી ઉપર મહારાણી વિક્ટોરિયા હતી. આ રાણી બહુ બહી, કુતોદ્યાબજ હતી ને પ્રજા તરફ મમતાવાળી હતી. તેણે ગાદી ઉપર આવ્યા બાદ બહુ શાંતિભરી નીતિ અપનાવી, પ્રજાના મન જીતી લેવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. મનુષ્ય માત્રને

૨૪૮ :: બા. મા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

જે ધર્મ પાળવો હોય તેમાં રાજ્ય તરફથી હસ્તક્ષેપ નહિ થાય તેનું તેણે જાહેર કર્યું. વળી યુદ્ધ વગેરે નાખૂદ થયેલાં હોવાથી પ્રજાનું મન વેપાર ઉદ્યોગ તરફ ધાગ્યું હતું. તેના પરિણામે મુંબાઈનો વેપાર-ઉદ્યોગ જહુ વધ્યો હતો ને મુંબાઈવાસીઓ માલદાર બનતા હતા. આમ ઉપરની યાંત્રિક રાણીના રાજ્યમાં સારી રીતે પ્રસરી હતી. આ વખતે રાણીને રાજ્ય કરે ૬૦ વર્ષ પૂરાં થતાં હોવાથી આખા ભારત-વર્ષમાં મહારાણીની હાથમંડળ યુબિલ્ડી (હીરક મહોત્સવ) જહુ ભવ્ય-રીતે ઉજવાયો હતો. ને મુંબાઈએ તો તે અપૂર્વ રીતે ઉજવ્યો હતો. પંડિતજી પણ મહારાણીશ્રીના પૂજક હતા. તેમણે આ ઉત્સવ અંગે આશીષ આપતાં વેદવિદ્યાનો પ્રચાર થાય તેવી માંગણી કરી હતી. ને નીચેની કવિતા એક મોટી સભામાં એમણે માંધ હતી.

ભરત ભૂમિનાં ભાગ્ય ભલું છે, ભૂખ ભીખ ભય ભાગો,
જીતો જીરે જીગનથી જન્મતિ, તમ જશ જગમાં જાગો.
પ્રથમ હતા અહીં યવન જીવનપતિ, જોર જીવન કરનારા,
જળ્મર જમાવ જમાવી જગમાં, જન જીવન હરનારા,
તે સમય અહીં પરમ ધર્મનું, કરમ નરમ દર્શનું,
ધૂમ ધામ ધાંધલ ઘેરા તણું, ધોરણ ધરા ધરાયું.
સખત વખત એ ગયો જ્યારથી, તખત તમે શોભાવ્યું
લાખો લેખે લોડોનું દિવ, લલ્લ લઈ લોભાવ્યું.
પરમ પ્રેમ પ્રજા પર- પામે, પેખી પુત્ર પ્રમાણે,
માત મળી મનમાની માની, મનુજે મોજે માણે.
મહિ માલિક યઈ મનમાં માનો, મોટી મમતા માયા,
જાગે મન તુજ પ્રજા ઉજાગર, જીવન અમર તરુ છાયા.
વેદ વિગેરે વિદ્યાવાણી, વિનય વિવેક વધારો,
જીતી જગત જન નીતિ પ્રીતિથી, નીતિ રીતિથી વારો.

ત્યાર બાદ આ ઉત્સવ અંગે તા. ૨૨-૬-૯૭ના રોજ વિદ્યા-લક્ષ્મી પાંડ્યાજીના વિદ્યાર્થીઓ અને સંઘાપકોની સભા મંચી. આખી

પાઠશાળાને વિજ્ઞાની દીવાલો શણગારવામાં આવી હતી, આ સભામાં ઘણા જ પ્રસિદ્ધ સદ્ગૃહસ્થો ને શાસ્ત્રીઓ હાજર હતા. તે વખતે પંડિતજીએ વિદ્યા અને સુખ્ય કરીને પ્રાચીન વિદ્યા માટે મહારાણીજીના રાજ્યમાં જે પુષ્ટિ મળી છે તે સંબંધી લખાણથી ચર્ચા કરી હતી. પછી શ્રી. મંગળદાસ જમનાદાસે એક ઠરાવ નીચે સુજન્ય મૂક્યો જેને રા. વિઠ્ઠલદાસ રાજરામે ટેકા આપ્યો હતો. તે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો.

“અમે પંડિતશ્રી ગદ્ગુલાલજીએ સ્થાપિત વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને સદાયકો મહારાણીશ્રી વિક્ટોરિયાની કાવચંડ જન્યુ-મિલી પ્રસંગે એકઠા થયા છીએ. મહારાણીશ્રીના પ્રતાપી રાજમાં પ્રાચીન વિદ્યાની ઉન્નતિ થઈ છે અને સંસ્કૃત વિદ્યાને ઉત્તેજન મળ્યું છે, તેની પિછાણ આ પાઠશાળા કરે છે, અને ઇચ્છુ છે કે આનાથી અધિક મહારાણીશ્રીની સરકાર આપતી રહે અને શ્રી ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરે છે કે મહારાણીશ્રીનો જ્યજ્ઞકાર થાય અને તેઓ લખો વખત સુખમાં રાજ્ય કરે. આ સાથે શિક્ષણ પદ્ધતિનું પુસ્તક જે પાઠશાળાએ આ પ્રસંગ માટે તૈયાર કર્યું છે તે સાદર મોકલાવે છે. ત્યારબાદ મહારાણીજીને તારદ્વારા વિદ્યાપત્ર કરવાનો ઠરાવ થયો તથા શિક્ષણ સંબંધમાં જે લેખ થયો છે તે આ પાઠશાળા તરફથી મોકલવા નિશ્ચય કરી, પાઠશાળાના સંરચાપક શ્રીગદ્ગુલાલજીનો ઉપકાર માની બાજિંતના શબ્દો અને મધુરશ્વતિ સાથે આ સભા વિસર્જન થઈ હતી. આ ઉત્સવ ત્રણ દિવસ થયો હતો, ને પંડિતજીએ સ્વતંત્ર રીતે એક તાર તથા માનપત્ર મહારાણીશ્રીને મોકલ્યાં હતાં.

છેલ્લો વિહાર

સં. ૧૬૫૩માં મુંબાઈમાં ખુબોનીક પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો હતો. આથી લખતરના ભગવદીય મહારાષ્ટ્રાએ પંડિતજીને લખતર આગ્રહપૂર્વક તેડાવ્યા. તેથી પંડિતજી મેં તથા પુસ્તકો સહિત અરે પધાર્યા. મહારાષ્ટ્રાએ પંડિતજીની આગતા સ્વાગતા બહુ સારી રીતે કરી. ત્યાં થોડા માસ રહી સં. ૧૬૫૪માં કાર્તિક માસમાં પંડિતજી સહકૃદ્વંજ ભાવનગરમાં વૈશ્યોને ઉપવિત સંસ્કાર આપવા પધાર્યા. અહીંના મહારાજાએ પંડિતજીનો સારો સંતકાર કર્યો. આમ તે આખા કાઠિયાવાડના બધા રાજાઓ પંડિત-શ્રી માટે માન ધરાવતા હતા. તેમાં જુનાગઢના નવાએ તે પંડિતજી જુનાગઢ પધારે ત્યારથી તેમનો બધો ખર્ચ રાજાની તિજી-રીમાંથી પાડવા ગોઠવણ કરી હતી. વળી જુનાગઢ પંડિતશ્રીનું પ્રાચીન નિવાસસ્થાન હોવાથી તે પ્રત્યે તેમનું સ્વદેશ જેટલું મમત્વ હતું. જેવટે ગો. શ્રીગોકુલેશજી જ્યારે નિત્યક્ષીલામાં પધાર્યા, ત્યારે મહારાજાશ્રીની ઇચ્છા મુજબ પંડિતજીએ જુનાગઢની હવેલીની વ્યવસ્થા કરી હતી. ને આ વખતે વર્ષાશ્રમ ધર્મ વ્યવસ્થા ઉપર દશ દિવસ સુધી વ્યાખ્યાન આપ્યા હતા. આ વ્યાખ્યાનો સં. ૧૫૫૭ના પોષ સુદી ૧૪ પૂરા થયાં, ત્યારે ત્યાંના સમજન-સમૂહ-જેમાં રાજાના મોટા મોટા અમલદારો, શાસ્ત્રજો હતા-તેમણે જુનાગઢનો ઉપકારપત્ર કરી બહુ ડાન આપ્યું. તેમાં જણાવ્યું હતું કે, "એક વક્તાનું એક વ્યાખ્યાન . . . ૫છી ઉત્તરોત્તર તેના બીજાં વ્યાખ્યાનો રુચિકર થઈ અશકય તેને બદલે આપનાં વ્યાખ્યાનો દુષ્ણે દુષ્ણે યન્નવતામુપૈતિ તદેવ રૂપં રમણીયતાયાઃ એ પ્રમાણે પ્રતિદિન અધિકાધિક રુચિકર થઈ

પડ્યા છે, કે જેથી સખ્યાનંધ સદ્ગૃહરથોએ પોતાનો દશ દિવસ સુધીનો સાગનો સમય આનંદાવેશમાં દયા ગાળ્યો એ ખતર પણ પડી સડી નહિ, અને પ્રતિદિન જનસમૂહ વધતો જ નોવામાં આવ્યો છે આજે વ્યાખ્યાન સમાપ્તિનો સમય આવવાથી અમે સર્વ ખિન્ન અને આપના વિરહના અસદિષ્ણુ થઈ ગયા હોયે '

પડિતજી ભાવનગર પધાર્યા ત્યારે તેમને પાંચ સાત માસની એક પુત્રી હતી. પુત્રીના જન્મ પછી પડિતજીનાં ધર્મપત્ની મુતિકા રાગથી પીડાતાં હતાં, તે ભાવનગર આવતાં રોગે જરા વધારે જોર ક્યું. તેથી તે સમયના લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ ઝડુબટજી ભાવનગરમાં હતા તેમના ઉત્તમ ઉપચારો ચાલતા હતા વગેરે પડિતજીનું શરીર પણ દિનપ્રતિદિન દીર્ઘ થતું જતું હતું, પણ તેમની અદર્શિય મેવા વગેરે પ્રવૃત્તિમાં એકનગ્નતા નિદાણી ફાઈને ખ્યાલ ન આવ્યો કે હવે થોડા દિવસોમાં પડિતજી આ નાટ્ય સમાપ્ત કરશે પડિતજીએ ટાઈ દિવસ પોતાના શરીરને સારા પોષણ, ઉપચાર કે લૌકિક સુખ આપી પણ્યા ન હતું તેમનું શરીર ભગવદ્ દયા ઉપર નિર્ભર હતું પડિતજી પણ જાણી ગયા હતા કે હવે તેઓ થોડા સમય માટે આ ભૂતલ ઉપર છે જુનાગઢમાં દશદિવસ વર્ણાશ્રમ ધર્મ ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યા ત્યારે તેમણે આ વાત કહી હતી કે " જુનાગઢ એ મારા માતામહ કુટુંબનું સ્થળ, તેથી મ્હારો સ્વદેશ હોવાને લીધે આ સ્થળ અને આપ સર્વ ઉપર મને મોટું માન છે પારાવાર એટલી વાત એ છે કે મારા માતામહ કુટુંબના છેલ્લા પ્રતીપરૂપ મારા બાપ ગોસ્વામી શ્રીગોકુનેશજી બાપના પધારી જવાથી હું પાંચ ત્રિના પાળી જેવો નિરાધાર થઈ ગયો છું x x x એક વખત એવો હતો કે નગર, જુનાગઢ, પોરબંદર એ ત્રણે સ્થળોમાં મારા કુટુંબની રાજ્યવત્ સ્થિતિ હતી તે બધા વિદેહ થતા ગયા x x x હવે આ વિભાગમાં મારે કોની પાસે આવવું ? માટે મારા પોતાના જ ઘર

૨૫૨ :: બા. મા ગદ્યસાહસ્યું જીવન અને સાહિત્ય. -

દેશ અને દેશી બાઈઓને છેલ્લી જ વખતનો મારો આ મિલાપ હોય એમ મને લાગે છે. હવે મારું જીવન પણ બર્થ જેવું છે અને તે પણ વિશેષ ચાલવા જેવું નથી જ, માટે આપ સર્વ મારા સ્વદેશી બાઈઓની આ છેલ્લી મુલાકાત સમયે હું એટલું માગી લઉં છું કે, હવે હું મશું ન મશું તોપણ મને તમારો અંદોનો મણી, આ કાળદોષ ક્ષમા માટે ક્ષમા કરશો. વળી મુંબઈમાં પોતાનું મંદિર, પાઠશાળા વગેરે માટે પોતાના વિશ્વાસુ લોકોને જણાવતા ક્યાં હતા, તે તે પ્રમાણે વીંચ કરાવ્યું હતું. આમ ચારે તરફની ચોક્કસાઈ પાંક્તિજીએ કરી લીધી ને બાવનગરમાં રહેવા લાગ્યા. આવી પ્રકૃતિ છતાં અહીં પણ સેવા વગેરે કાર્યો તથા વ્યાખ્યાનાદિ પ્રવૃત્તિ બરાબર ચાલતી હતી. આવી એક સભા શામળદાસ ડોલેજીમાં રાખવામાં આવી હતી, જેમાં ડોલેજીના પ્રિન્સિપાલ ડો. જમમેદજી ઉનવાલા, સંસ્કૃત ડો. શ્રી જયપ્રીયદાસ કલિયા, દિવાની ડાહ્યાના આચારીશ મેતીલાલ સદાવાલા, સંસ્કૃત પાઠશાળાના રાણી બાતુશંકર હરિશંકર, યાચી નર્મદાશંકર હામોદર તથા બીજા ડોલેજીના પ્રેફેસરો હાજર હતા.

અહીંના શતાવધાનમાં ચૌદ લાખ રાખી હતી. ત્યારબાદ સંસ્કૃત કાવ્યમાં વિનોદ આલ્યો હતો.

(૧) પ્રથમ શ્રી. જયકૃષ્ણ કલિયાએ હરિશિખરમાં અંતઃકરણના સ્વરૂપનું વર્ણન માગ્યું હતું તેથી પંક્તિજીએ નીચે પ્રમાણે વર્ણન કયું હતું.

લવલકરણોત્કર્ષ ધત્તેઽણુમાત્રમપિ સ્વયં

ધ્યચિદપિ મહોદારં સારં સ્તદંદગસન્મતમ્ ।

પરમપરમોદારયં શક્તિ કયોતિ નિસર્ગતો

મન इदમદો મીયો દેવઃ સદા સ્વતર્ણુ ગતઃ ॥

અંતઃકરણ પોતે અણુમાત્ર છે. તે છતાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના ઉત્કર્ષ ને પારખ કરે છે. ડોહવાર કર્કરપે સર્વમાં સાર તથા ઉદારરૂપે વિદ્વાનોએ માતેલું છે, સ્વભાવથી પરમ ઉદાર, મોટી શક્તિને

કરી શકે છે. તેથી જાણે મન આ શરીરમાં રહેતું મહાન દેવ હોય તેવું જણાય છે.

(૨) શાસ્ત્રી નમઃદાશ કરે મશકદશનમધ્યે હસ્તિનઃ સચ્ચરન્તિ મચ્છરના દાંતની વચમાં દાથીઓ ફરે છે. આમાં ગીતું વર્ણન આવવું જોઈએ. એમ પાદપૂર્તિ માગી.—

માલિની છંદ—

જગતિ રણગતા યે ચણ્ડવીર્યાશ્ચશૂરા
પલુ યતિમતિભાજો યે ચ દિવ્યાન્તરસ્થાઃ ।
સપદિ સુવશગાસ્તે સ્ત્રીકદાક્ષાન્તપાતા
મશકદશનમધ્યે દન્તિન સચ્ચરન્તિ ॥

પ્રચંડ વીરવાના જે શૂર્વીર પુરુષો રણશુભિમાં રહે છે, તે જોએ વૈરાગ્યથી સયમ બુદ્ધિને ધરનારા છે તેઓ પણ સ્ત્રીના કદાક્ષની પાસે વશ થઈને રહે છે તેથી તે દાથીઓ મચ્છરના દાંતના વચ્ચે ફરે છે તેની માફક છે.

(૩) આ પછી કાડિયાવાડી પ્રજાનું સ્વભાવવર્ણન તથા કારન્દાર્પનનું વર્ણન માગવાથી તેમણે કહ્યું પણ તે એટલું ઉતાવળથી બોલ્યા કે તે લખી શકાય નહિ.

(૪) શાસ્ત્રી કુરુણાશ કરે શ્રુતિરમૃતિ પ્રમાણે શંકરની સ્તુતિ સમ્પૂર્ણ કરવા કહ્યું.

પ્રહર્ષિણી વૃત્તઃ

તં ચંદે સકલસુરાસુરૈર્વૈધમ્
હ્યુત્કર્ષ કિલ સકલશ્રુતિષુ યસ્ય ।
ઈશાનઃ સકલજગત્સુ વેદિનાં ચ
સ ધ્યેયો મમ હૃદયે સદા કૃપાલુઃ ॥

૨૫૪ :: ભા. મા ગદ્યલાલિત્યું જીવન અને સાહિત્ય

સર્વ સુર અમુરોને વંદન કરવા ગોચ, અને જેનો સર્વ શ્રુતિ
સ્મૃતિઓમાં ઉત્કર્ષ વર્ણવેલો છે એવા સર્વ જગતના પ્રાણીઓને
નિયમમાં રાખનાર દયાળુ શંકર સદા મારા હૃદયમાં ધ્યાન કરવાને
ગોચ્ય છે.

(૫) શાસ્ત્રી નર્મદાશંકરે કહ્યું ગજોદામ્બમાલહ પ્રવિષ્ટો
મૂપકાલયમ્ હાથી ઘોડા ઉપર બેસી ઉંદરના દરમાં પેટો, લેડું
વર્ણન કરે.

શત્રુદન્તિરદારુદ્ધપદાશ્વો લિખિતો દ્વતઃ

ગજો દામ્બમાલહ પ્રવિષ્ટો મૂપકાલયમ્ ।

કોઈ ચિત્રકારે હાથીના દાંત ઉપર ચરણે લગાડી રહેલા
અશ્વસાથે કોઈ સુખદ ચિતરેલો હતો. તે ચિત્ર લઈને ઉંદર દરમાં
પેટો. આવા રસ આપનારા ધણા પ્રશ્નોત્તર થયા. પછી લાલાજી-
(પંડિતજી)એ કહ્યું કે હવે સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો મારે સર્વની
પ્રવચ્છા હોય તો સભા વિસર્જન કરીએ.

આથી તે વખતે શાસ્ત્રી નર્મદાશંકરે એક સંસ્કૃત શ્લોક
પંડિતજી મારે બતાવ્યો.

માર્ત્તેન્દ્રસ્ય મનસ્યમૂત્સપદિ, મે દૈની સુપૂર્ણા ક્રિયા
નષ્ટં વાહ્યતમો મદીયકિરણૈરસ્તં પ્રયામિ હ્રુવમ્ ।

માર્ત્તેન્દ્રશુભભારતસ્ય જગતિ શ્રીમાન્ ગદ્યુલાલજિત્
સત્તેજસ્વિશતાવધાનકિરણૈરુદ્યોતતાં સંપ્રતિ ॥

અસ્ત પામતા એવા સૂર્યના મનમાં વિચાર થયો કે હવે મારી
દિવસની સર્વ ક્રિયા પૂર્ણ થઈ રહી છે. તેમ જ મારા કિરણોથી
બાહ્ય અંધકાર નાશ પામી ગયો છે, તો હું હવે અસ્ત પામી જઈ
અને આ જગતમાં ભારતમાર્તેન્દ્ર શ્રીગદ્યુલાલજી પોતાના તેજસ્વી
એવા શતાવધાનરૂપી કિરણોથી અંતરના અંધકાર દૂર કરી હાથ

ઉદ્ય પામ્યા કરા.

ભાવનગરમાં પંડિત ગદુલાલજીનો આ ઉદ્દેશ સભાવિનોદ હતો. પ્રભુની અકલિત કૃપા ક્રોધથી જાણી શકાતી નથી. પંડિતજી પણ સર્વના અસ્તપેડે અસ્ત પામી ગયા. આપણે જાણીએ છીએ કે તેમનાં સ્ત્રી બીમાર હતાં ને તેમના બચવાની આશા ન હતી. તેમાં સં. ૧૯૫૬ના માગસર સુદી ૮ બુધવારની રાત્રે પંડિતશ્રીને વિશેષ જ્વર ચઢી આવ્યો. તે તખ્તે વૈદરાજ ઝંડુ બટજીએ આવી, તેમને ન્હાવાનો નિષેધ કર્યો. તે પરથી પંડિતજીએ માત્ર એક જ ઉત્તર આપ્યો કે “મારી ખાત્રી છે કે હવે આ દેહ રહેશે નહિ, મારે મને અવસાન સમયમાં ધર્મત્યાગની સલાહ ન આપો, અને આથી બીજી રીતે આપને ખાત્રી થતી હોય તો મને સમજવો.” ઝંડુ બટજી આ વિષે શું ખુલાસો આપે? માત્ર ઔષધ આપીને મુકામે ગયા. પંડિતજીએ અવસાનને ઉચિત કેટલીક ધર્મક્રિયાઓ રવતઃ કરી, છતાં, આ જાનાવનો કાઠને વિશ્વાસ હતો જ નહિ. પાછાં ટાઢ અને તાવ શાંત થયાં પછી અષ્ટમીને દિવસ સાંજની સેવા તથા આહ્નિકને મારે ન્હાવા ને આહ્નિક પૂરું કર્યું. સુદી નવમે તેમની પ્રકૃતિ વિશેષ શિથિલ દેખાવાથી તેમની પાસેના લોકોએ જુનાગઢ, મુંબાઈ, નાયદારા વગેરે રથજો ખખર આપવા બહુ પ્રાર્થના કરી, પણ પંડિતજીએ સર્વથા ના પાડી, ને પામેના લોકો પામે દાન વગેરે સાધનો તૈયાર કરાવ્યાં. પછી ધીમે રહીને તેમની પાસે રહેતા શિષ્યો અને બીજા સજ્જનોને કહ્યું કે “શરીરનો જરોસો નથી, જ્યારે પરિણામ જાણાય ત્યારે તમારે શાંત તથા અમારી યાત્રિના રિવાજ પ્રમાણે આ સર્વ વિધિ કરવો.” આ સાંજથી બધા લોકો મજરાવા લાગ્યા. પણ પંડિતજીએ સર્વને મીઠાં વચનો કહી શાંતિ આપી. પછી રાત્રિના બારેક વાગે પોતે જપપાકના દર્બાસન પર પદાસનથી બેસી, સર્વ વ્યવહારનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો. માત્ર તેમના મુખથી જગવન્નામની અવિચ્છિન્ન ધારા ચાલી નીકળી. પંડિતજી બેડે બેડે પ્રાક કરતા હતા.

રૂપદ્વિઃ ॥ જા. મા ગદ્યસાક્ષર્યં શ્રવણ અને સાદિત્ય.

જનાં, તે આ જગતમાં ન જ હોય તેમ તેમને મમે તે જાણીતે માણસ મમે તેટલું બોલાવતો હતો જનાં તેમને તેની અસર જ થતી ન હતી. પછી શિષ્યો તથા બીજા બ્રાહ્મણો ન્હાઈ તેમની પાસે સાવધાનીથી બેસી અને શરીર તપાસતા રહ્યા. પાછલી રાતે હળવે હળવે શરીર શીતલ થવા લાગ્યું. પણ પંડિતજીનું હૃદય અચરજે તે આજુ જ હતું, અને તેઓ જોમના તેમ બિરાજેલા હતા.

પંડિતજી જેવા માયાળુ, મહાનુભાવ અને શિષ્ય અને આગ્રિતો પ્રત્યે માનપથી પણ અધિક પ્યાર રાખનાર વ્યક્તિનો આ સ્થિતિ જોઈ શિષ્યો સેવકો અને પરિચિત લોકોનું હૃદય સ્થિર ન રહી શક્યું, તેથી પ્રથમથી પંડિતજીનો નિષેધ જનાં અત્યુ પ્રવાહ અને મદમદ સ્વરોથી તે સ્વજ બાપ થઈ ગયું.

બીજી બાજુ તેમનાં પત્ની પણ, જેમ જલાશયનું જલ સકાતાં મત્સ્ય નિદ્રેષ્ટ થવા લાગે તેવી સ્થિતિમાં અધિક બેઝાન થયાં. પંડિતજીને જ્યારે ઉવટનો સ્થિતિ જણાઈ ત્યારે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમને ગોમયોપલિષ્ઠ અને કુશારતૃત સ્વગમાં મેડી ઉપરથી નીચે પથરાવવામાં આવ્યા. જૂથપત કમવતા સુધીમા તેમના મુખમાંથી મંદમંદ હગ્નિમાણરો આજુ જ હતા તે ચેષ્ટા પણ હવે બધ થતી માલુમ પડી અને સ્વમુખાગ્નિદંથી લગવદ વચન.

નમોસ્ત્વનંતાય સદસમર્ણ્યે સદસ્યદાક્ષિણિરોહવાહવે ।

સદસનાન્ને પુષ્યવ દાક્ષતે સદસ્યોર્ગયુગક્ષરિણે નમઃ ॥

*જરુ આ શ્લોક ઉચ્ચારતાં તેમનો આત્મા બોનોડમાં ચાલ્યો પો. આમ સં. ૧૯૫૪ના માગસર સુદ ૯ ની રાતે પંડિતજી ૮૦ બૂતવનો ત્યાગ કર્યો. તેમના વિદેહ યવાના સમાચાર જેમ મેં કેવાતા મયા તેમ તેમ લાખો પરિચિતો તથા અસખ્ય સ્વજનો શોકમય બની ગયા. ને સર્વ એક સ્વરે કહેવા લાગ્યા કે પંડિતજીની બોટ કોઈ કાળે પૂરી પડવાની જ નથી.

હેવે જ્યારે પંડિતજીનો આત્મા ચાલ્યા ગયાના સમાચાર
 નિર્જીવવત્ થયેલાં તેમનાં પત્ની રુદ્રમાવતીને સાંપજા ત્યારે તેઓ
 બેમાન થઈ ગયાં. તેપણુ ધર્મ પ્રમાણે તેમના પતિનું રત્નન
 કમવવામાં આવ્યું તે તેમના સૌભાગ્યકંકણનો ભંગ કરવામાં આવ્યો,
 ત્યારે તેઓ એટલું જ બોલ્યાં કે એ શું કરવા કરો છો? હું
 એમની સાથે જ જવાનો છું. એમ બોલી મૌન ગ્રહણ કર્યું તે
 બોર્જે જ દિવસે સાંજના સૂર્યાસ્ત સમયે એટલે માગસર સુદી ૧૧
 મોક્ષદા એકાદશીએ તેમણે અનુગમન કર્યું. આ વખતે પંડિતશ્રીને
 આઠ દસ માસની એક તાતી પુત્રી હતી શ્રીઆવનમરના
 કાકાર સાહેબ સર ભાવસિંહજી બહાદુરે એ પુત્રીના દીર્ઘ કાળના
 પેાષણ માટે ત્રણસો રૂપિયા વર્ષાસન વ્વરત જ કરી આપવાનું
 ઔદાર્ય બતાવ્યું. પણ થોડા માસમાં તે પુત્રી પણ પરલોક પ્રયાણ
 કરી ગઈ!

(૪૨)

પુણ્ય સ્મૃતિઓ

પડિતજીના વિદેહ યયાના સમાચાર દેશભરમાં ફેલાતાં મુબાર્ક જુનાગઢ ભાવનગર ઉમરેદ વગેરે અનેક રથજોએ શોકસભાઓ ઢાલેલી વગેરે થઈ હતી મુબારકમાં કાવાજાનો રૂનો જટ્યો, બહર પરનો અનાજનો વ્યાપાર તથા કાંટાઓ, શેર બજાર, નોટ બજાર, તુર બજાર, ત્રણ કાપડ મારફીટો, જૂનેશ્વર ને માડવોની દુકાનો, શેર જોડતે ને કોટ સરકત પાશાજાઓ, દુર્ગાદેવો રકૂલ, વગેરે અનેક બજારો ને સરથાઓ નધે રહી હતી એ ઉપ ત સદા બજાર, જે કોઈ પણ વખતે ગમે તેવા મોટા માણસના મરણ માટે બંધ રહેતો નથી તે પણ બંધ નહોતો હતો. મુબારકના અને બીજા શહેરોના વર્તમાન પત્રોએ પડિતજીના અવસાનના સમાચાર ઉપર મોટા અગ્રતેજો લખી પડિતજીના પધારી જવાથી દેશની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને બચકર ફટકો પડ્યો છે, તે જણાવ્યું હતું ગુજરાતીમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે “વિદ્વદ્દેશના શિરોમણિ, ભારતમાર્તંદુર, વેદાત્મજ્ઞાચાર્ય, આશુ-કવિ, માહત્મા શ્રી ગાંધીજીના વૈકુઠવાસના હૃદયભેદક સમાચાર અમારા શુરુવારે મુબારકમાં ફરી વળતા તમામ લોકોના મુખ ઉપ શોભે ધકાર છવાઈ રહ્યો છે એ પડિતજીના મંગલધી આર્યવિદ્યાનો એક સ્તંભ તૂટી પડ્યો છે. કવિનગર મહિદાસાદિકના અસાધારણ શીઘ્રમૃત્યુ અને અવધારણા તે આ નિસર્વ સમયમાં સત્ય થઈ છે આશ્વોના મર્મવેતાનું નિર્વાણ થયું છે. વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ સમાન વૈદિક કર્માચારી મહર્ષિ અદસ્ય થયા છે, કવિ શ્રીપતિજી પેરે

લેખક ભદ્રાચાર્યે જૂલોક તથા દીપે છે, અખ્યાત અને અતિથિઓનો કમ્પનડુ આજ શુષ્ક થયો છે વિદ્વાનોની કસોટી કરનાર વિદ્વાન ભૂમિ પરથી ઊઠી ગયો છે ધર્માચાર્યોના સિદ્ધિતાનું

સમર્થન કરનારો મહાન યોદ્ધો અદૃશ્ય થયો છે. વિદ્યાનો વિલામ વિનાશ પામ્યો છે. મુંબઈએ જ નહિ પણ ભારતવર્ષે એક સ્તન ચુમાવ્યું છે.”

“આ વર્ષે ત્રણ મરણ મહા શોકજનક નીવડ્યાં છે. રા. ઝવેરીલાલ, નૃસિંહાચાર્ય ને આ પંડિત ગદ્દલાલજી. પંડિત શ્રીગદ્દલાલજી એક મહાત્મા અને દૈવી છવ્વ હતા. તેમના નામથી મુંબઈએ પણ પોતાના સૌભાગ્યનો વધારો કર્યો. આવા મહાત્માનું નિર્વાણ સાંભળીને પત્થરનું હૃદય પીગળી જાય.” X X X

“તેમને પ્રાચીન સંસ્કૃત મંથોનો ઉદ્ધાર કરવાની, વૈદિક ક્રમેનો પ્રચાર કરવાની, હિંદુઓમાં ધર્મની કેળવણી ફેલાવવાની, તથા રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે એકચ કગવવાની બહુ ઉત્કંઠા હતી. પોતે વૈનિક કર્મો કર્યા વિના જળ પણ લેતા ન હતા. ગત-દિવસ શાસ્ત્રશોધન અને ચિંતન ચાલુ હતું. ભોજન બોજનને ઠેકાણે પડી રહેતું અને નિદ્રા પણ મિચારી પ્રતીક્ષા જ કર્યા કરતી હતી. કેટલાક દિવસો એવા જતા કે રવિ વીતી જઈને પ્રજાત થઈ જતું ત્યારે પંડિતજી પુસ્તક વંચાવણુ બંધ કરતા હતા” X X X

“પિતાના પરત્નોકવાસ થયા પછી પોતે વ્યવહારના કામમાં વિશેષ આગ લેવા લાગ્યા હતા. તેમણે શ્રીવલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયના આચાર્યોને સુમારવા મારે બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા હતા. મોટા મહિના મહારાજ જીવનજીનું નામ આજે વિદ્યાનોમાં જે બોલાય છે, તથા દેવપૂર્નંદન આજે કેળવણેલા વૈષ્ણવોમાં માનપાત્ર થયા છે, અને તે મહારાજને શાસ્ત્ર ને શાસ્ત્રીઓ તરફ અભિરુચિ થઈ છે, તે સર્વ પંડિતજીના મહા પ્રયત્નનું ફળ છે. X X X

પોતાના સંપ્રદાય પાછળ તન, મન, અને ધનનો વ્યય કરીને સારી રીતે સેવા જમવો છે. અને વખતોવખત પરમવાવરૂંમીઓના તરફથી થયેલા હુમલામાંથી સંપ્રદાયનું વારંવાર રક્ષણ થયું

૨૬૦ :: ભા. મા મહુલાવટનું જીવન અને સાહિત્ય.

છે. અને નવોન અંથો રચીને શુદ્ધાર્થ સંપ્રદાયને પણ ઓળ સંપ્ર-
દાયોની પંક્તિમાં મૂકવાનું મોટું માન મેળવ્યું છે. x x x

“ પંડિતજીને ક્ષય હોવા છતાં પોતાના યોગજળથી ઈશ્વર
સેવામાં ને નિત્યાદિક કર્મ કરવામાં તથા લોકહિતાર્થ કામમાં કા-
ળાળતા હતા. મહાત્માઓનાં ચરિત્ર બોધક અને અનુકરણીય હોય છે
કેમ કે તેઓના ચરિત્રનો ભાગ દેવી કથાઓથી ભરપૂર હોય છે, જે
શ્રવણ કરવાથી પાપ દૂર થાય છે, દુષ્ટવાસનામાં બટકવું મન સ્થિ-
યમ્મ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળું થાય છે. ”

“ એમની વિદ્વતાથી સરકાર પણ વાકેફ હતી. આર્યધર્મ
સંબંધી કોઈ મોટો કાવદો ધડતા પહેલાં એમની સલાહ અને વિચાર
પૂછાતા હતા. પ્રો. દેવમેન, મોનોઅર વીલીયમ, પ્રો. પીટરસન, સં-
એડ્જીન આર્નલ્ડ, આદિ અંગ્રેજો પંડિત જમવાનલાલ ઈંદ્રજી, કલકત્તા
હાઈ કોર્ટના ચીફ જસ્ટીસ અને સર રમેશચંદ્ર મિત્ર આદિ જે જે
વિદ્વાનોએ એમની મુલાકાત લીધી હતી તે સર્વે પંડિતો પંડિતજીની
અકલ્પ્ય અમોઘ શક્તિથી સાનંદાશ્ચર્યમાં મગ્ન થતા હતા. ”

દેના બેન્કવાળા દેસાઈ દેવકરણુ નાનજી સ્વગુરુ ભા. મા. પંડિત-
શ્રીના રમણાર્થે રૂ. ૫૦૦ કેટ સંસ્કૃત પાઠશાળામાં બરી યાગના
ઉત્તેજક અન્યા.

પંડિતજીનાગોમેકવાસ નિમિત્તે મુંબાઈમાં તેમ જ ભારતવર્ષમાં
ધણી સમાજો બરાઈ હતી, ને શોક તથા રમારકફંડ માટે કમવ
થયા હતા. આર્યસુત્રમોદિય સમાના પ્રમુખ ત્રિભોવનદાસ વરજીવ-
નદાસ તથા શા દારકદાસ બોધવજીએ પંડિતજીના ગોમેકવાસ
નિમિત્તે સમાજો બરી, રમારક કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. વળી માધવ
બાપમાં એક મોટી સમા ગો. શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજીના પ્રમુખપદે
બરાઈ હતી. તેમાં વૈષ્ણવો, દિંદુઓ ને જૈનોની દળરેલી સખ્ય હતી
તેમાં મુંબાઈના જાણીતા નાગરિક ડૉક્ટર બાલચંદ્ર નીચેનો કરાવ
સમા આગળ રજુ કર્યો હતો.

“પંડિતજીના મરણથી આર્યાવર્તને ન પુરાય તેવી ખોટ ગઈ છે. એમને પોતાના વિજયવંત અલૌકિક જીવનચરિત્રમાં ઉપદેશ ચરિત્ર તથા ધર્મ નીતિ, માંસારિક અને વ્યાવહારિક વિષયોમાં આ લોકની રચીતિ સુધારના અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી છે તથા પરમાર્થમાં સ્વાર્થ સમજી આ લોકો ઉપર અનંત ઉપકાર કર્યો છે. એવા સુપ્રસિદ્ધ મહાત્માના મરણથી આ સભા શોક કરે છે. અને તે માટે એક સાત્વતપત્ર એ મહાત્માના સંબંધીઓ ઉપર મોકલવો, એવો ઠરાવ આ સભા કરે છે.” આ ઠરાવને શ્રી. જમીયતરામ નાનાભાઈ દરિદાસે ટેકા આપી પંડિતજીના જીવન ને જ્ઞાન માટે બહુ સ્તુતિ કરી; પછી વધુ ટેકા મંગળદાસ જમનાદાસે આપતાં ગદ્યગદ્ય કંઠે તેમના ગુણો વર્ણવ્યા હતા. ત્યાર બાદ બણીતા વિદ્વાન ડૉ. ભાંડારકરે પંડિતજીના જ્ઞાનબળ, સ્મરણશક્તિ તથા બુદ્ધિબળનાં વખાણ કરી જણાવ્યું કે “તેઓ વિદ્વાન હોવાથી ઠાણતું પણ માન રાખતા.” ને પછી તેમના સમારકહુંડ માટે ઠગવ મૂક્યો. તે પછી આર્યસમાજના મુખ્ય મંત્રી શ્રી. સેવકલાલ કરસનદાસ, વડોદરા રાજ્યના દીવાન બહાદુર મણીભાઈ જયભાઈ, શ્રી અમરચંદ પરમાર, શ્રી લક્ષ્મીદાસ ખીમજી વગેરેએ પંડિતજીના સમારકહુંડ અંગે વિવેચન કર્યું.

છેતરે પ્રમુખપદથી આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે મરતી વખતે પૈસો કંઈ સાથે આવતો નથી. માત્ર કીર્તિ પાછળ આવશે માટે પંડિતજીની યાદગીરી રાખવાના દામમાં પોતાની શક્તિ મુજબ દિસે આપવાની સર્વેને હું બતાવણ કરૂ છું. ”

આ પછી સભામાંજ ૭ સાત દબ્બર રૂપિયા ભરાયા.

જ્યારે પંડિતજીના ગોસ્થાસ્તના સમાચાર શ્રીનાથદાસ ગયા ત્યારે તિવકાપતશ્રીને ધણું લાગી આવ્યું. તેમનું હૃદય ગુરુચરણના (આપશ્રી પંડિતજીને પોતાના ગુરુ ગણતા) અવસાનથી વિશ્રાંતિહીન

૨૬૨ :: જા. મા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

થઈ ગયું. તેમનો ગુરુચરણ પ્રત્યે અસાધારણ પ્રેમ હતો. એટલું જ નહિ, પણ આર્થ વિદ્યા ને તેમાં પણ ખાસ દરીને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના તત્ત્વવિદ્યાના જાણકાર અને સ્વધર્મના સુદ્ધ તત્ત્વોના જાણકાર, બોધક અને સ્વધર્મમાં સાચા શ્રદ્ધાળુ મહાત્મા તરીકે શ્રી લાલાજીની (શ્રી ગોવર્ધનલાલજી તિલકાચરની) પૂર્ણ પૂજ્ય ભુદ્ધિ હતી. તેમની પાછળની વ્યવસ્થા યોગ્ય રીતે થાય તે માટે આપશ્રીએ કરાવ કરી, લાગણી દર્શાવી, તથા ઔર્ધ્વદૈદિક ક્રિયા સ્વધર્મ મર્યાદા પ્રમાણે થાય તે માટે પંડિતજી સ્વજી કાલીદાસને ભાવનગર મોકલ્યા.

પેટલાદમાં મે. દિવાન બહાદુર મણિલાલ જશભાઈના પ્રમુખ પણા નીચે સલા ભગાઈ હતી. તથા આખા ગામે હડનાલ પાડી હતી, ને જાણીતા ચાંકર વિદ્વાન ધીરોરાલાલ મજબૂબદાસ શ્રીફ બી. એ. એફ. ટી. એસ. વગેરે તરફથી એક મોટું ફંડ કરી ભારત માતંક પંડિત ગદુલાલજી ધર્મિક પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી હતી. આ પુસ્તકાલયમાં શ્રીશ્રી પાંચ હજાર પુસ્તકો ભેટ આપ્યા હતાં.

વૃન્દાવનમાં ગૌડ સંપ્રદાયના અનુયાયી મોરારામચરણ ગોસ્વામી વગેરેએ પંડિતજીના સ્મરણમાં ગાયને પાણી પીવા માટે પત્થરનો હવાડો રાસા લિન્ડ પાસે બંધાવ્યો હતો.

મેઘપુરથી પંડિતજીના શિષ્ય યાત્રી રામકર્ણ અને સ્વામકર્ણ તરફથી ભારતમાતંક નામનું માસિકપત્ર ચરૂ થયું. તેની રીતે પુસ્તક પ્રચારક મંડળી જેનું સંચાલન પંડિતજીના શિષ્ય રામદાસ કાચીદાસ મોદી કરતા હતા, તેમણે પોષપ્રયોગ, ગીતાર્થ મહાઅરન વગેરે પ્રગટ કર્યાં છે. તેમણે પંડિતજીના સ્મરણમાં શ્રીમામરન અન્નમંત ગંગેન્દ્ર મોક્ષનું સ્તોત્ર નિત્ય પાઠ કરનારને વિના મૂલ્યે આપવા માંડ્યું હતું. વળી પંડિતજીની સંસ્થામાં શ્રીવિઠ્ઠલદાસ રાજરામ દલાલે ભારતમાતંક સ્મરણમાં આર્થિક ધર્મ પત્રિકા બહાર પાડવાની ચરૂ કરી હતી. જે લગભગ દર વર્ષે ચાલી હતી. વળી આર્થિક ધર્મ મુખે માસિક પણ પ્રગટ કરવામાં આમ્ણું હતું. તેની રીતે વૈષ્ણવ વાર્ષિક પત્ર શાદ ગુલામદાસ કરસનદાસ પ્રગટ કરવા લાગ્યા હતા.

આવી રીતે પંડિતજીના સ્મરણમાં અનેક સ્મારકો ચરૂ થઈ હતાં.

(૪૨)

પ્રશસ્તિ કાવ્યો

પંડિતજીના ગોસાહેવાસથી ભારતવર્ષના ધાર્મિક જનોમાં શોકની એક ઘેરી છાયા ફેલાઈ ગઈ હતી. તે તે શોકછાયા કાવ્યો રૂપે રફુરી હતી. તે બધી જો એકજ કરી છપાવવામાં આવે તો એક દળદાર ગ્રંથ થાય, પણ તેમાંથી તેમાંની થોડીક પ્રશસ્તિ નીચે આપી છે.

શાસ્ત્રીજી શંકરસાહેબ માહેશ્વર જામનગરના પ્રજ્ઞોરા નાગર અને ગુજરાતના એક શીઘ્રકવિ હતા. તેમણે પોતાની વિદ્યાશક્તિનો પરિચય કરાવી જામસાહેબની કૃપા મેળવી હતી. વળી તેઓ શાંકર વિદ્વાન હતા. પંડિતજી તેમના કરતાં કંઈક નાના હતા, છતાં શાસ્ત્રીજીનો તેમનો પ્રત્યેનો આદર અદ્ભુત હતો. તેમણે પંડિતજી માટે શોકદર્શક એક સુંદર દશક લખ્યું છે.

લાઙ્માર્ષતનૂજનુષ્ઠ ચ, ધનશ્યામાત્મજાતેષ્વરહો,
વિદ્-મૌક્તિકમાલિકોજ્જવલમણિખ્વાસાતવિખ્યાતિપુ;
શ્રીગોવર્ધનપંડિતેષુ વિધિના, નીતેષુ વિજ્ઞોઃપદ્મ-ધ્રુવપદ,
હા હા હંત હતૈવ સા સુજનતા, શાસ્ત્રગતા અદ્ભુતા (૧)
સૌજન્યામૃતસાગરેષુ કવિતા સામ્રાજ્યસિંહાસના-
ધિષ્ઠાત્ત્રવરેષુ પંચનદિ, સદ્વંશૈકમુક્તાત્મસુ, શ્રીગોવર્ધન- (૨)
શ્રીરાધાહૃદયપ્રિયાધિકમલદ્વૈકમમાત્મસુ,
શ્રીભારતવર્ષપદ્મધામાધુર્ધુરોક્તિપુ- શ્રીગોવર્ધન- (૩)
સદ્વિદ્યાસરિદંબિણુ પ્રણયિતા, પીયૂષપાયોધરે-
શ્રૌદાર્યાન્વૈવૈરધામસુજગત્પ્રખ્યાતસતીતિપુ. શ્રીગોવર્ધન- (૪)
નિરતમાતૃપમાત્રમામૃતમહા દૂપારપારંગમ,
પ્રત્યેશ્વાર્યવિભૂષણેષુ સદન્નપ્રણાપસરિષ્વરહો. શ્રીગોવર્ધન- (૫)
શાસ્ત્રગત્ત્વમનન્યુત્પદ્યમગત્તત્સા હતા વૃદ્ધતા.

૨૬૪ :: ભા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

શક્તિઃ કાપિ મૃતૈવ સા સુકવિતા શક્તિશ્ચનૈસર્ગિકી;
તે તેડન્યેપિ ચ સદ્ગુણાશ્ચ, સદ્ગુણઃ સૌદાર્દમુખ્યા હતાઃ
શ્રીગોવર્ધન પંડિતેષુ વિધિના નીતેષુ વિષ્ણોઃ પદમ્ (૬)
તેષ્વદ્યાશુકવીશ્વરેષુ ક્રમસાપ્રાપ્ત્યપ્રિયગ્રેમતઃ,
સ પ્રાપ્તેષુ રમાહદીશસદ્ગુણ ગોવર્ધનાખ્યેષ્વરો
શુભઃ સત્કથિતામૃતાચ્છસરિતઃ સંતપ્તતાપાપદા
વિદ્વાન્માનવવંશદંસમુખદા, સચ્છન્દરતોન્નજ્વલા શ્રીગો (૭)
ન ત્વં માનવરત્નયૌર્ધ્વકરણુખ્યાતેન તેન મુવમ્
કાલેનાતિજલેન ભારતમદારત્ને બલાગ્ગારિતે
ગોવર્ધનપંડિતે કિલ ખિન્ના જતાઽખિન્ના સામ્રતં

શ્રીમદ્ભારતભૂમિભૂષણ મયં શાસ્ત્રગરત્નાવણિઃ (૮)
હા નિષ્કલ વિલપનં પ્રવિલાપ કોટચાડપ્યેષાં તુ દુર્લભતરં મિલનં પુનર્નઃ ।
આશાસ્મહે તદિદં કેવલમેતદેવ શ્રીચંદ્રચૂડમગ્નિનમ્ય સહસ્રવારમ્ (૯)
પિત્રોર્ગુરોશ્ચપરમેશિતુર્નિદિરાયાઃ પાદાંમુજેષ્વમલયાડયલયા ચ ભક્ત્યા
આજન્મનો રચિતયા પરિવૃષ્ટ ઇચ્છસ્તેભ્યઃ પ્રયચ્છત્તતરાં વર મોક્ષવક્ત્રમીમ્ ॥

(૨) શુદ્ધાદૈત તત્ત્વજ્ઞાનના એક સમયે વિવેચક ચારીજી
જગન્નાથ અમરજીના હિદ્ગાગે નીચે મુજબ છે.

માર્તંડોત્થિતાવધાનવિધિના, ખ્યાતિં ગતા ભારતે
શીઘ્રં કાવ્યવિધાનતઃ સતતં શાસ્ત્રીયસંપત્તિઃ
જટ્ટાચાર્યપદ્મજીવઃ શ્રુતિશિરસ્ત્વગ્રેસરાઃ સંસંદિ
વ્યાખ્યાનેષુ વિદાવિનોદજનકા હાસન્મદાપંડિતાઃ (૧)

તૈર્દા । પંચનંદીત્યુપાસ્યપુતૈર્ગોવર્ધનાખ્યેરહે

સ્વર્ગવાસપ્રિયતા કૃતા કિમધુના દૈવાદુપાલંભનૈ-

ર્મમામૃતકવિતા હતા સુજનના ચાન્તિગતા સામ્રતમ્

ચામ્ર્યપ્રિયતા મતા રમૃતિરપિ પ્રામાણ્યમેવામ્યત્ (૨)

જનાવધાનતાના વિધિવડે શીઘ્ર કાવ્યો કરવાની અને હંગેચા

ચામ્ર સંબંધી સંપત્તિથી જ્યો ભારતભૂમિમાં માર્તંડ એવો પ્રસિદ્ધિને

પામેલ હતા. વેદાંત ભટ્ટચાર્યના પદને ધારણ કરનારા હતા ને સભામાં આગળ પડીને વ્યાખ્યાનો આપતા હતા, ને વિદ્વાનોમાં વિનોદ ઉત્પન્ન કરનાર હતા, જેઓ મહાપંડિત હતા, તે પંચનદી ઉપનામવાળા ગોવર્દન નામના પંડિતે પોતે જ અરે સ્વર્ગવાસ પ્રિય ક્યો ત્યારે હવે દૈવ વગેરેને ઠપકા આપવા આદિ ઉપચાર કરવાથી શું થાય તેમ છે ! કવિતારૂપ લગા કરમાઈ ગઈ છે. સુખનતા શાંત થઈ છે. હવે શાસ્ત્રોમાં પ્રિયપણું જતું રહ્યું છે, સ્મૃતિ પણ પ્રમાણ કોટિનો આશ્રય કરીને રહી છે. (અહીં સ્મૃતિ શબ્દના અર્થ અદાર સ્મૃતિને સ્મરણ શક્તિ છે. તેમાંથી સ્મૃતિ શક્તિ પંડિતજી સાથે ગઈ, એટલે શ્રુતિ સ્મૃતિ ને પુરાણ વગેરે જે પ્રમાણે મનાય છે, તે પ્રમાણુતાનો જ આશ્રય સ્મૃતિએ કરેલો છે. અર્થાત્ સ્મરણશક્તિ જતી રહી છે.)

(૩) તેવી રીતે આગાશે ગણેશ શર્મા જેઓ ધૂલ્યા નામના ગામમાં અંગ્રેજી શાળાના મુખ્યાચાર્ય હતા તેમણે શ્રીપંડિત ગદુલાલ પ્રશસ્તિ નામે પચ્ચીસ શ્લોક વિરહના લખ્યા છે. શ્રીઆગાશેને પંડિતજીનો પરિચય પુતામાં થયો હતો. પંડિતજી પુના પધાર્યા ત્યારે શ્રીઆગાશે હેઝ્કન કોલેજમાં અધ્યાસ કરતા હતા. તે વખતે કોલેજમાં એક નાટકમાં મૈત્રેયનો પાડ ભજવ્યો હતો. ત્યારથી પંડિતજી તેમને ભવાનૂ મૈત્રેય એમ કહેતા.

આ શ્લોકો કવિ શિવાનંદ કૃત પં. ગદુલાલજી જીવન સ્મરણ અને સંપ્રદાય સ્વરૂપ નામના ગ્રંથમાં જાપયા છે. તે શ્લોકોમાં પંડિતજીની વિવિધ શક્તિઓનો સારો પરિચય આપ્યો છે. તેવી રીતે કવિ કાવ્ય રત્નાકર શ્રીમળભદ્રભટ્ટ શર્મા જેઓ મયુરાના હતા, ને પુષ્ટિ-માર્ગના ધુરંધર પંડિત હતા તેમણે તથા તેના જ બીજા ધુરંધર પંડિત રમાનાથ ભટ્ટ એમણે પણ પંડિતજીની પ્રશસ્તિના શ્લોકો લખ્યા છે. વળી પંડિતજીના શિષ્યો યોધકવિ નંદકિશોર શાસ્ત્રી તથા વૈદ્યાશ્ત્રી માધવજી ગોપાલજીએ પણ પ્રશંસાના શ્લોકો કર્યા છે.

૨૬૬ :: બા. મા. ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય

જેમ સંસ્કૃત ભાષામાં પંડિતજી મારે પ્રશસ્તિસ્તોત્રો અનેક વિદ્વાનોએ લખ્યા છે, તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ પંડિતજીના ગોસોઠવાસનાં અનેક કાવ્યો લખાયાં છે. શ્રી. એમ. પી. ગાંધીએ હરિગીત છંદમાં એક મોટું કાવ્ય લખ્યું છે.

વેદાન્ત ભટ્ટાચાર્ય શીઘ્ર કવિ હતા સૃષ્ટિ મહી,
વિદ્વાન લોકની દૃષ્ટિમાં જોડું જ જેનું જડે નહિ,
સ્વર્ગવાસ થયા થકી તો આર્ષતંત્ર તૂટી પડ્યો,
પંડિત શ્રીગદ્યલાલજી સ્વર્ગે સદા સુખમાં રહો.

(૨) શબ્દાર્થસિંધુના કર્તા શ્રી. વલ્લભદાસ રાજરામ દલાલ, જે પંડિતજીના પ્રિયશિષ્ય હતા તેમણે વિરહપચ્ચીસી દોહરામાં રચી છે. જે જીવન સ્મરણમાં છપાઈ છે, તે ઘેડી થોડી કઠીઓ નીચે મુજબ છે.

ભૂ ભારત માર્તંડનો, થયો અસ્તતો આજ
પંડિત ગદ્યલાલજી, ગયા ગુરુ મહારાજ (૧)

× × ×
સૌરાષ્ટ્રે તો આપર્વા, સૌરાષ્ટ્રે સન્માન
પામી સૌરાષ્ટ્રે થયા, આપ જ અંતર્ધાન. (૧૬)

× × ×
માર્ગશીર્ષ શુભ માસ જે, શ્રીહરિ તણી વિમૂર્તિ
અભિચારસ પશુ મોક્ષદા, પામ્યા સંધ્યાપૂર્ત (૧૮)

(૩) શ્રી. ગોવર્ધનદાસ લક્ષ્મીદાસ બાટીયા એક સારા ધર્મપ્રેમી લેખક ને પુસ્તક પ્રકાશક હતા. તેમણે પંડિતજીના ગોસોઠવાસ નિમિત્તે સર્વેયા લખ્યા છે.

વેદપુરાણ ન્યાય વ્યાકરણે જોતીય કવિતામાં નહીં મળ્યા,
એકદેશી વિદ્યામાં દિસે દમણા દાંભિક પંડિત ધણા.
વિનય ઉદારપણાની સીમા સમઘણિ એવો નહીં કોય
ઉત્તમ મધ્યમ દુર્લભ સરખું માનપાન પામે સૌકાંય,

અતિથિને પાછા નવ વાળે, જનકહ્યાણુ સદા ચાહનાર,
સારે રસ્તે કોણુ ચાસાવે, અતે વિચાર કર્યો કિરતાર;
આ શું બુદ્ધ કરી જગદીશે, એ સમાન એકે નહી દાસ
બોલાવી નિમ્ન પાસે પાળિયો, જગમાં સોને કરી ઉદાસ.

(૪) પંક્તિછતી પ્રશંસાના કાવ્યો જૂનાગઢમાં માનપત્ર વખતે
ગવાએલાં તેમાંની કડીઓ.

રાગ:-કલ્યાણ ત્રિતાલ

ધર્મ દુરંધરધીર વિષુધવર, પરમ પુનીત સુતીતિપ્રવિષ્ણુ
જગદુદ્ધારક ભીતિનિવારક, જવસાગરતારક જનદીન
વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શીઘ્રકવિ, શતાવધાની શુભગુણવંત
શ્રીયુત્ ગદ્ગદાલ્લુ ગુણનિધિ જ્ય જ્ય જ્ય ભારતમાતૃક

(૫) વસંત તિલકા:-

નાના પ્રકાર નરત્વ પરંપરાથી, આ છુછુંદુર્ગ ધરણી બહુ માન પામી;
તેને પ્રસિદ્ધ જગમાં ફરી આજ કાલે, વાગદેવતા^૧ વધુ ધરી કરી ગદ્ગદાલે
એણે પદોપકૃતિ પૂરિત શુદ્ધ મર્મે, સતોષતા જગત જેમ સુબોધ કર્મે
આ છુછુંદુર્ગ જન મંડળને^૨ સ્વભાવે, સદ્બોધ દાનથી કૃતાર્થ^૩ દ્યુ^૪ સ્વભાવે^૩
(૧) સરસ્વતી (૨) પોતાપણાથી (૩) પ્રકૃતિથી.

રાગ સસિત

(૭) ગુણનિધિ ગુરુ ગદ્ગદાલ્લુ, પ્રભુપદે ગયા પૂણ^૧ પ્યારથી,
ભરતખંડનાં મંદ ભાગ્યનો, અરર અસ્ત થ્યો સુખ^૨ દિંદનો (૧)

+

+

+

અપૂટ શાસ્ત્રનો કાચ લટિયો, ધરમનો ખરો રથંજ તટિયો
સરસ શાસ્ત્ર શંખાર નષ્ટ થ્યો, અરર અસ્ત થ્યો સુખ^૨ દિંદનો
સુતીતિ સર્વતુ^૩ તરવ તો મધુ^૪ શિશુ મમત્વ તો અસ્તઅસ્ત થ્યુ^૫,
કદરદાન વિદ્વાન કર્યા મયો, અરર અસ્ત થ્યો સુખ^૨ દિંદનો

+

+

+

૨૬૮ :: ભા. મા મહુસાલનું જીવન અને સાહિત્ય.

સતત ભક્તિની શક્તિ નાશ થઈ, અતિ ચમત્કૃતિ યુક્તિની ગંધ
રસિનિધિ વિધિ શુષ્ક શુ ક્ષી, અગર અસ્ત થયો સૂર્ય દિવનો.

આમ સંસ્કૃતને ગુજરાતી ભાષામાં પંડિતજી વિશેનો પ્રેમ વ્યક્ત
થયો હતો. તેવી રીતે દિંદી ભાષામાં તે તે પ્રદેશના વિદ્વાનો અને
ધાર્મિક જનોએ અંજલિ આપી હતી. આ વિષે સદુપદેશમાર્ગના
ઉપોદ્ધાતના આકાશ પાનામાં જણાવ્યું છે કે :

“ અને પંડિતશ્રીના પરલોક ગમનથી અખિલ ભારતવર્ષને થયેલી
શાશ્વત હાનિ માટે બેદોશગર પ્રસંગે કાવ્ય અને લેખોદ્દાશ ભારતવર્ષના
અનેક વિદ્વાનોએ પોતાની સાગણી પ્રદર્શિત કરી છે. ” પણ કમભાગ્યે
તે બધનો સંગ્રહ ન કાઈ વૈષ્ણવે કે તેમના શિષ્ય કે સાહિત્યપ્રેમીએ
કર્યો. જો તે સંગ્રહ થયો હોત તો આપણને તે જાતના બધા મોટા
માણ્યોના પંડિતજી વિશેના આદરભાવની સ્પષ્ટ સમજ પડત.

(૪૨) સાહિત્ય સેવા

“દયાનંદ સરસ્વતી, શાસ્ત્રી શંકરલાલ, ગદ્દલાલજી એ આપણા સંસ્કૃતનાચાર્યો નવશિક્ષણના ફળ નહોતાં. વેલી વેત્રી દૂધમાં ખરતા, મદામહેા પાપ્યાવની લેખનીમાંથી સંસ્કૃતના સરોવર નિર્જરતાં ને પુણ્ય સરોવરો સમાં એ પાવનકારી હતાં.” પા. ૮૭ ગુરુદક્ષિણા—કવિ શ્રીન્દાનાલાલ.

પંડિતજીનું સામાન્ય જીવન આપણે જોઈ ગયા તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે કે તેમના જીવનમાં ધર્મ અને સાહિત્ય વાણી તાણી રૂપે ગુંથાએલું હતું. લગભગ આગિયાઠ વર્ષની વયે તેમનામાં પ્રકટરૂપે સાહિત્ય ને કાવ્યની ચમત્કૃતિ જન્મી હતી. તે અદ્ભુત શક્તિવાળી ચમત્કૃતિથી હૃદયજ્ઞ થયેલું સાહિત્ય તે કાળના હજારો સાહિત્ય-સિકા ને ધર્મ પ્રેમીઓની પ્રેરણારૂપ બન્યું હતું તેમનામાં સાહિત્ય ભગવાનો તથા લખવાનો કેવો રસ હતો તથા તેના ધડતરમાં મહત્ત્વનો ફાળો કેવી રીતે ભજવાયો હતો તે બીના જાણવા જેવી છે. સામાન્ય રીતે પંડિતજીએ પોતાના પિતાજી પાસે સદ્વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હતી. તેઓ પોતે જણાવે છે કે.

શારીરનયનસાહિત્યં નાડમુદૈન્યસ્ય સાધનં કિંત્ર મે

યદ્વચા શાસ્ત્રદશો નિજબનકં તં બજો ધનશ્યામમ્

સત્સિદ્ધાંતમાર્તંક પા. ૪૪૬

મારૂં શરીર નયનથી રહિત હોવાથી, આખથી યત્ન કેાઈપણ કાર્ય માટે હું યોગ્ય ન હતો, તથાપિ જેમની કૃપાથી મને શાસ્ત્રરૂપી નેત્ર મળ્યાં, તે મારા પિતા ધનશ્યામ ભટ્ટજીને હું બજું છું. આમ પિતાજી પાસેથી તેમણે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. તે એવી રીતે કે આસોમાસની નવરાત્રમાં કેાઈપણ જવો અંથ કે વિષય તેઓ દરવર્ષે લેતા ને પિતાજી પાસે સાંગોપાંગ શીખતા. સામાન્ય રીતે સનાતનો વિચારના વિદ્યાના ઉપાસકો તથા વિદ્યાર્થીઓ આસો સુદ ૬ કે તે પછીની મિતિથી

વિદ્યાની અધિષ્ઠાત્રી ચારદા દેવીનું પૂજન કરે છે. મૂળ નક્ષત્રમાં સરસ્વતી દેવીની (મંથની) સ્થાપના કરવામાં આવે છે. પૂર્વાષાઢામાં તેનું પૂજન કરવામાં આવે છે તે ઉત્તરાષાઢામાં તેનું અલિદાન દેવાય છે. તે અવશ્ય નક્ષત્રમાં તેનું વિસર્જન કરાય છે. વળી કેટલાક વિદ્વાનો આ પૂજન-વિધિમાં પડતાં કાર્ધપણ નવા મંથનો આરંભ આ સમયમાં ભજવા માટે કરે છે. પંડિતજી સરસ્વતી વિસર્જન કર્યા બાદ દરવર્ષે નવો મંથ શીખવાનો આરંભ કરતા હતા. તે તે પોતાના પિતાશ્રી ધનસ્યામ ભટ્ટ પાસેથી શીખતા. શરૂઆતમાં કેટલાંક વર્ષો તેઓ ભણ્યા તે સમજી શકાય છે. પણ પંડિતજી ભારતવર્ષમાં સુપ્રસિદ્ધ પંડિત ને ધર્મની જ્ઞાસા વાળા હજારો માનવોના સદ્ગુરુ થયા છતાં પોતાના પિતાજી વિદ્યમાન હતા ત્વાસુધી (સં. ૧૯૪૨ સુધી) દરેક દશેરાના દિવસ સુંરી-તેઓ ગુરુમુખ નવો મંથ ભજુવાનો આરંભ કરતા હતા.

પંડિતજીના સાહિત્ય લેખનની શરૂઆત રુક્મિણી ચંપૂ નામના સંસ્કૃત કાવ્યથી થઈ. તે કાવ્ય તેમણે પોતાના એક સહાધ્યાયી પાસે લખાવ્યું. તે મંથમાં શ્રીરુક્મિણીજીના વિવાહની કથાનું ગદ્ય ને પદ્યમાં સરસ વર્ણન કરેલું છે તેમાં તેમણે જુદાજુદા વૃત્તો તથા અલંકાર યોજ્યા હતા. આ કાવ્ય તેમણે પિતાજીને સંભળાવ્યું. તે સાંભળી નેમના પિતાજી હૃદયમાં ખૂશ થયા ને પુત્રની સર્વોત્કૃષ્ટ કવિત્વ શક્તિની આછી ઝાખી તેમણે આ મંથમાં કરી. પણ તે જ વખતે તેમને વિચાર આવ્યો કે જો આ કાવ્યની પ્રશંસા હું તેના મુખ પર કરીશ તો એને નવા નવા કાવ્યમંથ રચવાનો નાદ લાગશે ને વેદાન્તનો અભ્યાસ છોડી દેશે. આથી તેમણે તે કાવ્યમાં કેટલાક દોષ બતાવીને પછી કહ્યું કે “કવિતા કરવી એ કંઈ વિદ્વાનનું જુષણ નથી, જ્યારે વેદાન્તમાં પરિશ્રમ કરે અને સિદ્ધાંતો સમજી સમજાવી શકે ત્યારે જ તે ખરે પંડિત કહેવાય. માટે આ કાવ્યમાં તેં વખત ગુમાવ્યો તેને બદલે વેદાન્તનો કોઈ લેખ લખ્યો હોત તો વધારે ઉપયોગી થાત.” આવાં પિતાનાં માર્મિક વચનો સાંભળતાં પંડિતજીને રીસ ચઢી અને તેના આવેશમાં

તેમણે પોતાના સહાધ્યાયી પાસે એ ચંપૂના લખાણના બધા કાગળો માગી અને તે નીચે જઈ ફૂવામાં ફેંકી દીધા. આ વાતની એમના પિતાને ખબર પડતાં તેમણે તે માટે સહજ મધુર વચનથી કપકા આપતાં કહ્યું કે મેં એ મન્ય નબ્ત કરવા કહ્યું ન હતું, પણ તારા સારા માટે કહ્યું હતું ખરું પૂછે તો એ કાવ્ય પણ સરસ હતું. હરો જે ચયું તે ખરું. એમાંના જે સ્થોકો તને સહિષ્ણતા હોય તે લખાવી રાખજો. અને તે લખવા માટે એક વિદ્યાર્થીને એમના પિતાએ ભલામણ કરી. આથી પંડિતજીને ઘણો આનંદ થયો તે તે સંપૂર્ણ ચંપૂ પોતે પોતાની સ્મરણશક્તિના પ્રભાવે-પેલા વિદ્યાર્થી પાસે લખાવી દીધો. આ ઉપરથી તેમના પિતાને ખાતરી થઈ કે આ પુત્રની સ્મરણશક્તિ સારી છે એટલું જ નહિ પણ એ તો ‘શતાવધાની’ દેખાય છે. પછી તેમણે તેને અવધાનનો અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. તેમાં તો તેઓની સ્મરણશક્તિ એવા તો કળાવાદ કે એ પંડિતને શતાવધાની તો શું પણ સદસાવધાની કહીએ તો પણ તેમાં અતિશયોક્તિ નથી, એમ આખા આર્પાવર્તમાં જાણીતું થયું. આ રુદ્રમિણી ચંપૂ કાવ્ય સંસ્કૃતમાં છે. તે સંવત ૧૯૧૩ માં તેમની ત્રે વર્ષની ઉંમરે લખ્યું હતું.

પંડિતજીની સાહિત્ય રચના સંસ્કૃત ને ગુજરાતી ભાષામાં છે. સંસ્કૃત ને ગુજરાતીમાં તેમણે રચેલા ગ્રંથોની યાદી નીચે મુજબ છે.

અ. સંસ્કૃત ગ્રંથો

(૧) ધમુના લહરી	(૮) વલ્લભ રત્નિરત્નાવલી ટીકા
(૨) રુદ્રમિણી ચંપૂ	(૯) ઘટખર્પર કાવ્ય ટીકા
(૩) વેદાન્ત ચિન્તામણિ	(૧૦) કંસ વધ
(૪) સત્સિક્ષાતમાર્તક	(૧૧) જાણમુકુન્દ રતોત્ર
(૫) મારુતશક્તિ	(૧૨) નિર્મલ ઉપર સત્સેનક
(૬) કોપનિષદખ્યાખ્યા	ભાજન ટીકા
(૭) કૃષ્ણાભિસાર કાવ્ય	(૧૩) વિષ્ણુ સદસજાવ્ય

અ. સંસ્કૃત ગ્રંથો

(૧૪) બ્રહ્મવૈજયંતીભાષ્ય	(૨૦) ચંડીસમશતીભાષ્ય
(૧૫) શાંતિદશ્ય વિદ્યા ભાષ્ય	(૨૧) ગાયત્ર્યર્થ
(૧૬) જીવ સ્વરૂપ નિરૂપણમ્	(૨૨) વામન જ્યોતી
(૧૭) મહાવાક્ય નિર્ણય ટીકા	(૨૩) અણુ ભાષ્ય ટિપ્પણમ્
(૧૮) મહાવાક્યાર્થ નિરૂપણ ટીકા	(૨૪) કૃદન્ત વ્યૂહ
(૧૯) શુદ્ધાદૈત ચંદ્રોદય	

વ ગુજરાતી ગ્રંથો

(૧) શ્રીવલ્લભાખ્યાન ઉપર
ટિપ્પણ	(૧૫) વૈષ્ણવ ધર્મ કર્મ-પંકિતજી
તથા ગો શ્રાદેવકીર્તનનાચા-
ર્યંજીનો ધર્મબોધ
(૨) ભૂકુંડ ચરિત્ર	(૧૬) ધર્મ બોધ (ઈશ્વર સિદ્ધિ
ધર્મનું સ્વરૂપ, પાપનું સ્વરૂપ
કથા ભજન ને કીર્તનભક્તિ
કાણે કરવી ? ભક્તિ મહિમ
વિષે પદઃ આ ૭ વિષય)
(૩) સુમનોવિનોદ	(૧૭) સદુપદેશમાર્તુંડ ભા ૧
લામાં વર્ણુશ્રમધર્મવ્યવ-
સ્થા ને ભા.૨-માં જન્મતનું
સ્વરૂપ, વિદ્યા કલ્પલતા ઝગ્ન
વર્ણન
(૪) કામંદકીય નીતિસાર	(૧૮) ઈશ્વર સિદ્ધિ
(૫) અપ્પય્ય દીક્ષિતકૃત વૈરાગ્ય
શતક	(૧૯) ચાણુક્યની ચતુરાઈ
(૬) કચ્છ મહોદય	(૨૦) સુભાષિત લહરી
(૭) નીતિદર્શન	(૨૧) દશમ ચરિત્ર કવિ રત્નેશ્વર
(૮) દયાવતારસ્તોત્ર	(૨૨) અણુભાષ્યનું ભાષાંતર
(૯) હૃદયદૂતસાર	
(૧૦) ગીતાજી સમશ્લોકી	
(૧૧) રસિકવલ્લભનું પ્રકાશન	
(૧૨) જુદા કથાસારલંબક પહેલો	
(૧૩) પ્રહલાદાખ્યાન ભાણુદાસ કૃત	
(૧૪) આર્ય સમુદય માસિક વર્ષ
૧-૨ (૧૯૪૨-૪૩) (૧૯
૪૪-૪૬)	

ઉપર લખ્યા તે ઉપરાંત પંડિતજીનાં ગુજરાતી સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનો એકઠો થયા હશે. આ ગ્રંથોનો પરિચય આપતા પહેલાં પંડિતજી સાથે અસહિષ્ણુ જનો તરફથી શાસ્ત્રીય વાદો થતા, તથા તેમને ઉતારી પાડવા માટે પ્રયત્ન થતા તેનો એક સમૂહ પ્રસંગ નીચે વર્ણવ્યો છે, જેથી વાચકને ખ્યાલ આવે કે પંડિતજીનું જીવન બેધારી તક્તવાર જેવું હતું. ધડોની નરરાય નદિ ને પૈની પૈદાશ નહિ. ઉત્તર દેવામાં જરાક ક્ષતિ હોય તો કાગતો વાધ થતો પણ વાર ન લાગે ને બગબગ ઉત્તર અપાય તો કહે, 'ભાઈ, વિદ્વાન પંડિત છે, તે ઉત્તર આપે ને! એમાં શી નવાઈ?' સંવત ૧૯૪૪ તા. ૧૦-૨-૮૮ પંડિતજી જોધપુર ત્યાંના આમંત્રણથી પધાર્યા. ત્યાં સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય એ શ્લોક ઉપર વ્યાખ્યાન આપવા માટે ફેટલાક ભાઈઓએ માગણી કરી. પંડિતજીએ શ્લોક ઉપર વ્યાખ્યાન આપતાં કહ્યું કે તેની વ્યાખ્યા પાંચ પ્રકારે થઈ શકે છે, અને વિસ્તારથી સમજાવતાં બહુ સમય લેશે માટે હું ટૂંકામાં તે કહું છું. આ શ્લોક સમજાવતાં ત્રીજી વ્યાખ્યા સમજાવવાની શરૂઆત થઈ એટલે પંડિત શ્રીરામે શુદ્ધાદૈત શબ્દનો અર્થ શો? એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે સભામાંના એક સદ્ગૃહસ્થ અનંતરાયજીએ કહ્યું કે આવો પ્રશ્ન વ્યાખ્યાન પછી પૂછવો બટે! આથી પંડિતજીએ વ્યાખ્યા જલદી પૂરી કરી ઉત્તર આપ્યો કે શુદ્ધ એવું અદૈત કર્મધારય સમાસ છે.

શ્રી રામ—અદૈતમાં શુદ્ધ પદ દેવાનું શું કારણ છે, અને તેથી કેાની વ્યાવૃત્તિ થાય છે!

પંડિતજી—માયાસંજ્ઞ સંહિતને શુદ્ધ માન્યું છે, અને માયા સંજ્ઞ યુક્તને અશુદ્ધ માન્યું છે. માયાવાદીના મનમાં જે અદૈત છે તે બની શકતું નથી. તેની વ્યાવૃત્તિને વારતે શુદ્ધ પદ છે.

શ્રી રામ—શુદ્ધ પદનું વ્યાવર્ત્ય કોઈ તમારા મતમાં પ્રસિદ્ધ છે!

પંડિતજી—વ્યાવર્ત્ય પોતાના મતમાં જ પ્રસિદ્ધ હોય એવો નિયમ નથી. બુદ્ધો શબ્દગુણકપ્રકાશમાં એમ કહ્યું છે. તર્કશાસ્ત્રમાં શબ્દ એ ગુણ

૨૭૬ : ભા. મા ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

વિલાસ સભા તરફથી પ્રગટ થયેલ સદુપદેશ માતૃકા, 'તે કાવ્ય સારા અનુપ્રાસ સાથે ચમત્કૃતિવાળું છે. તેની અનુપમ શક્તિના પ્રસાદને સ્વાદ લેવા જે મનુષ્યો આવશ્યક થયા છે. તેમને સુવિદિત જ છે,' એમ જણાવ્યું છે. તેથી તે છપાયેલ દરે.

(૨) રુક્મિણી ચંપૂ : આ ગ્રંથ પંડિતજીએ તેર વર્ષની વયે બનાવ્યો હતો. આ ગદ્યપદ્યાત્મક સરસ કાવ્ય છે જેની, રચના અતિ પ્રૌઢ ને ચમત્કારોથી ભરપૂર છે. તેનો મંગલાચરણનો પ્રથમ શ્લોક જે વક્રોક્તિમાં લખાયેલો છે તે, આ ગ્રંથના અઢારમા પાને છપાયેલો છે. તેર વર્ષની સામાન્ય અવસ્થામાં આવી જતનો ગ્રંથ નિર્માણ કરવો, ને તે પણ અપૂર્વ ચમત્કાર સાથે દ્વિઅર્થી કાવ્ય, તે પંડિતજીની અસૌકિક દિવ્ય શક્તિનો જ પ્રભાવ હતો. આ ગ્રંથ મેં છપાએલો જોયો નથી પણ આર્થધર્મપત્રિકા વર્ષ ૩ અંક ૧૨ માં પા ૧૪૭ માં જણાવ્યું છે કે "પંડિતજીએ સૌથી પ્રથમ રુક્મિણી ચંપૂ નામનું સંસ્કૃત કાવ્ય પોતાના એક સહાધ્યાયીને હાથે લખાવ્યું હતું. + + પરંતુ આ ઉછરતા કવિની તે વખતે પૈસા સંબંધી બધી જ તંગ રિયતિ હતી. એનો ખ્યાલ એટલા ઉદરથી આવશે કે તે વખતે તેમની પાસે નવો ગ્રંથ કે શ્લોક લખાવવાને પૂરતા કાગળો પણ ન હતા. તેઓના પિતા પાસે પડેલા જન્મોતરીના જુના કાગળો પાછળ લખા-એલો આ ગ્રંથનો ત્રુટિત ત્રુટિત લેખ હાલ અમને હાથ લાગ્યો છે. આ અપ્રકાશિત અંગ્રજી કાવ્ય અમારી પાસે પડ્યું છે." (સં. ૧૯૬૦ ના માગસર સુદ ૯)

(૩) વેદાન્ત ચિન્તામણિ : આ ગ્રંથ વિષે પા. ૩૧માં વિસ્તારથી ચર્ચા કરી છે. આ ગ્રંથની ત્રણ આવૃત્તિ થઈ છે. મૂલશિદુર્ગાશ-શિમિતવિક્રમવર્ષે વ્યઘાયિ પંચદશી વિક્રમ સંવત ૧૯૨૧માં આ પંચદશી નિર્માણ થઈ. તેમાં પંદર પ્રકરણ છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં સર્વ-ધર્મવિશિષ્ટ પરમાત્મા છે, તે સર્વકર્તા છે એમ યુક્તિથી અને અનુમાનથી લખી વિવિધ નાસ્તિક મતનું નિરસન કર્યું છે. (૨) બીજા પ્રકરણમાં શુદ્ધાદૈત મતમાં વેદમત બ્રહ્મવત્ ભાગવત ને તેઓને અનુસરતાં

બીજાં શાસ્ત્રોનાં શાબ્દ પ્રમાણુ છે, તે સારી રીતે સમજાવ્યું છે, તે સંસારની ગતિ નિરૂપણુ કરી છે. (૩) જડ જીવ અન્તર્યામી સચ્ચિદાનંદના અશો છે, તે બ્રહ્મ સાથે તેમનું ઐક્ય છે, તે વર્ણવ્યું છે. (૪) જગત સત્ય છે, તે ત્રિવિધ રીતે સમજાવ્યું છે. (૫) આ પ્રકરણમાં જગત સત્ય છે, તે માટે ઉદાહરણ આપ્યા છે તથા આવિર્ભાવ તિરોક્તિ વગેરેની સમજ આપી છે. (૬) વિકૃતપરિણામવાદનું ખંડન ને અવિકૃત પરિણામવાદનું શ્રુતિ સંમત સમર્થન કર્યું છે. (૭) ભગવદ્ધૃષ્ટાંથી જીવોનું પ્રગટ્યું ને અદ્વૈતામમતારૂપ અવિદ્યાથી સંસારમાં જીવની આસક્તિ થાય છે, તે વાત વિચારી છે. (૮) જીવ ને અન્તર્યામી વિષે નિરૂપણુ છે. જીવ ભગવદ્દંશ છે, અણુ છે, પરતઃ છે તથા ભગવદ્ ધૃષ્ટાંથી અવિદ્યાથી બંધાયો છે. તે પ્રતિનિમિષ નયો પરંતુ ભગવદ્દંશ છે ને અક્ષરરૂપ છે. જ્યારે અન્તર્યામી સર્વજ્ઞ, સર્વ પ્રેરક, આનંદરૂપ, કર્તા નિર્વિકાર છે, તે વાત શાસ્ત્રરીતે નિરૂપણુ રી છે, (૯) જીવ પ્રતિનિમિષ છે તે વાત સમર્થન કરનાર મતોનું તાત્પર્ય વિદ્વન્મંડલ વગેરે આકર મંથોના પ્રમાણથી ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. (૧૦) બ્રહ્મ સર્વમંક છે, બ્રહ્મના ધર્મો, શક્તિ નિત્યપણું ગેરે વાતો ચર્ચા છે. (૧૧) શ્રીરામાનુજ મતની સમાલોચના કરી છે. (૧૨) શૈવ શાક્તમતનું ખંડન છે. (૧૩) જગત અક્ષર ને અન્તર્યામીનું વર્ગાદિના દૃષ્ટાંતથી અદ્વૈતપણુ બતાવ્યું છે. (૧૪) પ્રકૃતિ, પુરુષ વિવેકની સમજ ને અક્ષરબ્રહ્મનું વર્ણન છે. (૧૫) ચૌદ પ્રકરણની વાતની સંગતિ કરી ભગવાનનો લીલા, અને લીલા પરિકર ભગવદાત્મક છે, તે વાત સાબિત કરી છે. જીવની સંસાર ગતિ, ને દૃઢ ભક્તિથી સંસારમાંથી મુક્તિ તે વાત ચર્ચા છે. ભક્તનું મુક્તિનું સ્વરૂપ, ને સ્વતંત્ર ભક્તોને મુક્તિથી અધિક ફળ મળે છે તે વાત લખી છે. ભગવદ્ કૃપાપાત્ર ભક્તને આનંદમય દેહ હંમેશા છે. શરણુ ને આત્મનિવેદનનું નિરૂપણુ કર્યું છે, સેવા સાધન વગેરેનું વર્ણન, વૈષ્ણવ આચાર વગેરે બહુ વિષયો આ પંદરમા પ્રકરણમાં છે. છેવટે ભાગવાન શ્રીકૃષ્ણ, આચાર્યશ્રી અને પ્રીયુષાદિઓને નમીતે મીઠાશ્વરવક્ત્ર ગુરુની કૃપાદષ્ટિથી,

પિતા ધનશ્યામથી સકલ શાસ્ત્રની બાલવયમાં પ્રાપ્તિ તે તે બન્નેની કૃપાથી અનેક ગ્રાન્થ નિર્માણ રચ્યાનેા ઉલ્લેખ છે. છેવટે યાવન્ન્યન્દ્ર-દિવાકરો પૃથ્વી ઉપર વેદાન્ત ચિન્તામણિ વિજય પામેા એમ કહી એ આ સકલશાસ્ત્રરૂપ સાગરની સાગરરૂપ ગ્રંથ સમાપ્ત કરે છે.

(૪) સંક્ષિપ્ત માતૃકા:-આ ગ્રંથ વિષે આ ચરિત્રના પાઠ ૩૪ થી ૩૭ સુધીમાં સારી રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે વાત પણ તે જ પૃષ્ઠોમાં વર્ણવી છે. આ ગ્રંથની બીજી અર્ધા સારી રીતે સંશોધન કરીને શ્રી. હરિશંકર ઝાંકારજી શાસ્ત્રીએ નારાયણનાથ આસનમલ દ્વરે તરફથી પ્રગટ કરી છે. આ ગ્રંથમાં મુખ્ય આઠ પ્રશ્નો ને, તે દરેક પ્રશ્નના આઠ અર્વાતર પ્રશ્નો છે. તેથી કુલ ૬૪ પ્રશ્નો છે આમાં સંપ્રદાય સમ્બંધેના અર્થ, સંપ્રદાયના લક્ષણ, સંપ્રદાયના ભેદ, જુદા જુદા સંપ્રદાયની જરૂરિયાત, સંપ્રદાય ને વર્ણ, આશ્રમ, વર્ણાશ્રમ, યુગ ને નિમિત્ત ને સાધારણ ધર્મ એ છ ધર્મમાં ટોની સાથે સંબંધ છે તેના નિર્ણય; પછી સંપ્રદાયની પ્રવૃત્તિ, તેના આચાર્ય તેમની પરંપરા, ચક્રનો અધિકાર વગેરે પ્રશ્નોની ચર્ચા છે. રામકૃષ્ણના મંત્રની ચર્ચા, ચૈવ શાસ્ત્રાદિ મંત્રો ભોક્ષણના અંગ કે નહિ, મંત્ર ટોણુ આવી રહે વગેરે પ્રશ્નો ચોથા પ્રશ્નમાં છે, વર્ણાશ્રમ ધર્મની આવશ્યકતા, સેવા સાથે સંખ્યા ગાવત્રી થઈ રહે, સંખ્યા ગાવત્રી ન જપનારમાં બ્રાહ્મણ નહીં થાય, પંચદેવતું પૂજન, પાર્થિવ પૂજન, જલિ વૈષ્ણવોદિ, જમવલિવેદિત પ્રસાદ વગેરેની ચર્ચા પાંચમા પ્રશ્નમાં છે; તિલક વિગેની ચર્ચા છઠ્ઠા પ્રશ્નમાં છે, સિવ-વિષ્ણુ ભેદ-અભેદની ચર્ચા સાતમા પ્રશ્નમાં છે. આ આખા ગ્રંથમાં ચાર વર્ણ ને તેમના ધર્મ, ચાર પુરુષાર્થ, વૈષ્ણવના આચારવિચાર, ચાર આશ્રમોનું કર્તવ્ય, ઓઝોનું કર્તવ્ય ઓઝોના ધર્મ વગેરે અનેક પ્રશ્નોની ત્રીજીચરથી શાસ્ત્રોપ રીતે ચર્ચા કરી છે તદુપરાંત સિવ સ્તુતિ શાવિયામ, વિષ્ણુ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે દેવોની જાણિની ચર્ચા, તેમને નિવેદન કરેલી સામધી(પ્રસાદ)નો ઉપયોગ વગેરે અનેક વિષયોની ચર્ચા છે. સંપ્રદાય સ્વરૂપના તથા ૬૪

પ્રશ્નોના સંક્ષિપ્ત ઉત્તર ગુજરાતીમાં વે. શા. સં. ૨૧ ૨૧. શ્રી વિષ્ણુવાચ્યાઈ વળેણે પડિતની સંસ્થા તરફથી, તથા શ્રીદરિયકર ઓદારણ શાસ્ત્રીએ કર્યા છે.

મારુત શક્તિ— આ ગ્રંથ વિષે આ ચરિતના પા. ૩૮ થી ૫૧ સુધી વર્ણન છે. મારુત શક્તિ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ વિષે લંબાણુધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષે સદુપદેશમાર્તંડ ગ્રંથમાં લખવામાં આવ્યું છે કે “પડિતશ્રીની મધ્યાવસ્યામાં સ્વામી સદાનંદ ગિરિએ મહાયુગ લાઈગલ કેસના સમય પછી પુષ્ટિમાર્ગ પર ઉદાસીન થયેલા લોકોની પ્રેરણા અને ઉત્તેજનથી સદુચ્ચાક્ષ નામે ગ્રંથ ગુદ્રાદૈત માર્તંડ અને વિદ્વન્મંડલ નામના વૈષ્ણવ ગ્રંથોના ખંડનરૂપે લખ્યો. આ ઉદ્ધવા શાસ્ત્રીય પ્રહારથી વૈષ્ણવ પંથ કમ્પ્યો હતો. તેના વારણ તરીકે પ્રાભંજન નામક લેખ કાટારથ ગોસ્વામી શ્રીકન્દૈઆલાયણ મહારાજે શ્રમ લે લખ્યો. ને સૂત્રરૂપ લેખપર યોગ્ય ટીકા કરવા પડિત-ધામે તેમના પિતા વગેરેની આજ્ઞા થઈ. તેથી તેમણે મારુત શક્તિ નામનો પ્રૌઢ લેખ ગ્રંથરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યો જેનો આશરે ૩૦૦૦૦ શ્લોકના પૂરનો પૂર્વાર્ધ પડિતશ્રીની મદદથી છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયો છે. એ પ્રૌઢ વાદ્યથ રચવાથી તેઓની વટશાસ્ત્રમાં અતુલ્ય સામાન્ય નિપુણતા પ્રતિપાદિત થઈ છે—આ ગ્રંથની ભાષા, તેમાં થએલા કોટિ-ક્રમોના સમાધાનોમાં ચર્ચેલો ગહન ને કઠિન વિષય, પ્રમાણુસગ્રહ, અને પ્રતિપાદિત કરેલ સિદ્ધાન્ત વિદ્વન્મનોને અરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. આવો આકર ને વિસ્તીર્ણ ગ્રંથ દષ્ટિરુદ્ધ પડિતશ્રીએ અવિચ્છિન્ત વાગ્ધારાથી લખાવ્યો છે, તે એમની સર્વશાસ્ત્રજ્ઞતાના પ્રમાણુરૂપ છે. આમ જુદા જુદા કારણો ને લઈને પડિતજીએ વેદાન્ત ચિન્તામણિ, સત્સિદ્ધાન્ત માર્તંડ અને મારુતશક્તિ જેવા અલભ્ય ગ્રંથોની રચના કરી. એમ કહેવાય છે. એ પ્રકારથી વિદ્વાનપુરુષ વાદ રહે. એક તો તેના વંશથી ને બીજું તેની વિદ્યાથી આજે પણ મદુકુળ, ગધુકુળ, વલ્લભકુળના નામથી ભગવાન કૃષ્ણ, રામ ને શ્રીવલ્લભા-ચાર્યજીનું સ્મરણ થાય છે ને તેવી રીતે ગીતાજી, સુખોદિનીજી વગેરે

૨૮૦ :: બા. મા. ગદ્યસામગ્રીનું શ્રવણ અને સાહિત્ય.

અઘોચી ભગવાનનું તે શ્રીમદ્દામરજીનું અમરજી થાય છે. તેમ પંડિતજીના સ્મરણમાં વેદાન્ત ચિન્તામણિ તે સત્સિદ્ધાન્તમાર્તંડ એ અઘો તેમના પુત્ર તે મારુતશક્તિ તેમની પુત્રી તરીકે વિદ્વાનોમાં ઓળખાય છે. આવી જાતનો કમ ધણા સમયથી ચાલતો આવ્યો છે નાગોજીમદ્દ નામના એક વિદ્વાનનું સ્મરણ પરિભાષેન્દુશેખર, શબ્દેન્દુ શેખર તે તેમના પુત્રો તે લઘુમંજુષા તે તેમની પુત્રી છે એમ તેમણે પોતે પોતાના અથમાં જણાવ્યું છે. પંડિતજીને પોતાને એ પુત્રી યથેચ્છી તે પછી એક પુત્રી ઉમરેડમા તે બીજી પુત્રી પંડિતજીના ગોસોકવાસ પછી ૮ માસની થઈ વિદેહ યથેચ્છી. તેથી તેમનો વંશ ચાલુ નયો, પણ સત્ સાહિત્યરૂપી વંશ તો ચંદ્ર-સૂરજના પ્રકાશ પેઠે દ્વિમેશ રહેવા સરળયા છે.

(૧) કડોપનિષદ્ વ્યાખ્યાન-પંડિતજીએ કેટલાક ઉપનિષદો ઉપર પોતે ટીકાઓ લખી છે. કડોપનિષદ ઉપર તેમનું વ્યાખ્યાન અતિ રસભર્યું સરસ બાણમાં છતાં ભાવમંજોર છે. તે અંથ પ્રગટ થયો છે.

(૭) કૃણ્ણાભિસાર કાવ્ય:-સપ્તાકૃષ્ણના અદ્ભુત પ્રેમનું ઘોતક ચાદ્દેલ વિકીરિત છંદમાં ૧૭ શ્લોકમાં બનાવેલું સુંગરભક્તિયુક્ત આ સુંદર કાવ્ય છે. બીજા વિદ્વાનો અભિસારિકા નાવાનાં વર્ણન પોતાના કાવ્યમાં કરે છે, ત્યારે અહિંયાં નાવકપોતાની પ્રિયા તરફ અસિસરણુ કરે છે, તેનું અલૌકિક અમૃતનિઃશ્વ કવિનામાં પંડિતજીએ વર્ણન કર્યું છે. આ કાવ્ય રચનામાં શાલિધામ નામના એક ભક્તવૈષ્ણવે પંડિતજીને પ્રાર્થના કરી હતી. આ કાવ્ય ઉપર શીઘ્રકવિ નંદકિશોર શાસ્ત્રીએ સં. ૧૯૪૫માં સિદ્ધિ નામની ટીકા સંસ્કૃતમાં કરી છે.

(૮-૯) શ્રીવલ્લભરત્નિઃભાવણી અંથ તથા ઘટખર્જ કાવ્ય ઉપર પંડિતજીએ સંસ્કૃતમાં સમજવા કાયક ટીકા કરી છે.

(૧૦) કંસ વધ-સં. ૧૬૫૦ના અગાઉ વદ ૧૦ જોષપુર સર પ્રતાપસિંહજી જે સુરત આસપાસમાં જ ને એક નીલર મેનાની હતી. તેમણે પંડિતજીને બહુમાનપૂર્વક ખેલાવ્યા. તે તેમની સાથે

હોદ્દા કરનાર હમેશાં રાગગીત ધર્મ સંઘની ચર્ચા કરવા લાગ્યા, તે પોતાની પ્રગતિ તે વાલ મળે તે માટે વ્યાખ્યાન ગોઠવ્યા અહીં તેમણે અવધાનોના પ્રયોગ તથા ઐક્ય ઉપર સુદર વ્યાખ્યાન કર્યા, તે વખતે હસવન કાવ્યની રચના શીઘ્ર કાવ્ય પ્રયોગ તરિક્કે થઈ પડિતછની દિવ્ય શક્તિથી રાગગીત પુરા થયા ને સારી લોક આપતા કર્યું કે હું તમારો શિષ્ય છું આ કાવ્ય માટે સદુપદેશમાર્ત્તક નામના અથવા ૧૪મા પાનામા લખ્યું છે, 'આવો અથ પૂર્વે પાડવરાઘવીય નામે અથ એક પ્રાચીન મિત્રો છે તે અથમા પાડવ તે રામનો વૃત્તાત દિવ્યથી કાવ્યની યોજનાથી આપ્યો છે તેથી તે બહુ વખણાય કે તેજ પ્રકારનું કવિ શિરોમણિનું (પડિનનું) આ કાવ્ય છે તે થોડા માનની વાત નથી" આ કાવ્ય જાણેલું ને જોયું નથી

(૧૧) બાલમુકુદ સ્તોત્ર:-પહેલો તે છેલ્લો સ્તોત્ર શર્દૂલ વિદીકિત જદમાં તે બાર સ્લોકો વસતતિલકા જદમાં એમ આ સ્તોત્રની રચના છે આ સ્તોત્રનું વર્ણન પોતાના ત્યાં બિરાજતા શ્રીમાલમુકુદ દોકોગીનું છે જેનો પાટોતરુવ મહા સુદી બીજો છે

આ દોકોગી શ્રીગુસાર્ધજના સેવ્ય નિધિ છે. તેમણે પોતાના પોતા પુત્ર શ્રીગિરિવરજને આ સ્વરૂપ પધરાવો આપેલું તેમણે તે માધવદાસ વૈષ્ણવને માથે પધરાવ્યું. ત્યાંથી તે સ્વરૂપ કલ્યાણનાસ વૈષ્ણવના ત્યાં બિરાજ્યું, પછી તે સ્વરૂપ જીનાગદ હવેનીમાં બિગળ્યું તે સ્વરૂપ શ્રીમજ્જવદનગી મહાગજે પોતાનાં બેગીજ શ્રીનાહુમેટીજને સેના માટે સોપ્યા તે સ્વરૂપની સેવા ત્યારથી તેમનાં માતા પિતા કરવા લાગ્યા માતાપિતા ગત થતાં પડિતજને તેમના પત્ની તે સ્વરૂપની સેવા કરતાં હતા તે સ્વરૂપ શ્રીમદ્દલાલ સરથામાં મુનઈ કેથેરન બનેધરમા આવેના મદિરમાં બિરાજે છે આ સ્તોત્રમાં અગત્યના ગાલકૃષ્ણની વિવિધ લીલાઓનું સુદર વર્ણન કર્યું છે

(૧૨) નિખલ ઉપર સત્તેજહલાજન ટીકા:-તરવહીપ નિખલ ઉપર લખવા માટેની આ વ્યાખ્યા અધૂરી છે તે જણાયેલી છે

૨૮૨ :: ભા મા ગદ્યલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

(૧૩) વિષ્ણુસહસ્ર ભાષ્ય:-જપાયેલું હોય તેમ લાગતું છે. આ ભાષ્ય માટે સચિત્ર સાક્ષરમાળા ખાન ૧૭૮ માં લખ્યું છે, “શ્રી પ્રાચ્યજીવન હરિદ્વર પંડ્યા જીનાગઢની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં અધ્યાપક તરીકે રહ્યા હતા. ત્યાંથી તેઓ ભારતમાર્તંડ પંડિત ગદ્યલાલજીના આ જીવનથી મુગ્ધ થયા. ત્યાં તેઓ વિષ્ણુસહસ્ર નામનું ભાષ્ય રચતા હતા પરંતુ તેઓ પ્રધાન્યક હોવાથી મોઢેથી બોલો સાક્ષી પામે લખાવેલ હતા. તે રીતે ભાષ્ય લખ્યું. ને સં. ૧૯૪૬ થી ગુજરાતી પ્રેસમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના ભાષાંતરનું કામ કરે છે.” એવી નોંધ છે.

(૧૪ થી ૨૩) સુધીના ગ્રંથો અપ્રકાશિત છે ને તે હાથ કંપ છે તે પણ નક્કી નથી. નં. ૨૦મા ગ્રંથ માટે શ્રીનિરુદ્ધદાસ રાજરામ દલાલ આયંધર્મ પત્રિકા વર્ષ ૧૯૧૭ અંક ૧૧માં લખે છે કે “પંડિતશ્રી ગદ્યલાલજીએ ગીતા અને સમયગીત એ બેઉ ઉપર પોતે સંસ્કૃતમાં ભાષ્ય લખવા માંડ્યા હતા. પરંતુ એમના જે પુસ્તકો અમને હાથ લાગ્યાં છે તેમાં તેની પ્રતિ જાણી નથી. તે ઉપરાંત એમ લાગે છે કે એમના સંગમાં ગહેનાર એમના કાર્ત્તવ્ય વિદ્યાથી પાસે તે હોવી જોઈએ. તે મૂળ પ્રતિ જે ટાઇ પૂરેપૂરી અમને સોંપશે તે સોંપનારને દરેક ભાષ્યના રૂપિયા ૧૦૧ ઈનામ તરીકે આપવામાં આવશે.” (સં. ૧૯૫૮ના આમે માસ નવરાત્ર.)

(૨૪) દૃઢાન્ત વ્યુહ:-એના માટે વેદાન્તચિન્તામણિ ગા. વા. સાક્ષીજી રમાનાથ બાટે પત્રિકા પ્રકટ કરેલી તેમાં પોતે તે નોંધે છે એવો ઉલ્લેખ છે.

આ સિવાય તેમના શીઘ્ર દ્વિતા પ્રસંગે રચેલા અનેક શ્લોકો, કાવ્યો તથા પ્રાસંગિક સાહિત્ય તે વખતે પ્રકટ થતાં સમાવિષ્ટમાં હશે.

(૫) પંડિતજીના સંસ્કૃતનું દિગ્દર્શન ક્યાં પછી તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યની જે અમલ્ય મેવા કરી છે તેનું દિગ્દર્શન કરીએ. એમણીસમી ચંદ્રામાં નવા સુધારાનો પરન ફેલાઈ વળેલો હોય. તેથી તે પુનઃ લખવાનું નવું સાહિત્ય પ્રકટ થતાં માંડ્યું હતું. તેમાં તેમનો કાર્ય.

પણુ ઠીક ઠીક હતો. (૧૫) આર્થ સુમુદય પત્ર સં. ૧૯૩૨-૩૩ માં શરૂ થયું, તે વિષે પા. ૮૯ થી ૯૩માં વિગત છે. જ્યારે ૧૯૪૪-૪૫ માં ફરીથી આર્થસુમુદય પ્રગટ થયું તેમાં દશાવતાગ્સ્તોત્ર, સુમનો-વિનોદ ગણપદાત્મક, હૃદયહૃતસાર, જલ્દતકયાસાર, નીતિનિદર્શન, નીતિચાર, વિદ્યાવાવિનિકર,

શુદ્ધિપત્ર

પા. ૨૮૩ થી ૨૮૫૨ નીચેની સૂચના મુજબ વાંચવા કૃપા કરવી. પ્રેક્ષમાં ફોર્મો ગોઠવવામાં અવ્યવસ્થા થઈ છે. તેથી નીચેની પાના ૨૮૨ છેલ્લો લીટી 'તેમાં તેમનો ફાળો ઠીક ઠીક હતો' ત્યાર પછી પાના ૨૮૪ 'ગત સદીએ પેડે એકલું ધર્મ, બક્ષિત કે નીતિ વિષે કાવ્ય પ્રયોગ લખવા એ પરિપાટો હવે મટી મૂક હતી,' ત્યાંથી વાંચવાનું શરૂ કરીને પાના ૨૮૫ 'આમ ગ્રામીન ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રકટ કરવામાં આગ્યું' ત્યાં સુધી વાંચી, ત્યારપછી પાના ૨૮૩ 'આર્થ સુમુદય પત્ર સં. ૧૯૩૨-૩૩માં શરૂ થયું' ત્યાંથી વાંચવાનું શરૂ કરી, પાના ૨૮૪ 'શ્રેષ્ઠની સમજના તો બેડા છે સમ જ આઈ' ત્યાં સુધી વાંચી, પાના ૨૮૫માં તેનું અનુસંધાન વાળું કવિત 'હે રસ અલંકાર યાજી બાંધીને બાગે છે' ત્યાંથી વાંચવું ત્યાર પછી બધું કેમસર છે.

પુરુષોત્તમરાય નોંધીપુરા એમ. એ, સાચત્ર સાદારમાળા પા. ૮૪૩ ના લખે છે કે 'પંડિતશ્રીની કવિત્વ શક્તિ અદ્વિતીય હતી, અદ્ભુત હતી. રસાલંકાર, શબ્દાર્થગૌરવ, પદસાહિત્ય, શ્લેષાદિ ધરેણીઓથી

૨૮૪ : ભા. મા મહુલાવજીતું જીવન અને સાહિત્ય.

તેમની કવિતાઓ ઓર રીતે ચમકી રહેલી છે, તેવી રીતે તેમની કવિતાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં ગુજરાતી પત્રે તા. ૨૧-૫-૧૯૬૬ પાના ૫૬૫માં એક કવિત આપ્યું છે.

નવા ગુજરાતી જેને હવા અગ્રેજી લાગી

તેના લોક ચમકથી ચમકતા લાગે છે.

શ્લેષની સમજના તો બેઠા છે સમજ ખાઈ

ગત સદીઓ પેઠે એકદમ ધર્મ, ભક્તિ કે નીતિ વિશે કાંઈ અથો લખવા એ પરિપાટી હવે મડી ગઈ હતી સાહિત્યમાં પણ વિવિધ પ્રકારનું ગદ્ય ને પદ્ય સાહિત્ય જુદા જુદા વિષયોના ખ્યાલ આપતું પ્રગટ થતું હતું. તેમાં વિજ્ઞાન, જુગોળ, સમાજ, પ્રકૃતિ વગેરે અનેક વિષયોમાં સાહિત્યકારો લખવા મડ્યા હતા. આપણા પંડિતજીએ ધર્મને પ્રાધાન્ય આપી તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવિધ પ્રકારનું સાહિત્ય પ્રગટ કરવા માંડ્યું હતું. તેમાં તેમણે પ્રાચીન નીતિશાસ્ત્રના હિતોપદેશ વગેરે અનેક અંથોનું રસિક ભાષાંતર કરી, જનતાની જાનતપાને સંતોષવા માંડી હતો. (૨) જુકુંડ ચારત્ર, (૩) સુમતે-વિરોહ, (૪) કામંદરીયની નિશ્ચાર (૫) નીતિદર્શન જુદકથાસાર એ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સામાન્ય જનતાને બોધ ને વ્યવહાર ગ્રંથ મળે તેવા વાર્તારૂપે રસિક અંથો છે, તેનું પંડિતજીએ સહેલી ભાષામાં ભાષાંતર કરાવી પ્રગટ કર્યું છે. (૫) અપ્યય દીક્ષિતકૃત વૈરાગ્યશતક હમ્યકૃત, તે મનોદૂત જે હરિહર ભટ્ટ તથા બીજા જટનાં લખેલાં છે. તે કાવ્યઅંથો પદ્યમાં રહી, તેના ઉપર સુંદર વિવેચન ગદ્યમાં કરી છે, તથા કેટલીક ઐતિહાસિક વાર્તા પંડિતજીએ લખી છે. (૬) કમ્બ મહોદય પણ ભાષાંતર અંથ છે. (૭) શ્રીવદ્ધભાખ્યાન ઉપર દિપ્પણ ને તેની સમજ આપતું આપ્યું પ્રકરણ આજ અંથના ૫૧-૫૫થી ૫૬ પાનામાં છે. ગીતાજીતું સમ્બોધી ભાષાંતર સરગ શૈલીમાં સમજ સરળ રીતે ને આમ્મજનતાનું પ્રિય ધર્મ પડે તેનું છે. તેવી રીતે અવમાં ગીતાજીતું ભાષાંતર તથા રમજુતી પણ છે. આપણા મહા-

ગુજરાતના વૈષ્ણવી રસિક કવિ દયારામે રચેલો તત્ત્વજ્ઞાનનો મહાઅંથ રસિકવલ્લભ, તે આ અંથ છે. આ અંથની ભાષા રસિક ને ચિત્તને પ્રસન્ન કરે તેવી છે. તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં કાવ્યમાં આવા સરલ ને રસિક અંથો ઓછા હોય છે. પંડિતજીએ પ્રાચીન કવિઓનું ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રગટ કરવા માંડ્યું હતું. તેમાં તેમના પ્રિયજન ભક્ત કવિ દયારામનું તેમણે કેટલુંક સાહિત્ય પ્રગટ કર્યું હતું. તેવી રીતે કવિ ભાણુદાસ કૃત પ્રલદ્વાદાખ્યાન તેમણે છપાવ્યું હતું, તથા રત્નેશ્વર કાવનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો તેમણે પ્રગટ કર્યાં હતાં. આમ પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રગટ કરવામાં:-

રસ અલંકાર યકો ભક્તીને ભાગે છે.
આવી ટેવ ટાળવા નિહાળવા પ્રાચીન રીત,
પંડિતો પ્રચંડ નિત્ય નમ્ર રહી માગે છે;
ખાતરી કરે મયૂરપંત ને વામન જેવી,
ગદ્ગદાલણી ગુજરાતી વાણી જાગે છે.

હવેલા જે અભિપ્રાયો ઉપરથી કવિઓની કવિતા વિશે ખ્યાલ આવશે કે તેઓ એક સમર્થ કવિ હતા ને તેમનાં કાવ્યોમાં કંઈ ને કંઈ આધ્યાત્મિક અર્થ રહેલો હોય છે. વળી તેમણે દશાવતાર સ્તોત્રના કાવ્યમાં પ્રત્યેક શ્લોકે જુદા જુદા વૃત્ત મુકી ત્યાં વૃત્તોનાં લક્ષણો જણાવ્યાં છે. આમ આ કાવ્યોનો સ્વાદ લેનારના હૃદયમાં કાવ્ય કર-કરવાની ઉમિ આવે તો તેને નિયમબદ્ધ કાવ્ય રચવાની સમવડતા આ પંડિતરાજે કરી આપી છે. હંદશાસ્ત્રનો સુંદર સરળ સમજ લેવા માટે તેના લઘુ અને ગુરુ અક્ષરો સાથેના ગણોનો એક હોઢરો તેમણે બનાવ્યો છે.

મમજી સર્વ ગુરુ ય ર ત લઘુ, આદિ મધ્ય અંત
નગજી સર્વ લઘુ, સ જ લ ગુરુ અંત, મધ્ય મુખ સંત

આ ગણો ઉપરથી વૃત્તોના લઘુ ગુરુ અક્ષરોની રચના કરવા કટ સમજ પડે છે.

૨૮૬ :: જા. મા ગદુલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

શ્રીહરિભક્તિરૂપ સરોવર, નવા વર્ષની આર્થના, શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર, દશાવતાર સ્તોત્ર વગેરે તેમનાં કાવ્યો તો દિવ્યથી ને પ્રથમ પંક્તિના કાવ્યો છે. તેવી રીતે સામાન્ય જનસમાજને સમજ પડે તેવાં ભક્તિ-ભાવ પોષક તથા વૈરાગ્ય સૂચક કેટલાં કાવ્યો છે જેમકે

કૃષ્ણકથામૃત પી પી પી, પ્રાણી હો કૃષ્ણ કથામૃત પી પી પી.

કૃષ્ણકથામૃત પાન કરીશ તો, જન્મ કરશે તને જી જી જી. પ્રા.

ધનવનિતાને રિયર માને તું, કાળ હશે તને ખી ખી ખી. પ્રા.

હરિસેવનમાં રાખી મન તું, પાપ કર્મથી જી જી જી. પ્રા.

ગોવર્ધન પ્રભુ ભક્તિરહિતે, ઇંતર કયા તે શી! શી! શી!

તેણું જ ભગવાન કૃષ્ણમાં તસ્લીન થતી ગોપીના ભાવનું તેમણું કાવ્ય છે.

ક્યાં ગયો મારો દુન્દાવન વાસી રે?

હા! હા! નાથ! અનાથ તમારી હું વગર મૃતની છું દાસી રે!
ક્યાં ગયો.

નિર્જન વનમાં તજિ અમલાને, રજનીમાં કરી છે ઉદાસી રે!

ક્યાં ગયો.

મેટી ભુજ જરી અસપ આપો દરિ, અમળાની આવડી શી હાસી રે!
ક્યાં ગયો.

ગોવર્ધન પ્રભુ ગોવર્ધનધર, દર્શનની હું છું પ્યાસી રે. ક્યાં ગયો.

પંડિતશ્રીએ કાવ્યોમાં પોતાનું નામ ગોવર્ધનરાખ્યું છે જે નામ તેમના માતામહ શ્રીવ્રજવલ્લભજીએ પાડ્યું હતું. આવાં સરલ છતાં બોધક, ભાવશીલ, વૈરાગ્ય સૂચક, ગાવામાં મઝા પડે તેવાં, સંગીતમય કાવ્યો પંક્તિજીએ ઘણાં રચ્યાં છે. કવિશ્રીનાં ઘણાં કાવ્યો મુંબઈ ગુજરાતી પત્ર સાપ્તાહિકના દીપોત્સવી અંકોમાં પ્રગટ થયાં છે. છ. સ. ૧૯૨૪, ૧૯૨૭ ૧૯૨૮, ૧૯૩૨ ને ૧૯૩૩ના ખાસ અંકો છપાયાં છે. તેનો રીતે શ્રીકાનજી ધર્મસિંહ એમણે પણ ગદુલાલજીની કવિતાઓ છપાવી છે. ૧૩-૫-૧૯૬૪માં ગુજરાતીમાં ગંગાજી પૃથ્વી પરથી

સ્વર્ગ લોકમાં જશે! એ બાપણ તેમણે આપેલું. આ બાપણ આપ-
વાનું કારણ મંગાળની પાપ મોચની શક્તિ જતી રહશે તેવું કેટલાક
વિદ્વાનો તથા જ્યોતિષકારોએ લખવા માંડ્યું હતું. તેના સમાધાનમાં
તેમને આ લેખ લખવો પડ્યો હતો. વળી કૃષ્ણવણીનો વિદ્વાસ થાય
તે માટે તથા સ્ત્રીકૃષ્ણવણી વધે તે માટે કેટલીક કવિતાઓ તેમણે રચી
છે. તેમ જ સ્વદેશ પ્રેમ સૂચવતાં ભારત વિષેનાં ચોડાં સારાં કાવ્યો છે.
જાણીતા દેશપ્રેમી શ્રીદાદાભાઈનું સન્માન મુંબાઈમાં થયું ત્યારે
પંડિતજીએ તેમની ઉત્તમ દેશભક્તિની પ્રશંસા સૂચવતાં કાવ્યો ગાયાં
હતાં તે તેમના સન્માનસમાગંભમાં આનંદથી ભાગ લીધો હતો.
મુંબાઈ જૂનેશ્વર લાયબ્રેરીના તેઓ હંમેશના સભ્ય હતા તે તેના
ઉત્કર્ષમાં પોતે રસ લેતા, તેઓ પેદાશાંતિની વિરુદ્ધ હતા, પણ ચાતુ-
વર્ણમાં તેમની પૂરી શ્રદ્ધા હતી. તેમના સાહિત્યનું જરામર સંશોધન
કરી, કેાઇ વિદ્વાન પાસે તે પ્રગટ કરાવવાની જરૂર છે ને તે કામ હાથ
ચાલતી ગદ્યલાલજીની સંસ્થા કરે તે શોભાસ્પદ છે. વળી સમભાવ-
વાળા પ્રાર્થનાના તેમણે રચેલા સર્વધર્મ ત્રણ સરસ શ્લોક યાદ રાખવા
જેવા છે.

જે સર્વેશ ગણેશરૂપ લઈને, વિદ્વો હરે સર્વથા,
જેની શક્તિ સરસ્વતી તત્તુ ધરી, મેધા વધારે તથા;
જુદિપ્રેરક સાક્ષી સદ્ગુરુહરે, પ્રમા પ્રસારે અતિ,
તેવા આપ હંમેશ સિંધુકરુણા, દેખે સદા સન્મતિ. (૧)

જે બ્રહ્મા, વરુણેન્દ્ર વાયુ, શિવજી, ગાયે સુદિવ્ય રતને,
વેદો સંગપદ્મોક્તમોપનિષદો, જે સામગો સૌ કવે;
ધ્યાનાવસ્થિતચિત્ત તે ગતિ જુવે, જે યોગિઓ આ જાવે,
જેનો અંત સુરાસુરો ન સમજે, તે દેવ વદુ હવે. (૨)

વિદ્યા ધર્મ વધારજો જનમને, સિદ્ધાન્ત નિર્ધારિજો,
જીવોદ્ધાર વિચારજો જનવિજો, સદ્ભક્તિ વિસ્તારજો;

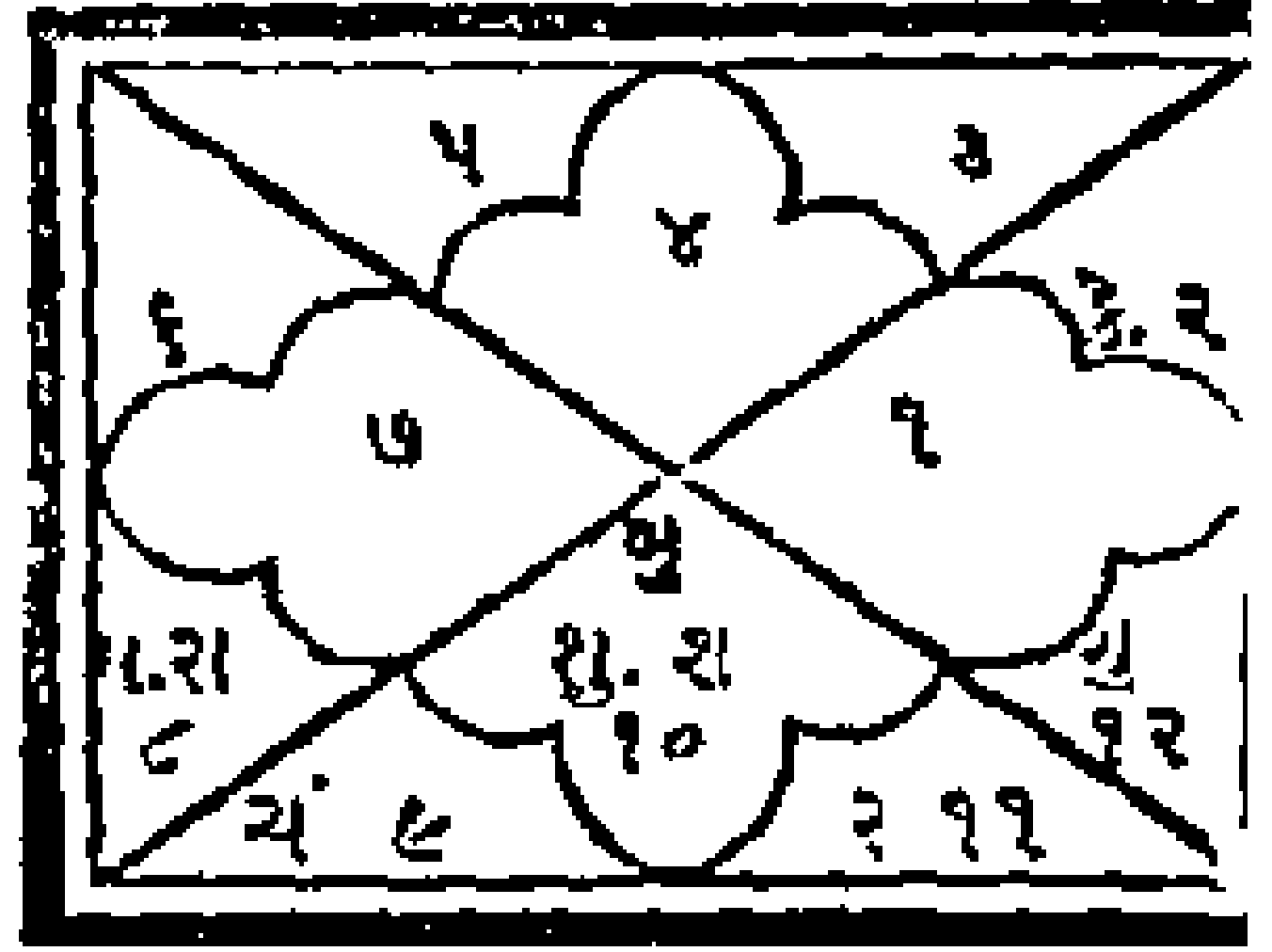
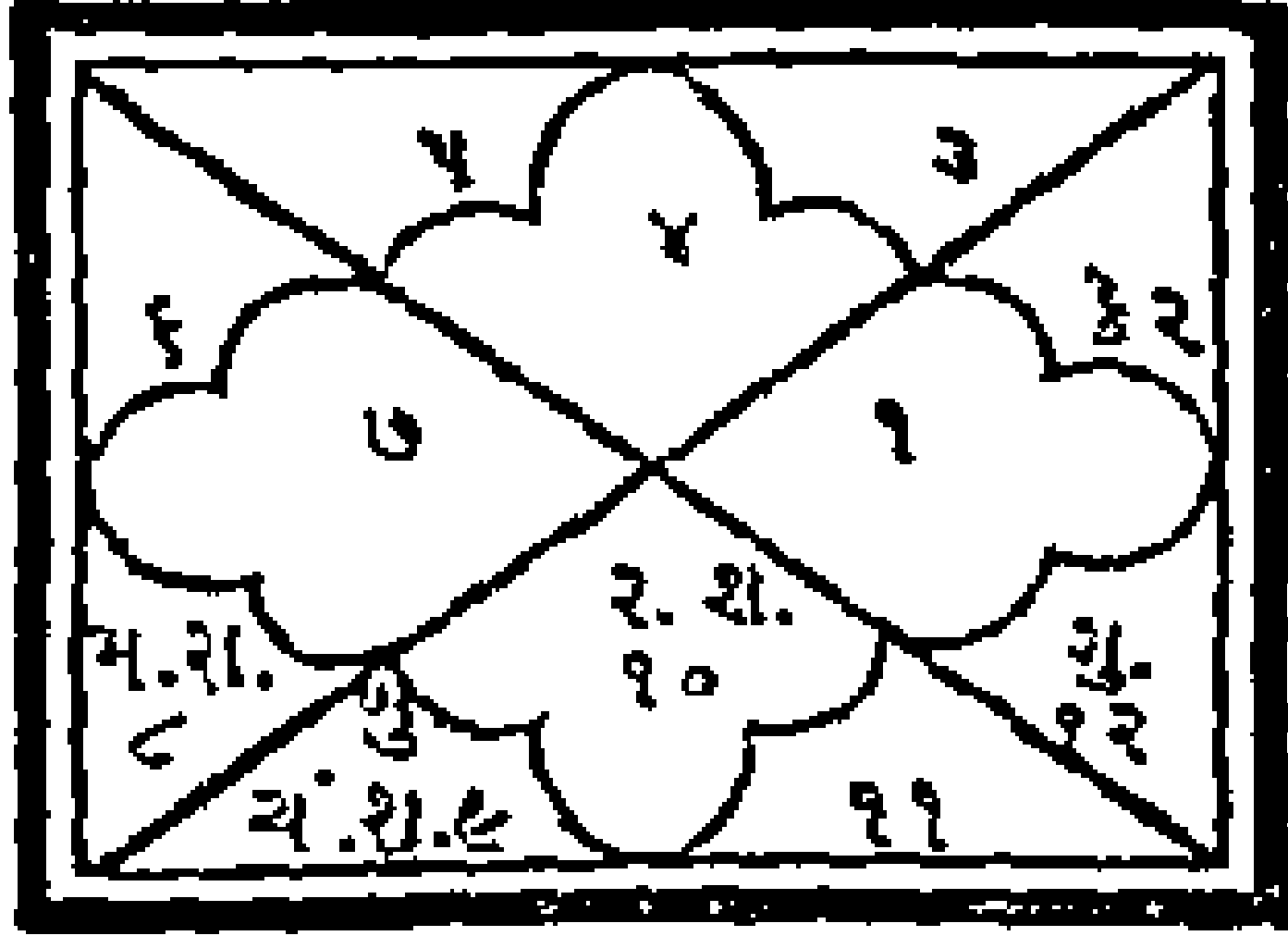
૨૮૮ :: બા. મા. ગદ્યલાલણીનું જીવન અને સાહિત્ય.

શુદ્ધ મંથ પ્રસારને કરિ કૃપા, આત્મીય સંભારને,
દોષો દૂર નિવારને સુખને, સંસારથી તારને. (૩)
હેવટે 'મહાજન મંડળ' નામના એક મહા ગ્રંથમાં પંક્તિજનું
જીવન લખતાં જે અંજલિ આપી છે છે તે લખી આ લઘુ લેખ
પૂરો કરું છું.

“માણસના અંતઃકરણને ચમત્કાર લાગવાને તથા પોતાનું
કર્તવ્ય કામ સમજાવવાને પરમેશ્વરે આ સૃષ્ટિમાં જે કાંઈ અદ્ભુત
ચમત્કાર કરી મૂકેલા છે તેમાં બુદ્ધિ રચનાની ગણના છે. શું માણસ-
ની કે શું જીવ પ્રાણીની બુદ્ધિ સમુદ્ર જેવી ગંભીર હોવાથી તેનો
અંત મેળવવો મુશ્કેલ છે. પણ મનને આનંદ પમાડવા તથા પર-
મેશ્વરના ગૌરવને સમજાવા તેમાંના જેટલા ચમત્કાર જેઈ ચકાસ
તેટલા જેવા એ આપણો ધર્મ છે. આ ચરિતમાં (શ્રીમદુલ્લાલજીના)
પણ તેવા જ ચમત્કારો જેવામાં આવશે એટલું જ નહિ, પરંતુ
અનુકરણ કરવા જોગ અસાધારણ ઈશ્વરી જ્ઞાનનું દિગ્દર્શન થશે.”

(૪૩)

પંડિતજીની જન્મોત્તી

સં. ૧૬૦૧ના પોષ વદ ૧૨ સોમવારે પંડિતશ્રીનો જન્મોત્સવ છે. તેમનો જન્મ રાજસ્થાનમાં કોટા નગરમાં થયો હતો. શ્રીજીમુના-બેટીજી મહારાજના મંદિરમાં જ્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીને શ્રાવણસાંઈજીના મેઘ સ્વરૂપોની લટકીઓ સેવા કરે છે તે મહાનમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. કૃષ્ણચક્રવર્તી તૈજીરીય શાખામાં આપસતંત્ર વ્યવસ્થાના કુલમાં વાઘુવ્રત ગોત્રમાં તૈજંગ વેદવનાટી શાનિમાં પંડિતજી જન્મ્યા હતા. અાજથી આશરે ૧૭૫ વર્ષ પહેલાં પંડિતજીના દાદા ગોપીનાથજી મંદિરોત્તીના નિલાયત ગોસ્વામી બાલકોના ઉપાધ્યાય હતા. ત્યારબાદ શ્રીધર્યામજીજી ઉપાધ્યાય થયા. તે જો મહાનમાં રહેતા હતા તે મહાન ઉપાધ્યાયના ધરના નામે જોગબાલુ. પણ સં. ૧૮૯૧માં જૂનાગઢ નિવાસી ગો. શ્રીજીવલ્લભજીનાં પુત્રી શ્રીલાકુબેટીજી સાથે ધનશ્યામભટ્ટના વિવાહ થયા તેથી તેમના રિવાજ મુજબ જૂનાગઢ રહેવા લાગ્યા. દશ વર્ષ બાદ બન્ને દમ્પતી વળવાના જતાં રસ્તામાં કોટામાં પંડિતજીનો જન્મ થયો હતો.

કુંડલી ઉપરથી ફલાદેશ :-

કેશવીકાર નવ ગ્રહમાંથી સત્તા ગ્રહનું ફળ તપાસે છે. તેના કાલગણમાં સૂર્ય અને શુક્ર બે ગ્રહ બલહીન છે. બાકીના પાંચ ગ્રહ બલવાન છે,

૨૯૭ :: જા. મા. મદ્દલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

આ કારણથી આ પુરુષ સર્વ કાર્યમાં વિજયવાન, રાજપૂજ્ય, તથા પ્રબલ શત્રુનો નાશ કરનાર દેખાય છે.

જન્મ કુંડલીમાં મંગળ, ગુરુ અને શનિ એ ત્રણ મહા પદ્મજ્વાલા બલવાન છે. તેનું ફક્ત રાજ સમાન વિજયી; ત્રિંશાંશમાં સુખ મંગલના ધરમાં ગયો છે માટે આ પુરુષ પ્રમાદી હોવો જોઈએ. સાતમા સ્થાનમાં શનિ ને રવિ એ મહા હોષ્ટેલમ પર પૂર્ણ દષ્ટિ કરે છે. તે કારણથી પાંચ વર્ષ પછી અને ૧૪ વર્ષ સુધી અનેક પ્રકારનું દેહને કષ્ટ અને સદૈવ સારીરિક સુખ આપું, શરીર પ્રમ વધારે એમ બનવું જોઈએ. જન્મ કાલે શનિની મહાદયા મધ્યે જ્યારે ગિની આંતર્યા આવી તે વખતે અંધત્વ યોગ થયો. કારણ રવિ નૈનાધિપતિ છે અને શનિ અષ્ટમેશ છે. બીજા અને બારમા એકે નૈન સ્થાનનાં અધિપતિ પાપમહા અંતઃપાતી હોવાથી અંધત્વ યોગ ગ્રાસ થાય છે. જાત સ્થાનનો માલિક શુભ એ છઠ્ઠા સ્થાનમાં પાપમહાની વચ્ચે છે. માટે જાણ બહેનના સુખનો નાશ કરે. પરાક્રમ (ત્રિજ) સ્થાનનો માલિક શુભ એનું ઈષ્ટમત્ર અધિક હોવાથી ૧૨ વર્ષ પછીથી આખા જન્મ સુધી પરાક્રમ હિતમ અને પરિજન સુખથી યુક્ત રહે. ગુરુની દષ્ટિ પરાક્રમસ્થાન ઉપર છે. માટે ગુરુની મહાદયાના આરંભ એટલે ૧૧ વર્ષ પછી પરાક્રમને હિત થાય. તે ૩૧ વર્ષની હિમર સુધી વિશેષ પરાક્રમનાં સાધનોને સંમદ થાય. તે પછી ૩૨મું શુભનું વર્ષ શરૂ થાય છે, તેથી પરાક્રમ ઉત્તરોત્તર વધારે પ્રસિદ્ધ થતુ રહે. કેટલાક લેકિની આજીવિદા કરી આપનાર તથા પેાષણ કર્તા પથુ તેઓ થાય. સુખ સ્થાનના અધિપતિ શુક પોતાના શત્રુ ગુરુના સ્થાનમાં પાપમહા અંતઃપાતી છઠ્ઠા સ્થાનમાં છે. તે ગોયા સ્થાન પર શનિની પૂર્ણ દષ્ટિ છે, માટે લૌકિક સુખ જોઈએ તેવું ન મળે. પરંતુ શુક વર્ગોત્તમો તથા ઈષ્ટ બલમાં અધિક હોવાથી પોતાના સ્થાનથી દેશાતર મમનથી મોટા જવની પ્રાપ્તિ કરે. પંચમ (બુદ્ધિ) સ્થાનનો સ્વામી મંગળ રરમદી પદ્મજ્વાલા બલવાન ગુરુનો પૂર્ણ દષ્ટિ અને ૨

અત્યંત શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત થાય. છટ્ટા (શત્રુ) સ્થાનમાં ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર એ શુભગ્રહો છે. અને છટ્ટા સ્થાનનો અધિપતિ ગુરુ સ્વમંદી બલવાન તથા નવમ સ્થાનમાં છે, તે કારણથી પ્રબલ શત્રુ ઉન્નત થાય. પરંતુ એ છટ્ટા સ્થાન પાપમંદની વચ્ચે છે. તથા ગુરુ પર શનિની પૂર્ણ દષ્ટિ હોવાથી શત્રુ સંહાર થાય તથા મામાના પક્ષતું સુખ મળે, રોગ પણ પ્રબલ થાય એવો યોગ થયો છે.

સપ્તમસ્થાનમાં સપ્તમાધિપતિ શનિ રશ્મિગ્રસ્ત અસ્તને પામ્યો છે અને પાપમંદની દષ્ટિ અધિક છે, માટે હિંદ્રયનિમ્મલો બને, સ્ત્રી-સુખ એાહું મળે અથવા જે ઈસી થાય એવો યોગ થયો છે. ચત્વિત્તમાં બુધ શુક્ર સપ્તમ સ્થાનમાં વર્ગોત્તમો આવ્યા છે તથા રવિ આઠમા સ્થાનમાં ગયો છે, તે કારણથી ૪૭ વર્ષથી તે જીવતા સુધી સુખની પ્રાપ્તિ થાય, નવમા સ્થાનમાં ગુરુ સ્વમંદી બલવાન છે, માટે પુણ્ય તીર્થાદિકનો યોગ અખંડ થશે. જાત્યશાલીત્વનો યોગ છે પરંતુ શનિની પૂર્ણ દષ્ટિ હોવાથી, વચમાં વચમાં તેનો વિષાત થાય. અને યાત્રાપ્રસંગમાં પણ અનેક સંકષ્ટ પ્રાપ્ત થાય. દશમ સ્થાનનો અધિ-પતિ મંગળ બલિષ્ઠ છતાં, ઇષ્ટ જાળમાં પૂણ્ય વધારે છે. તથા નવમાધિપતિ ગુરુ સ્વમંદમાં અને નવમેશ દશમેશનો દષ્ટિ સંબંધ છે, માટે આ યોગ રાજયોગકાન્ક થાય છે. પરંતુ કેન્દ્રમાં સૌમ્ય ગ્રહ નથી, માટે સ્વરૂપ હિપાયથી, અને અલ્પ કાલમાં જાત્યવૃદ્ધિ ન થાય. તથાપિ સ્વહરતે અતિશય સત્કર્મ થવાનો યોગ છે. પરંતુ મંગળ રાહુ યુક્ત છે માટે અનેક સત્કર્મો અધૂરાં રહે. લાભસ્થાનમાં કેતુ તથા મંગળની પૂર્ણ દષ્ટિ હોવાથી લાભમાં અનેક વિધો થાય. વ્યય-સ્થાનનો અધિપતિ બુધ પૂર્ણ જીવ છે તથા ચંદ્ર શુક્ર એ શુભ ગ્રહ પણ જુલે છે તેમ જ મંગળની પૂર્ણ દષ્ટિ છે માટે શુભ કર્મોમાં દ્રવ્ય વ્યય અધિક થાય. અને વ્યર્થ દ્રવ્ય વ્યય ઝાઝો ન થાય. આ જન્મ કુંડલી સાથે આ ચરિત્રના પ્રસંગો મેળવશે. તે જરાજર મળતા આવશે. (આયંધર્મ પત્રિકા વર્ષ ૪થું અંક ૧૨ પા. ૪૯-૫૦)

(૪૪)

શ્રીગદ્ગદાલલ સંસ્થાનો પરિચય

જ્યારથી પંડિતજી મુંબાઈમાં વસ્યા ત્યાર પછી તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર મુંબાઈ બન્યું. અહીં તેમણે શ્રીદાકોરજીની સેવા, વિદ્યા-લક્ષ્મી પાઠશાળા, ધર્મપુસ્તકાલય ને આર્પસમુદય માસિક-દ્વારા યથા-શક્ય સેવા ઉપાડી હતી. આ સેવામાં તેઓ સાર્વિક આવધી આમ પ્રજા તરફથી જે લક્ષ્મી મળી આવતી તે સ્વીકારતા હતા. તેમણે કદી પણ પોતાની અંગત પ્રવૃત્તિ માટે કે સેવાકાર્યમાં ગોસ્વામી મહારાજનું દ્રવ્ય સ્વીકાર્યું નથી, કારણકે તેઓ તે દ્રવ્યને ગુરુદ્રવ્ય માનતા હતા. વળી તેમની જાવના તો એટલી હિંમત હતી કે જ્યારે જ્યારે શ્રીનાથદ્વારામાં પૂ. તિલકાસ્ત મહારાજશ્રીનો હસ્તાંશ આધીન થઈ જતા ત્યારે ત્યાં આગળ બીજીની સામગ્રી માટે લાકડાં પણ પોતે ખર્ચે મૂકી રમોષધર્મમાં લાવતા. ધણી તેમને કહેતા કે પંડિતજી, આ શું કરો છો! ત્યારે તે કહેતા કે આ દેહ જો કશા કામમાં ન આવે તો તેને રાખવો શા માટે! આવી રીતે જ્યારે જૂનાગઢ આવતા ત્યારે હવેલીના મેઠા ઉપર ઉતરતા ને ત્યાં પોતાની સેવા પાઠ તથા સત્સંગ થતો ધણી વિદ્વાનો ને સામાન્ય પુરુષો તેમને મળવા આવતા. જૂનાગઢના ન થમ દિવાન શ્રીપુરુષોત્તમ સુંદરજી મીના, બહેચરદાસ મિહારીદાસ, જેસુખ-રાય દુસેરામ મજમુદાર, અરદેસર જમગેદજી, ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ વગેરે અનેક નાગરજ્ઞાણો તથા બીજાઓ પંડિતજીમાં બહુ રસ લેતા. તે વખતે મનિરમા દર્શન સભાએ આરતિનો ટકારો થાય ત્યારે પાસે બેઠેલા પુરુષને કહે, “બાપ મને દર્શન માટે નીચે લઈ જાઓ.” એક વખત આ પ્રસંગ અંગે એક વૃદ્ધ વૈષ્ણવે પંડિતજીને કહ્યું કે, “તમે શું કામ તરફી હો છો! તમારે બીજાને પાણું પીધું પડે નહીં.” ત્યારે પંડિતજીએ જવાબ દીધો કે “બાપ! હું પ્રભુને નથી દબાવતો પણ તેઓ તો મને દબાવે છે કે મહુ આગ્યો! મારી ફરજ છે

કેઈન ખુલે ત્યારે મારે શ્રીની હજુરમાં હાજર થઈ જવું. આ વખતે હું મેડીએ બેઠો રહું તો કેટલી બધી અમર્યાદ થાય !”

આવા સાત્ત્વિકૃતિ ઝડપિજીવન ગાળનાર મહાત્મા પુરુષ પર-
 ઈવ્ય ચેત કેત પ્રકારે લેવાતો વિચાર પણ કેમ કરી શકે! છતાં, સેવા
 પાઠશાળા પુરતકાલપ ને પત્ર અંગે અર્થ તો સારી રીતે થતું હતું. !
 અધૂરામાં પૂરૂં પોતે અખિલ ભારતવર્ષના સુખસિદ્ધ વિદ્વાન પંડિત
 તરીકે પંકાએલા હતા, તેથી દેશના જુદા જુદા ભાગના લોકો તો
 પંડિતજીને શ્રીમત માની પણ લખતા કે “આપ ભારતમાતાંડ છો,
 અમે ગરીબ કુટુંબના માણસને આવા અન્ન પર્વત નથી તેથી
 આપની પામે ન માગીએ તો કોની પાસે માગીએ?” પંડિતજી આવા
 પત્રો મક્કતાં પોતાની આર્થિક સ્થિતિનો વિચાર ન કરતા જે શક્ય
 હોય તેવી રીતે સૌને સંતોષ આપતા ને આ વાતની ખજર પોતાની
 પાસે વસનારને પણ પડવા દેતા નહિ તેવી રીતે મુંબાઈમાં પણ
 તેઓ ધણી ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ તથા બીજાઓના આધારરૂપ થતા.
 પંડિતજીની આવી પ્રવૃત્તિથી તેમના માથે ઝડપુ પણ સારૂ રહેતું.
 આ ઝડપુ વાળવા તથા પંડિતજીને આર્થિક મુશ્કેલી ન પડે તે માટે
 સ. ૧૯૩૫ના ચૈત્ર માસમાં એક માનપત્ર સાથે આશરે ઓગણીશ
 હજારની રકમ અર્પણ કરવામાં આવેલી. તેમાંથી દેવુ બાદ કરતાં તેમણે
 બાકીની રકમની સરકારી લેનો લઈ ટ્રસ્ટ કર્યું, જેનું બાજુ ત્રણસો
 ચારસો આવતું. આ મોટી રકમ પંડિતજીને મલવાથી કેટલાક
 અસંતોષી આત્માઓને ન ગમ્યું. તેથી વૈષ્ણવોમાં પ્રચાર કરવા માડ્યો
 કે “ગદ્ગદ સરીએ બટકાકુ દેવવેકો કહા ફલ હે? વૈષ્ણવનકી તો
 જ્ઞાનત બ્રહ્મ બધ હે લાડો બેટીજી તો અમ નાહો તાસો યદ્દ બટજીકા
 અબ કહા લગો! અપર ચ ઉનકે વિથે તો વૈષ્ણવનને બડો ફંડ કિયો
 હે!” આમ આ સાધુ મહાત્માને અર્થનું દુઃખ પડે તેવો પ્રપચ
 મુંબાઈમાં રચાતો હતો. પણ કોઈ દિવસે પંડિતજીએ આવા વિરોધી
 પ્રચાર સામે એક શબ્દ પણ કાઢ્યો ન હતો. તેમ પોતાને કોઈ

૨૯૪ :: ભા. મા. ગદ્યસાહિત્યનું જીવન અને સાહિત્ય.

બેટ કે દાન કરે તેવી વૃત્તિ રાખી ન હતી. વળી એક વખતે એક પોતાના સંબંધી મહારાજશ્રીના પચાસ હજાર રૂપિયા તેમની પાસે વ્યવસ્થા માટે ખાનગી આવ્યા હતા. તે વાત કાંઈ જાણતું નહતું છતાં પોતે તો તે રૂપિયા યોગ્ય વારસદારને સુપરત કર્યા.

પંડિતજીની આવક તો આકાશવૃત્તિ જેવી હતી. કાઠા નરેશ તરફથી પચાસ રૂપિયા માસિક મળતા, તેવી રીતે રજપૂતાનાના ભણુ નામના નાના રાજ્યના રાજા પંડિતજીમાં પ્રાચીન મહાત્માઓના ગુણનાં દર્શન થવાથી તેમને મહર્ષિની પદવી આપી, પંડિતજીને દર વર્ષે સો રૂપિયા પોતાના નાના ભંડારમાંથી મોકલતા હતા. વળી શેડ ચતુર્થુજી મોરારજી જ્યાં સુધી પંડિતજી મુંબાઈ રહે ત્યાં સુધી મંદિરે સો રૂપિયા આપતા. આમ પંડિતજીના ગુણની કદર ઓછાવત્તા અંશે થતી હતી. છતાં હંમેશાં નાણાંની તૂટ રહેતી. કેટલીક વખત લખતર નરેશ પણ પંડિતજીને આર્થિક સહાય કરતા. આમ અર્થ સંકેતમાં પંડિતજીનું જીવનનાર પાર ઉતર્યું. પણ પંડિતજીમાં એક મહત્ત્વનો ગુણ હતો કે જે કામ હાથમાં લે તે કામ ચોક્કસ કરે. તેમાં જરા-પણ ખામી રહેવા કે નહિ. જ્યારે તેમના આત્માને એમ લાગ્યું કે હવે હું આ પૃથ્વી ઉપર થોડા કાલ માટે છું ત્યારે તેમણે અગમ-ચેતી વાપરી, મંદિર પાડયાગા ને પુસ્તકાલય માટે, યોગ્ય દ્રશ્ય કરીને યોગ્ય સફળદર્યોને સુપરત કર્યું. તેવી રીતે જુનાગઢવાળા શ્રીગોકુલે-શંકરમહારાજના ઉવટના સમયમાં સર્વ વૈષ્ણવો સમગ્ર ખમંશાહ પ્રમાણે વડુજી મહારાજશ્રી ચાંપામેનીના ગોસ્વામી બાળકને દત્તક લે તેવા સંકલ્પ કરાવ્યા હતા ને દત્તક વિધાનની ખજર રાજ્યને આપવા દરદી નિમાવ્યા હતા ને ત્યારબાદ વડુજી મહારાજ પાસે સંકલ્પ કરાવી દત્તકવિધાન કર્યું ને રાજ્યને તેજ વખતે ખજર આપી હતી. તેમના ઝોલોવાસ પછી સાત હજાર રૂપિયાનું ફંડ માનવજાગમાં મળેલી ગોટી સમા વખતે થયું હતું. પણ તેટલા રૂપિયાથી હંધ ઓછું રમારક થાય! બીજી તરફથી પંડિતજી જે મહાત્મા રહેતા હતા તે

મકાન છૂટું હતું. વળી ઉત્તરક્રિયામાં તથા લખતરમાં શ્રીહાકોરજી તે પંડિતજીનાં બેઠીજી ગિરોજતા હતા તેમાં ખર્ચ થયું હતું. તેટલામાં પંડિતજીનાં પુત્રો વિદેહ થયાં. તેથી સંસ્થા ચાલુ રાખવી કે શ્રીહાકોરજી બીજે રથજે પધરાવવા તે વિશે વહીવટદારોમાં ગઠમથક ચાલતી હતી. આ વખતે માનપત્ર(સં. ૧૯૩૫)ના આઠ હજાર રૂપિયા હતા. તેટલી રકમથી મંદિર નામના સંજવ નહતો, તેમ મંદિરની મરામત પણ થઈ શકે તેમ નહતું. આથી સંસ્થાના વહીવટદારોએ સમારકફંડની કમિટી સાથે મળી, મંદિર મરામત કરવા વિચાર્યું. ને તેમાં જોસહજાર રૂપિયા ખર્ચ્યાં. આ કામમાં શેઠશ્રી ઈશ્વરદાસ ત્રિભોવનદાસ સદાવાળાએ બહુ પરિશ્રમ લઈ, પોતાથી અને તેવી રીતે તન મન ને ધનનો સદ્ઉપયોગ કર્યો, ને શ્રીહાકોરજી તે પુસ્તકો મુંબઈ પધરાવ્યા. આ અંગે સારું એવું કરજ થઈ ગયું. એટલામાં શેઠ ઈશ્વરદાસ વિદેહ થયા. તેઓ શેઠશ્રી ચતુર્ભુજ મોરારજી અને ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસને આ સર્વ કામ સોંપી ગયા. તે બન્ને મહાશયો તથા શેઠ દારકાદાસ એધવજી તથા શ્રીવિઠ્ઠલદાસ રાજરામ દલાલે મળી તેઓસ હજાર સમારકફંડમાં ભેગા કર્યાં. આ ફંડમાં ગુજરાતનાં નાનાં ગામો જેવાં કે મોહાસા, રામપુર, વલસાડ, ખાલવણ, ખંભાત, અમરેલી વગેરે રથજેથી નાની નાની રકમો જરવામાં આવી હતી. તેમાંથી દશહજાર રૂપિયા મંદિર મરામતના કરજમાં અપાયા. બાકીના તેઓસ હજાર રૂપિયા તથા બીજા વીસ હજારનાં ટ્રસ્ટનાં બ્યાજ સંસ્થાને સં. ૧૯૬૧ સુધીમાં પ્રાપ્ત થયાં સં. ૧૯૫૮માં આર્પથર્મ પત્રિકા, તથા સં. ૧૯૬૧ આર્થ ધર્મ સુધા નામનું માસિક શ્રીવિઠ્ઠલદાસ રાજરામ દલાલ વગેરે કાઢવા લાગ્યા. પત્રિકા આઠ દશ વર્ષ ને માસિક ચાર વર્ષ ચાલ્યું હતું. વળી આ સંસ્થાના વિકાસ માટે “શ્રી. પુરુષોત્તમદાસ હાકોરદાસે પણ સારી લાગણી બતાવી છે. ત્યારબાદ મહાડમાં ગૌશાળાનું મકાન બંધાવ્યું તેમાં સો જેટલી ગાયો રાખવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ગો. વા. શ્રીબલભદ્ર શર્મા, મૂલચંદ્ર તેલીવાલા, ધીરજલાલ સાંકલીયા, વગેરેએ આ સંસ્થાના વિકાસમાં સારી રીતે ફાળો

૨૯૬ :: બા. મા ગલાલજીનું જીવન અને સાહિત્ય.

આપી, પુસ્તકાલપને વ્યવસ્થિત કર્યું તથા પોષપત્રોનું અમૂલ્ય સાહિત્ય સંસ્થા તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું. ને ટીપણો પંચાંગ તે પંડિતજીના વખતથી જે શરૂ થયેલી તે તે ચાલુ હાથ પણ પ્રગટ થાય છે. વળી ગોલોકવાસી શાસ્ત્રીજી કલ્યાણજીભાઈએ શ્રીભાગવતનું ગુજરાતી ભાષાતર જે ગો. વા. મૂળચંદ્ર તેલીવાળાએ શરૂ કર્યું હતું તે સરસ રીતે પૂર્ણ કર્યું ને આ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું, જે કાર્ય પંડિતજીની સંસ્થાને સારો વશ અપાળ્યો. આ સંસ્થાની ખાસ ફજ છે કે તેમના ગુજરાતી કાગ્યે સાહિત્ય, સંસ્કૃત સાહિત્ય, તેમના લખાવેલા પત્રો અસ્તવ્યસ્ત દશામાં જે જુના પત્રો તથા માસિકામાં છે ત્યાંથી કાઢ વિદ્વાન પાસે સંશોધારી સારી રીતે પ્રગટ કરવાં જોઈએ ને તેમાં જ તે સંસ્થાની શોભા છે.

(૪૫)

સંદર્ભ-ગ્રંથો

૧. વેદાન્ત ચિંતામણિ-ગો. વા. રમાનાથ શાસ્ત્રી (મુંબાઇ). ૨. સત્સિદ્ધાન્ત માર્તંડ-શાસ્ત્રી હરિશંકર ઝોંકાગુ (મુંબાઇ). ૩. મારુત શક્તિ-પંડિત તરફથી. ૪. સંપ્રદાય સ્વરૂપ-વે. શા. રા. રા. શ્રી વિષ્ણુચાર્ય વગે. ૫. કોપનિવહતી ટીકા. ૬. વધૂલ વંશાવળી હસ્તલિખિત. ૭. કૃષ્ણામિસાર કાવ્ય-ગોવર્ધનદાસ લક્ષ્મીદાસ. ૮. શ્રીબાલકૃષ્ણ ચમ્પૂ-ગો. શ્રી. જીવનલાલજી મુંબાઈ. ૯. સદુપદેશ માર્તંડ-વિદ્યાવિલાસ સભા, જુનાગઢ. ૧૦ સચિત્ર સાક્ષરમાળા-જયસુખરાય જોષીપુરા વડોદરા. ૧૧. આર્યધર્મ પત્રિકા વર્ષ ૬ ૧૨. ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્રો મુંબાઇ. (સં. ૧૯૩૭ થી ૧૯૫૪) સુધીના. ૧૩. જીવન સ્મરણ-કવિ શિવાનંદ. ૧૪. વૈષ્ણવ ગુરુ ધર્મ ધર્મ-રામદાસ કારીદાસ મોદી. ૧૫. મહાજન મંડળ-મગનલાલ. ૧૬. આર્ય સમુદય પત્ર સં. ૧૯૩૨-૩૩, ૧૯૪૫-૪૬ની કાંઈલે. ૧૭. વૈષ્ણવોપદેશ પ્રકાશક શા. ગુલાબદાસ કરસનદાસ. ૧૮. ગો. શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજી-ચીમન-લાલ વૈદ. ૧૯. ધર્મબોધ-પુસ્તક પ્રચારક મંડળી. ૨૦ સંપ્રદાય પરંપરા ગો. વા. જગનનાથ શાસ્ત્રી તથા ગો. વા. બલભદ્ર શાસ્ત્રી.

આ સિવાય ખીજા અનેક ગ્રંથો તથા લેખોનો આ ગ્રંથમાં ઉપયોગ કર્યો છે. તે સર્વ લેખકોનો અત્રે આભાર માનું છું

(૪૬)

કેટલાંક મહત્વનાં વર્ષ

૧૯૦૧ પોષ વદી ૧૨ પંડિતજીનો
જન્મ-રથળ કોટા

૧૯૦૯ ભક્તકવિ દયારામભાઈનો
ગોલોક વાસ

૧૯૦૯ પંડિતજી વિતપન થયા

૧૯૧૧ યમુનાબદરીનામના સંસ્કૃત
કાવ્યની રચના

૧૯૧૩ રૂમિણી ચમ્પૂની
સંસ્કૃતમાં રચના

૧૯૧૪ શ્રીલાડુ ખેડી લીલામાં
પ્રધાર્થી

૧૯૧૬ જુનાગઢથી મુંબાઈમાં
આવી વસ્યા

૧૯૧૬ દયારામ કૃત કાવ્ય સંગ્રહ
કવિ નર્મદે અપાળ્યો

૧૯૧૬ શ્રીલાડુખેડીજીદ્વારા સેવ્ય
શ્રીઆલકૃષ્ણજીનું મંદિર
અરૂ થયું

૧૯૧૭ મદારાજ લાયખગ કેસ
થયો.

૨૦ પ્રથમ લગ્ન

૧૬ મણીના વિદ્વાનોએ શ્રીમ્
કવિ ચતાવધાની પ્રસિદ્ધ
પંડિતની પદવી આપી.

૧૯૨૧ વેદાન્ત ચિન્તામણિ
અંચની રચના

૧૯૨૭ શ્રીવલ્લભાખ્યાન ઉપર
ટિપ્પણ તથા નવ દુહાની
રચના કરી

૧૯૨૮ શ્રી કેશવજી શાસ્ત્રી સાથે
શાસ્ત્રાર્થ

૧૯૩૦ માધવજામની રચાવના

૧૯૩૦ શ્રીદયાનંદ સરસ્વતી સાથે
મતિપૂર્ણ અંગે શાસ્ત્રાર્થ
થયો

૧૯૩૨ આર્થ સુધર્મોદય સત્તાની
રચાવના

૧૯૩૨ નાસ્તિક મત નિરસન માટે
લેખો તથા અખ્યાનોની
પ્રવૃત્તિ

૧૯૩૨ આર્થ સમુદય પત્રનું
પ્રકાશન

૧૯૩૩ મદાસમાં ભર્પંટર દુકાળ

૧૯૩૪ મુંબાઈ ઈલાકામાં ભર્પંટર
દુકાળ

૧૯૩૪ ગોરક્ષક મંડલીના સભ્ય
તથા મણીના ઉદ્યોગ માટે
પ્રયત્ન

- ૧૯૩૫ મુંબાઈની પ્રજા તરફથી
અપૂર્વ માન
૧૯૩૬ વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળાની
સ્થાપના
૧૯૩૬ ધર્મ પુસ્તકાલયની સ્થાપના
૧૯૩૬ ગો. શ્રી જીવનલાલજી
(મુંબાઈ) લોલામાં પધાર્યા
૧૯૪૦ શાસ્ત્રીજી રવજી તે
સ્વામીજીએ શ્રીનાથદાસથી
સદ્ધર્મજ્ઞાનકર માસિક
કાદયું
૧૯૩૪ પંડિતજીનું બીજું લક્ષ
૧૯૨૭ મુંબાઈ ગુજરાતી સાપ્તાહિક
સફળતા સાક્ષર શ્રી ઇન્જી-
રામ મુર્શીદામે પ્રકટ કર્યું
તેના તંત્રી કવિશ્રી નર્મદા-
શંકર થયા
૧૯૩૮ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી તરફથી
વ્યાખ્યાન માટે આમંત્રણ
૧૯૪૦ ગો. શ્રી દેવકીનંદના-
ચાર્જીજી મુંબાઈ નિવાસ
માટે પધાર્યા
૧૯૪૦ કાપડના દેસી વેપારીઓની
મંડળીમાં સંપ ઉપર
વ્યાખ્યાન.

- ૧૯૪૧ કાશિયાવાડનો પ્રવાસ
૧૯૪૨ સત્યાવધાન ઉપર જ્ઞાન
પ્રસારક મંડળીમાં વ્યાખ્યાન
૧૯૪૨ જ્યુનિલી ઉત્સવ ઉજવાયો
૧૯૪૨ સ્વિસર્ધાતમાર્ત'નું
પ્રકાશન
૧૯૪૩ બટ્ટી અંગેની લડત
૧૯૪૩ કાશીની યાત્રા
૧૯૪૪ મારુત સંક્રિતનું પ્રકાશન
૧૯૪૪ આપ' સમુદય પત્ર ફરીથી
પ્રગટ કર્યું.
૧૯૪૫ તિલકાવત શ્રીગોવર્ધન-
લાલજીની પધરામણી
૧૯૪૫ વેદાન્ત બટ્ટાચાર્યની પદવી
પંડિતજીને તિલકાવતશ્રી-
એ આપી.
૧૯૪૬ ભારત માર્ત'ની પદવી
અખિલ ભારતધર્મસભા
તરફથી દીલ્હીમાં મળી.
૧૯૪૬ આચાર્ય પરંપરાના
પ્રસ્તુતી ચર્ચા
૧૯૫૧ સપ્તશુક ઔતયાગ કરાવ્યો
૧૯૫૩ હીરક મહોત્સવ
૧૯૫૪ માગસર સુદ ૯ નો રાત્રે
પંડિતજી વિદેહ થયા.

(૪૭)

ઉપયોગી સાલો

અગ્નિ ૬-૭

અલાક ભટ્ટ ૭

ઔમલ ભટ્ટ ૭

અટલાક ભટ્ટ ખીખ
૮, ૯, ૧૦

અડેલ ૯, ૧૭૪

અક્ષા દેવી ૯

અક્ષર ૧૦

આમા ૧૦

અનિરુદ્ધ ૧૨

આદિત્યરામ ૧૫

અમરેકાષ ૧૬, ૧૭

અકિષ્કરવાદ ૨૭

અમદાવાદ ૨૯

અણુભાષ્ય ૪૧

અર્ચન ભક્તિ ૫૫

આત્મનિવેદન ૫૫

આશ્રય લીલા ૫૮

અંબરીષ ૫૮

આશકરણ ૫૮

આર્ષમિત્ર પત્ર ૬૨, ૬૭

આર્ષસમાજ ૬૨, ૭૨,
૧૭૨

આરાપયક ૬૮

આર્ષસમુદય પત્ર

૭૨, ૮૯, ૧૧૦, ૧૧૪,

૨૭૨, ૨૮૭.

આર્ષ સુધર્મોદયસભા

૭૮, ૮૮, ૯૨, ૯૪,

૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬.

૧૧૭, ૧૨૫, ૧૨૭,

૧૩૭, ૧૭૧, ૧૯૫,

૧૦૬, ૧૬૮, ૨૬૬,

૨૩૭, ૨૪૭, ૨૬૦

આત્મારામ નારાયણ

(અપ્પા શાસ્ત્રી) ૧૧૦

૧૭૭, ૧૯૧

આર્યધર્મ ૧૧૭,

૧૧૮, ૧૧૯

એકબીન આરનોલ્ડ

૧૨૨, ૨૬૦

આર્ષજ્ઞાનવર્ધકસભા

૧૨૬

અરમસ્તાન ૧૨૪

અક્ષાનિરતાન ૧૪૪

આંતીપા ૧૫૫

એફ.એલ.આર્સ ૧૫૯

આરથર કાર્ફ ૧૬૫

એડિએન્ટલ સંસ્થા

૧૬૦.

અમૃતલાલ નારાય

જોષી ૧૫૪

અણુભાષ્ય ૨૦૦, ૪૧

એકાદશી મંત્ર ૨૦૬,

૨૨૭

અબ્યાસ શાસ્ત્રી

૨૨૬

અરુની ૨૨૯

અગ્નિ ૨૪૭

અગ્નિ ૬૬

અગ્નિ કમ્પની ૨૪૭

અંતઃકરણ ૨૫૨

૨૫૨

એકમદ જીવજીત

અમરેકાષ અમરચંદ

પરમાર ૧૫૫, ૧૬૧

આર્યધર્મ પત્રિકા

આર્યધર્મ સુધારક ૬૨

આગાશે ગણેશ સર્મા

૨૬૫

અણ્ણમાધ્ય દિપ્પણી
૨૭૨
,, ભાષાંતર ૨૭૨
અનંતરાય ૨૭૩

ઈશ્વર ૨૧
ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર
૨૩

ઈન્દ્ર ૪૫
ઈશાનુ દયા ૫૮
ઈશ્વરસિદ્ધિ ૮૧, ૨૭૨
ઈન્દ્રારામ ચૂર્ણરામ
દેસાઈ ૧૧૭, ૧૬૬
ઈન્દ્રીયમેન ૫૩
૧૨૨, ૨૧૪

ઈન્દ્રારામચંદર શુક્લ
૧૮૬
ઈન્દુશેખર મંથ ૧૮૬
ઈશ્વરદાસ ત્રિભોવન-
દાસ શેઠ ૧૮૬

ઉપનયન સંસ્કાર ૨૬
ઉદેપુર ૪૦, ૪૧, ૪૯
૧૫૮

ઉપનિષદ ૪૫, ૫૬, ૬૮
ઉત્તિલીલા ૫૭

ઉત્તમલાલ કેશવલાલ
ત્રિવેદી ૭૫, ૯૯

ઉદયનાથાય ૫૩૧
૮૧

ઉમરેઠ ૨૦૮, ૨૫૮

ઉપમેાહન શર્મા
ગોસ્વામી ૨૧૫
ઉદિત નારાયણ રાજા
૨૨૬

હસ્તોલ ૬
દાસીનાથ બટ ૭
દાસી ૭, ૮, ૧૧, ૨૯,
૪૦, ૪૮, ૬૬, ૬૮.

૧૦૬, ૧૦૯, ૧૧૮,
૧૨૮, ૧૪૪, ૧૭૩,
૧૯૯, ૨૧૮, ૨૨૮

કમદીપિકા ૮
કૃષ્ણ વાટ ૯, ૧૦, ૧૧
કેશવ ૧૧

કામવત ૧૨, ૨૧૮
કાંકરેલી ૧૩, ૧૪,
૧૨૩, ૨૦૧

કેટા ૧૩, ૧૪, ૧૫,
૧૦૮, ૨૨૯, ૨૮૯
કાલિયાવાડ સોરાષ્ટ્ર

૧૩, ૩૮, ૪૧, ૧૪૯
કાવ્યશાસ્ત્ર ૧૬

કાષ્ટ ૨૨

કિટ્સ ૨૨

કેશવચંદ્રસેન ૨૩

કરસનદાસ મુલજી ૨૪

કરસનદાસ માંચવલાલ
૨૪

કૃષ્ણમોહી ૨૭

કુરુક્ષેત્ર ૪૦, ૪૮

કાશ્મીર ૪૦

કોપનિષદ ૨૭૧, ૨૮૦

કીર્તનભક્તિ ૫૪

કેશવજી શાસ્ત્રી ૬૦

૬૬૫ ૬૮

કાવસજી પટેલ તથા
૭૮, ૧૬૪

કુસુમાન્તલી મંથ ૮૧

કોટિલક્ષ્મીનીતિમય ૯૦

કામંદકીય નીતિસાર
મંથ ૯૦, ૯૧, ૨૭૨

કાપેનિયન ઓફ ધી
આર્ટ ૧૩૦

કૃમીપુરાણ ૧૩૦

કાશીનાથ ગોવિન્દચંદર
૧૩૫, ૧૯૧

કેપ્લર નવરોજી
કાવ્યગણ ૧૫૫

કૃષ્ણશાસ્ત્રી મહામલ
૧૩૫, ૧૯૯

કૃષ્ણમદ ૧૩૬, ૨૨૫,

૨૪૧

ગો. શ્રી. ગોવિંદજી (કામવન) ૩૫,
૩૭, ૧૨૪, ૨૪૨

ગો. શ્રી ગોકુલાધીરાજી (મુંબાઈ)
૩૬

ગો. નર્મદીય શાસ્ત્ર ૪૦

ગો. પાલદાસ (વલ્લભાખ્યાનવાળા)

૫૨, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૨૨૨

શ્રીગો. પીનાયજી (શ્રીમદ્દામણુજીના
પ્રથમ પુત્ર) ૫૬

શ્રીગોકુલાલજી સંસ્થા ૫૯

ગો. પાળજી નરભોરામ પંડ્યા ૬૭,
૭૦

ગોકુલજી સંપત્તિરામ ઝાલા ૯૭

ગો. રક્ષક મંડલી ૯૯

ગો. શ્રીગો. વર્ધનલાલજી તિલકાચત
(શ્રીનાથદારા) ૧૦૧, ૧૦૯, ૨૨૪,
૧૨૭, ૧૫૮, ૧૭૭, ૧૭૬, ૧૯૮,
૨૬૧

ગોકુળદાસ જગમોહનદાસ ૧૦૭

ગો. પાલ ભટ ૧૧૫, ૧૧૬

ગુજરાતી પત્ર ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૧૬,
૧૧૯, ૧૭૭, ૧૯૭, ૨૦૫, ૨૨૭,

૨૩૬, ૨૫૮, ૨૮૩

ગોકુલદાસ કુરજી ૧૩૬

ગો. શ્રી ગિરધરજી તિલકાચત

૧૦૯, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૩૬

રાવ ગો. પાળશવ ૧૫૭

ગૌરીશંકર ૧૪૯, ૧૫૦

ગૌરીનાથ દીક્ષિત ૧૭૫

ગો. પાલ મંદિર ૧૭૫

ગો. વર્ધનચોક ૧૭૫

ગંજાધર શાસ્ત્રી ૧૭૬

ગૌતમ ૧૮૦

ગ્વાલીઅર ૧૮૨

ગિરધારી શાસ્ત્રી ૧૮૩

ગો. ડ. પદ્માચાર્ય ૧૮૩

ગો. પાલશાસ્ત્રી ૧૮૨

ગણપતરામ જોષી ૧૮૩

ગોકુલ મકનજી જોષી ૧૮૩

ગજનન કૃષ્ણ ભાટવડેકર ૨૧૩,
૨૧૪

ગુપ્તવંશ ૨૧૮

ગો. શ્રી ગો. પાલલાલજી ૨૨૬

ગો. શ્રી ગિરધરલાલજી (મથુરા)
૨૨૬

ગુરુપૂર્ણિમા ૨૩૬, ૨૪૩

ગુરુપૂજન ૨૩૬

ગો. વર્ધનદાસ ભદ્રામીદાસ ૨૩૬
૨૬

શ્રી ગો. વિંદજી (ચાપમેનીવાલ)
૨૪

ગજેન્દ્રમોહન ૨૬૨

ગુલાબદાસ કરસનદાસ ૨૬૨

માયબચર્ચ ૨૭૨

૩૦૪ : કા. મા. ગદ્યલાલિત્યું જીવન અને સાહિત્ય

ધનશ્યામ ભટ્ટ ૧, ૨, ૩, ૪, ૧૩, ૧૪,
૧૫, ૧૬, ૬૦. ૧૦૭, ૧૧૨, ૧૧૪,
૧૨૩, ૧૫૮, ૧૯૬, ૨૬૯
ગા. શ્રી ધનશ્યામજી (સાતમાપુત્ર)
૧૪, ૨૨૧

ધૌડશાસ્ત્રી ૧૮૨

ધટખેપર કાવ્ય ૨૭૧, ૨૮૦

અમાકારનગર ૪૧,

શ્રી ચતુર્ભુજ મેસારજી ૧૦૭,
૧૩૯ ૧૬૭

ગા. શ્રી ચીમનલાલ ૧૧૪, ૧૧૫,
૧૨૩

ચંદાવાડી ૧૨૪, ૧૩૫, ૧૬૮

ચંદ્રગુપ્ત ૧૪૨, ૨૧૮

ચાલ્સ ૧૬૦, ૧૬૫, ૧૬૭, ૧૬૮

ચરણાટ ૧૭૪

ચાણક્ય ૨૧૮

ચરિત્ર ચિન્તામણી મંથ ૨૨૪,
૨૨૭, ૨૨૧

ચોખાના ગુરુ ૨૨૪

ચાદીની છડી ૨૨૪

ચાંપાસેની ૨૩૦

ચિત્રચતુષ્કારાપોર ૨૪૬

ચંડીચમશ્વતી બાળ્ય ૨૭૨

ચાણક્ય ચતુરાર્થ ૨૭૨

∴ ભાગ ૨૪, ૨૨૫

હમનલાલ અમરજી શાસ્ત્રી. ૨૦૫,
૨૨૨, ૨૬૪.

જુનાગઢ ૪, ૫, ૧૪, ૧૬, ૩૮,
૬૭, ૧૪૬, ૨૪૬, ૨૪૭, ૨૫૦
૨૫૧ ૨૫૫, ૨૫૮, ૨૬૭,

જન્મોત્તરી ૧૧

જામનગર ૧૪, ૬૦, ૧૦૧, ૧૦૯
૧૪૬, ૧૮૬, ૧૯૭, ૨૪૬, ૨૪૮

ગા. શ્રીજીવનલાલજી, (મુંબઈ) ૨૭

૨૮, ૩૬, ૩૭, ૪૧, ૪૬, ૫૨,

૫૩, ૫૪, ૫૬, ૭૦, ૧૧૦, ૧૧૧,

૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૨૨, ૧૭૭,
૨૪૧, ૨૫૮

સરજમશેદજી સોરાખજી ૩૮

જગન્નાથજી ૪૬, ૨૧૪, ૨૧૫

જામ શ્રીચતુર્ભુજ ૬૦

જોષપુર ૬૦, ૧૩૬, ૧૬૨, ૨૨૭,
૨૬૨, ૨૭૩

જોત ૬૪, ૨૬૦, ૨૮૦

જોમિતી સૂત્ર ૬૮

જનાદેવ પંડિત (પુનાવાળા) ૧૦૦

જમની ૧૨૦

જયેશ્વરામ ગુરુદેવ ૧૨૧, ૧૬૨,
૧૬૩

જશોનાથમહાદેવ ૧૪૬

જહાંગીરજી કાબરજી, ૧૫૫

જયુમીડી હિત્સર ૧૫૬

જાળાંલા સ્મૃતિ ૧૬૭
 જોરાજી મકનજી ૧૬૭
 જામજમશેદ પત્ર ૧૭૦
 જા. શ્રી જીવજીવાલજી (કાચી) ૧૭૬
 જયરામ શાસ્ત્રી ૧૭૫
 જર્મનાથ પંડિત ૧૭૮
 જીવનરામ ઇચ્છારામ જોષી ૧૯૨
 જન્માષ્ટમી ૨૦૫
 જનમેજય રાગ ૨૪૦
 જ્વાનસિંહજી ૨૪૧
 જા. શ્રી જીવજીવાલજી (પોરબંદર) ૨૪૩
 પ્રો. જમશેદજી ઉનવાળા ૨૫૨
 પ્રો. જયકીશનદાસ કંચિયા ૨૫૨
 જમીપતરામ ૨૬૧
 જયમુખરાય પુરુષોત્તમરાય જોષીપુરા ૨૮૩
 કવેરીલાલ ઉમીનાથેંદર સર્વજ્ઞદાસ ૨૫, ૧૫૬, ૨૫૮
 રાવસાહેબ કવેરીલાલ મુન્સફ ૨૦૬
 કંડુબદ્ધજી ૨૫૫
 દાહમ્સજોશી ઇડિયા પત્ર ૧૬૫, ૧૬૭
 દીપણી ૨૦૫ ૨૨૭, ૨૫૫
 દાહરાનંદ ઉર્ફે પૂર્ણાનંદ સ્વામી ૬૧
 ડોસાભાઈ કુરામજી ૧૬૫

કોર ૨૦૮, ૨૧૪
 કાયમંદ જ્યુબિલી ૨૪૮
 કીર્તી ૨૦
 કાર્વિન ૨૨
 હુણ્દાર ૪૫
 કેકન કોલેજ ૨૬૫
 તાંજોર ૬, ૧૨
 તૈત્તિરીય સાખા ૬
 તત્ત્વશોધક સમા ૨૩
 તત્ત્વ દર્શન પાઠશાળા ૩૦
 તૈત્તિરીયોપનિષદ ૪૫
 ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ ૬૫, ૧૦૭, ૧૨૫, ૨૬૦
 ત્ર્યંબકલાલ ત્રિભોવનદાસ ૧૫૭
 ત્ર્યંબકલાલ મુનિ ૧૭૨
 તાતાચાંર્ પંડિત ૧૮૧
 ત્રિભોવનદાસ હરિવલ્લભદાસ ૧૮૬
 શ્રીતેવંગ હાઈકોર્ટ જુડ્જ મુબાઈ ૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨
 તત્ત્વદીપ નિમિષ ૫૬, ૨૦૦, ૨૦૮, ૨૨૭
 ત્રિભોવનદાસ ઈંદ્રજી ૨૪૬
 થીઓસોફી ૬૩
 દેવેશ બેદીજી ૮, ૯
 દક્ષપતિ શાહ ૯, ૧૦
 પં. દેવકીનંદનજી ૧૭, ૧૯
 દક્ષપતરામ કવિ ૨૪, ૨૮, ૨૯, ૧૫૭

૩૦૬ : બા. મા ગદ્યવાચનું ભવન અને સાદિત્ય

દત્તીશોના ૨૮

દયારામ મેતીરામ ૨૮

દયારામ ઠવિ ૨૯

દિલ્હી ૩૪, ૨૧૮, ૨૨૮

દાસ્યભક્તિ ૫૫

દયાનંદ સરસ્વતી ૬૩, ૬૪, ૬૫,

૬૬, ૬૭, ૭૦, ૭૨ ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૮૧

૧૧૭, ૧૬૯

દડનીતિ ૬૦

દારકાદાસ ઉદ્ધવજી ૬૫, ૨૬૦

ગો. શ્રી દેવકીનંદનાચાર્યજી ૧૨૩,

૧૨૪, ૧૬૮, ૧૯૫, ૨૧૮, ૨૨૪,

૨૨૫, ૨૨૬, ૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૬

૨૬૦

દામોદર શાસ્ત્રી મહામહોપાધ્યાય

૧૭૫, ૧૭૬

દામોદરદાસ નાનાભાઈ ૧૮૫,

૧૮૬

ગ્રે. દેવસેન ૧૫૦, ૨૬૦

દારિકા ૨૧૪

દીનબન્ધુ દેવચર્મા ૨૧૫

દયાળજી મુલજી ઠક્કર ૨૨૪

દામોદર શાસ્ત્રી ચતુર્વેદી ૨૨૫

દામોદર લાલજી બટ ૨૨૬

દરજી નાનજી શેઠ ૨૩૪, ૨૬૦

ધીમ ૨૪૦

શ્રીદામોદરલાલજી ૨૪૨

દયાવતારસ્તોત્ર ૨૭૨

દસમ ચરિત્ર ૨૭૨

ધીરજલાલ ડોક્ટર ૨૪

ધર્મ પુસ્તકાલય ૧૦૧

ધૂતપાપા ૧૦૬

ધનજી હીરાજી ૧૮૫

દ્રામદા ૧૯૩

ધર્મબોધ ૨૭૨, ૨૮૩

૬

નર્મદ ૧૦

નવાખ્યાય ૧૧

નવરાત્રી ૧૭

ન્યૂટન ૨૧

નાગચય દીનાનાથ ૨૫

ગ્રે. શ્રી નૃસિંહલાલજી મુંગ

૨૭, ૭૮, ૧૦૧, ૧૦૩, ૧૧૩, ૧૨૦

૨૦૫, ૨૨૪, ૨૨૫, ૨૨૬

શ્રીનાથજી ૨૮, ૫૫

નવકોષ ૪૦

શ્રીનાથદાસ ૪૯, ૧૦૯, ૧૧૦ ૧૧

૧૨૩, ૧૫૮, ૧૭૭, ૧૯૮, ૨૨૬

૨૫૫, ૨૬૧

નિરોધનીલા ૫૮

નાગચયુરાવ સાહેબ ૬૧

નિરૂપ્તા ૬૮

નૃસિંહ ૬૮

નર્મદાચક્ર કવિ ૧૧૬, ૧૧૭

નારાયણ શાસ્ત્રી ૧૭૫

બી. બી. નમરકર ૧૬

નારાયણ વાડો ૧૮૧
નાનુરામ શર્મા ૧૮૨, ૧૮૩, ૧૮૫
નરોત્તમદાસ કરસનદાસ શેઠ ૧૮૫
નિબંધસભર ગ્રેસ ૧૯૨
નરોત્તમ શાસ્ત્રી ૧૯૩
નર્દકીશોર શાસ્ત્રી ૧૯૬, ૧૯૬, ૨૪૩

૨૮૦.

નાસિક ૨૧૪
નદીયા ૨૧૮
નારદ મુની ૨૨૦
નાભાજી ૨૨૧
નંદજી પતિ ૨૨૫
નવલયકર ધનજી શાસ્ત્રી ૨૨૭
નગીનદાસ લાલદાસ ૨૩૨
નડીયાદ ૨૪૭
નિરોધ લક્ષ્મી ૨૪૧
નર્મદાદાસ કર દામોદર શાસ્ત્રી ૨૫૨
નૃસિંહાચાર્ય (શ્રીયસાધક) ૨૫૮
નાનાલાલ ઠવિ ૨૬૬
નીતિ દર્શન ૨૭૨
નારજીદાસ આચાર્યમલ દ્રશ્ટ ૨૭૨
નાગોજી બદ ૨૮૦

પ્રગાથક ૧, ૪
પંચનંદ ૬, ૧૦૬, ૨૧૫
પ્રાગટ્યમંગલ ૬
પંચનંદી ૬
પ્રમાણ ૧૧, ૧૭૪

પોરબંદર ૧૪
પંચકાવ્ય ૧૫
પાણિનીય અષ્ટાંગીય
પ્રોટાઇલ ૨૧
પુનર્જન્મ ૨૨
પરમદેવ મંડળી ૨૩
પ્રાર્થનાસમાજ ૨૩, ૬૩
યુગ્તિમાર્ગ, ૨૫, ૨૬, ૩૨, ૩૪,
૩૮, ૩૯, ૬૩, ૭૦, ૭૭
પાર્વતી ૩૦
પંચદશી ૩૨
પ્રાજ્ઞાન ૩૯, ૪૨, ૪૩, ૪૪,
૪૭, ૫૧, ૨૭૬
પાણિની ૪૦, ૧૬૭
પ્રજાકર મત ૪૦
પાદસેવન કક્ષિત ૫૫
પોષણલોહા ૫૭
પુરાણો ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૫
૭૮, ૮૧
પૂરણાનંદ સ્વામી ૬૧, ૬૬
પંચાખ્ય ૭૫
ગો. શ્રીપનામાલજી (૪૨૭ મંડળો)
૭૮,
પુના ૧૧૦, ૧૮૩, ૧૯૦ ૨૬૫
પ્રભુરામજીવનરામ ૧૬૭
ગ્રો. પીટરસન ૧૨૨, ૨૫૧, ૨૬૦
પાનાચંદ ૧૫૫
ગો. પટેલ ૧૫૫

૩૧૨ :: જા. મા. ગદ્યવાનગ્રંથો જીવન અને સાહિત્ય.

રાસધીલા રૂંટ
 રણજીભાઈ રૂંટ
 રત્નેશ્વર કવિ રૂંટ
 રાજા રામસિંહ ૩૪, ૩૫
 રાજપૂતાના ૩૫
 રામજીમંદિર ૬૧
 રામકૃષ્ણ ૬૮, ૭૦
 શામજી ૭૦
 રવજીશાસ્ત્રી ૧૦૧, ૧૦૬, ૧૭૪
 રાસ્તેગોસ્તાર પત્ર, ૧૦૮, ૧૬૫
 રાજકોટ ૧૦૬, ૧૮૭
 સર રીચર્ડ ટેમપલ ૧૦૬ ૧૨૨
 રમાબાઈ પંડિત ૧૧૦
 રાજારામ બોહસ શાસ્ત્રી ૧૩૫
 ૧૮૭, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૬, ૨૪૨
 રમેશ શાસ્ત્રી ૧૩૫
 રામદાસ દાશીદાસ ૧૩૮, ૨૬૨
 શ્રીરામચંદ્રજી ૧૪૪
 રઘુનાથ નારાયણ બોટે ૧૬૭
 રણજીભાઈ ઉદવજી શાસ્ત્રી ૧૭૧
 ૧૯૨
 રેવાચંદર શાસ્ત્રી ૧૭૨
 રામ શાસ્ત્રી ૧૭૫
 રમાનાથ સપ્તર્ષિ ૧૭૫, ૨૬૫
 રસમંગાધર મંથ ૧૭૭
 રેફરન્સજી ૧૮૧
 સર રમેશચંદ્ર મિત્ર ૧૮૭, ૨૬૦

ગો. શ્રીરમજીલાલજી (મયુરા) ૧૬
 રામનવમી ૨૦૫
 રઘુરામ શાસ્ત્રી ૨૦૮
 રાજા રાધાકાન્ત દેવ ૨૧૪
 રામાનુજ ૨૨૨
 રતનસી લાલજી કશ્કર ૨૨૪
 રઘુનાથ બટ મહારાષ્ટ્રી ૨૨૫
 રાધ કૌશલ કિશોર ૨૨૬
 રોશનગંજ ૨૨૬
 રામચંદ્ર વાસુદેવશાસ્ત્રી ૨૨૭
 રામકર્ણ શાસ્ત્રી ૨૨૭, ૨૬૨
 રામચંદ્ર દેવકીનંદન ૨૨૭
 રામ પંડિત ૨૭૩
 શ્રીરઘુવીરસિંહજી ૨૨૬
 રાધાબાઈ ૨૪૬
 રુદ્રમાવતી ૨૫૭
 રાધાચરણ ગોખલામી ૨૬૨
 રસિક વલ્લભ ૨૭૨
 સાકુ બેટીજી ૧, ૨, ૩, ૧૩, ૧૪
 ૧૫, ૧૬, ૧૦૬, ૧૦૭
 લક્ષ્મણનાથ ગિરિ ૩૪, ૩૫
 લાક્ષ્મીબાઈ ૪૧
 લક્ષ્મીનારાયણ (મીડાગરજી) ૪૨
 લંકા ૧૪૪
 લક્ષ્મણ શામગદાસ ૧૪૬, ૧૪૭
 લક્ષ્મીપ્રસાદ દરિપ્રસાદ ૧૪૭
 લંડન ૧૫૬
 ડા. લોલાધર બાલ ૧૭૦

લાડ યાત્રિ ૧૮૪
 લાલજી રસન ભેષી ૧૮૫
 લાલભાઈ વલ્લભભાઈ ૧૮૬
 ભીલકમળજી ૨૨૧
 લાલજી ભેષી ૨૨૫
 લક્ષ્મણલાલજીનો વડો ૨૨૬
 લખમીદાસ ખીમજી કાપડખાનર
 ૨૩૨
 લખતર નરેશ ૨૪૭ ૨૫૦
 લખમીદાસ ખીમજી ૨૬૧
 લઘુ મંજુષા ૨૮૦
 ભાવજવલ્લભજી (જૂનાગઢ), અથરા
 ખીમમનલાલજી ૧, ૨, ૩, ૪, ૧૩,
 ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૬૦
 શ્રીમદ્વલ્લભભાઈજી શ્રીમદાભા-
 વચરણ શ્રીમદામણજી ૧, ૫, ૭,
 ૧૩, ૩૧, ૩૨, ૪૩, ૪૫, ૪૭,
 ૫૬, ૫૭, ૧૧૬, ૧૨૪, ૧૭૩
 ૧૬૮, ૨૦૩, ૨૧૪, ૨૨૦,
 ૨૨૧, ૨૨૨, ૨૨૩, ૨૮૬
 વાગ્મીજ ૪, ૧૬
 વલ્લભાઈ ૧૩૮
 વાલુદેવાચાર્ય ૧૧૪
 વેલનાર, વેલનાળુ ૭
 વિઠ્ઠલભાઈ દીવાન ૧૪૯
 વાધૂજી ૬, ૭, ૯, ૨૪૫
 વાધૂજી વંશાવલી અંથ ૬, ૮, ૯
 વલ્લભવેલ અંથ ૬
 વિશ્વેશ્વર ૭
 વેદવેદાન્ત ૮, ૧૪, ૧૬, ૩૦.

૩૨, ૫૨, ૬૧, ૬૩, ૬૪, ૬૮,
 ૬૯, ૭૮, ૮૧, ૮૭, ૯૦, ૯૧,
 ૧૦૬, ૧૨૬, ૨૪૬, ૨૭૪
 શ્રીવિક્રમેશ ચરિતામૃત અંથ ૭
 મજતાપ જટ ૧૨
 ગો. શ્રીવિક્રમેશજી ૧૩, ૧૪
 ગો. શ્રીવિક્રમેશજી ૧૪
 વલ્લભજી હરિહર ૧૫, ૧૬, ૧૯
 વેદાન્તચિન્તામતી અંથ ૩૧, ૩૨,
 ૨૭૧, ૨૭૬
 વિકટોરીયા મહારાણી ૧૬, ૧૫૬
 વડાંઝવર્ય ૨૨
 વિધવાવિવાહ ૨૩
 વિનાયક લક્ષ્મણ ૨૫
 વલ્લભાખ્યાન ૨૮, ૫૨, ૫૭,
 ૫૪, ૫૬, ૨૭૨
 વડોદરા ૨૬, ૧૫૦, ૧૬૩
 વિદ્યારણ્યસ્વામી ૩૧
 વિદ્વન્મંડળ ૪૧, ૨૭૬
 ગો. શ્રીમજરાયજી (અમદાવાદ)
 ૫૨, ૫૪
 વંદન બક્ષિત ૫૫
 વિસર્ગલીલા ૫૭
 શ્રીવિકાજી ૬૦, ૬૧
 વિરજનંદ સન્ધ્યાસી ૬૪
 વાલકેશ્વર ૬૬, ૬૭
 બ્યાકરણ ૬૮
 બ્યાસસૂત્ર ૬૮
 વિષ્ણુસ્વામી ૬૮, ૨૨૦, ૨૨૨,
 ૨૨૩, ૨૨૫

વેદાર્થોદ્ધાર ગ્રંથ ૭૨
 વેદવિદ્યા કાવ્ય ૭૪
 વરજીવનદાસ માધવનાથ શેઠ ૭૦,
 ૧૦૫, ૧૦૭, ૧૬૮, ૨૩૮
 વેદશાસ્ત્રોત્તેજકસભા ૮૪
 વિદુગ્નીતિ ગ્રંથ ૯૦
 વિનાયક ધુંડીરાજ ભાડે સાહેબ
 ૯૨
 વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળા ૧૦૦, ૧૦૬,
 ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૬૬, ૧૬૯,
 ૨૦૫, ૨૪૨, ૨૪૮
 વાસુદેવાચાર્ય ૧૦૦
 વિષ્ણુ ચાત્રી ૧૦૧, ૧૮૬, ૨૨૭
 વ્યાસ ૧૦૬, ૨૨૮
 વૃન્દાવનદાસ પરમેશ્વર ૧૦૭
 વિદ્યાવત ૧૧૦
 વિધવશ્રમ ૧૨૦
 સરવિલિયમ વેરજન ૧૨૧
 વળેશ્વર ૧૪૬, ૧૫૦
 વેણીશંકર લક્ષ્મીશંકર ૧૫૦
 વેણીરામ બેચર ૨૦૭
 વિકૃષ્ણદાસ રામરામ દલાલ ૧૬૫
 ૨૪૬, ૨૬૨, ૨૬૬, ૨૮૨
 વિધનાથ મહાલિક રાવ સાહેબ
 ૧૬૮, ૧૭૦
 ડોલેજ ૧૬૮
 ડેકી ૧૮૦
 દાચાર્ય પડિત ૧૮૨, ૧૮૩,
 ૧૮૪

વિષ્ણુચાત્રી મદામલ ૧૮૬
 વડવાણ ૧૮૭
 વશ્વભરામ પુરુષોત્તમ જોશી ૧૬૦
 વસનજી હીરજી જોશી ૧૬૪
 વેદાન્તભટ્ટાચાર્ય ૨૦૦, ૨૨૬, ૨૩૧
 વિષ્ણુદાસ કીર્તીનકાર ૨૨૧
 વર્ણશ્રમધર્મ ૨૦૪
 વલ્લભદાસ ભટ્ટ ૨૨૪
 વિકૃષ્ણદાસ રામદાસ ૨૨૪
 ગો.શ્રી વિક્ષેપરાયજી ૨૨૪
 વાસુદેવજી ચતુર્વેદી ૨૨૫
 વામનાચાર્ય ૨૪૨
 વિશ્વામિત્ર ૨૫૮
 વિશિષ્ટ ૨૫૮
 વૈષ્ણવપત્ર ૨૬૨
 વલ્લભ સ્તુતિરત્નાવલી ૨૭૧
 વૈષ્ણવ ધર્મ ક્રમ ૨૭૨
 વિષ્ણુસદ્ગુણ ભાષ્ય ૨૭૧ ૨૮૨
 વામન જયતિ ૨૭૨
 વૈરાગ્ય ચતક ૨૭૨
 વિષ્ણુવાચાર્યવળે ૨૭૬
 શંકરાચાર્ય ૬૮, ૬૯, ૭૧, ૭૨
 ૭૬, ૪૦
 શુકનીતિ ૯૦
 સ્વામજી ચાત્રી ૧૦૧, ૧૦૬,
 ૧૨૫, ૧૭૪, ૨૨૬, ૨૨૭, ૨૪૨
 શેરીઆજીભટ્ટાચાર્ય ૧૫૫
 સખદદન ૧૬૦
 શ્રી ધનયામદાસ જીનસીવાલા ૧૭
 શિવકુમાર ચાત્રી ૧૭૬

શ્રીકૃષ્ણપાખ્યે સાલ્વી ૧૯૨
 ચંદ્ર શિવચંદ્ર ભેશી ૧૯૩
 પં.શ્યામજી કૃષ્ણ ૧૯૬
 ગ્રાહ ૨૦૫
 શીવકુમાર સાલ્વી ૨૧૨
 ચશીશેખર રાગ ૨૧૩
 શુકદેવજી ૨૨૦
 ચાકિતુલ્યસીહતા ૨૨૦
 શ્રીકૃષ્ણ લાલજીદાસ ૨૨૬
 શાહપુર ૨૩૦
 શાપાનુમદ ચક્તિ ૨૩૮
 શાદુલસિંહજી રાગ ૨૪૧
 શામળદાસ કેસેજ ૨૫૨
 શારદા તિલક ૮
 શ્રીશોભામાજી ૧૩
 શુદ્ધચંદ્ર ૧૭
 શુકદેવજી ૧૯
 શેલી ૨૨
 શેરમેનિસા ૨૩
 શાપુરજી બંગાળી ૨૮
 શારીરિકબાળ્ય ૮૧, ૪૦
 શાંકરવેદાન્ત ૩૧, ૩૮, ૪૫
 શુદ્ધાદૈત ૩૨, ૩૩, ૪૫, ૨૭૩
 શુદ્ધાદૈત માર્તંડ ગ્રંથ ૩૯, ૪૧
 ૪૪ ૨૬૭
 શ્રવણ બક્તિ ૫૪
 શ્રીનાથજી ૫૫
 શુદ્ધાદૈત સસદ ૫૬
 શાસ્ત્રાર્થ ૬૧, ૬૨
 શ્યામકર્ણ ૨૬૨
 શંકરલાલ માહેશ્વર ૨૬૪, ૨૬૬

શિવાનંદ કવિ ૨૬૫
 શાંકિય વિદ્યાબાળ્ય ૨૭૨
 શુદ્ધાદૈત ચંદ્રોદય ૨૭૨
 શુદ્ધગુણ પ્રકાશ ૨૭૩
 શુદ્ધેન્દુ શેખર ૨૮૦
 સુદાસ ૪, ૨૭
 સુપ્રદાન કલ્પક્રમ ૬
 સત્સિદ્ધાંત માર્તંડ ૭, ૩૭, ૩૫,
 ૨૨૦, ૨૬૬, ૨૭૧, ૨૭૮
 સંગીતાદિત્ય ગ્રંથ ૧૫
 સિદ્ધાંત કૌમુદી ૧૭
 સનકાદિ ૧૯
 રમેન્સર ૨૨
 સરમન ઓફ ધીમાઉન્ડ ૨૨
 સમુદ્ર પ્રવાસ ૨૪
 સુરત ૨૬
 સદુપદેશ, માર્તંડ ગ્રંથ ૩૩, ૩૪,
 ૧૭૨, ૨૬૮, ૨૭૨, ૨૭૬, ૨૭૯
 ૨૮૩
 સદાનંદગિરિ ૩૮, ૩૯, ૪૦,
 ૪૨, ૪૬, ૪૯, ૨૭૯
 સ્વરૂપાનંદ સ્વામી ૩૮
 સહસ્ત્રલક્ષ ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩,
 ૪૪, ૪૯, ૫૧, ૨૪૬
 સ્વરૂપસિંહ ૪૦, ૪૧, ૪૫
 સંતોષગમ ૪૧, ૫૦
 સ્મરણ બક્તિ ૫૫
 સખ્યબક્તિ ૫૫
 સર્ગલીલ ૫૫
 સ્થાનપીઠા ૫૫
 શ્રીસુખેશ્વરજી ૫૬, ૨૦૦, ૨૨૧
 ૨૨૨, ૨૨૩

૩૧૬ :: શા. મા. ગદ્યાલંકારો જીવન અને સાહત્ય.

સ્વામિનારાયણ ૬૨, ૬૪, ૬૭, ૭૦

સ્મૃતિઓ ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૭,
૭૯, ૯૦

સદ્ધર્મ વિલાસ અંથ ૬૮, ૧૯૯
સમાલોલોચક પત્ર ૭૫, ૯૯,
૧૦૨, ૧૫૫

સનાતન ધર્મ ૬૧, ૭૮

સોમયજ્ઞ ૬૨, ૬૭, ૧૯૨, ૧૯૩,
૧૯૬, ૧૯૮

સદ્ધર્મ ભારતર પત્ર ૧૦

સ્વધર્મ સંરક્ષક અને સ્વચ્છન્દ
પત્ર ૧૧૦

રોટમેન પત્ર ૧૨૨, ૨૧૪

શ્રીસુખોદિની સજ્ઞા ૧૨૭

સેવકલાલ કરસનદાસ ૧૭૨

સિદ્ધાંત કૌમુદી ૧૯૦

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા અંથ ૧૯૦

સુભાષિત રત્ન ભાગ્યાર અંથ ૧૯૨

સુદર્શન પ્રેસ ૧૯૮

સંપ્રદાય, પ્રદીપ ૨૨૧

સુદર્શનાચાર્ય ૨૨૪, ૨૨૬

સર્પમંત્ર ૨૩૯

સપ્તયુગ શ્રોતયાગ ૨૪૧

ગ્રા. શ્રીચત્રભામા ૨૪૬

ટીકા ૨૭૨

સુમનોવિનોદ ૨૭૨

સુભાષિત સદરી ૨૭૨, ૨૮૩

સરપ્રતાપસિંદ્ધ ૨૮૦

સચિત્ર સાક્ષરમાળા ૨૮૨, ૨૮૩

હીમગ ૨૧

હર્ષદેવ રમેન્સર ૨૭

હિંદુ ધર્મ ૨૨, ૩૮

હદયી ૨૨

હરિશ્ચંદ્ર ૩૪

હનુમાન ૪૪, ૪૫, ૪૬

હાટોશ્વર ૬૧

હરજોવન દેસાઈની વાડી ૯૬

હાલાર્થ બાટિયા વાત ૧૩૬

હિંદુસ્થાન ૧૫૩

હરિ દેશમુખ ૧૫૭

હેમતોત્સવ વ્યાખ્યાન માળા ૭૧

ભારતેન્દુ હરિશ્ચંદ્ર ૧૭૫

હરિકૃષ્ણ ચાઓ ૧૯૨

હરદ્વાર ૨૧૯

હરજીવનદાસ કીર્તનકાર ૨૨૧

હરજીવનદાસ વચ્ચનજી મહિયાર

૨૪૬

હીરક મહોત્સવ ૨૪૭, ૨૪૮

હરિણીવૃત્ત ૨૫૨

હીરાલાલ મીશ્ર ૨૬૨

હવન હૃત્સાર ૨૭૨

હરિશ્ચંદ્ર ઓમકારજી ૨૭૯

દાનપ્રચારક મંડળી ૧૧૬

દાનવર્ધક જ્ઞા ૧૨૧